गुजराती भाषाप्रवेश

मराठी माध्यमाच्या द्वारा

मार्गदर्शक लेखक : भाऊ धर्माधिकारी

महाराष्ट्र राज्य साहित्य-संस्कृति मंडळ

१९६९

गुजराती भाषाप्रवेश

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

गुजराती भाषाप्रवेश

मराठी माध्यमाच्या द्वारा

मार्गदर्शक लेखक : **भाऊ धर्माधिकारी**

महाराष्ट्र राज्य साहित्य-संस्कृति मंडळ

१९६९

पहिली आवृत्ती : मार्च १९६९

किंमत ३ रुपये

प्रकाशक :

सचिव, महाराष्ट्र राज्य साहित्य-संस्कृति मंडळ
सचिवालय, मुंबई ३२

मुद्रक :

वि. पु. भागवत
मौज प्रिंटिंग ब्यूरो
खटाववाडी, मुंबई ४

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्य साहित्य-संस्कृति मंडळाने मराठी भाषेच्या व साहित्याच्या विकासाचा जो विस्तृत, विविध आणि सर्वांगीण कार्यक्रम आखला आहे व जो मंडळ कार्यवाहीत आणत आहे त्यातील 'आंतरभारती योजना' हा एक महत्त्वाचा घटक आहे. आंतरभारती योजनेचे तीन भाग पडतात. ते म्हणजे एक, भारतातील साहित्यिक प्रचलित जिवंत भाषांचा द्विभाषिक कोश; दुसरा 'भाषा-प्रवेश' व तिसरा, 'साहित्य-परिचय'. या पुस्तकत्रयीच्या द्वारे मराठी प्रौढ विद्यार्थ्यांस भारतातील मराठीतर जिवंत साहित्यिक भाषांचे अध्ययन करता यावे असा मंडळाचा उद्देश आहे. द्विभाषिक कोशाचे स्वरूप द्विविध आहे. मराठी व अन्य भाषा हा एक प्रकार व अन्य भाषा व मराठी असा दुसरा प्रकार. कानडी भाषेपुरती सदर ग्रंथ योजना पूर्ण झाली असून ती मुद्रणावस्थेत प्रविष्ट झाली आहे. 'उर्दू-मराठी कोश' व 'गुजराती-मराठी कोश' अगोदरच प्रसिद्ध झाले आहेत. 'बंगाली भाषा-प्रवेश' मुद्रणावस्थेत आहे. बंगाली साहित्य परिचय आणि तामिळ व मलयाळम या भाषांच्या भाषा-प्रवेशांच्या मुद्रणप्रती तयार झाल्या आहेत. बंगाली-मराठी कोश आणि तामिळ-मराठी कोश यांच्या रचनेचे काम लेखकांकडे सोपविण्यात आले असून ते काम प्रगतावस्थेत आहे.

प्रस्तुत गुजराती भाषा-प्रवेश श्री. भाऊ धर्माधिकारी यांनी मंडळातर्फे तयार केला आहे. त्यांच्याकडेच मराठी-गुजराती कोशाचे रचनाकार्यही सोपविण्यात आले आहे. त्यांनी मोठ्या आस्थेने व परिश्रमपूर्वक हे काम केले याबद्दल मंडळ त्यांचे आभारी आहे.

वाई
दिनांक १४ जानेवारी १९६१
मकर संक्रमण.

लक्ष्मणशास्त्री जोशी
अध्यक्ष,
महाराष्ट्र राज्य साहित्य-संस्कृति मंडळ

प्रस्तावना

महाराष्ट्राचा आणि गुजरातचा फार पुरातन काळापासूनचा निकटचा संबंध आहे, आणि तो असणे स्वाभाविकच नव्हे तर अपरिहार्य आहे. गुजरात आणि कर्नाटक हे महाराष्ट्राचे शेजारी आहेत. या राज्यांच्या हद्दी महाराष्ट्राला भिडलेल्या आहेत. आणि नाना निमित्तांनी परस्परांचे एकमेकांशी व्यवहार निगडित असे आहेत. महाराष्ट्रात स्थायी झालेल्या गुजरातीभाषिकांची संख्या सुमारे साडे दहा लाखांवर आहे. मुंबई शहर हे गुजरात्यांची सुद्धा मायभूमी असल्यासारखेच आहे आणि मराठी-भाषिकांच्या खालोखाल तेथें गुजराती भाषिकांचीच संख्या आहे.

गुजराती आणि मराठी या प्राकृतोद्भव भाषा असल्यामुळे त्यांच्यात पुष्कळ साम्य आहे. गुजरातीची शब्दसंख्या अदमासे ६०,००० मानली तर त्यांत शेकडा ३५ टक्के शब्द तत्सम (म्हणजे संस्कृत) आहेत; अरबी-फारसीचे तत्सम शब्द ४ टक्के, इंग्रजीचे $\frac{1}{2}$ टका, हिंदीचे $\frac{1}{4}$ टका व काही मराठी, पोर्तुगीज व तुर्की म्हणजे एकूण ४० टक्के शब्द होतात, आणि बाकीचे ६० टक्के शब्द देशज व तद्भव आहेत. हे देशज व तद्भव शब्द सोडले तर बाकीचे वर उल्लेखिलेले ४० टक्के शब्द मराठीतही असेच्या तसे असलेले आढळतील असे समजण्यास हरकत नसावी. म्हणजे गुजराती भाषेतील ४० टक्के (किमान ३८ टक्के शब्द) मराठीत आहेतच. राहिलेल्या ६०-६२ टक्के शब्दांची घडण त्या त्या प्रदेशातील शब्द-घडणीची मोडणी वा लकब जशी असेल तशी होत असते. संस्कृत-प्राकृतोद्भव शब्दांची घडण गुजरातीत ज्या रीतीने होते तशी मराठीत होत नसेल, पण म्हणून मराठीतल्या त्या शब्दाचा तोंडवळा गुजराती त्या अर्थाच्या शब्दाच्या तोंडवळ्याहून अगदीच विपरीत किंवा भिन्न असणार नाही. उदाहरणार्थ, मराठी 'वासरू' शब्द; त्याचे मूळ संस्कृत 'वत्स', प्राकृत વચ્છ–વાછ; लहानपणाचा निदर्शक प्रत्यय 'रू' लावून मराठीत 'वासरू' आणि गुजरातीत 'વાછરું'. असा मराठी-गुजराती तद्भव शब्दांचा तौलनिक अभ्यास केल्यानंतर दिसून येईल की तद्भव शब्दांतसुद्धा मराठीत व गुजरातीत पुष्कळ साम्य आहे. मराठीतला 'तोरा' हा शब्द घेतला तर त्याचे मूळ तुर्की 'तोरह' (म्हणजे दिमाख, मिजास) [कदाचित् अरबी 'तौर' (म्ह० चालचलणूक)] असे आहे. त्यातून गुजराती शब्द मराठीच्या अर्थाचा 'तोर' असा बनला. मराठी भाषेचा आणि गुजराती भाषेचा असे दोन कोश जवळ घेऊन जर असे निवेदन करू लागलो तर गुजराती-मराठीत तितकाच फरक आहे जितका गुजराती-महाराष्ट्री धोतर नेसण्याच्या पद्धतीत. जरा सोगा किंवा पदर उजवीकडचा डावीकडे, इतकेच!

सारांश हा की गुजराती भाषा ही मराठी भाषेच्या खूप जवळ आहे आणि ती शिकायला फार क्लेश किंवा वेळ लागणार नाही. गुजराती भाषेत इतिहास, काव्य,

कथा, शास्त्र, इ. वाङ्मयही पुष्कळ आहे. गांधीयुगानंतर तर गुजराती साहित्यात एक नवसंस्कारिता आलेली आहे. निरनिराळ्या साहित्यगुणांचा व कलांचा (एक नाट्य सोडून) झपाट्याने विकास होत आहे. गुजरातेत शिक्षण, पुरातत्त्व, वाणिज्य, अर्थ, वृत्तव्यवसाय इ. शास्त्रांत पारंगत अशी थोर थोर माणसे उपलब्ध आहेत आणि त्या शास्त्रांची वाङ्मयसाधनेही निर्माण होऊ लागली आहेत. या सर्व दृष्टींनी रसिक मराठी वाचकाला गुजराती साहित्यात मनमुराद अवगाहन करून त्याचा आनंद लुटता येण्यासारखा आहे. मराठीतील उत्कृष्ट वाङ्मयकृतींचे ज्याप्रमाणे गुजरातीत लगेच्या लगेच अनुवाद प्रसिद्ध होत आहेत, तितक्या तत्परतेने नसले तरी मधून मधून गुजराती कथा-कादंबऱ्यांचे व विशेषतः गांधी-ग्रंथांचे मराठीत अनुवाद झाले आहेत, होत आहेत. ते याहून अधिक प्रमाणात झाले तर मराठी वाचक वर्गाला 'बांगलावाणी'प्रमाणेच गुर्जरवाणीची सुद्धा गोडी लागेल.

या मोठ्या दालनांत प्रवेश करण्याला मदत म्हणून गुजराती भाषेची मराठी वाचकाला कामचलाऊ ओळख करून देणे अवश्य आहे. तसे प्रयत्न आतापर्यंत एक दोन झाले आहेत, पण ते तुजबी आहेत. या पुस्तकाने केलेला प्रयत्न गुजराती शिकणाऱ्या मराठी विद्यार्थ्याला अधिक खंबीरपणे स्वतःच्या पायावर उभा करणारा आहे, असा आम्हांला विश्वास वाटतो. मराठी वाचक स्वतःच्या पायांनी गुजरातीच्या भव्य दिवाणखान्यात प्रवेश करू शकेल असा या पुस्तकाचा नम्र प्रयत्न आहे. या पुस्तकाच्या आधाराने शिक्षित मराठी लोक गुजरातीचे ज्ञान व्यवहारापुरते बोलण्याच्या व लिहिण्याच्या दृष्टीने ग्रहण करण्याला समर्थ व्हावेत अशी अपेक्षा बाळगली आहे. अर्थात अनुभवांती ते सिद्ध होणार.

'निवारा',
६०/१३ भारती निवास वसाहत
एरंडवन, पुणे ४

—भाऊ धर्माधिकारी

विषयानुक्रम

प्रकरण १ : विषयप्रवेश

हे पुस्तक तयार करताना मराठी अभ्यासकाची बुद्धीची कुवत किमान १८ वर्षांची आणि शैक्षणिक योग्यता किमान ८ व्या इयत्तेची मानली आहे. या इयत्तेत उत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्याला शब्द, वाक्य, वाक्याची रचना, त्याचा अर्थ, प्रयोग, काळ वगैरेची सामान्य माहिती झालेली असते. याहून अधिक माहितीची व व्याकरणाच्या परिभाषेची अपेक्षा आम्ही बाळगलेली नाही. तेवढ्या व्याकरण-ज्ञानाचा पाया धरूनच या 'गुजराती भाषा प्रवेशा'ची रचना केली आहे.

गुजराती-मराठी भाषांची कुळी एकच आहे व त्या बहिणीबहिणी आहेत. याचाच अर्थ त्या दोन्हींत साम्य बहुत आहे. शब्दांचे नामादिप्रकार तसेच आणि तितकेच, विभक्त्या तशाच व तितक्याच, लिंग-वचने सर्व मराठी-सारखीच. फरक काय तो शब्दांचे स्वरूप, प्रत्यय, उपसर्ग यांत. म्हणून अभ्यासकाच्या हाती मराठीची काठी देऊन त्याला गुजरातीची पाउले टाकायला लावणे सहज शक्य आहे. पण अभ्यासकाने हे लक्षात ठेवावे की हा फक्त पांगुळगाडा आहे, याने पाउले टाकण्याला फक्त मदत होईल, पण पाउले टाकण्याचा व पुढे भरभर ती टाकीत राहण्याचा सराव अभ्यासकाने स्वतःच केला पाहिजे. तो जितका होईल तितकी भाषा लवकर अवगत होत जाईल. त्याकरिता मदत म्हणून अभ्यासकाला प्रत्येक पाठाच्या म्हणजे प्रकरणाच्या शेवटी 'अभ्यास' म्हणून काही वाक्ये वगैरे करायला देऊ. ती अभ्यासकाने पाठातील सूचना लक्षात घेऊन करावीत; ती बरोबर की चूक हे प्रकरणाच्या शेवटी परिशिष्टात 'उत्तरे' म्हणून जो भाग देऊ त्यावरून समजेल. अभ्यासकाला स्वतःच्या वाक्यांशी ती ताडून पाहता येतील व योग्य ती सुधारणा करून घेता येईल.

आपल्याला कामचलाऊ गुजराती आले पाहिजे, म्हणजे गुजराती माणसाशी शुद्ध रीतीने बोलता आले पाहिजे, त्याच्याशी कामापुरता पत्रव्यवहार करता आला पाहिजे, गुजराती वृत्तपत्रे, मासिके, कथा-कादंबऱ्या वाचून समजल्या पाहिजेत, हे उद्दिष्ट हे पुस्तक लिहिताना मनापुढे ठेवले आहे. मराठी माणसाला गुजराती लिपीपासून प्रारंभ करावा लागेल. मराठी लिपीहून ही

लिपी फारच थोड्या फरकाने भिन्न आहे, त्यामुळे ती लक्षात यायला वेळ लागणार नाही. गुजरातीत कांही स्वरांचे खास उच्चार आहेत, तेही समजून घेतले पाहिजेत. मग शब्दांची मांडणी कशी असते, कितीतरी मराठी व गुजराती शब्द कसे समान आहेत, शब्दांचे एकमेकांशी वाक्यात संबंध कशा रीतीने जोडले जातात, विशेष ध्यानात ठेवण्याच्या गोष्टी कोणत्या आहेत हे समजावून घेणे अवश्य आहे. यायोगे आपली आपल्याला मराठीची गुजराती वाक्ये बनविता येऊ लागतील, गुजराती दिलेली वाक्ये अर्थासह लक्षात भरू लागतील. यानंतर बोलचालीची तयारी होते. ती बोलचालीची भाषा, तसेच पत्रे लिहिण्याची रीत, वृत्तपत्रीय भाषा, गोष्ट सांगण्याची रीत वगैरे आपल्याला थोडेथोडे समजावून घ्यायचे आहे.

त्याकरिता नामांचा, विशेषणांचा, क्रियावाचक शब्दांचा व अव्ययांचा शब्दसंग्रह आपल्याकडे थोडाफार असला पाहिजे. तो त्या त्या ठिकाणी अभ्यासकाच्या उपयोगापुरता आम्ही देऊ. पुस्तकाच्या शेवटी या पुस्तकात आलेल्या सर्व गुजराती शब्दांचा अर्थासह कोशही देऊ ज्यामुळे अभ्यासकाला पटदिशी ते ते शब्द सापडू शकतील.

गुजरातीतील काही शब्द मराठीतही आपल्याला जसेच्या तसे आढळतील, पण त्यांचे अर्थ मात्र वेगळे असतील. उदा०—'आवडवुं' हे गुजराती क्रियापद. या शब्दाचा अर्थ मराठी माणसाला 'आवडणे' असा वाटतो, पण त्याचा अर्थ आहे 'अवगत असणे, येणे'. 'मने गुजराती आवडे छे' म्हणजे 'मला गुजराती येते' ('आवडते' नाही). 'गोठवणे' यासारखाच गुजराती 'गोठववुं' शब्द आहे. मराठी 'गोठवणे' याचा अर्थ 'गोठायला–थिजायला–लावणे' असा होतो, पण गुजराती त्याच शब्दाचा अर्थ 'व्यवस्था लावणे' असा होतो. 'लुगडुं' या गुजराती शब्दासारखाच मराठी 'लुगडे' शब्द आहे. पण गुजराती शब्द 'कपडा' या अर्थी सर्वत्र लागू होऊ शकतो, तर मराठी 'लुगडे' फक्त बायकांपुरतेच लागू होते. अशा काही गमती मराठीतून गुजरातीचा व गुजरातीतून मराठीचा अभ्यास करताना आढळून येतात.

हे सर्व समजायचे तर भाषेचा व्यवस्थित अभ्यास झाला पाहिजे. तो आपण पुढील प्रकरणांतून करू.

प्रकरण २ : लिपिपरिचय व उच्चार

१. गुजराती वर्णमाला मराठी वर्णमालेसारखीच आहे. 'अ' पासून 'ज्ञ' पर्यंत सर्व अक्षरे तितकीच आहेत—म्हणजे ४९ आहेत. मराठीत 'क्ष' आणि 'ज्ञ' स्वतंत्र वर्ण मानून त्यांना वर्णमालेच्या शेवटी लिपीत स्वतंत्र स्थान देण्यांत आले आहे. गुजरातीत 'क्ष' आणि 'ज्ञ' ही अनुक्रमे 'क्+ष' व 'ज्+ञ' अशी जोडाक्षरे मानून त्यांना 'क' वर्गात व 'च' वर्गात घालण्यात आले आहे. मात्र ते दोन उच्चार दोन स्वतंत्र अक्षरांनी मराठीतल्यासारखेच दाखविले जातात. म्हणून लिपीचा विचार करताना ती चिन्हे ४९ अक्षर-चिह्नांत आम्ही धरली आहेत.

२. आता गुजराती लिपी प्रत्यक्ष समजून घेऊ :

स्वर :	અ	આ	ઇ	ઈ	ઉ	ઊ		ઋ
	अ	आ	इ	ई	उ	ऊ		ऋ
	એ	ઐ	ઓ	ઔ	અં	અઃ		
	ए	ऐ	ओ	औ	अं	अः		
व्यंजने :	ક	ખ	ગ	ઘ	ઙ ।	ચ		છ
	क	ख	ग	घ	ङ	च		छ
	જ	ઝ	ઞ ।	ટ	ઠ	ડ		ઢ
	ज	झ	ञ	ट	ठ	ड		ढ
	ણ ।	ત	થ	દ	ધ	ન ।		પ
	ण	त	थ	द	ध	न		प
	ફ	બ	ભ	મ ।	ય	ર		લ
	फ*	ब	भ	म	य	र		ल
	વ ।	શ	ષ	સ ।	હ	ળ	ક્ષ	જ્ઞ
	व	श	ष	स	ह	ळ	क्ष	ज्ञ

ही अनुक्रमे ક્+ષ व જ્+ઞ ची बनलेली जोडाक्षरे आहेत.

* फ हे अक्षर 'ફ' असेही लिहितात.

३. वरील अक्षरचिह्नांवरून आपल्याला दिसून येते की गुजराती लिपी ही वस्तुतः नागरी लिपीच आहे. मराठी लिपी हीसुद्धा नागरी अथवा देवनागरी लिपी आहे. फक्त काही अक्षरांच्या लपेट्यांमुळे आणि वळणांमुळे गुजराती लिपी निराळी असल्यासारखे एकदम वाटते. उदा० मराठी 'अ' आणि गुजराती 'અ' यांत फक्त 'अ' च्या खालच्या अंगाचा लपेट गुजरातीत नंतरच्या काऱ्याकडे घेतला गेला. आता 'क' पहा. मराठी 'क' आडवा केला की गुजराती 'ક' होतो.

मोठ्या जाणवणाऱ्या फरकाची अक्षरे 'ઈ', 'ખ'; ' જ', 'ઝ', 'ણુ', 'ફ', 'ભ' ही आहेत.

४. गुजराती लिपीचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे अक्षरावर रेघ (शिरोरेखा) नसते.

उच्चार

५. गुजरातीतील वर्णांचे उच्चार मराठी वर्णोच्चारांसारखेच आहेत. गुजरातीत उच्चाराच्या दृष्टीने मराठीपेक्षा दोन स्वर अधिक आहेत. ते म्हणजे 'ए' व 'ऐ' यांच्या मधला 'आये' सारखा होणारा उच्चार आणि 'ओ' व 'औ' यांच्या मधला 'आव्' सारखा होणारा उच्चार. उदाहरणार्थ, पुढील शब्द पहा :

(१) એદી, એન, એબ, એરણ. येथे 'એરણ'चा उच्चार 'एरण' असाही नाही किंवा 'ऐरण' असाही नाही; तर तो 'आयेरण' अशासारखा आहे. याच रीतीने 'आयेदी', 'आयेब' इ.

(२) ઓલાદ, ઓલિયો, ઓશિંકળ, ઓસાન. येथे 'ઓલાદ' चा उंचार मराठीच्या 'ओलाद'सारखाही नाही किंवा 'औलाद'सारखाही नाही. तो आहे 'आव्लाद'सारखा. मात्र लिहिताना हे शब्द वर लिहिले तसेच, म्हणजे 'એદી', 'ઓલાદ' असेच लिहिले जातात. यांच्या उच्चारांचे विशेषत्व दाखविण्याकरिता 'जोडणीकोशां'त ते 'ઍદી' 'ઑલાદ' असे, म्हणजे उलटी मात्रेची खूण करून दर्शविले आहेत.

६. व्यंजनांच्या बाबतीत 'च'वर्गातील सर्व वर्णांचे उच्चार

संस्कृतातल्या किंवा हिंदीतल्यासारखेच जरा पसरट, म्हणजे 'चतुरा'तील 'च'सारखे, होतात, 'चमचा' यातील 'च'सारखे नाहीं.

७. गुजराती अनुनासिकांचा उच्चार हीसुद्धा एक लक्षात ठेवण्याजोगी गोष्ट आहे. मराठीत अनुनासिकांचे उच्चार दोन तऱ्हेने होतात : (१) 'अंग', 'चंचल', 'पांडव', 'चंदन', 'संपूर्ण' या शब्दांतील उच्चाराप्रमाणें; म्हणजे 'अङ्ग', 'चञ्चल', 'पाण्डव', 'चन्दन', 'सम्पूर्ण' असा परसवर्णांचा वापर करून होणारा. (२) दुसरा य, र, ल, व, श, ष, स, ह यांच्यापूर्वी येणाऱ्या अनुनासिकाचा उच्चार; उदा०, संयम, सिंह, शींव, संल्लग्न, आंस, अंश इ.

गुजरातीत हे दोन तऱ्हेचे अनुनासिकाचे उच्चार तर होतातच, पण तिसराही एक प्रकार आहे; तो म्हणजे ज्या वर्णावर शीर्षबिंदू असेल तो वर्ण नाकात उच्चारायचा. उदा० 'વાંચવું', 'સાંચો', 'સાંકળ' 'ગાંધી' इ. यांचे उच्चार 'વાઞ્ચવું', 'સાઞ્ચો', 'સાઙ્કળ', 'ગાન્ધી' असे करणे चुकीचे मानले जाते.

८. 'ज्ञ' चा उच्चार गुजराती माणसे 'ग्न' असा करतात. 'ज्ञान' चा उच्चार 'ग्नान' करतात.

बाराखडी

९. मराठीत ज्या प्रमाणे 'आ'काराकरिता काना (ा), ऱ्हस्व 'इ'-काराकरिता (ि) अशी व दीर्घ 'ई'काराकरिता (ी) अशी वेलांटी, ऱ्हस्व 'उ'काराकरितां (ु) व दीर्घ 'ऊ'काराकरिता (ू), 'ए'काराकरिता (े) व 'ऐ'काराकरिता (ै), अशा मात्रा वापरतात व अशा रीतीने सर्व बाराखडी बनते तीच तऱ्हा गुजरातीचीही आहे. काही अक्षरांच्या बाबतीत मात्र वैशिष्ट्ये आहेत. पुढे 'क' वर्गाचे उदाहरण दिले आहे त्यावरून बाराखडीची सर्वसामान्य रीत समजून येईल :—

ક, કા, કિ, કી, કુ, કૂ, કે, કૈ, કો, કૌ, કં, કઃ

याचप्रमाणे इतर सर्व अक्षरांच्या बाबतीत समजावे. वैशिष्ट्ये आहेत ती पुढीलप्रमाणे :—

જા	જી	જુ	જૂ	રુ
जा	जी	जु	जू	रू

१०. आता जोडाक्षरे :

ક્ક	ક્ય	ક્ત	ખ્ખ	ઙ્ક	ચ્ચ	ચ્છ	જ્જ
क्क	क्य	क्त	ख्ख	ङ्क	च्च	च्छ	ज्ज
જ્દ	દ્ય	દ્દ	દ્ધ	દ્મ	ફ્ફ	બ્બ	
ज्द	द्य	द्द	द्ध	द्म	फ्फ	ब्ब	

इतर जोडाक्षरे मराठीतल्याप्रमाणे समजावीत.

उदा० **બ્રાહ્મણ, રાષ્ટ્ર, વિઘ્ન, નમ્ર, વિપ્ર, પત્ર, પર્યાપ્ત ઇ.**

गुजराती अक्षरे वाचण्याकरिता व लिहिण्याकरिता इतकी लिपीची व उच्चारांची ओळख पुरेशी आहे.

अभ्यास

१. खाली दिलेले मराठी शब्द वाचा :

અખંડ, અજગર, અચ્છેર, આઈ, આદમી, આચાર, ઇરાણ, ઇલાજ, ઇચ્છા, ઇતિહાસ, ઇશ્વર, ઇર્ષા, ઇશાન્ય, ઉગવતી, ઉદાહરણ, ઉત્તર, ઉરભાન, ઊદ, ઊભ, ઊર્મિ, ઊસ, એકનાથ, એકએકટા, એરંડવન, એખતપૂર, ઐક્ય, ઐશ્વર્ય, ઐરણ, ઐચ્છિક, ઓરખડા, ઓરડા, ઓલા, ઔત, ઔષધ, ઔપચારિક, અકૃત્રિમ, આક્રંદ, આક્રમણ, આફ્રિકા, કાંચન, કિંકિણી, કૃષ્ણ, ક્રિયાકર્મ, જાણેયેણે, જુગાર, જિતરાપ, જીવન.

२. खाली दिलेले गुजराती शब्द गुजराती लिपीत लिहा व वाचा* :

अजमो, अक्कर्मी, अखतरो, अजाण, आंक, आमडछेट, आजो, आचीजी, आमळो, आखो, इत्तरडुं, इश्क, ईचडुं, ईमान, कामराज, किमया, कृश, आक्रोश, खरेखर, खसूस, खजूर, खीर, खोड, नख्खोद, चरोतर, चौत्रीस, चाणक्य, चाखवुं, अच्छत, जबरो, जीवणजी, जोखम, जिवाडवुं, जुल्म, जूज, झेर, झाल्वुं, झभ्भो, झुलसवुं, झवेरभाई, दांत, दीपज्योत, दिनकर, द्राख, द्रुत, फाल्गु, फिरदौसी, फुरसद, फकरो, फकीरी, बकरो, बूमबराडा, बाहोशी, बृहत्रय, ब्राह्मण, भूदान, भ्रष्ट, भृगु, भीमाभाई, भास्कराचार्य, लक्ष्मण, लज्जत, लाखेणुं, लुच्चु, लोभियुं, हळ, होळी, हाजरी, ऱ्हस्व, होजरी.

---

* लक्षांत ठेवा की 'च'वर्गाच्या सर्व वर्णांचा उच्चार संस्कृतप्रमाणे किंवा हिंदीप्रमाणे (म्हणजे 'चातका'तील 'च'प्रमाणे) होतो.

व्याकरण खंड

प्रकरण ३ : शब्दविचार

१. आपण लिपीची ओळख करून घेतली. आता याच लिपीत खाली दिलेला मजकूर वाचण्याचा प्रयत्न करा :

લોકસાહિત્યમાં હૃદયનું સમાધાન એ જ મુખ્ય નિયમ હોય છે, સાર્વત્રિક સહાનુભૂતિ એ જ તેનો આદર્શ છે. સ્વભાવનું નિરીક્ષણ એ જ તેની શક્તિ છે. તેથી જ જાણ્યે કે અજાણ્યે લોકસાહિત્ય આદર્શ દુનિયા ખડી કરે છે. યથાર્થ વર્ણન કરતાં છતાં આદર્શનો ખ્યાલ આપવો એ લોકસાહિત્યની ખાસ ખૂબી છે. કરોડો લોકો એ આદર્શ પ્રમાણે જ વસ્તુઓની વ્યક્તિઓની અથવા ઘટનાઓની કિંમત આંકે છે.

२. वरील परिच्छेद वाचताना त्याचा सगळा अर्थबोध कदाचित तुम्हांला झाला नसेल, पण काही काही शब्द अगदी परिचयाचे, नव्हे आपलेच असे, खात्रीने वाटले असतील. असे कोणते कोणते शब्द आहेत ते आपण निवडून काढू या :

लोकसाहित्य, हृदय, समाधान, मुख्य, नियम, सार्वत्रिक, सहानुभूति, आदर्श, स्वभाव, निरीक्षण, शक्ति, दुनिया, यथार्थ, वर्णन, खूबी, करोडो, लोक, प्रमाणे, वस्तु, व्यक्ति, अथवा, घटना, किंमत.

हे सर्व शब्द मराठीत आहेत, म्हणूनच वरील परिच्छेद आपल्याला ओळखीचा वाटला. वरील २३ शब्दांपैकी १९ शब्द संस्कृत आहेत. त्यांना 'तत्सम' म्हणजे संस्कृत शब्द म्हणतात. उरलेल्या ४ शब्दांपैकी 'दुनिया' व 'किंमत' हे शब्द अरबी, 'करोडो' हा हिंदी आणि 'खूबी' हा शब्द फारसी आहे. यावरून मराठीतल्याप्रमाणेच गुजरातीतही तत्सम संस्कृत व तत्सम अरबी-फारसी-इंग्रजी शब्द आहेत हे आपल्याला दिसून येते. बाकीचे शब्द संस्कृत किंवा अरबी-फारसी-इंग्रजी किंवा अशाच इतर भाषांपासून बनलेले-बनविलेले आपल्याला आढळून येतात. त्यांना 'तद्भव' म्हणजे त्या त्या मूळ भाषांच्या शब्दांपासून घडलेले असे म्हणतात. उदा० 'ख्याल'; हा शब्द फारसी 'खयाल' या शब्दापासून बनलेला आहे. असे शब्द

घडविण्याची निरनिराळ्या भाषांची निरनिराळी लकब किंवा शैली असते. उदाहरणार्थ, 'गर्भागार' या संस्कृत शब्दापासून मराठीत 'गाभारा' व गुजरातीत 'गभारो' असे शब्द बनले आहेत.

३. शब्दांचा वापर करताना आपण त्यांची बहुवचने करतो किंवा जरुरीप्रमाणे विभक्तीचे वा अव्ययांचे प्रत्यय त्यांना जोडतो. पण हे करताना शब्दाच्या मूळरूपात फरक करतो. त्याला मराठी व्याकरणात 'सामान्यरूप' व गुजरातीत 'अंग' करणे म्हणतात. उदाहरणार्थ 'तो' चे 'त्याच्या', 'राम' चे 'रामाच्या', 'पडदा' चे 'पडद्याच्या' असे फरक घडतात. हे फरक होताना काही नियम लागू होतात असे आपल्याला दिसून येते. 'राम' हा 'अ'कारान्त पुल्लिंगी शब्द आहे. 'पडदा' हा पण पुल्लिंगीच शब्द आहे पण त्यांतील 'दा' चे 'द्या' असे सामान्यरूप होते. 'काम' हा नपुंसकलिंगी शब्द आहे त्याचे बहुवचन 'कामे' असे होते व पुढे शब्दयोगी अव्यय 'वर' हे लावायचे झाले तर 'कामा' असे त्याचे सामान्यरूप होते, तेच 'जानवे' हा नपुंसकलिंगीच शब्द घेतला तर त्याचे 'जानव्या' असे रूप बनते. यावरून शब्दांच्या लिंगांना त्याचप्रमाणे त्यांच्या अंत्य स्वरांना असे फरक घडून येतांना महत्त्व आहे हे आपल्या लक्षात आले. गुजरातीतही मराठीतल्याप्रमाणेच घडते. म्हणून गुजराती शब्दांचे सुद्धा अंत्य स्वर व जाती पाहणे अवश्य असते. उदाहरणार्थ, 'છોકરો' (मुलगा) या पुल्लिंगी शब्दाचे बहुवचन 'છોકરાઓ' आणि प्रत्यय लागताना 'છોકરા ઉપર' असे त्याचे सामान्यरूप होते तर 'મહેલ' या पुल्लिंगीच शब्दाचे बहुवचन 'મહેલો' व प्रत्ययपूर्वरूप 'મહેલમાં' असे होते. 'નિશાળ' (शाळा) या स्त्रीलिंगी शब्दाचे बहुवचन 'નિશાળો' आणि सामान्यरूप 'નિશાળ પર' असे होते तर 'કૂંચી' (किल्ली) या स्त्रीलिंगीच शब्दाचे बहुवचन 'કૂંચીઓ' व सामान्यरूप 'કૂંચી પર' असे होते. तेव्हा गुजराती शब्द वापरताना सुद्धा शब्दांच्या अंत्यस्वराकडे व जातीकडे लक्ष पुरविणे अवश्य आहे एवढे आपल्या ध्यानात आले. गुजरातीतील सर्व शब्दांची अंत्यस्वरानुसार वर्गवारी केली तर असे स्वर गुजरातीत – अ आ, इ, ई, उ, ऊ, उं, ए, ओ असे येतात. उदाहरणार्थ पुढील शब्द पाहा : પુસ્તક, ઘા, ગતિ, ધોબી, ડગુમગુ, ચાલવું, તે, ગવૈયો. अर्थात हे सर्व शब्द व्ययी म्हणजे बदल होणारे आहेत, अव्ययी नाहीत. अव्ययी शब्दांचा म्हणजेच अव्ययांचा वरील संदर्भात विचार करण्याचे प्रयोजनच नाही.

४. येथे आपण शब्दांचाच वरवरपरिचय करून घेतला आहे. त्यांच्या खोलांत शिरलेलो नाही. ते पुढे शिरावयाचे आहे. भाषा म्हणजे शब्दयोजना —शब्दांची मांडणी. एकेक शब्दाला एक किंवा अनेक अर्थ आपण देतो आणि आपल्या कथनात योग्य तेथे उपयोग करतो. शब्द हा मनातल्या अर्थाचा किंवा भावाचा संकेत किंवा बाह्य चिह्न आहे. विशिष्ट अर्थांना किंवा भावांना आपण विशिष्ट शब्दांचे संकेत देतो आणि ते भाव प्रकट करण्याचा प्रयत्न करतो. अर्थात हा केवळ प्रयत्नच असतो. भाषांचा वापर वर्षानुवर्षे रूढ झालेला असला आणि मनुष्याच्या बुद्धिचातुर्यामुळे भाव किंवा मनातला अर्थ अधिक चांगल्या रीतीने, अधिक स्पष्टपणे, उमटावा याकरिता अनेक नवीन नवीन संकेतांची भाषेत भर पडली असली तरी या संकेतांनी म्हणजेच शब्दांनी मन पूर्णपणे प्रकट करणे हे माणसाला तितकेसे अजून साधलेले नाही. म्हणून व्यवहारातील चलनामुळे नाना परिस्थितीतून, घटनातून, वापरातून, भाषांच्या परस्परसंबंधातून, गरजेतून शब्दांची उत्पत्ती, बनावट, अर्थवाहित्व आणि परिणाम घडून येत असले तरी त्यांची शक्ती मनातल्या अर्थाला किंवा भावाला पूर्णपणे व्यापू शकलेली नाही असे अनुभवाला आले आहे. म्हणूनच शब्द हे केवळ संकेतस्वरूपच मानलेले आहेत. निरनिराळ्या समाजांत, निरनिराळ्या व्यवहारांत शब्द तेच असूनसुद्धा त्यांचे अर्थ मात्र कुठे कुठे भिन्न झालेले आपल्याला त्यामुळेच आढळून येतात. मराठी-गुजरातीमधील शब्दांच्या बाबतीत तीच स्थिती आहे. उदाहरणार्थ, 'उपलाण' हा शब्द मराठीतही आहे आणि गुजरातीतही आहे. पण मराठीत त्याचा अर्थ 'खोगीर न घातलेले (घोडे)' असा आहे, तर गुजरातीत 'वरच्या बाजूचे' असा आहे. 'उद्यत' हा तत्सम शब्द मराठीत 'तयार', 'सज्ज' हा अर्थ दर्शवितो, तर गुजरातीत त्याचाच अर्थ 'उद्यमी', 'चिकाटीने काम करणारा' असा होतो. पण असे तत्सम शब्द मराठीत व गुजरातीत भिन्न अर्थ असणारे थोडे आहेत. सर्वसामान्यपणे तत्सम शब्द दोन्ही भाषात समानार्थानेच वापरले जातात असे म्हणावयास हरकत नाही. जी गोष्ट संस्कृत तत्सम शब्दांची तीच विदेशी तत्सम शब्दांची समजावी.

*

प्रकरण ४ : नामविचार

१. विशेषनाम, सामान्यनाम, भाववाचक नाम वगैरे नामांच्या जाती गुजराती भाषेंत मराठीतल्याप्रमाणेच आहेत. मराठीत भाववाचक नामे जशी 'पणा', 'ता' असे प्रत्यय लावून, किंवा विशेषणाला अथवा क्रियापदाला 'विशिष्ट स्वरूप देऊन बनविली जातात तशी गुजरातीतही बनविली जातात; मात्र 'पणा' ऐवजी 'पणुं' असा नपुंसकलिंगदर्शक व 'आश' असा स्त्रीलिंगदर्शक प्रत्यय गुजरातीत लागतो. उदा० 'મૂર્ખપણું' (मूर्खपणा), 'રતાશ' (लाली) वगैरे. संस्कृत भाषेत बनणारी गुणदर्शक किंवा भावदर्शक नामे मराठीत व गुजरातीतही जशीच्या तशी चालतात; उदा०–'देवत्व', 'धैर्य' इ. काही गुजराती भाववाचक नामे ओळख होण्याकरिता पुढे देत आहे :

સારપ (चांगुलपणा), **કડવાશ** (कडूपणा), **ડહાપણ** (शहाणपणा), **શાણુપણું** (शहाणपणा–समजूतदारपणा), **ધીરજ** (धैर्य), **તરસ** (तहान), **કસરત** (व्यायाम), **ધમાલ** (गडबड), **લંબાઈ** (लांबी), **ઊંડાણ** (खोली), **ભલાઈ** (भलेपणा).

२. मागील प्रकरणात आपण गुजराती शब्दांचे अंत्यस्वर कोणते असतात ते पाहिले. हेच स्वर गुजराती नामवर्गाचेही आहेत. ते म्हणजे—

अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऊं, ए, ओ.

त्यांची निवडक उदाहरणे पुढीलप्रमाणे :

(१) **કળશ** (कळस), **તા** (ताव–कागदातला), **ભોઈ**, **ચપ્પુ** (चाकू), **ભે** (भय), **કકડો** (तुकडा)

—ही पुल्लिंगी सामान्यनामे

(२) **જમીન**, **જગા** (ठिकाण), **શીશી** (कुपी), **ગોરાંદે** (गोरी स्त्री), **ઘો** (घोरपड)

—ही स्त्रीलिंगी सामान्यनामे

(३) **ફાનસ** (कंदील), **પાણી**, **મરચું** (मिरची)

—ही नपुंसकलिंगी सामान्यनामे

तीन्ही लिंगांत विभागणी करून ही निरनिराळ्या स्वरांनी अंत होणारी नामे मुद्दाम निवड करून दिली आहेत. गुजरातीत मराठीप्रमाणेच तीन लिंगे —पुल्लिंग, स्त्रीलिंग, नपुंसकलिंग अशी—आहेत हे यावरून समजून येईलच.

प्रत्येक लिंगाचे जे अनेक शब्द दिले आहेत त्यांवरून असे दिसून येते की—

(१) पुल्लिंगी नामांच्या अंती सामान्यतः अ, आ, इ, उ, ए व ओ हे स्वर येतात;

(२) स्त्रीलिंगी नामांच्या अंती सुद्धा अ, आ, ई, ए व ओ हे स्वर येतात;

(३) नपुंसकलिंगी नामांच्या अंती अ, ई व ऊ हे स्वर येतात.

म्हणजे अ, आ, ई, ए व ओ हे अंत्य स्वर तीन्ही लिंगात समानपणे येतात; तर मग कोणता शब्द कोणत्या लिंगाचा हे ओळखायचे कसे? अर्थात अभ्यासाने व वापर झाल्यानेच ते समजून येणार हे उघड आहे. पण सामान्यपणे—

(१) ज्या नामाच्या अंती 'ओ' स्वर एकवचनात येतो ते नाम 'पुल्लिंगी', जसे, ઘોડો, છોકરો, દીવો वगैरे;

(२) ज्या नामाच्या अंती 'ई' येते ते नाम स्त्रीलिंगी, जसे, બૈરી (स्त्री, पत्नी), છોકરી, ભાભી (भाशी) वगैरे; आणि

(३) ज्या नामाच्या अंती 'ऊं' येतो ते नाम नपुंसकलिंगी, जसे, કૂતરું, બિછાનું, શીંગડું, વગેરે;

—असे निश्चितपणे समजण्यास हरकत नाही. या नियमाचा उपयोग आपल्याला विशेषतः विशेषणाचे शब्द वापरताना होऊ शकतो. मराठीत जसे आपण 'चांगला मुलगा' यांत 'चांगला' हे विशेषण पुढच्या 'मुलगा' या पुल्लिंगी नामाशी म्हणजे विशेष्याशी संबंध असल्यामुळे बनवितो, विशेष्य जर 'मुलगी' असेल तर 'चांगली' आणि 'मूल' असेल तर 'चांगले' असे बनवितो, त्याच रीतीने गुजरातीतही विशेष्याच्या लिंगानुसार विशेषण हे 'ओ'कारान्त, 'ई'कारान्त किंवा 'ऊं'कारान्त करावे लागते. उदा०,

'સારો છોકરો', 'સારી છોકરી', 'સારું છોકરું' अशी विशेषणाची रूपे बनतात.

३. मराठीतल्याप्रमाणेच गुजरातीतही संस्कृत, अरबी, फारसी, अशा इतर भाषांतून जसेच्या तसे शब्द आहेत; बहुधा त्यांची लिंगे गुजरातीत त्यांच्या मूळ भाषांतल्याप्रमाणेच असलेली आढळतात; उदा०, अंत (पु.), जरा (म्ह० म्हातारपण) (स्त्री.), भोजन (न.) ही संस्कृत नामे मराठीत व गुजरातीत समलिंगी आहेत. अरबी नामे 'नाझीम' (पु.) म्हणजे 'सर्वांत वरिष्ठ सत्ताधिकारी', 'दलील' (स्त्री.) (युक्तिवाद) ही नामे सुद्धा समलिंगी आहेत.

या नियमाला अपवादही आहेतच. उदा०, 'दृष्टान्त' हे संस्कृत नाम मराठीत पुल्लिंगी आणि गुजरातीत नपुंसकलिंगी आहे. 'पशु', 'पक्षी' ही नामे संस्कृतप्रमाणे मराठीत पुल्लिंगी तर गुजरातीत नपुंसकलिंगी आहेत. 'तहनामा' हे फारसी नाम मराठीत तत्सम असून ते पुल्लिंगी आहे, गुजरातीत त्याचे 'તહનામું' रूप होते व ते नपुंसकलिंगी आहे.

म्हणून मराठीत असलेली जी तत्सम नामे ज्या लिंगांची ती गुजरातीत त्याच लिंगाची असणार असे समजून चालता येणार नाही हे वरील उदाहरणां-वरून स्पष्ट होते.

इंग्रजी, पोर्तुगीज इ. विदेशी भाषांच्या सामान्य नामांना मुळात लिंगे नसतात. पण ती नामे देशी भाषांत येताना त्या त्या भाषेच्या शैलीप्रमाणे किंवा रूढीप्रमाणे त्यांची लिंगे बनलेली आढळतात. उदा०, 'पार्लमेंट' हे नाम हिंदीत व गुजरातीत स्त्रीलिंगी व मराठीत नपुंसकलिंगी आहे; 'कोर्ट' हे नाम हिंदीत पुल्लिंगी, मराठीत नपुंसकलिंगी तर गुजरातीत स्त्रीलिंगी आहे; 'कॉलर' मराठीत स्त्रीलिंगी तर गुजरातीत पुल्लिंगी आहे म्हणून विदेशी भाषांतील लिंगे रूढ प्रयोगांत जशी असतील तशी लक्षात ठेवली पाहिजेत.

४. काही पुल्लिंगी नामांची स्त्रीलिंगी व नपुंसकलिंगी नामे विशिष्ट बदल करून बनतात. उदा० मराठींत 'कुत्रा' चे स्त्रीलिंगी 'कुत्री' व नपुंसकलिंगी 'कुत्रे', 'घोडा', 'घोडी', 'घोडे', 'बकरा' 'बकरी', 'बकरे' अशी होतात.

गुजरातीमध्येही असेच बदल होऊन पुल्लिंगी नामाचे स्त्रीलिंगी नाम बनते :

पु.	स्त्री.	न.
કૂતરો,	કૂતરી,	કૂતરું
ઘોડો,	ઘોડી,	ઘોડું
બકરો,	બકરી,	બકરું
વાંદરો,	વાંદરી,	વાંદરું
બિલાડો (बोका),	બિલાડી (मांजरी),	બિલાડું (मांजर)

काही ओकारान्त पुल्लिंगी नामांची फक्त ईकारान्त स्त्रीलिंगी नामेच होतात, नपुंसकलिंगी होत नाहीत :

આગળો (अडसर)	આગળી (लहान अडसर)
કાકો	કાકી
મામો	મામી
ભત્રીજો (पुतण्या)	ભત્રીજી (पुतणी)
ભાણેજ (भाचा)	ભાણેજી (भाची)
આજો (आजा)	આજી (आजी)

पुल्लिंगी नामांची अगदी वेगळ्या स्वरूपाची बनलेली स्त्रीलिंगी नामे कांही पुढे दिली आहेत :

पु.	स्त्री.
મોર	ઢેલ (लांडोर)
બાપ	મા
દિયર (धाकटे भावजी)	દેરાણી
વર (नवरा)	વહુ (बायको)
મરદ (पुरुष)	ઓરત (स्त्री)
ભાઈ	બહેન
સસરો	સાસુ
બળદ	ગાય
રાજા	રાણી

पु.	स्त्री.
પાડો (रेडा)	ભેંસ (म्हैस)
કૂઓ (मावळा)	કોઈ (मावळण)
ભીલ (भिल्ल)	ભીલડી (भिल्लीण)
રજપૂત	રજપુતાણી
સિંહ	સિંહણ
વાઘ	વાઘણ
પટેલ (पाटील)	પટલાણી (पाटलीण)
સોની (सोनार)	સોનારણ (सोनारीण)
ધણી (मालक)	ધણિયાણી (मालकीण)
નાગ	નાગણ
હાથી	હાથણી
શેઠ	શેઠાણી
ઠાકોર	ઠકરાણી
કબૂતર	કબૂતરી

ही व अशा प्रकारची अनियमित रूपे वापरानेच लक्षात राहतील.

५. काही नामे अशी गमतीची आहेत त्यांचे लिंग बदलले की अर्थ बदलतो; उदा० (१) 'કોશ' (पु.) = खजिना, व 'કોશ' (स्त्री.) = ऐदाण; (२) કળ (पु.) = गाळ (मातीचा), કળ (स्त्री.) = वेदना; (३) 'પૂંજો' (पु.) = (कचऱ्याचा ढीग), व 'પૂંજી' (स्त्री.) = संपत्ती (४) ગાળ (पु.) = चिखल, ગાળ (स्त्री.) = शिवी; (५) भात (पु.) = अन्नातील भात, ભાત (स्त्री.) = जात, प्रकार. अशी नामे सुद्धा जसजशी वाचताना लिहिताना वापरात येत जातील तशी लक्षात राहात जातील. येथे फक्त एकदा नामांचे हे प्रकार नजरेखालून जावेत म्हणून दिले आहेत.

नामांच्या बाबतीतला लिंगांचा विचार तूर्त एवढा पुरेसा आहे.

वचनविचार

६. लिंगविचारानंतर **वचनाचा** विचार करू. मराठी-गुजरातीत दोनच वचने आहेत : एकवचन व बहुवचन. एकवचनी नामाचे बहुवचन कसे करावयाचे ? त्यासाठी काही नियम आहेत, ते पुढीलप्रमाणे :

(१) ज्या नामाच्या अंती 'अ', 'आ' 'ई' किंवा 'उ' असेल अशा नामाचे बहुवचन त्या अंत्य स्वराऐवजी 'ओ' प्रत्यय लावून करतात, मग त्याचे लिंग कोणते का असेना.

	एकवचन		बहुवचन
उदा०,	બળદ (बैल)	(पु.)	બળદો
	રાજા	(पु.)	રાજાઓ
	રાણી	(स्त्री.)	રાણીઓ
	હિવેટ	(स्त्री.) (वात)	હિવેટો
	પશુ	(न.)	પશુઓ

(२) ज्याच्या शेवटी 'ओ' अंत्याक्षर असेल अशा नामाचे बहुवचन त्या अंत्य स्वराऐवजी 'आ' किंवा 'आओ' असा प्रत्यय लावून करतात. उदा०

ઘોડો	ઘોડા, ઘોડાઓ
ડગલો (डगला)	ડગલાઓ
વધારો (वाढ)	વધારા, વધારાઓ
સુધારો (सुधारणा)	સુધારા, સુધારાઓ

(३) ज्याच्या शेवटी 'उं' असेल त्याचे बहुवचन 'आं' हा प्रत्यय लावून करतात.

उदा०,	ઘરેણું (दागिना)	ઘરેણાં
	કપડું (कपडा)	કપડાં
	પારેવું (कबूतर)	પારેવાં
	હૈયું (हृदय)	હૈયાં

७. (१) काही नामांचे बहुवचन होताना त्यांचे रूप बदलत नाही. उदा० 'વાળ' (केस), 'સમ' (शपथ), 'લગ્ન', 'विवाह', 'समाचार', 'ઘઉં', 'તલ' (तीळ), 'મગ' (मूग), 'મરી' (मिरे) इ.

(२) खालील नामांचे बहुवचन होत नाही. उदा० કપાસ (कापूस), ખાંડ (साखर), ગોળ (गूळ), ઘાસ (गवत), ઘી (तूप), જીરું (जिरे), દેવતા (अग्नि), પાણી, ભોંય (भुई), માટી (माती), મેથી, હળદર (हळद), हिंग.

(३) पुढील नामे बहुवचनातच असतात : માબાપ (आईबाप), હવાપાણી, પ્રણામ, ફાંફાં (व्यर्थ धडपड), ચશ્માં (चष्मा), ધાણા (धणे), ચાળા (चाळे), કાલાવાલા (आजीजी), વલખાં (व्यर्थ तडफड).

८. तेव्हा 'वचनविचारा'त आपण (१) नामांचे बहुवचन कसे करायचे, (२) कोणत्या विशिष्ट नामांचे बहुवचन होताना त्यांची रूपे बदलत नाहीत, (३) कोणत्या नामांचे बहुवचन होत नाही, व (४) कोणती नामे बहुवचनातच असतात, हे पाहिले. तूर्त एवढी माहिती आपल्याला पुरेशी आहे.

अभ्यास

१. सदर प्रकरणात पुढील मराठी शब्दांचे गुजराती प्रतिशब्द कोणते आले आहेत ते शोधून काढून त्यांच्या लिंगांसह लिहा :—(१) तहान (२) चांगुलपणा (३) लाली (४) कुपी (५) तुकडा (६) कळस (७) कडूपणा (८) ताव (९) मूल (१०) कुत्रे (११) ऐदाण (१२) शिवी.

२. पुढील गुजराती शब्दांची लिंगे सांगून त्यांचे मराठी अर्थ द्या :—(१) ધીરજ (२) ડહાપણ (૩) ઊંડાણ (४) ધો (५) ફાનસ (૬) મરચું (૭) દીવો (૮) દલીલ (૯) દૃષ્ટાન્ત (૧૦) માખી (૧૧) કૂઓ (૧૨) બિલાડું

३. खालील प्रत्येक गुजराती नामाचे विरुद्धलिंगी नाम द्या : (૧) કાકી (२) ભાણેજ (૩) ભત્રીજી (४) भेंस (५) ગાય (૬) આગળો (૭) વર (૮) મરદ (૯) મોર (૧૦) સોની (૧૧) ભાઈ (૧૨) દિયર

४. खालील प्रत्येक नाम कोणत्या वचनाचे आहे तें लिहून त्याच्या विरुद्ध-वचनी नाम बनवून लिहा : (૧) કપડું (२) હૈયાં (૩) દિવેટો (४) વધારા (૫) બળદ (૬) ઘોડા (૭) વાળ (૮) મરી (૯) ઘી (૧૦) ઘાસ (૧૧) માબાપ (૧૨) ચશ્માં

*

प्रकरण ५ : विभक्तिविचार

१. "रमाने कागद उचलला व पेटीत ठेवला. मुलाला काय बोलावे हे तिला कळेना. रमाची वाचाच जणू बसली."

वर एकूण पाच वाक्ये दिली आहेत. त्यांत 'रमाने', 'कागद' 'पेटीत', 'मुलाला', 'रमाची', 'वाचा' ही नामे आली आहेत, पण ती सगळी त्यांच्या मूळ स्वरूपांत नाहीत. 'रमा' या मूळ विशेषनामाची 'रमाने' व 'रमाची' अशी दोन रूपे आली आहेत. 'पेटी' या सामान्यनामाचे 'पेटीत' असे रूप झाले आहे. 'मूल' या सामान्यनामाचे 'मुलाला' असे रूप झाले आहे. अशा रीतीने एकच नाम वेगळ्या वेगळ्या रूपांत किंवा वेगळी वेगळी नामे वेगळ्या वेगळ्या रूपांत नटलेली आपल्याला दिसतात. हा जो नामांचा वेगळेपणा त्यालाच व्याकरणात 'विभक्ती' म्हणतात. हे जे वेगळे वेगळे वेष त्यानी चढविले आहेत ते त्यांना काही एक भाग त्या वाक्यात बजावायचा आहे म्हणून—मग तो आपला दुसऱ्या नामाशी संबंध दाखवायचा भाग असो की क्रियापदाशी संबंध दाखवायचा भाग असो. तशी रूपे त्या नामांनी घेतली नसती तर पहिलेच वाक्य कसे झाले असते ते पाहा :

"रमा कागद उचलला व पेटी ठेवला"....मूळ शब्द जसेच्या तसे येथे ठेवल्याने पुरता अर्थबोधच होत नाही. म्हणूनच काही प्रत्यय लावून त्यांना वाक्यात वापरावे लागते. या प्रत्ययांना 'विभक्तिप्रत्यय' म्हणतात. अर्थानुरूप अशा विभक्त्या संस्कृतात व मराठीत आठ आहेत, गुजरातीत सातच आहेत व त्या मराठीसारख्याच आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे : प्रथमा, द्वितीया, तृतीया, चतुर्थी, पंचमी, षष्ठी व सप्तमी. 'संबोधन' ही आठवी विभक्ती म्हणून गुजरातीत मानलेली नाही. ती संबोधनार्थी प्रथमा विभक्तीच मानली जाते.

२. आता आपण प्रत्येक विभक्तीचा गुजराती व्याकरणांत अर्थ म्हणजे उद्दिष्ट काय व तिचे प्रत्यय काय ते पाहू. त्यांचे खालीलप्रमाणे कोष्टक आपल्याला बनविता येईल :

विभक्ती	अर्थ	प्रत्यय
प्रथमा	कर्ता, संबोधन	नाही
द्वितीया	कर्म	नाही ने
तृतीया	कर्ता, करण, कारण	એ, થી
चतुर्थी	संप्रदान, तादर्थ्य	ને, માટે
पंचमी	अपादान	થી
षष्ठी	संबंध	* (ए.व.)નો–ની–નું * (ब.व.)ના–ની–નાં
सप्तमी	अधिकरण	એ, માં

येथे विभक्तीचे जे 'अर्थ' म्हणून दिले आहेत त्यांचा खुलासा करणे अवश्य आहे.

विभक्तीचे 'अर्थ'

३. वाक्यात अमुक शब्द कोणती कामगिरी बजावतो त्यावरून त्या शब्दाचा 'अर्थ' किंवा उद्देश समजतो. प्रत्येक शब्दाचा दुसऱ्या शब्दाशी विशिष्ट संबंध योजलेला असतो आणि त्या नियोजित संबंधाप्रमाणे त्या शब्दाची कामगिरी निश्चित झालेली असते. उदा० 'रमाने कागद उचलला' हेच वाक्य घेतले, तर त्यात 'रमा', 'कागद' ही दोन नामे आपापली विशिष्ट कामगिरी घेऊन आलेली आहेत. घडलेली क्रिया दाखविणारा शब्द जो 'उचलला' त्याच्याशी दोन्ही नामांचा संबंध आहे. उचलण्याची क्रिया झाली, पण ती कोणी केली? अर्थात 'रमाने'. तेव्हा 'रमा' या नामाची त्या वाक्यात भूमिका कर्त्याची आहे. 'उचलला', पण काय? अर्थात 'कागद'. तेव्हा 'कागद' या शब्दाने उचलण्याच्या क्रियेचे उद्दिष्ट दाखविले, त्याचीही त्या क्रियापदाच्या अनुषंगाने काही कामगिरी आहे. वाक्यातील नामांचे क्रिया दाखविणाऱ्या शब्दाशी म्हणजेच क्रियापदाशी जे संबंध त्यांना 'कारक' असे नाव दिले आहे

* ए. व. = एकवचन
ब. व. = बहुवचन

आणि त्या 'कारका'ने जे उद्दिष्ट साधले जाते त्याला 'अर्थ' असे नाव दिले आहे. 'रमाने' हा शब्द त्या वाक्यात कर्त्याची कामगिरी बजावतो म्हणून त्या कारकाचा अर्थ 'कर्ता' होतो. क्रियापदाला 'कोण' किंवा 'कोणी' असा प्रश्न विचारला असता जे उत्तर येते तो त्या क्रियापदाचा कर्ता, आणि 'काय' असा प्रश्न विचारला असता जे उत्तर येते ते त्याचे कर्म हे त्या दोन कारक-विभक्तींचे 'अर्थ' आहेत. असे संबंधांचे म्हणजे कारकांचे सात प्रकार 'अर्था'वरून व 'प्रत्यया'वरून मानण्यात आले आहेत. आपण वरील कोष्टकात पाहिले की 'प्रथमा' विभक्तीला प्रत्यय नाही, आणि तिचा अर्थ 'कर्ता' आहे, म्हणजे प्रथमा विभक्तीत असलेला शब्द कर्त्याचे काम करतो; आणि 'तृतीया' विभक्तीत असलेला शब्दसुद्धा कर्त्याचेच काम करतो, पण त्याला 'ने' हा प्रत्यय आहे, म्हणून त्याची विभक्ती वेगळी करून तिला 'तृतीया' नाव दिले आहे. उदा० 'रमाने'.

कर्म दाखविणाऱ्या शब्दाची विभक्ती 'द्वितीया' ठरविली आहे. त्या विभक्तीचा शब्द 'प्रथमे'प्रमाणेच विनाप्रत्यय असू शकतो, 'कागद' हा शब्द तसा आहे, पण तो 'कर्मा'चा अर्थ दर्शवीत असल्यामुळे त्याची विभक्ती 'द्वितीया' आहे. दुसरा द्वितीया विभक्तीचा प्रकार असा : 'रमाने कागद सखूस दिला.' येथे देण्याची क्रिया 'कोणास' उद्देशून झाली ? 'सखूस'. तेव्हा 'सखूस' हे सुद्धा 'दिला'चे कर्म आहे. आणि कर्माची विभक्ती द्वितीया असते. तेव्हा द्वितीया विभक्तीची रूपे दोन : (१) प्रत्ययविरहित, व (२) 'स' किंवा 'ला' हा प्रत्यय लावून.

'रमाने कागद सखूस हाताने दिला' या वाक्यात 'हाताने' म्हणजे हाताचे साधन करून. तेव्हा 'ने' या प्रत्ययाने 'साधन' किंवा 'करण' दाखविले. ही विभक्ती 'तृतीया' म्हटली आहे.

वरील वाक्यात 'सखूस' या शब्दाची विभक्ती द्वितीया म्हणून सांगितली, तशी ती चतुर्थीही मानतात. जे देतात ते मुख्य कर्म, त्याची विभक्ती द्वितीया, आणि ज्याला दिले जाते ते गौण कर्म, त्याची विभक्ती चतुर्थी. म्हणून त्या विभक्तीचा अर्थ 'संप्रदान'. 'मुलींना सिनेमा दाखविला', 'त्याच्या गालाला तीट आहे', या वाक्यांत 'ना', 'ला' प्रत्यय लागलेली नामे 'चतुर्थी' विभक्तीची मानली आहेत.

याचप्रमाणे 'करिता', 'साठी असे तादर्थ्य-प्रत्यय लागलेली नामेही चतुर्थी विभक्तीची मानतात; उदा० 'त्याच्याकरिता (किंवा त्याला) फुले आणली.'

'पंचमी' विभक्तीने अंतराचा किंवा पल्ल्याचा बोध होतो. 'मुंबईपासून जळगाव दूर आहे', 'कोल्हापुराहून मी आलो' अशा वाक्यांत 'पासून', 'हून', 'कडून' असे प्रत्यय लागलेले शब्द पंचमी विभक्तीचे मानावेत. 'हून', 'पेक्षा' हे प्रत्यय न्यूनता किंवा अधिकता दाखवितात, उदा० 'रामाहून लक्ष्मण गोरा आहे'; या प्रत्ययांनी दर्शविली जाणारी विभक्ती पंचमीच असते.

षष्ठी विभक्ती घेण्यापूर्वी सप्तमी घेऊ. या विभक्तीने क्रियेचे स्थान किंवा अधिष्ठान दाखविले जाते. उदा० 'रमाने कागद पेटीत ठेवला'; किंवा 'शब्द माझ्या कानी पडला', या वाक्यात 'त' किंवा 'ई' प्रत्यय लागलेले नाम सप्तमी विभक्तीचे समजायचे.

षष्ठी विभक्ती सोडून इतर या सर्व विभक्त्या 'कारक विभक्त्या' म्हणजे क्रियेशी संबंध असलेल्या विभक्त्या आहेत. षष्ठी विभक्ती मात्र शब्दाशी संबंध जोडणारी विभक्ती आहे. 'हा मुलाचा बाप आहे', 'तिकडे आमची शाळा होईल' या वाक्यात 'मूल' आणि 'बाप' किंवा 'आम्ही' आणि 'शाळा' हे दोन शब्द 'चा' किंवा 'ची' या प्रत्ययांनी जोडले आहेत, या प्रत्ययांचा क्रियापदाशी संबंध जोडला जात नाही. म्हणून या विभक्तीला 'विशेषण-विभक्ती' सुद्धा म्हणतात; कारण 'चा' प्रत्यय लागून बनणारा शब्द पुढील संबंधित शब्दाविषयी विशेषणाप्रमाणे काही विशेष सांगतो.

४. विभक्तीच्या संबंधात हे मराठीचे व्याकरण सांगितले. त्यावरून विभक्ती म्हणजे काय, त्या किती आहेत, कसकशा आहेत व त्यांचे वेगळे वेगळे प्रत्यय काय ते आपल्याला स्थूलपणे समजायला मदत झाली. गुजरातीत विभक्ति-विचार याहून काही सुद्धा वेगळा नाही. फक्त विभक्त्यांचे प्रत्यय तेवढे वेगळे आहेत. बाकी 'अर्थ' समानच आहेत. 'प्रथमा' किंवा 'પહેલી' विभक्तीचा अर्थ 'કર્તા' आहे तसा गुजरातीत 'સંબોધન'ही आहे.

एवढे लक्षात घेऊन ते प्रत्यय व त्यांची उदाहरणे पुढे देत आहे :

विभक्ती	प्रत्यय	उदाहरण
પહેલી	×	રામ, હે રામ
બીજી	×, ને	રામ, રામને
ત્રીજી	એ, થી	રામે, રામથી
ચોથી	ને, માટે	રામને, રામને માટે
પાંચમી	થી	રામથી
છઠ્ઠી	(एक०) નો, ની, નું	રામનો, –ની, –નું
	(बहु०) ના, ની, નાં	–ના, –ની, –નાં
સપ્તમી	એ, માં	રામે, રામમાં

गुजरातीत षष्ठी विभक्ती सोडून इतर विभक्त्यांचे एकवचनी व बहुवचनी प्रत्यय वेगळे वेगळे नाहीत. षष्ठीचे दोन्ही वचनांचे वेगवेगळे प्रत्यय वर दिले आहेत. खरे म्हणजे ते वेगळे प्रत्यय नसून નો, ની, નું चीच बहुवचने आहेत हे सहज लक्षात येईल.

५. आता गुजराती वाक्यांत हे प्रत्यय लावून नाम चालवू या :

પહેલી — **રામ** રાજા છે (म्ह० राम राजा आहे).

બીજી — એને **નામ રામ** આપ્યું (म्ह० त्याला नाव राम दिले). (येथे 'આપ્યું' म्हणजे 'दिले' या क्रियापदाची '**નામ**' व 'રામ' ही दोन कर्मे आहेत.)

ત્રીજી — **રામે** બાણથી રાવણને માર્યો (म्ह० रामाने बाणाने रावणाला मारले). (येथे 'રામે' हा तृतीयान्त कर्ता आहे, आणि तृतीया विभक्तीचा अर्थ 'करण' म्हणजे साधन असाही असल्यामुळे 'બાણથી' ही सुद्धा तृतीया विभक्तीच आहे.)

ચોથી — સીતા **રામને** નમન કરે છે (म्ह० सीता रामाला नमन करते).

પાંચમી — લક્ષ્મણ **રામથી** દૂર જાય છે (म्ह० लक्ष्मण रामापासून दूर जातो).

છઠ્ઠી— (૧) **હનુમાન રામનો** દાસ છે (म्ह० हनुमान रामाचा दास आहे).

(૨) સીતા **રામની** પત્ની છે (म्ह० सीता रामाची पत्नी आहे).

(૩) **રામનું** ધનુષ્ય બળવાન છે (म्ह० रामाचे धनुष्य बलवान आहे).

(૪) લવ અને કુશ **રામના** પુત્રો હતા (लव आणि कुश रामाचे पुत्र होते).

(૫) **રામની** શક્તીઓ અપાર હતી (म्ह० रामाच्या शक्ती अपार होत्या).

(૬) **રામનાં** માબાપ પ્રેમાળ હતાં (म्ह० रामाचे आई-बाप प्रेमळ होते).

(येथे षष्ठीच्या एकवचनी व बहुवचनी सर्व प्रत्ययांची उदाहरणे दिली आहेत.)

સાતમી— (૧) તે **ઝાડે** ચઢે છે (तो झाडावर चढतो)—अधिकरण अर्थी.

(૨) **રામમાં** અમે ઈશ્વરને જોઈએ છીએ (म्ह० रामात आम्ही ईश्वराला पाहतो)—अधिष्ठान अर्थी.

६. गुजरातीत कित्येक नामे अशी आहेत की ज्यांना विभक्ति-प्रत्यय लागण्यापूर्वी त्यांच्या रूपांत कांही फेरफार होतो. मराठीतसुद्धा असा फेरफार होतो. त्या फेरफाराला 'सामान्यरूप' किंवा 'अंग' मराठीत म्हणतात. गुजरातीतही त्याला 'अंग' म्हणतात. 'ઘોડો' हा शब्द घेतला, तर त्याला उदाहरणार्थ द्वितीयेचा 'ने' प्रत्यय लावायचा झाला तर 'ઘોડો' चे 'ઘોડા' असे 'अंग' बनते व मग त्याला प्रत्यय लागून 'ઘોડાને' असे रूप बनते. दुसरे नाम 'છોકરું' घ्या. त्याचे 'છોકરા' असे 'अंग' बनून त्याचे उदाहरणार्थ सप्तमीचे रूप 'છોકરામાં' असे होते. बहुवचनी नामांची विभक्तिरूपे अनुक्रमे 'ઘોડાઓને', 'છોકરાંમાં' अशी म्हणजे बहुवचनाच्या रूपात काही बदल न होता नुसता प्रत्यय लागून होतात.

७. 'उ'कारान्त, 'उं'कारान्त, 'ऊं'कारान्त व 'ओ'कारान्त नामां-शिवाय इतर स्वरांनी अंत पावणाऱ्या नामांत काही बदल होत नाही.

८. अभ्यासाच्या सोयीसाठी पुढे नमुन्याची नामे चालवून दाखविली आहेत :

पुल्लिंगी नामे

अकारान्त—'પુરુષ'

विभक्ती	एकवचन	बहुवचन
१	પુરુષ	પુરુષો
२	પુરુષ, પુરુષને	પુરુષો, પુરુષોને
३	પુરુષે, પુરુષથી	પુરુષોએ, પુરુષોથી
४	પુરુષને, પુરુષને માટે	પુરુષોને, –ને માટે
५	પુરુષથી	પુરુષોથી
६	(એક૦) પુરુષનો, –ની, –નું	પુરુષોનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) પુરુષના, –ની, –નાં	પુરુષોના, –ની, –નાં
७	પુરુષે, પુરુષમાં	પુરુષોએ, પુરુષોમાં

आकारान्त—'રાજા'

१	રાજા	રાજાઓ
२	રાજા, રાજાને	રાજાઓ, –ને
३	રાજાએ, રાજાથી	રાજાઓએ, –થી
४	રાજાને, –ને માટે	રાજાઓને, –ને માટે
५	રાજાથી	રાજાઓથી
६	(એક૦) રાજાનો, –ની, –નું	રાજાઓનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) રાજાનો, –ની, –નાં	રાજાઓના, –ની, –નાં
७	રાજાએ, રાજામાં	રાજાઓએ, રાજાઓમાં

इ-ईकारान्त—કળિ-ળી (કલહ)

विभक्ती	एकवचन	बहुवचन
१	કળી	કળીઓ
२	કળી, કળીને	કળીઓ, -ને
३	કળીએ, કળીથી	કળીઓએ, -થી
४	કળીને, -ને માટે	કળીઓને, -ને માટે
५	કળીથી	કળીઓથી
६	(એક०) કળીનો, -ની, -નું	કળીઓનો, -ની, -નું
	(બહુ०) કળીના, -ની, -નાં	કળીઓના, -ની, -નાં
७	કળીએ, કળીમાં	કળીઓએ, કળીઓમાં

उ-कारान्त—સાધુ

१	સાધુ	સાધુઓ
२	સાધુ, સાધુને	સાધુઓ, -ને
३	સાધુએ, -થી	સાધુઓએ, -થી
४	સાધુને, -ને માટે	સાધુઓને, -ને માટે
५	સાધુથી	સાધુઓથી
६	(એક०) સાધુનો, -ની, -નું	સાધુઓનો, -ની, -નું
	(બહુ०) સાધુના, -ની, -નાં	સાધુઓના, -ની, -નાં
७	સાધુએ, સાધુમાં	સાધુઓએ, સાધુઓમાં

[दीर्घ ऊकारान्त वरीलप्रमाणेच; फक्त ऱ्हस्व 'उ' ऐवजी दीर्घ 'ऊ' करणे]

ओकारान्त—કૂકડો

१	કૂકડો	કૂકડાઓ
२	કૂકડો, કૂકડાને	કૂકડાઓ, -ને
३	કૂકડાએ, કૂકડાથી	કૂકડાઓએ, કૂકડાઓથી
४	કૂકડાને, -ને માટે	કૂકડાઓને, -ને માટે

विभक्ती	एकवचन	बहुवचन
૫	કૂકડાથી	કૂકડાઓથી
૬	(એક૦) કૂકડાનો, –ની, –નું	કૂકડાઓનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) કૂકડાના, –ની, –નાં	કૂકડાઓના, –ની, –નાં
૭	કૂકડાએ, કૂકડામાં	કૂકડાઓએ, કૂકડાઓમાં

स्त्रीलिंगी नामे

अकारान्त—બ્હેન

૧	બ્હેન	બ્હેનો
૨	બ્હેન, –ને	બ્હેનો, –ને
૩	બ્હેને, બ્હેનથી	બ્હેનોએ, –થી
૪	બ્હેનને, –ને માટે	બ્હેનોને, –ને માટે
૫	બ્હેનથી	બ્હેનોથી
૬	(એક૦) બ્હેનનો, –ની, –નું	બ્હેનોનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) બ્હેનના, –ની, –નું	બ્હેનોના, –ની, –નાં
૭	બ્હેને, બ્હેનમાં	બ્હેનોએ, બ્હેનોમાં

आकारान्त—મા

૧	મા	માઓ
૨	મા, માને	માઓ,–ને
૩	માએ, માથી	માઓએ, માઓથી
૪	માને, –ને માટે	માઓને, –ને માટે
૫	માથી	માઓથી
૬	(એક૦) માનો, –ની, –નું	માઓનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) માના, –ની, –નાં	માઓના, –ની, –નાં
૭	માએ, મામાં	માઓએ, માઓમાં

इ-ईकारान्त—મરઘી

विभक्ती	एकवचन	बहुवचन
१	મરઘી	મરઘીઓ
२	મરઘી, મરઘીને	મરઘીઓ, –ને
३	મરઘીએ, –થી	મરઘીઓએ, –થી
४	મરઘીને, મરઘીને માટે	મરઘીઓને, –ને માટે
५	મરઘીથી	મરઘીઓથી
६	(એક૦) મરઘીનો, –ની, –નું	મરઘીઓનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) મરઘીના, –ની, –નાં	મરઘીઓના, –ની, –નાં
७	મરઘીએ, મરઘીમાં	મરઘીઓએ, મરઘીઓમાં

'उ'कारान्त—સાસુ

१	સાસુ	સાસુઓ
२	સાસુ, –ને	સાસુઓ, –ને
३	સાસુએ, સાસુથી	સાસુઓએ, –થી
४	સાસુને, –ને માટે	સાસુઓને, –ને માટે
५	સાસુથી	સાસુઓથી
६	(એક૦) સાસુનો, –ની, –નું	સાસુઓનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) સાસુના, –ની, –નાં	સાસુઓના, –ની, –નાં
७	સાસુએ, સાસુમાં	સાસુઓએ, સાસુઓમાં

'ओ'कारान्त—ધો

१	ધો	ધોઓ
२	ધો, –ને	ધોઓ, –ધોઓને
३	ધોએ, ધોથી	ધોઓએ, ધોઓથી
४	ધોને, –ને માટે	ધોઓને, –ને માટે
५	ધોથી	ધોઓથી

विभक्ती	एकवचन	बहुवचन
६	(એક૦) ધોનો, -ની, -નું	ધોઓનો, -ની, -નું
	(બહુ૦) ધોના, -ની, -નું	ધોઓના, -ની, -નાં
७	ધોએ, ધોમાં	ધોઓએ, ધોઓમાં

नपुंसकलिंगी नामे

अकारान्त—ફણુસ

१	ફણુસ	ફણુસો
२	ફણુસ, -ને	ફણુસો, -ને
३	ફણુસે, ફણુસથી	ફણુસોએ, ફણુસોથી
४	ફણુસને, -ને માટે	ફણુસોને, -ને માટે
५	ફણુસથી	ફણુસોથી
६	(એક૦) ફણુસનો, -ની, -નું	ફણુસોનો, -ની, -નું
	(બહુ૦) ફણુસના, -ની, -નાં	ફણુસોનો, -ની, -નાં
७	ફણુસે, ફણુસમાં	ફણુસોએ, ફણુસોમાં

उंकारान्त—નળિયું (कौल)

१	નળિયું	નળિયાં
२	નળિયું, નળિયાને	નળિયાં, નળિયાંને
३	નળિયે, નળિયેથી	નળિયાંએ, નળિયાંથી
४	નળિયાને, -ને માટે	નળિયાંને, -ને માટે
५	નળિયાથી	નળિયાંથી
६	(એક૦) નળિયાનો, -ની, -નું	નળિયાંનો,-ની,-નું
	(બહુ૦) નળિયાના, -ની, -નાં	નળિયાંના,-ની,-નાં
७	નળિએ, નળિયામાં	નળિયાંએ, નળિયાંમાં

'ई'कारान्त—બી

१	બી	બીયાં
२	બી, બીને	બીયાં, બીયાંને

विभक्ती	एकवचन	बहुवचन
३	બીએ, બીથી	બીયાંએ, બીયાંથી
४	બીને, –ને માટે	બીયાંને, –ને માટે
५	બીથી	બીયાંથી
६	(એક૦) બીનો, –ની, –નું	બીયાંનો, –ની, –નું
	(બહુ૦) બીના, –ની, –નાં	બીયાના, –ની, –નાં
७	બીયે, બીમાં	બીયાંએ, બીયાંમાં

सर्व प्रकारची नामे कशी चालवायची ते आपण नमुन्याची नामे प्रत्यक्ष चालवून पाहिले. यावरून आणखी भिन्नभिन्नस्वरान्त भिन्नभिन्नलिंगी नामे घेऊन आपल्याला नामे चालविता येतील. विभक्तीची व विभक्तिप्रत्ययांची एवढी ओळख पुरेशी आहे.

अभ्यास

१. पुढील नामांचे योग्य त्या विभक्तीप्रत्ययाने संबंध जोडा : (i) ગોપાળ : પુસ્તક (ii) નિશાળ : ઘડિયાળ (સ્રી.) (iii) તાનાજી : ઘોડો (iv) બચ્ચું : દડો (चेंडू) (v) છોકરાઓ : માબાપ (vi) ચોપડી (पुस्तक) : પાનાં (vii) કોળાં (भोपळे) : બિયાં (viii) શાહુકાર : દેણું (देणी)

२. पुढील शब्दांचे गुजरातीत भाषांतर करा :

(१) रेड्याला गवत (२) पर्वतीहून चार मैल (३) खिशात चाकू (४) सदऱ्याला भोके (५) हातात पुस्तके (६) झाडांना फळे (७) डोकीवर टोपी (८) दागिन्यांना मागणी.

[**टीप** : रेडा = પાડો; गवत = ઘાસ; खिसा = ખીસું, ગજવું; चाकू = ચાકુ, ચપ્પુ (पु.); डोके = માથું; दागिना = ઘરેણું (न.)].

प्रकरण ६ : नामसंग्रह

अभ्यासकाला वाक्ये बनविताना नामांची गरज लागणारच. त्याकरिता नित्य-वापरात येणाऱ्या नामांचा एक छोटासा संग्रह येथे देत आहो. प्रथम शरीरावयवांची नामे, नंतर घरगुती सामानाची नामे, घराच्या भागांची नामे, काही शाकभाज्या, धान्ये, पकान्ने, फळे, झाडे, प्राणी, मसालापदार्थ, नातीगोती, तिथ्या, महिने, वाद्ये यांची नामे देऊन यांव्यतिरिक्त काही सामान्य नामेही पुढे दिली आहेत. अगोदर मराठी नाम देऊन त्याचा गुजराती प्रतिशब्द दिला आहे. नामाचे लिंगही कंसात त्याच्यापुढेच दिले आहे.

शरीरावयव (वरून खाली)

डोके – માથું (न.)
खोपडी – ખોપરી (स्त्री.)
मेंदू – ભેજું (न.), મગજ (न.)
केस – વાળ (पु.)
कपाळ – કપાલ(-ળ) (न.)
भुवई – ભમ(-મ્મ)ર (स्त्री.), ભવું (न.)
डोळा – આંખ (स्त्री.)
बुबुळे – આંખના ડોળા (पु. ब. व.)
(डोळ्यातील) बाहुली – આંખની કીકી (स्त्री.)
खोबण – આંખનો ગોખલો (पु.)
पापणी – પોપચું (न.)
पापणीचे केस – પાંપણ (स्त्री.)
नाक – નાક (न.)
नाकपुडी – નસકોરું (न.)
नाकपुडीतील कोवळे कातडे – નસકોરી (स्त्री.)
गाल – ગાલ (पु.)
ओठ – ઓઠ, હોઠ (पु.)
मिशी – મૂછ (स्त्री.)
दात – દાંત (न.)
हिरडी – અવાળુ (पु., न.)
जीभ – જીભ (स्त्री.)
टाळा – તાળવું (न.)
हनुवटी – હડપચી (स्त्री.)
दाढी – દાઢી (स्त्री.)
कान – કાન (पु.)
कानाचे पाळे – કાનનો ઢોળ (पु.)
कानशील, आंख – લમણું (न.), લમણો (पु.)
जबडा – જડબું (न.)
तोंड – મોઢું (न.)
मान – ડોક, ગરદન (स्त्री.)
गळा – ગળું (न.) કંઠ (पु.)
घाटा – ઘાંટી (स्त्री.), હૈડિયો (पु.)
खांदा – ખભો (पु.)
बाहु, बाहुटा – બાવડું (न.)
हात – હાથ (पु.)
मनगट – કાંડું (न.)
हाताचा पंजा – હથેળી (स्त्री.)

कोपर – કોણી (स्त्री.)
बोट – આંગળી (स्त्री.)
नख – નખ (पु.)
छाती – છાતી (स्त्री.)
बरगडी – પાંસળી (स्त्री.)
फुप्फुस – ફેફસું (न.)
खाक – બગલ (स्त्री.)
पोट – પેટ (न.)
ओटीपोट – પેડુ(-ડું) (न.)
कोठा – જઠર (न.)
आंतडे (मोठे) – આંતરડું (न.)
आंतडे (लहान) – આંતરડી (स्त्री.)
पाठ – પીઠ (स्त्री.)
पाठीचा कणा – કરોડ (स्त्री.)
कंबर – કમર (स्त्री.)
जांघ – જાંઘ (स्त्री.)
मांडी – ખોળો (पु.)
गुडघा – ઘુંટણ, ઢીંચણ (न.)
पाय – પગ (पु.)
घोटा – ઘૂંટી (स्त्री.)
टाच – એડી (स्त्री.)
अंगठा – અંગૂઠો (पु.)
कातडे – ચામડી (स्त्री.)
रक्त – લોહી (न.)
हाड – હાડ (न.)
शीर – નસ, રગ (स्त्री.)
लाळ – લાળ (स्त्री.)
थुंकी – થૂંક (स्त्री.)

घर व घराचे भाग

घर – ઘર, મકાન (न.)
वाडा – મહેલ (पु.)
झोपडी – ઝૂંપડી (स्त्री.)
आंगण – આંગણું (न.)
सोपा, ओसरी – ઓસરી (स्त्री.)
माजघर – વચલો ઓરડો (पु.)
वरांडा – वरंडा (पु.) – ઓટલો (पु.)
खोली – ઓરડો (पु.)
स्वैपाकघर – રસોડું (न.)
संडास – સંડાસ (पु.), જાજરૂ (पु., न.)
मुत्री – મુતરડી (स्त्री.)
परसू – વાડો (पु.)
गच्ची – અગાસી (स्त्री.), ધાબું (न.)
जिना – દાદર (-રો) (पु.), સીડી (स्त्री.)
पायरी – પગથિયું (न.)
मजला – માળો (पु.)
तळमजला – ભોંયતળિયું (न.)
तळघर – ભોંયરું (न.)
छत – છત (स्त्री.), ચંદરવો (पु.)
छप्पर – છાપરું (न.)
जमीन – જમીન (स्त्री.)
जोते – પડથાર (पु.)
सज्जा – છજું (न.), ઝરૂખો (पु.)
झरोखा – ગોખલો (पु.)
खिडकी – બારી (स्त्री.)
दरवाजा – બારી (स्त्री.), બારણું (न.), દરવાજો (पु.)
दार – કમાડ (न.)
चौकट – ચોકઠું (न.)
कपाट (भिंतीतले) – ભંડારિયું (न.)
भिंत – ભીંત (स्त्री.)
मोरी – મોરી (स्त्री.)
कोपरा – ખૂણો (पु.)
टाके – ટાંકું (न.)
चौक – ચોક (पु.), આંગણું (न.)

घरगुती सामान (ઘરવાખરો, સરસામાન) (न.)

चूल – ચૂલ(–લી) (स्त्री.)
वाइल – ઓલો (पु.)
शेगडी – શગડી (स्त्री.)
स्टोव्ह – સ્ટવો (पु.)
जळण – બળતણ (न.)
जळणाची जागा – ચૂલો (पु.)
कोळसा – કોલસો (पु.)
गोवरी – છાણું (न.)
घासलेट, राकेल – ઘાસલેટ (न.)
भांडीकुंडी – વાસણકૂસણ (न.)
भांडे – વાસણ (न.)
ताट – થાળી (स्त्री.)
वाटी – કટોરી, વાટ(–ડ)ગી (स्त्री.)
वाडगा – કટોરો, વાટ(–ડ)ગો (पु.)
तांब्या – લોટો (पु.)
पेला – પવાલું, પ્યાલું (न.)
बशी – રકાબી (स्त्री.)
तपेली – તપેલી (स्त्री.)
झाकणी – ઢાંકણું (न.)
हंडा – અંધોળિયું (न.)
पळी – કડછી (स्त्री.)
तवा – તવો (पु.)
उलथने – તવેથો (पु.)
चमचा – ચમચી (स्त्री.)
घागर – ગાગર (स्त्री.)
बादली – ડોલ (स्त्री.)
कढई – કડાઈ (स्त्री.)
पीप (पिंप) – પીપ (न.)
बंब – બંબો (पु.)
पोळपाट – આપાળિયો (पु.)
लाटणे – વેલણ (न.)
पेदाण – ઠરાઈ (स्त्री.), કોશ (स्त्री.)
वरवंटा – ઉપરવટણો (पु.)
खल-बत्ता – ખલ-બત્તો
उखळ – ઊખલી (स्त्री.)
मुसळ – મુશળ, સાંબેલું (न.)
गाळणे – ગળણી (स्त्री.)
रवणी – ખમણી (स्त्री.)
जाते – ઘંટી
चिमटा – ચીપિયો (पु.)
सांडसी – સાણસી (स्त्री.)
बरणी – બરણી (स्त्री.)
डबा – ડબ્બો (पु.)
पाट – પાટલો (पु.)
आगकाडी – દીવાસળી (स्त्री.)
काड्यापेटी – દીવાસળીની પેટી (स्त्री.)
दिवा – દીવો (पु.)
वात – દિવેટ (स्त्री.)
कंदील – ફાનસ (न.)
चाकू – ચાકુ, ચપ્પુ (पु.)
सुरी – છરી, છૂરી (स्त्री.)
कात्री – કાતર (स्त्री.)
टाचणी – ટાંચણી (स्त्री.)
सुई – સોય (स्त्री.)
दोरा – દોરો (पु.)
बटन – બોરિયું (न.)
पिशवी – થેલી (स्त्री.)
पोते – કોથળો (पु.)
धोपटणे – ધોકો (पु.)
खाट – ખાટલો (पु.)
पलंग – પલંગ (पु.)
गादी – ગાદલું (न.)
उशी – ઓશીકું (न.)
चादर (अंथरण्याची किंवा पांघरण्याची) – ચાદર (स्त्री.)
अभ्रा – ખોળિયું (न.)

कचरा – વાસીદું (न.)
बिछाना – બિસ્તરો (पु.)
अंथरूण – પથારી (स्त्री.)
पांघरूण – ઓઢો (पु.)
सतरंजी – શેતરંજી (स्त्री.)
जाजम – જાજમ (स्त्री.)
पडदा – પડદો (पु.)
आरसा – અરીસો (पु.)
कंगवा – કાંસકો (पु.)
(वीजबत्तीचा) बल्ब – ગોળો (पु.)
घड्याळ – ઘડિયાળ (स्त्री.)
कपाट – કબાટ (पु., न.)
मेज, टेबल – મેજ, ટેબલ (न.)
खुर्ची – ખુરસી (स्त्री.)
शेल्फ – અભરાઈ, છાજલી (स्त्री.)
ड्रावर – ખાનું (न.)
स्टूल – બાજઠ (पु.)
तिजोरी – તિજોરી (स्त्री.)
फुलदाणी – ફૂલદાની (स्त्री.)
पानदान – પાનદાની (स्त्री.)
पिकदाणी – થૂંકદાની (स्त्री.)
पाळणा – પાર(–ળ)ણું (न.)
झोपाळा – હીંચકો (पु.)
दोरी – દોરી (स्त्री.)
पंखा – પંખો (पु.)
खुंटी – ખીંટી, ખૂંટી (स्त्री.)
दौत – ખડિયો (पु.)
पुस्तक – પુસ્તક (न.), ચોપડી (स्त्री.)
कागद – કાગળ (पु.)
पत्र – પત્ર (न.), કાગળ (पु.)
शाई – શાહી (स्त्री.)
टीपकागद – શાહીચૂસ (पु.)

काही शाकभाज्यांची नामे

आले – આદું (न.)
काकडी – કાકડી (स्त्री.)
कारले – કારેલું (न.)
कोथिंबीर – કોથમીર (स्त्री.)
कोबी – કોબી (स्त्री.)
कांदा – ડુંગળી (स्त्री.)
गवार – ગવાર, ગુવાર (पु.)
गाजर – ગાજર (पु. न.)
घेवडा – વાલોળ (स्त्री.)
घोसाळे – ગલકું (न.)
चिबूड – ચીભડું (न.)
टामाटो – ટમેટું (न.)
तांदुळजा – તાંદળજો (पु.)
तोंडले – ટીંડોરું (न.)
दुधी, दुध्या – દૂધી (स्त्री.)
दोडका – તુરિયું (न.)
पडवळ – પંડોળું (न.)
परवर – પરવળ (न.)
पापडी (घेवड्याची एक जात) – પાપડી (स्त्री.)
पुदीना – ફુદીનો (पु.)
फुलावर – ફુલેવર (न.)
बटाटा – બટાકો(–ટો) (पु.)
भाजी (कसलीही) – શાક (न.)
भेंडी – ભીંડો (पु.)
भोपळा (लाल) – કોળું, અદકાળું (न.)
मटार – મટર (न.)
मिरची (हिरवी) – લીલું મરચું (न.)
मिरची (लाल) – લાલ મરચું (न.)
मुळा – મૂળો (पु.)
मेथी – મેથી (स्त्री.)

रताळे – રતાળું, શકરિયું (न.)
लसूण – લસણ (न.)
लिंबू – લીંબુ (न.)
वांगे – વેંગણું, રીંગણું (न.)
शेवगा-शेंग – સરગવાની શીંગ (स्त्री.)
सुरण – સૂરણ (न.)

काही धान्य-नामे

उडीद – અડદ (पु.)
कुळीथ – કળથી (स्त्री.)
गहू – ઘઉં (पु. ब. व.)
चणे, हरभरे – ચણા (पु. ब. व.)
जवस – અળશી(–સી) (स्त्री.)
ज्वारी, जोंधळा – જુવાર, જાર (स्त्री.)
तांदूळ – ચોખા (पु. ब. व.)
तीळ – તિલ, તલ (न.)
तूर – તુવ(–વે)ર (स्त्री.)
द्विदल धान्य – કઠોળ (न.)
डाळ – દાળ (स्त्री.)
नागली – નાગલી (स्त्री.)
बाजरी – બાજરી (स्त्री.)
भात (धान) – ડાંગર (स्त्री.)
भुईमूग – મગફળી (स्त्री.)
मका, मकई – મકાઈ (स्त्री.)
मसूर – મસુર (स्त्री.)
मूग – મગ (पु.)
वाटाणा – વટાણો (पु.)
कोंडा – થૂલું (न.)
गळिताचे धान्य – તેલદાણા (पु. ब. व.)

काही अन्न-नामे

आमटी – (ખાટી) દાળ (स्त्री.)
कढी – કઢી (स्त्री.)
कोशिंबीर – કચુંબર, કચુમર (स्त्री., न.)
खीर – ખીર (स्त्री.)
गूळ – ગોળ (पु.)
चटणी – ચટણી (स्त्री.)
चपाती – ચપાટી(–તી) (स्त्री.)
चुरमुरे – મમરા (पु. ब. व.)
ताक – છાશ (न.)
तूप – ઘી (न.)
दही – દહીં (न.)
दूध – દૂધ (न.)
दूधपाक – દૂધપાક (पु.)
पाव – પાંઉ (पु. न.)
पोहे – પૌંઆ (पु. ब. व.)
पोळी – રોટલી (स्त्री.)
फोडणी – વઘાર (स्त्री.)
बासुंदी – બાસું(–સૂ)દી (स्त्री.)
बेसन लाडू – મગજનો લાડુ (पु.)
बिस्किट – બિસ્કી(–સ્કુ)ટ (स्त्री.)
भाकर(–री) – ભાખરી (स्त्री.), રોટલો (पु.)
भजी – ભજિયું (न.)
भाजी – ભાજી (स्त्री.), શાક (न.)
भात – ભાત (पु.)
रायते – રાયતું (न.)
लाही – ધાણી (स्त्री.)
लोणी – માખણ (न.)
वडा – વડો (पु.)
श्रीखंड – શ્રીખંડ, શિખંડ (पु.)
साखर – ખાંડ (स्त्री.)

काही फळ-नामे

अननस – અન(-ને)નાસ (न.)
अंजीर – અંજીર (न.)
आंबा – કેરી (स्त्री.)
ऊस – શેરડી (स्त्री.)
कलिंगड – કલિંગડ(ું), તડબૂચ (न.)
कवठ – કોઠું (न.)
केळे – કેળું (न.)
चिकू – ચીકુ (न.)
जांभूळ – જાંબુ (न.)
डाळिंब – દાડમ (न.)
तुती – શેતૂર (न.)
द्राक्ष – દ્રાક્ષ (स्त्री.), દરાખ
नारळ – નારિયેલ, નાળિયેર (पु.)
नारिंग / संत्रे – નારંગી (स्त्री.)
पपनस – પપનસ (न.)
पपई – પપૈયું (न.)
पेरू – જમરૂખ, જામફળ (न.)
फणस – ફણસ (न.)
बोर – બોર (न.)
मोसंबे – મોસંબી (स्त्री.)
रातांबे – કોકમ (पु.)
सफरचंद – સફરજન (न.)
सिताफळ – સીતાફળ (न.)
सुपारी – સોપારી (स्त्री.)

काही नाती-वाचक नामे

नवरा – વર, ધણી (पु.)
बायको – વહુ, બૈરી (स्त्री.)
आई – મા, બા (स्त्री.)
बाप – બાપ (पु.)
मूल – બાળક (न.)
काका – કાકો (पु.)
काकी (-कू) – કાકી (स्त्री.)
आजा, आजोबा – આજો (पु.)
आजी – આજી (स्त्री.)
मामा – મામા (पु.)
मामी – મામી (स्त्री.)
आत्या (मावळण) – ફોઈ (स्त्री.)
मावळा (आत्याचा नवरा) – ફૂઓ (पु.)
मुलगा – દીકરો (पु.)
मुलगी – દીકરી (स्त्री.)
पुतण्या – ભત્રીજો (पु.)
पुतणी – ભત્રીજી (स्त्री.)
भाचा – ભાણેજ (पु.)
भाची – ભાણેજી (स्त्री.)
भाऊ – ભાઈ (पु.)
बहीण – બહેન (स्त्री.)
चुलतभाऊ – પિતરાઈ ભાઈ
चुलतबहीण – પિતરાઈ બહેન
भावजय – ભોજાઈ (स्त्री.)
वहिनी – ભાભી (स्त्री.)
दीर (मोठा) – જેઠ (पु.)
दीर (धाकटा) – દિયર (स्त्री.)
जाऊ (मोठी) – જેઠાણી (स्त्री.)
जाऊ (धाकटी) – દેરાણી (स्त्री.)
सासू – સાસુ (स्त्री.)
सासरा – સસરો (पु.)
सून – વહુ (स्त्री.)
नणंद – નણંદ (स्त्री.)
मेहुणा (बहिणीचा नवरा) – બનેવી (पु.)
मेहुणा, साला (बायकोचा भाऊ) – સાળો (पु.)

मेहुणी (बायकोची बहीण) – સાળી (स्त्री.)
मामेभाऊ – મોળાઈ ભાઈ (पु.)
मामेबहीण – મોળાઈ બહેન (स्त्री.)
मावशी – માશી(-સી) (स्त्री.)
मावसभाऊ – મસિયાઈ ભાઈ (पु.)
मावसबहीण – મસિયાઈ બહેન (स्त्री.)
साडू – સાઢુ, સાઢુભાઈ (पु.)
वाडवडील – વડવાઓ (पु. ब. व.)
सगेसोयरे – સગાંવહાલાં (न. ब. व.)
वडील ('बाप'चे आदरार्थी नाम) – વડીલ, પિતાજી (पु. ब. व.)

काही प्राणि-नामे

अजगर – અજગર (पु.)
अस्वल – રીંછ (न.)
आळी – ઇયળ (स्त्री.)
उंदीर – ઉંદર (पु.)
उंट – ઊંટ (पु.)
कबूतर – કબૂતર (न.)
काजवा – આગિયો (पु.)
कावळा – કાગડો (पु.)
कुत्रा, -त्री, -त्रे – કૂતરો, -રી, -રું
कोंबडा – કૂકડો (पु.)
कोकिळ – કોયલ (पु.)
कोळी – કરોળિયો (पु.)
कोल्हे – શિયાળ (न.)
खार – ખિસકોલી (स्त्री.)
खेचर – ખચ્ચર (न.)
गाढव – ગધેડું (न.)
गाय – ગાય (स्त्री.)
गोमलगाय – ગોકળગાય (स्त्री.)
घुबड – ઘુવડ (न. पु.)
घोडा – ઘોડો (पु.)
घोरपड – ઘો, પાટલો ઘો (पु.)
चिमणी – ચકલી (स्त्री.)
चित्ता – ચિત્તો (पु.)
जळू – જળો (पु.)
डास – મચ્છર (पु.)
डुक्कर – ડુક્કર (न.)
टोळ – તીડ (न.)
तट्टू – તટ્ટુ (न.)
पोपट – પોપટ (पु.)
पाल – ગરોળી (स्त्री.)
बगळा – બગલો (पु.)
बदक – બતક (न. स्त्री.)
चित्त्या वाघ – દીપડો (पु.)
बैल – બળદ (पु.)
बोका – બિલાડો (पु.)
भुंगा – ભમરો (पु.)
मधमाशी – મધમાખી (स्त्री.)
माशी – માખી (स्त्री.)
मांजर – બિલાડી (स्त्री.)
मुंगी – કીડી (स्त्री.)
मैना – મેના (स्त्री.)
मेंढा, -ढी, -ढरू – ઘેટો, -ટી, -ટું (स्त्री.)
मोर – મોર (पु.)
म्हैस – ભેસ (स्त्री.)
रेडा – પાડો (पु.)
लांडोर – ઢેલ, (-ડી) (स्त्री.)
वटवाघूळ – ચામાચીડિયું (न.)
वळू – આખલો (पु.)
वासरू – વાછરડો, -ડી. -ડું
वानर, माकड – વાંદરો (पु.)

वाघ – વાઘ (पु.)
वाळवी – ઊધઈ (स्त्री.)
विंचू – વીંછી (स्त्री.)
सरडा – સરડો, કાકિડો (पु.)
ससा – સસલું (न.)
साप – સાપ (पु.)
सुसर – મગર (पु.)
हत्ती – હાથી (पु.)
फुलपाखरू – પતંગિયું (न.)
सिंह – સિંહ (पु.)

काही मसालापदार्थ-नामे

ओवा – અજમો (पु.)
कात – કાથો (पु.)
केशर – કેસર (न.)
खसखस – ખસખસ (स्त्री.)
जायफळ – જાયફળ (न.)
जिरे – જીરું
ज्येष्ठमध – જેઠીમધ (न.)
डिंक – ગુંદ, (–ર) (पु.)
तवकीर – તપખીર (स्त्री.)
दालचीनी – તજ (स्त्री. न.)
धणे – ધાણા (पु. ब. व.)
बडीशेप – વરિયાળી (स्त्री.)
मिरे – મરી (स्त्री.)
मोहरी – રાઈ (स्त्री.)
लवंग – લવિંગ (स्त्री.)
सुंठ – સૂંઠ (स्त्री.)
हळद – હળદર (स्त्री.)
हिंग – હિંગ (स्त्री.)

गुजराती तिथि-नामे

('પડવો' खेरीज सर्व स्त्रीलिंगी)

प्रतिपद, पाडवा – પડવો (पु.)
द्वितीया, बीज – બીજ (स्त्री.)
तृतीया – તીજ (स्त्री.)
चतुर्थी – ચોથ (स्त्री.)
पंचमी – પાંચમ (स्त्री.)
षष्ठी – છઠ (स्त्री.)
सप्तमी – સાતમ (स्त्री.)
अष्टमी – આઠમ (स्त्री.)
नवमी – નોમ (स्त्री.)
दशमी – દશમ (स्त्री.)
एकादशी – અગિયારશ (स्त्री.)
द्वादशी – બારશ (स्त्री.)
त्रयोदशी – તેરસ (स्त्री.)
चतुर्दशी – ચૌદશ (स्त्री.)
पूर्णिमा – પૂનમ (स्त्री.)
अमावास्या – અમાસ (स्त्री.)

गुजराती महिना-नामे

(गुजरातेत विक्रमसंवत् पाळला जातो. त्याचा प्रारंभ कार्तिक महिन्यापासून होतो.)

कार्तिक – કારતક
मार्गशीर्ष – માગશીર
पौष – પોષ (પોસ)
माघ – માહ (માઘ)

फाल्गुन – ફાગણ
चैत्र – ચૈત્ર
वैशाख – વૈશાખ
ज्येष्ठ – જેઠ
आषाढ – અષાડ
श्रावण – શ્રાવણ
भाद्रपद – ભાદરવો
आश्विन – આસો

कांही वाद्य-नामे

वाजंत्री – વાજાં (न. ब. व.), વાજિંત્રો (पु. ब. व.)
(प. ब. व.)
खंजिरी – ખંજરી (स्त्री.)
झांज – ઝાંઝ (स्त्री.)
तबला – તબલું, નરઘું (न.)
तंबोरा – તંબૂરા (पु.)
तुतारी – તૂરી
ढोलके – ઢોલ
नगारा – નગારું
पिपाणी – પીપુડી
पावा – બાંસરી
मृदंग – મૃદંગ
शिंग – રણશિંગું
सनई – શરણાઇ
सतार – સીતાર
सरोद – સરોદ

काही झाड-नामे

अडुळसा – અરડૂસો (पु.)
अशोक – આસો પાલવ (पु.)
आंबा – આંબો (पु.)
आवळा – આમળા (स्त्री.)
कडुलिंब – લીમડો (पु.)
करवंदी – કરમદો (पु.)
कवठी – કોઠું (न.)
कोकम – કોકમ (न.)
खैर – ખેર (न.)
चंदन – ચંદન, સુખડ (न.)
चाफा – ચંપો (पु.)
चिंच – આંબલી (स्त्री.)
जांभळी – જાંબૂડો (पु.)
ताग – શણ (न.)
ताड – તાડ (पु.)
देवदार – દેવદાર (पु.)
नारळी – નારિયેળી (स्त्री.)
पिंपळ – પીપલો (पु.)
पळस – ખાખરો (पु.)
पेरू – જામફળી (स्त्री.)
पोफळी – ફોફળી (स्त्री.)
फणस – ફણસી (स्त्री.)
फडे – થોર (पु.)
बकुळ – બકુલી (स्त्री.), બોરસલી
बाभळ – બાવળ, બાવળિયો (पु.)
बोर – બોરડી (स्त्री.)
बेहडा – બહેડો (पु.)
रिठा – અરીઠો (पु.)
वड – વડ (पु.)
साग – સાગ (पु.)
शिसवी – શીશમ (स्त्री.)
हिरडा – હરડી (स्त्री.)

काही सामान्य नामे

अडकित्ता – સૂડી (स्त्री.)
अभ्र – વાદળું (न.)
आभाळ – આભ (न.)
आसू, अश्रू – આંસુ (न.)
ऐदाण – કોશ (स्त्री.), નરાજ (स्त्री.)
ओळ (लेखनातली) – લીટી (स्त्री.)
कणस – કણસલું, ડૂંડું (न.)
करवत – કરવત (स्त्री., न.)
काठी – લાકડી (स्त्री.)
कासार – કાંસાર (पु.)
कादंबरी – નવલકથા (स्त्री.)
कारागीर – કારીગર (पु.)
कुडते – કુડતું, પહેરણ (न.)
कुदळ – કોદાળી (स्त्री.)
कुन्हाड – કુહાડી (स्त्री.)
कुंडी – કૂંડું (न.)
खडा – કાંકરો (पु.)
खडाऊ – પાવડી, ચાખડી (स्त्री.)
खड्डा – ખાડો (पु.)
खत – ખાતર (न.)
खेडेगाव – ગામડું (न.)
खेळणे – રમકડું (न.)
खोड (झाडाचे) – થડ (न.)
खोड (व्यंग) – ખોડ (स्त्री.)
गल्ली – ફળિયું (न.), મહોલ્લો (पु.), શેરી (स्त्री.)
गवत – ઘાસ (न.)
गारुडी – જાદુગર (पु.)
गुराखी – રબારી (पु.)
गुरू – ઢોર (न.)
गोष्ट – વાર્તા, વાત (स्त्री.)
ग्राहक, गिन्हाईक – ઘરાક (न.)
घर – ઘર (न.)
घाम – પરસેવો (पु.)
चप्पल – ચંપલ (पु., स्त्री., न.)
चष्मा – ચશ્માં (न. ब. व.)
चहा – ચા (पु., स्त्री.)
चाबूक – ચાબખો, કોરડો (पु.)
चांभार – ચમાર (पु.)
चोच – ચાંચ (स्त्री.)
चीज – (१) ચીજ(-ઝ), વસ્તુ (स्त्री.)
(२) સાર્થકતા
छत्री – છત્રી (स्त्री.)
छप्पर – છાપરું (न.)
छिद्र – કાણું (न.)
जत्रा – મેળો (पु.)
जहाज – જહાજ (न.)
जबाब (उत्तर) – જવાબ (पु.)
जोडा – જોડો (पु.)
झरा – ઝરણું (न.)
झेंडा – ઝંડો (पु.), ધજા (स्त्री.)
झोका – હીંચકો (पु.)
टाक – કલમ (न.)
टोपली – ટોપલી, છાબ, (-ડી) (स्त्री.)
ठिपका – ટપકું (न.)
डहाळी – ડાળી (स्त्री.), ડાળું (न.)
डोंगर – ડુંગર(-રો) (पु.)
डोंबारी – બજાણિયો, નટ (पु.)
ढग – વાદળું (न.)
तंबाखू – તમાકુ (स्त्री.)
तपकीर – છીંકણી, સૂંઘણી (स्त्री.)
ताट (वाढलेले) – ભાણું (न.)
तास – કલાક (पु.)
तासणी (सुताराची) – વાંસલો (पु.)
थेंब – ટીપું (न.)
थैली – થેલી (स्त्री.)

दगड – પથ્થર (पु.)
दुकान – દુકાન (स्त्री.)
दागिना – ઘરેણું (न.)
दोरी – દોરી, દોરડું (न.), (-ડી) (स्त्री.)
दौत – ખડિયો (पु.)
नळ – નળ (पु.)
नांगर – હળ (पु.), સાંતીડું (न.)
नाव – નાવ (स्त्री.), વહાણ (न.)
नावाडी – નાવિક, સુકાની (पु.)
पक्षी – પંખી (न.)
पतंग – પતંગ, કનકવો (पु.)
पाऊस – વરસાદ (पु.)
पान – પાનું (न.)
पाकीट – પાકીટ (न.)
पाटी (लिहिण्याची) – પાટી (स्त्री.)
पापा – બચી (स्त्री.)
पायताण – પગરખું (न.)
पारंबी – વડવાઈ (स्त्री.)
पावडे – પાવડો (पु.)
पुस्तक – પુસ્તક (न.), ચોપડી (स्त्री.)
पोळे – મધપૂડો (पु.)
फडके – કપડું (न.)
फळा – પાટિયું (न.)
बर्फ – બરફ (न.)
बाई – બાઈ, બાઈડી (स्त्री.)
बाऊ – હાઉ, બહાઉ (पु.)
बाज – ખાટ, ખાટલો (पु.)
बातमी – વાર્તા, ખબર (स्त्री.)
बातमीपत्र – ખબરપત્ર (न.)
बीळ – દર (न.)
भाता – ધમણ (स्त्री.)
भोक – કાણું, છિદ્ર (न.)
मजूर – મજૂર (पु.)
माणूस – માણસ (स्त्री.)

मासा – માછલી (स्त्री.)
मुलगा, (-गी) – છોકરા (पु.), (-રી) (स्त्री.)
मूळ – મૂળ (न.)
रस्ता – રસ્તો (पु.)
रांग – હાર (स्त्री.)
रांगोळी – રંગોળી (स्त्री.), સાથિયા
रांजण – હાંડલું, હાંલ્લું (न.)
रात्र – રાત (पु. ब. व.)
रोपटे – છોડ (न.)
रोमांच, शहारा – રુવાંટું (न.)
लेहंगा – લેંઘો, સંઘણો (पु.)
वरात – વરઘોડો (पु.)
वर्तमानपत्र – છાપું (न.)
वल्हे – હલેસું (न.)
वाफ – વરાળ, બાફ (स्त्री.)
वारा – પવન (पु.), વા (पु.)
वास – ગંધ (पु., स्त्री.)
विजार – ઇજાર, સુરવાળ (स्त्री.)
विळा – દાતરડું (न.)
वीज – વીજળી (स्त्री.)
वेल – વેલ(-લી) (स्त्री.)
शर्यत – હરીફાઈ (स्त्री.)
शहर – શહેર (न.)
शिटी – સિસોટી, સીટી (स्त्री.)
शिंक – છીંક (स्त्री.)
शिंके – શીંકું (न.)
शीड – સઢ (पु.)
शीव – સીમ, સીમા (स्त्री.), સીમાડો (पु.)
शेत – ખેત, ખેતર (न.)
शेतकरी – ખેડૂત, કિસાન (पु.)
शेपूट – પૂંછ, (-છું) (न.)

सदरा – ખમીસ (पु.)
समुद्र – સમુદ્ર, દરિયો (पु.)
सकाळ – સવાર (स्त्री.)
संध्याकाळ – સાંજ(-ઝ) (स्त्री.)

हद्द – હદ, મર્યાદા (स्त्री.)
हातरुमाल – હાથરૂમાલ (पु.)
हार (गळ्यात घालण्याचा) – હાર (पु.)
हौद – હોજ (पु.)

*

प्रकरण ७ : क्रियापद विचार

१. आता आपण क्रियापदे कशी बनवायची ते पाहू. वाक्य बनवण्याकरिता क्रियापद आवश्यक असते हे आपल्याला माहीत आहे. किमान कर्ता आणि क्रियापद असले की वाक्य पूर्ण होते.

२. मराठीत क्रियेचे मूळरूप 'चढणे', 'धावणे', 'बसणे' अशा 'णे' प्रत्यय अंती असलेल्या शब्दाने दाखविले जाते. गुजरातीत हा प्रत्यय 'वुं' लावतात. उदा०, 'चडवुं', 'दोडवुं' 'बेसवुं' इ. हे त्या क्रियाशब्दाचे मूळरूप होय, आणि 'णे' (मराठी) व 'वुं' (गुजराती) काढून जे रूप राहते तो त्याचा धातू होय. म्हणजे 'चड', 'दोड', 'बेस' हे धातू होत.

३. वर मराठीच्या ज्या क्रियांचे धातू म्हणून दिले आहेत ते म्हणजे त्या क्रियांचा एकवचनी आज्ञार्थही बनतो हे, धातू वाचले असता, आपल्या चटकन लक्षात येते. तीच गत गुजराती क्रियाशब्दांच्या धातंचीही आहे. 'બેસ' (बस) 'દોડ' (धाव), જમ (जेव), 'ખા' (खा) या एकवचनी आज्ञाही होतात. तेव्हा एकवचनी आज्ञार्थ करायचा म्हणजे क्रियापदाचा धातू वापरायचा हे जाता जाता आपल्या लक्षात आले. असो.

४. क्रियापद हे जसे क्रिया काय ते दाखविते तसाच काळही दाखविते. 'बाळू जेवतो' यातील 'जेवतो' या क्रियापदाने जेवण्याची क्रियाही दर्शविली आणि त्या क्रियेचा काळही दर्शविला. आणि तिसरीही एक गोष्ट दर्शविली, ती म्हणजे ती क्रिया करणारा म्हणजे 'कर्ता' एक आहे की अनेक आहेत, हे म्हणजे वचनही दर्शविले. याकरिता क्रियापद कसे बनवायचे हे सांगताना (१) कोणत्या काळाचे, व (२) कोणत्या वचनाचे, ते बनवायचे हेही सांगणे आवश्यक आहे.

५. प्रथम आपण वर्तमानकाळाचीच एकवचनी व बहुवचनी क्रियापदांची रूपे कशी बनवायची ते पाहू. ते पाहताना क्रियापदांच्या दोन मुख्य जाती लक्षात घेतल्या पाहिजेत : (१) **क्रियादर्शक** क्रियाशब्द; उदा० દોડવું, બનવું (बनणे), ગાવું (गाणे), મરવું (मरणे), થવું (होणे) इ.; आणि (२) **स्थितिवाचक** क्रियाशब्द; तो एकच आहे : હોવું (असणे). 'હોવું' हा स्थितिवाचक क्रियाशब्द एकच असला तरी त्याची सत्ता मोठी आहे. गुजरातीत वर्तमानकाळी क्रियापद

बनविताना त्याची मदत अपरिहार्यच असते. म्हणून त्याची वर्तमानकाळाची रूपे अगोदर आपण लक्षात घेऊ. ती पुढीलप्रमाणे :

एकवचनी : 'છે'; बहुवचनी : 'છે'.

'રસ્તો છે' (रस्ता आहे), 'ગામડું છે' (गाव आहे), 'ચાર વસ્તુઓ છે' (चार वस्तू आहेत)—अशी वर्तमानकाळी वाक्ये बनतात.

हे झाले 'હોવું' या क्रियाशब्दासंबंधी : इतर क्रियाशब्दांची रूपे कशी बनतात ? त्यांच्या धातूंना 'ए' प्रत्यय लावायचा व त्यांच्यापुढे 'છે' हे क्रियापद ठेवायचे की त्या क्रियेचे सर्वलिंगी **वर्तमानकाळी** एकवचनी व बहुवचनी क्रियापद बनते.

उदा०,	કરવું	(करणे)	: કરે છે	(करतो, करते किंवा करतात)
	ડરવું	(भिणे)	: ડરે છે	(भितो, भिते किंवा भितात)
	પીવું	(पिणे)	: પીએ છે	(पितो, पिते किंवा पितात)
	સૂવું	(झोपणे)	: સૂએ છે	(झोपतो........)
	ચાલવું	(चालणे)	: ચાલે છે	(चालतो........)

६. येथे, काही विशिष्ट धातूंची विशिष्ट रीतीने जी रूपे बनतात ती लक्षात घेतली पाहिजेत :

(१) 'आ'कारान्त धातूचे 'એ' प्रत्ययाचे 'ય' रूप बनते; जसे, **ખાય છે** (खातो), **ગાય છે** (गातो), **ધાય છે** (धावतो), **પાય છે** (पाजतो) इ.

(२) 'જવું' (जाणे), 'થવું' (होणे) या क्रियाशब्दांचे धातू 'જ' व 'થ' असे न बनता 'જા' व 'થા असे बनतात आणि मग वरील (१) प्रमाणे 'જાય છે', 'થાય છે' अशी त्यांची क्रियापदे होतात.

(३) 'હોવું' (असणे) या धातूचे रूप अगदी स्वतंत्र–'છે'–असे बनते, तसेच 'હોય છે' असेही एक रूप बनते, पण त्याने 'असणे' या क्रियेचे सातत्य दाखविले जाते; त्याचा अर्थ 'असतो, असतात' असा होतो, म्हणजे रीति-वर्तमानकाळ होतो.

७. क्रियापदांचे प्रकार दोन : (१) सकर्मक, व (२) अकर्मक. ज्या क्रियापदाला 'काय' (શું) म्हणून प्रश्न विचारला असता उत्तर मिळते ते 'सकर्मक' क्रियापद व उत्तर मिळत नाही ते 'अकर्मक' क्रियापद हे आपल्याला ठोकळ मानानें माहीतच आहे.

८. अकर्मक आणि सकर्मक क्रियापदांची वैशिष्टये कोणती ?

अकर्मक क्रियापदावर सत्ता फक्त कर्त्याचीच चालते; म्हणजे कर्त्याचे जे लिंग व वचन असेल तेच क्रियापदाचे असते.

सकर्मक क्रियापदाच्या बाबतीत क्रियापदावर कर्माची छाप असते, व वर्तमानकाळी जरी क्रियापद कर्त्याच्याच लिंग-वचनानुसार चालते तरी भूतकाळी व विध्यर्थ असताना ते कर्माच्या लिंग-वचनानुसार चालते. उदा० 'રમાએ કાગળ વાંચ્યો' (रमाने पत्र वाचले) (भूतकाळ), **'રમાએ કાગળ વાંચવો'** (रमाने पत्र वाचावे) (विध्यर्थ), हे इतर काळ व क्रियापदाची अर्थानुसारी रूपे आपल्याला पुढे पाहायची आहेत. आता फक्त क्रियापदांचे सकर्मक म्हणून काय वैशिष्टय तेवढे सांगण्यापुरतीच ही उदाहरणे घेतली.

विभक्ति-विचारात नाम हे द्वितीया विभक्तीत कर्म असताना प्रत्यय विरहित (म्हणजे मूळ जसेच्या तसे) असते तसे स-प्रत्ययही असते व त्याला '**ने**' हा प्रत्यय लागतो हे आपण पाहिले आहे. अर्थात हे '**ने**' प्रत्यय लागून होणारे नाम त्या क्रियापदाचे गौण कर्म असते. अशी दोन्ही कर्मे अथवा एक कर्म असणारी सकर्मक क्रियापदांची वाक्ये उदाहरणादाखल पुढे दिली आहेत :

१ જેઠાભાઈ **ભિખારીને** અનાજ આપે છે.
२ ગોવાળીયો **ગાયને** ઘાસ નાંખે છે (टाकतो).
३ રાજા કર લે છે (घेतो).
४ લોકો કામ કરે છે.
५ અમૃતલાલ કાગળ લખે છે.
६ બાઈ પાણી પીએ છે.
७ ધોબી કપડાં ધુએ છે.
८ શિક્ષક **વિદ્યાર્થીઓને** સંસ્કૃત શીખવે છે.
९ મા **બચ્ચાને** વાર્તા (गोष्ट) કહે છે.
१० કનુ દુકાનથી ચોપડી (पुस्तक) લાવે છે (आणतो).

वरील उदाहरणांवरून दिसून येते की सामान्यतः प्रधान कर्म निर्जीव वस्तु सूचित करते तर गौण कर्म सजीव वस्तू दर्शविते.

अकर्मक व सकर्मक क्रियापदांविषयी तूर्त एवढी माहिती पुरेशी आहे.

*

प्रकरण ८ : क्रियाशब्दसंग्रह

अभ्यासाला मदत म्हणून पुढे काही क्रियाशब्द देत आहे; कंसात ते 'सकर्मक' की 'अकर्मक' हे (स. क्रि.) व (अ. क्रि.) असे लिहून दर्शविले आहे :

अ

अडकणे – ફસવું (अ. क्रि.)
अडकविणे – અટકાવવું (स. क्रि.)
अडखळणे – લથડવું (अ. क्रि.)
अडणे – અટકવું, થોભવું (अ. क्रि.)
अडविणे – અટકાવવું, રોકવું (स. क्रि.)
अनुसरणे – અનુસરવું, રોકવું (स. क्रि.)
अंथरणे – પાથરવું (स. क्रि.)
असणे – હોવું (अ. क्रि.)

आ

आकर्षणे – આકર્ષવું, ખેંચવું (स. क्रि.)
आकसणे – ટૂંકાવું (अ. क्रि.)
आखुडणे – સંકોચાવું (अ. क्रि.)
आंघोळ करणे – નાહવું (अ. क्रि.)
आंघोळ घालणे – નવડાવવું (स. क्रि.)
आटणे – સુકાવું (अ. क्रि.)
आटोपणे – આટોપવું (स. क्रि.)
आढळणे – દેખાવું, જણાવું (अ. क्रि.)
आणणे – લાવવું (स. क्रि.)
आपटणे – અફાળવું (स. क्रि.)
आरवणे (कोंबडा) – રવવું, કૂકડી કૂક કરવું (अ. क्रि.)
आंबविणे – આથવું, અંબોળવું (स. क्रि.)
आरडणे (गुराचे) – આરડવું (अ. क्रि.)
आवडणे – ગમવું, રુચવું (स. क्रि.)
आवरणे – સમેટવું, સંકેલવું (स. क्रि.)
आवळणे – કસવું (स. क्रि.)

इ

इच्छिणे – ઇચ્છવું (स. क्रि.)

उ

उकडणे – બાફવું (स. क्रि.)
उकडणे (उन्हाने इ.) – કઢવું (अ. क्रि.)
उकलणे – ઉકેલવું (स. क्रि.)
उकळणे (पाणी इ.) – ઉકળવું (अ. क्रि.)
उकळविणे – ઉકાળવું (स. क्रि.)
उखडणे – ઉખા(–ખે)ડવું (स. क्रि.)
उगवणे (सूर्य इ.) – ઊગવું (अ. क्रि.)
उगवणे (रोप इ.) – ઊગવું, વધવું (अ. क्रि.)
उगारणे – ઉગામવું (स. क्रि)
उगाळणे (सहाणेवर) – ઘસોટવું (स. क्रि.)
उघडणे (शाळा, माम्य इ.) – ઊઘડવું, ખૂલવું (अ. क्रि.)
उघडणे (दार इ.) – ઉઘાડવું, ખોલવું (स. क्रि.)
उचलणे – ઊંચકવું, ઉઠાવવું (स. क्रि.)
उच्चारणे – ઉચ્ચારવું (स. क्रि.)
उजविणे – ઊજવવું, શણગારવું (स. क्रि.)
उजळणे (भांडी इ.) – માંજવું, ઊટકવું (स. क्रि.)
उजाडणे – ઉજાસવું (अ. क्रि.)
उठणे – ઊઠવું (अ. क्रि.)
उठविणे – ઉઠાડવું (स. क्रि.)

उठविणे (जागे करणे) – જગાડવું (स. क्रि.)
उडविणे (पतंग) – ચગાવવું (स. क्रि.), ઉડાડવું
उडणे – ઊડવું (अ. क्रि.)
उडी मारणे – કૂદવું (अ. क्रि.)
उतरणे – ઊતરવું (अ. क्रि.)
उतरणे (लेख इ.) – ઉતારવું (स. क्रि.)
उधळणे (फुले इ.) – ઉછાળવું (स. क्रि.)
उधळणे (व्यर्थ) – ઉડાવવું (स. क्रि.)
उपजणे – ઊપજવું, પેદા થવું (अ. क्रि.)
उपटणे – ઊખેડવું (स. क्रि.)
उभे राहणे – ઊભવું (अ. क्रि.)
उफाळणे – ઊભરાવું (अ. क्रि.)
उलथणे – ઉથલાવવું (स. क्रि.)
उमजणे – સમજવું (स. क्रि.)
उसळणे – ઊછળવું (अ. क्रि.)

ऐ

ऐकणे – સાંભળવું (स. क्रि.)
ऐकविणे – સંભળાવવું (स. क्रि.)

ओ

ओघळणे – ઓગળવું (अ. क्रि.)
ओढणे – ખેંચવું (स. क्रि.)
ओतणे – રેડવું (स. क्रि.)
ओतणे (धातूचा रस) – ઓતવું (स. क्रि.)
ओरबाडणे – ઓરપવું (स. क्रि.)
ओलांडणे – ઓળંગવું (स. क्रि.)
ओवणे – પરોવવું (स. क्रि.)
ओवाळणे – ઓવાળવું (स. क्रि.)
ओसरणे – ઓસરવું (अ. क्रि.)
ओसंडणे – ઊભરાવું (अ. क्रि.)
ओळखणे – ઓળખવું (स. क्रि.)

क

कढविणे – કઢવું (स. क्रि.)
कमावणे – કમાવું (स. क्रि.)
करणे – કરવું (स. क्रि.)
कसणे – તાવવું (स. क्रि.)
केर काढणे – વાળવું (स. क्रि.)
काढणे – કાઢવું (स. क्रि.)
(रेघ) काढणे – (લીટી) દોરવી (स. क्रि.)
कांडणे – ખાંડવું (स. क्रि.)
कांतणे – કાંતવું (स. क्रि.)
कातरणे – કાતરવું (स. क्रि.)
कापणे (करवतीने) – વહેરવું (स. क्रि.)
कापणे – કાપવું (स. क्रि.)
कापणे (पीक) – લણવું (स. क्रि.)
कालवणे – કાલવવું (स. क्रि.)
कोमेजणे – કરમાવું (अ. क्रि.)
कोरणे – કોતરવું (स. क्रि.)
कोसळणे – પડી ભાગવું, બેસી જવું (अ. क्रि.)

ख

खणणे – ખોદવું (स. क्रि.)
खरडणे – ઘસડવું (अ. क्रि.)
खरीदणे – ખરીદવું (स. क्रि.)
खर्चणे – ખરચવું (स. क्रि.)
खाऊ घालणे – ખવડાવવું (स. क्रि.)
खाणे – ખાવું (स. क्रि.)
खुलणे – ખીલવું (अ. क्रि.)
खेळणे – રમવું (अ. क्रि.)
खेळविणे – રમાડવું (स. क्रि.)
खोचणे – ઘાલવું, ખોસવું (स. क्रि.)
खोडणे – છેકવું (स. क्रि.)

ग

गणणे – ગણવું (स. क्रि.)
गाठणे – આંબવું (स. क्रि.)
गाणे – ગાવું (स. व अ. क्रि.)
गाळणे – ગાળવું (स. क्रि.)
गिळणे – ગળવું (स. क्रि.)
गुंतणे – ફસાવું (अ. क्रि.)
गुंडाळणे – વીંટાળવું (स. क्रि.)
गोवणे – સંડોવવું (स. क्रि.)
गोंधळणे – અમુંઝાવું (अ. क्रि.)
गोळा करणे – ભેગું કરવું (स. क्रि.)

घ

घसरणे – લપસવું (अ. क्रि.)
घडविणे – ઘડવું (स. क्रि.)
घडणे – બનવું (अ. क्रि.)
घालणे (अंगात) – પહેરવું (स. क्रि.)
घालणे (पाणी) – આપવું (स. क्रि.)
घासणे – ઘસવું, માંજવું (स. क्रि.)
घाबरणे – અકળાવું, ગભરાવું (अ. क्रि.)
घाबरविणे – ગભરાવવું (स. क्रि.)
घुसडणे – ઘુસાડવું (स. क्रि.)
घुसणे – ઘૂસવું (अ. क्रि.)
ધસવું (अ. क्रि.)
घेणे – લેવું (स. क्रि.)
घेरणे – ઘેરવું (स. क्रि.)
घोकणे – ગોખવું (स. क्रि.)
घोरणे – ઘોરવું (अ. क्रि.)

च

चकाकणे – ચળકવું (अ. क्रि.)
चढणे – ચડ(–ઢ)વું (अ. क्रि.)
चढविणे – (१) ચડા(–ઢા)વવું (स. क्रि.)
(२) ઉચકાવવું (स. क्रि.)
चमकणे – ચળકવું (अ. क्रि.)
चमकणे (चकित होणे) – ચોંકવું (अ. क्रि.)
चमचमणे – ઝબૂકવું (अ. क्रि.)
चरणे – ચરવું (अ. क्रि.)
चळणे – ડગવું (अ. क्रि.)
चाटणे – ચાટવું (स. क्रि.)
चारणे – ચારવું (स. क्रि.)
चालणे – ચાલવું (अ. क्रि.)
चावणे – ચાવવું (स. क्रि.)
चावणे (कुत्रे इ.) – કરડવું (अ. क्रि.)
चाळणे (पीठ इ.) – ચાળવું (स. क्रि.)
चिकटणे – ચોંટવું (अ. क्रि.)
चिकटविणे – ચોંટાડવું (स. क्रि.)
चिडणे – ચિડાવું (अ. क्रि.)
चिडविणे – ચીડવવું (स. क्रि.)
चितारणे – ચીતરવું (स. क्रि.)
चिरडणे – કચડવું (स. क्रि.)
चिरणे – ચીરવું (स. क्रि.)
चुकणे – ચૂકવું, ભૂલવું (अ. क्रि.)
चुकणे (गाडी इ.) – ખોવું (स. क्रि.)
चुकविणे – ચુકાવવું (स. क्रि.)
चोरणे – ચોરવું (स. क्रि.)
चोळणे – ચોળવું (स. क्रि.)

छ

छपणे – છૂપવું (अ. क्रि.)
छपविणे – છુપાવવું (स. क्रि.)
छापणे – છાપવું (स. क्रि.)
छाटणे – છાંટવું (स. क्रि.)

ज

जगणे – જીવવું (अ. क्रि.)
जगविणे – જિવાડવું (स. क्रि.)
जडविणे – જોડવું, ખીલવું (स. क्रि.)

जपणे – સંભાળવું (स. क्रि.)
जन्मणे – જન્મવું (अ. क्रि.)
जळणे – બળવું (अ. क्रि.)
जाळणे – બાળવું (स. क्रि.)
जागणे – જાગવું (अ. क्रि.)
जाचणे – ખૂંચવું (अ. क्रि.)
जाचणे (छळणे) – પીડવું (स. क्रि.)
जाणे – જવું (अ. क्रि.)
जाणणे – જાણવું (स. क्रि.)
जिंकणे – જીતવું (स. क्रि.)
जिरविणे – જીરવવું (स. क्रि.)
जेवणे – જમવું (स. व अ. क्रि.)
जोडणे – જોડવું (स. क्रि.)

झ

झगडणे – ઝઘડવું (अ. क्रि.)
झटकणे (वस्त्र) – ઝાટકવું (स. क्रि.)
झटकणे (धुरळा इ.) – ઝાપટવું (स. क्रि.)
झपाटणे – ઝપાટવું (अ. क्रि.)
झाकणे – ઢાંકવું (स. क्रि.)
झाडणे – ઝાડવું (स. क्रि.)
झिजणे – ઘસાઈ જવું (अ. क्रि.)
झोपणे – સૂવું (अ. क्रि.)
झोपविणे – સુવાડવું (स. क्रि.)

ट

टाकणे – તજવું (स. क्रि.)
टाकणे (फेकणे) – નાંખવું (स. क्रि.)
टाळणे – ટાળવું (स. क्रि.)
टिपणे (दाणा) – ચૂંટવું (स. क्रि.)
टिकणे – ટકવું (अ. क्रि.)
टेकणे – ઓઠંગવું (अ. क्रि.)
टोचणे – ઘોંચવું (स. क्रि.)

ठ

ठकविणे – છેતરવું (स. क्रि.)
ठरणे – ઠરવું (अ. क्रि.)
ठरविणे (कार्यक्रम इ.) – ગોઠવવું (स. क्रि.)
ठरविणे – ઠરાવવું, નક્કી કરવું
ठिबकणे – ટપકવું (अ. क्रि.)
ठेवणे – મૂકવું (स. क्रि.)
ठोकणे – ઠોકવું (स. क्रि.)
ठोठावणे – ઠોકવું (स. क्रि.)

ड

डचमळणे – છલકાવું (अ. क्रि.)
डगमगणे – ડગમગવું (अ. क्रि.)
डसणे – ચોંટવું, વળગવું (अ. क्रि.)
डुलणे, डोलणे – ઝૂલવું (अ. क्रि.)

ढ

ढकलणे – ધકેલવું (स. क्रि.)
ढवळणे – ઘૂમરડવું (स. क्रि.)
हલાવવું (स. क्रि.)

त

तडकणे – ફાટવું (अ. क्रि.)
तरणे – તરવું (अ. क्रि.)
तपासणे – તપાસવું (स. क्रि.)
तळणे – તળવું (स. क्रि.)
ताणणे – તાણવું (स. क्रि.)
तारणे – તારવું (स. क्रि.)
तासणे – તાછ(–સ)વું (स. क्रि.)
तापणे – તપવું (अ. क्रि.)
तापविणे – તપાવવું (स. क्रि.)
तुडविणे – ખૂંદવું (स. क्रि.)

तोलणे – તોળવું (स. क्रि.)
तोडणे (फूल इ.) – ચૂંટવું (स. क्रि.), તોડવું, ટૂંપવું

थ

थकणे – થાકવું (अ. क्रि.)
थरथर कापणे – ધ્રૂજવું (अ. क्रि.)
थांबणे – થોભવું (अ. क्रि.), રોકાવું
थांबविणे – રોકવું (स. क्रि.)
थुंकणे – થૂંકવું (अ. क्रि.)
थोपविणे – અટકાવવું (स. क्रि.)
थोपटणे – થાબડવું (स. क्रि.)

द

दडणे – લપાવું (अ. क्रि.)
दडविणे – સંતાડવું (स. क्रि.)
दडपणे – દબાવવું (स. क्रि.)
दळणे – દળવું (स. क्रि.)
दाबणे – દાબવું (स. क्रि.)
दाखविणे – બતાવવું (स. क्रि.)
दिपणे – અંજાવું (अ. क्रि.)
दिपवणे – આંજવું (स. क्रि.)
दिसणे – દીસવું, ભાસવું (अ. क्रि.)
दुखणे – દુખવું (अ. क्रि.)
दुखवणे – દુખાવવું (स. क्रि.)
देणे – આપવું (स. क्रि)

ध

धरणे – પકડવું (स. क्रि.)
धावणे – દોડવું (अ. क्रि.)
धिक्कारणे – ધિક્કારવું (स. क्रि.)
धुणे – ધોવું (स. क्रि.)
धुडकावणे – ધુડકાવવું (स. क्रि.)

न

नटविणे – શણગારવું (स. क्रि.)
नमणे – નમવું (स. क्रि.)
नडणे – અડવું (स. क्रि.)
नाचणे – નાચવું (अ. क्रि.)
नांगरणे – ખેડવું (स. क्रि.)
नाडणे – ઠગવું (स. क्रि.)
नाकारणे – નકારવું, ના પાડવી (स. क्रि.)
नासणे – બગડવું (अ. क्रि.)
नाही, नाहीत – નથી
निजणे – સૂવું (अ. क्रि.)
निजवणे – સુવાડવું (स. क्रि.)
निघणे – નીકળવું, ઊપડવું (अ. क्रि.)
निंदणे (तण) – નીંદવું (स. क्रि.)
निरखणे – નીરખવું (स. क्रि.)
निर्मिणे – સર્જવું (स. क्रि.)
निभणे – ટકવું, નભવું (अ. क्रि.)
निभावणे – નભાવવું (स. क्रि.)
निवडणे – ચૂંટવું (स. क्रि.)
नेणे – લઈ જવું (स. क्रि.)

प

पकडणे – પકડવું (स. क्रि.)
पचणे – પચવું (अ. क्रि.)
पचविणे – પચાવવું (स. क्रि.)
पटणे – સમજવું (स. क्रि.)
पटविणे – સમજાવવું (स. क्रि.)
पडणे – પડવું (अ. क्रि.)
परवडणे – પરવડવું, પાલવવું (अ. क्रि.)
पसरविणे – વેરવવું (स. क्रि.)
– ફેલાવવું (स. क्रि.)
पाणी घालणे – પાણી પાવું
पसरणे – ફેલાવું (अ. क्रि.)
पळणे – નાસવું, ભાગવું (अ. क्रि.)

पाठविणे – મોકલવું (स. क्रि.)
परवडणे – ઝાટકવું (स. क्रि.), સોવું (स. क्रि.)
पाडणे – પાડવું (स. क्रि.)
पाघळणे – ઓગળવું (अ. क्रि.)
पाळणे – પાળવું (स. क्रि.)
पाहणे – જોવું (स. क्रि.)
पिकणे – પાકવું (अ. क्रि.)
पिकविणे (फळ) – પકવવું (स. क्रि.)
(धान्य इ.) – નિપજાવવું (स. क्रि.)
पिळणे – આમળવું (स. क्रि.)
મચડવું (स. क्रि.)
पुरणे (मळ इ.) – દાટવું
पुसणे (लिहिलेले) – ભૂંસવું (स. क्रि.)
पुसणे (हात इ.) – લૂછવું (स. क्रि.)
पुरविणे (माल इ.) – પૂરવું (स. क्रि.)
पेरणे – વાવવું (स. क्रि.)
पोचणे – પહોંચવું (अ. क्रि.)
पोळणे – બળવું (अ. क्रि.)
पोहणे – તરવું (अ. क्रि.)

फ

फसणे – ઠગાવું (अ. क्रि.), ધુતાવું
फसविणे – ઠગવું, છેતરવું (स. क्रि.)
फोडणे – ફાડવું (स. क्रि.)
फिरणे – ઘૂમવું (अ. क्रि.)
फिरवणे – ઘુમાવવું, ફેરવવું (स. क्रि.)
फुंकणे – ફૂંકવું (स. क्रि.)
फिटणे (कर्ज इ.) – અદા–ચૂકતે–થવું (अ. क्रि.)
फुटणे – ભાંગવું (अ. क्रि.)
फुलणे – ખીલવું (अ. क्रि.)
फेकणे – ફેંકવું (स. क्रि.)
फेडणे (कर्ज इ.) – અદા કરવું (स. क्रि.)
फोडणे – ફોડવું (स. क्रि)

ब

बचावणे – બચાવવું (स. क्रि.)
बजावणे (कामगिरी इ.) – બજાવવું (स. क्रि.)
बडविणे – પીટવું (स. क्रि.)
बनणे – બનવું (अ. क्रि.)
बनविणे – બનાવવું (स. क्रि.)
बडबडणे – બડબડવું (स. क्रि.)
बदलणे – { બદલવું (स. क्रि.) / બદલાવું (अ. क्रि.) }
बसणे – બેસવું (अ. क्रि.)
बसविणे – બેસાડવું (स. क्रि.)
बहकणे – બહેકવું (अ. क्रि.)
बांधणे – બાંધવું (स. क्रि.)
बिघडणे – બગડવું (अ. क्रि.)
बिघडविणे – બગાડવું (स. क्रि.)
बुडणे – ડૂબવું (अ. क्रि.)
बुडविणे – ડુબાવવું (स. क्रि.)
बोलणे – બોલવું (स. क्रि.)
बोलावणे – બોલાવવું (स. क्रि.)
बोचणे – ખૂંચવું (अ. क्रि.)

भ

भजणे – ભજવું (स. क्रि.)
भटकणे – રખડવું, ભટકવું (अ. क्रि.)
भरणे – ભરવું, પૂરવું (स. क्रि.)
भडकणे – ભડકવું (अ. क्रि.)
भडकविणे – ઉશ્કેરવું (स. क्रि.)
भाकणे – ભાખવું (स. क्रि.)
भाजणे (अंग इ.) – દાઝવું (अ. क्रि.)
भाजणे (भाकरी इ.) – { શેકવું (स. क्रि.) / ભૂંજવું (स.क्रि.) }
भांडणे – લડવું (स. क्रि.)
भिडणे – ભીડવું (अ. क्रि.), ઝૂઝવું

भिजणे – ભીજવું (अ. क्रि.)
भिजविणे – ભીજવવું (स. क्रि.)
भिणे – બીવું, ડરવું (अ. क्रि.)
भुलविणे – ભોળવવું (स. क्रि.)
भुलणे – ભરમાવું (अ. क्रि.)
भुंकणे – ભસવું (अ. क्रि.)
भेटणे – મળવું (स. क्रि.)
भोगणे – ભોગવું (स. क्रि.)
भोसकणे – ભોંકવું, ઘોંચવું (स. क्रि.)
भेडसावणे – બિવડાવવું (स. क्रि.)

म

मढविणे – મઢવું (स. क्रि.)
मरणे – મરવું (अ. क्रि.)
मळणे (कणसे) – મસળવું (स. क्रि.)
मागणे – માગવું (स. क्रि.)
मागविणे – મગાવવું (स. क्रि.)
माजणे } – માતવું (अ. क्रि.)
मातणे }
मानणे – માનવું (स. क्रि.)
मांडणे (टिपणे) – માંડવું (स. क्रि.)
मांडणे (रूजू करणे) – ઓડવું (स. क्रि.)
मापणे – માપવું (स. क्रि.)
मारणे – મારવું (स. क्रि.)
मावणे – માવું (अ. क्रि.)
मिटणे (पापणी इ.) – મીચવું (स. क्रि.)
मिसळणे – ભેળવવું (स. क्रि.)
मिळविणे (बेरीज) – ઉમેરવું (स. क्रि.)
मिळविणे (प्राप्ति) – કમાવું (स. क्रि.)
मिळविणे – મેળવવું (स. क्रि.)
मिळणे – મળવું (अ. क्रि.)
मुकणे – ગુમાવવું (स. क्रि.)
मुजणे (खड्डा इ.) – ભરાવું (स. क्रि.)
मुजविणे – ભરવું (स. क्रि.)
मोजणे (माप इ.) – માપવું (स. क्रि.)
मोजणे (अंक इ.) – ગણવું (स. क्रि.)
मोडणे – ભાંગવું (स. व अ. क्रि.)

य

येणे – આવવું (अ. क्रि.)
येणे (अवगत असणे) – આવડવું (अ. क्रि.)
योजणे – યોજવું (स. क्रि.)

र

रगडणे – રગડવું (स. क्रि.)
रखडणे – રખડવું, ભટકવું (अ. क्रि.)
रडणे – રોવું (अ. क्रि.)
रचणे – રચવું (स. क्रि.)
रमणे – રમવું (अ. क्रि.)
राखणे – રાખવું (स. क्रि.)
रागावणे – ગુસ્સે થવું (अ. क्रि.)
रांधणे – રાંધવું (स. क्रि.)
राहणे – રહેવું, વસવું (अ. क्रि.)
रिझणे – રીઝવું (अ. क्रि.)
रिझविणे – રીઝવવું (स. क्रि.)
रुचणे – ગમવું (स. क्रि.)
रुझणे – રૂઝાવું (अ. क्रि.)
रुसणे – રિસાવું (अ. क्रि.)
रोकणे – રોકવું, અટકાવવું (स. क्रि.)

ल

लंगडणे – લંગડાવું (स. क्रि.)
लटकणे – લટકવું, ટંગાવું (स. क्रि.)
लटपटणे – અફળાવું (अ. क्रि.), લથડવું
लागणे (मनाला) – લાગવું (स. क्रि.)
लागणे (इजा होणे) – વાગવું (अ. क्रि.)
लाजणे – શરમાવું (अ. क्रि.)

लाजविणे – શરમાવવું (स. क्रि.)
लांबणे – લંબાવું (अ. क्रि.)
लांबविणे – લંબાવવું (स. क्रि.)
लाटणे (पोळी) – વણવું (स. क्रि.)
लिहिणे – લખવું (स. क्रि.)
लुटणे – લૂંટવું (स. क्रि.)
लेणे (पेहेरणे) – પહેરવું (स. क्रि.)
लोटणे – ધકેલવું (स. क्रि.)
लोंबणे – લટકવું, ટંગાવું (अ. क्रि.)

व

वरणे – વરવું (स. क्रि)
वसणे – વસવું (अ. क्रि.)
वसविणे – વસાવવું (स. क्रि.)
वाकणे – નમવું, વળવું (अ. क्रि.)
वागणे – વર્તવું (अ. क्रि.)
वाखाणणे – વખાણવું (स. क्रि.)
वाचणे – વાંચવું (स. क्रि.)
वाजणे – વાગવું (अ. क्रि.)
वाजविणे – વગાડવું (स. क्रि.)
वाटणे (मनाला) – લાગવું (स. क्रि.) / ધારવું
वाटणे (पाट्यावर) – વાટવું (अ. क्रि.) ઘૂંટવું
वाटणे (विभागणे) – વાટવું, વહેંચવું (स. क्रि.)
वाढणे (मोठे होणे) – ઊછરવું (अ. क्रि.)
वाढणे – પીરસવું (स. क्रि.)
वाढविणे – વધારવું (स. क्रि.)
वाढविणे (मूल इ.) – ઉછેરવું (स. क्रि.)
वाहणे (भार) – વહેવું (स. क्रि.)
वाहणे (पाणी इ.) – વહેવું (अ. क्रि.)
वाळणे – 'सुकणे' पाहा.
वापरणे – વાપરવું (स. क्रि.)

विकणे – વેચવું (स. क्रि.)
विकत घेणे – ખરીદવું (स. क्रि.)
विखुरणे – વિખેરવું (स. क्रि.)
विचारणे – પૂછવું (स. क्रि.)
विझविणे – બુઝાવવુ, ઓલવવું (स. क्रि.)
विचार करणे – વિચારવું (अ. क्रि.)
विझणे – ઓલાવું, બુઝાવું (स. क्रि.)
विटाळणे – અભડાવું (स. क्रि.)
विणणे – વણવું (स. क्रि.)
वितळणे – ઓગળવું (अ. क्रि.)
विरघळणे – પીગળવું (अ. क्रि.)
विसरणे – વીસરવું, ભૂલી જવું (स. क्रि.)
विरजणे – અદરકવું (स. क्रि.)
विसळणे – વીછળવું (स. क्रि.)
वेचणे (कापूस) – ચૂંપવું (स. क्रि.)
वेचणे (धान्यकण) – વીણવું (स. क्रि.)
वेढणे – ઘેરવું (स. क्रि.)
वेधणे – તાકવું (स. क्रि.)
वैरणे (जात्यात घास) – ઓરવું (स. क्रि.)

श

शकणे – શકવું (अ. क्रि.)
शमणे – શમવું (अ. क्रि.)
शमविणे – શમાવવું (स. क्रि.)
शरमणे – શરમાવું (अ. क्रि.)
शिकणे – શીખવું, ભણવું (स. क्रि.)
शिकविणे – શીખવવું, ભણાવવું (स. क्रि.)
शिजणे – ચડવું, ઓસવાવું (अ. क्रि.)
शिजविणे – ચડાવવું (स. क्रि.)
शिरणे – પેસવું (अ. क्रि.)
शिवणे (कपडा) – સીવવું (स. क्रि.)
शिवणे (स्पर्शणे) – અડકવું (स. क्रि.)
शोभणे – શોભવું (अ. क्रि.)

शोभविणे – શોભાવવું (स. क्रि.)
शोधणे – ખોળવું (स. क्रि.)
शृंगारणे – શણગારવું (स. क्रि.)
शोषणे – ચૂસવું (स. क्रि.)

स

सजविणे – સજવું (स. क्रि.)
सटकणे – છટકવું (अ. क्रि.)
सडणे – કોવાવું, સડવું (अ. क्रि.)
सडणे (धान्य) – ખાંડવું (स. क्रि.)
छडवुं (स. क्रि.)
समजणे – સમજવું (स. क्रि.)
समजावणे – સમજાવવું (स. क्रि.)
सरकविणे – સેરવવું (स. क्रि.)
सरणे / सटकणे – ખસવું, સરવું (अ. क्रि.)
सांगणे – કહેવું (स. क्रि.)
साचविणे – સંચવું (स. क्रि.)
सांडणे – ઢોળવું (स. क्रि.)
साजणे – છાજવું (स. क्रि.)
साठविणे – સંઘરવું (स. क्रि.)
साधणे – સાધવું (स. क्रि.)
सांभाळणे – સંભાળવું, સાચવવું (स. क्रि.)
सारवणे – લીપવું (स. क्रि.)
सुकणे – સુકાવું (अ. क्रि.)
सुकविणे – સુકાવવું (स. क्रि.)
सुजणे – સૂજવું (अ. क्रि.) / ફૂલવું
सुचणे – સૂઝવું (स. क्रि.)
सुचविणे – સૂચવવું (स. क्रि.)
सुटणे – છૂટવું (अ. क्रि.)
सुधारणे – સુધારવું (स. क्रि.)
सुरू करणे – શરૂ કરવું
सोडणे – છોડવું (स. क्रि.)
सोपविणे – સોંપવું (स. क्रि.)
सोलणे – છોલવું (स. क्रि.)
स्वीकारणे – સ્વીકારવું (स. क्रि.)
सहन करणे – સહેવું (स. क्रि.)

ह

हरवणे – ગુમાવવું (स. क्रि.)
हाकारणे – હંકારવું (स. क्रि.)
हाकणे – હાંકવું, ચલાવવું (स. क्रि.)
हारणे – હારવું (अ. क्रि.)
हारविणे – હરાવવું (स. क्रि.)
हालविणे – હલાવવું (स. क्रि.)
हासणे – હસવું (अ. क्रि.)
हिंडणे – રખડવું (अ. क्रि.)
हिसकणे – છીનવું (स. क्रि.)
होणे – થવું (अ. क्रि.)

अभ्यास

आता आपल्याला काही नामे व काही क्रियाशब्द समजले. त्यावरून पुढील अभ्यास आपल्याला करता येईल :

खालील वाक्यांचे गुजरातीत भाषांतर करा :—

[अ] (१) घोडे दौडतात. (२) फूल कोमेजते. (३) घर कोसळते. (४) मुले झोपतात. (५) विद्यार्थी जागतात. (६) साप चावतो. (७) मेंढ्या चरतात. (८) कागद चिकटतो. (९) शाई वाळते. (१०) पाय सुजतो. (११) नाक वाहते. (१२) डोके

दुखते. (१३) माणसे जेवतात. (१४) केस उडतात. (१५) प्राणी जगतात. (१६) धान्य पिकते. (१७) वानर उड्या मारतात. (१८) पाणी उसळते. (१९) श्वासवे ओघळतात. (२०) बर्फ वितळते.

[५] (१) बोका उंदीर खातो. (२) नळाला पाणी येते. (३) बाजारात दुधी मिळतो. (४) कांद्याला वास येतो. (५) वाघ जंगलात राहतो. (६) टोपलीत भेंड्या आहेत. (७) पिशवीला भोके नाहीत. (८) शिक्षक मुलांना शिकवितो (९) मुले रोपट्यांना पाणी घालतात. (१०) आई उलथन्याने भाकरी उलथते. (११) बाया चरखे चालवितात. (१२) पक्षी चोचीने दाणे टिपतो. (१३) माणसे पावसात छत्री उघडतात. (१४) मजूर कुदळीने जमीन खोदतो. (१५) ढग जगाला पाणी देतात. (१६) मुली सुईदोऱ्याने कपडा शिवतात. (१७) शेतकरी मातीने खड्डे भरतात. (१८) पाकिटांत पैसे नाहीत. (१९) झाडाच्या खोडात साप राहतो. (२०) नावाडी वल्ह्यांनी नाव चालवितो.

*

प्रकरण ९ : भूतकाळ, भविष्यकाळ

१. आतापर्यंत आपण क्रियापदांची साध्या वर्तमानकाळाची रूपे कशी बनतात ते पाहिले. वर्तमानकाळाचे सुद्धा (१) रीतिवर्तमान, (२) अपूर्णवर्तमान, (३) पूर्णवर्तमान असे निरनिराळे प्रकार बनतात. पण तूर्त इतक्या तपशिलात न जाता, प्रथम साधेच काळ आपण घेऊ. म्हणून वर्तमानकाळानंतर भूत व भविष्य काळांची क्रियापदांची रूपे कशी होतात ते आता आपल्याला पाहावयाचे आहे.

१ मराठी वाक्य :—मुलगा सकाळी उठला.
गुजराती :—**છોકરો સવારે ઊઠ્યો.**

२ मराठी :—मुलगी सकाळी उठली.
गुजराती :—**છોકરી સવારે ઊઠી.**

३ मराठी :—मूल सकाळी उठले.
गुजराती :—**છોકરું સવારે ઊઠ્યું.**

४ मराठी :—मुलगे सकाळी उठले.
गुजराती :—છોકરાઓ સવારે ઊઠ્યા.

५ मराठी :—मुली सकाळी उठल्या.
गुजराती :—છોકરીઓ સવારે ઊઠી.

६ मराठी :—मुले सकाळी उठली.
गुजराती :—છોકરાં સવારે ઊઠ્યાં.

'ઊઠવું' या गुजराती क्रियाशब्दाची लिंगांनुसार व वचनांनुसार वरील प्रमाणे सहा रूपे झाली. ही रूपे जर तपासून पाहिली तर असे आढळून येते की स्त्रीलिंगी 'ઊઠી' ही दोन्ही वचनांची रूपे सोडून पुल्लिंगी व नपुसकलिंगी दोन्ही वचनी रूपे, 'ઊઠ' या धातूला अंत्य 'अ'कार वर्ज्य करून 'य' प्रत्यय लावून आणि मग त्याचे पुल्लिंग-नपुंसकलिंगानुसार एकवचनात अनुक्रमे 'ओ'कारान्त व 'उं'कारान्त व बहुवचनांत 'आ'कारान्त व 'आं'कारान्त करून बनतात. स्त्रीलिंगी रूपे सुद्धा खरे म्हणजे 'यी' प्रत्यय लागूनच बनतात, पण बोलताना फक्त 'ई'कारच राहतो म्हणून तेथे 'ઊઠ્યી' असे रूप दिसत नाही.

तेव्हां नियम असा झाला की क्रियाशब्दाचा भूतकाळ करताना धातूला ' य ' प्रत्यय जोडून मग लिंग व वचन याप्रमाणे ठरलेल्या रीतीनी पुल्लिंगी, स्त्रीलिंगी, नपुंसकलिंगी व त्यांचीच बहुवचनी रूपे करावयाची.

खाली आणखी दोन धातू चालवून दाखवितो :

ચાલવું

लिंग	एकवचन	बहुवचन
पु.	માણસ ચાલ્યો.	માણસો ચાલ્યા.
स्त्री.	સ્ત્રી ચાલી.	સ્ત્રીઓ ચાલી.
न.	બચ્ચું ચાલ્યું.	બચ્ચાં ચાલ્યાં.

વસવું

पु.	માણસ વસ્યો.	માણસો વસ્યા.
स्त्री.	સ્ત્રી વસી.	સ્ત્રીઓ વસી.
न.	બચ્ચું વસ્યું.	બચ્ચાં વસ્યાં.

२. वरील तीन धातू अकर्मक आहेत. आता सकर्मक धातू घेऊन चालवू. सकर्मक धातूचे मराठीत भूतकाळी कसे रूप होते ?

उदाहरण—रमेशने पुस्तक वाचले. या वाक्यात ' रमेश ' हा कर्ता, ' पुस्तक ' हे कर्म व क्रियापदाचे रूप ' वाचले ' असे आहे. कर्त्याच्या जागी कोणतेही स्त्रीलिंगी, नपुंसकलिंगी नाम घाला तरी ' पुस्तक ' हे कर्म जोवर कायम आहे तोवर ' वाचले ' हेच क्रियापदाचे रूप कायम राहील. तेच कर्म बदलून, म्हणजे लिंग बदलून किंवा वचन बदलून, कशी रूपे होतात पाहा : उदा. ' कादंबरी ' हें स्त्रीलिंगी एकवचनी कर्म घेतले तर ' रमेशने कादंबरी वाचली ', आणि बहुवचनी—' रमेशने कादंबऱ्या वाचल्या ' अशी रूपे होतात. म्हणजे सकर्मक धातू असेल तर भूतकाळात क्रियापदाची रूपे कर्माच्या लिंग-वचना-प्रमाणे बदलतात.

यावरून भूतकाळाच्या बाबतीत खालील दोन नियम आपल्या आढळात आले :

(१) धातू अकर्मक असेल तर क्रियापदाचे रूप **कर्त्याच्या** लिंग-वचनानुसार बनते.

(२) धातु सकर्मक असेल तर **ते कर्माच्या** लिंग-वचनानुसार बदलते.

पहिल्या प्रकारच्या वाक्याच्या प्रयोगाला 'कर्तरी प्रयोग' म्हणतात, आणि दुसऱ्या प्रकारच्या प्रयोगाला 'कर्मणी प्रयोग' म्हणतात. कर्मणी प्रयोगात कर्ता तृतीया विभक्तीत असतो.

३. गुजरातीत हेच सर्व नियम बरोबर तसेच लागू होतात. 'રમેશે પુસ્તક વાંચ્યું' या वाक्यातील 'વાંચ્યું' हे क्रियापद सकर्मक असल्यामुळे 'પુસ્તક' या कर्माच्या लिंग-वचनानुसार त्याचे रूप होणार आणि कर्ता तृतीया विभक्तीत ('રમેશે') असणार. कर्त्याच्या जागी दुसऱ्या कोणत्याही लिंगी अथवा वचनी कर्ता आला तरी जोपर्यंत 'પુસ્તક' हे कर्म आहे तोवर 'વાંચ્યું' असेच क्रियापदाचे रूप राहील. म्हणून हा 'कर्मणी प्रयोग' आहे. 'પુસ્તક' या कर्माऐवजी 'કથા' हे स्त्रीलिंगी एकवचनी व 'કથાઓ' हे स्त्रीलिंगी बहुवचनी कर्म आले तर अनुक्रमे पुढीलप्रमाणे वाक्ये होतील :

'રમેશે કથા વાંચી.'
'રમેશે કથાઓ વાંચી.'

आणि पुल्लिंगी एकवचनी व पुल्लिंगी बहुवचनी कर्मे असतील तर पुढील-प्रमाणे वाक्ये बनतील :

'રમેશે ગ્રંથ વાંચ્યો.'
'રમેશે ગ્રંથો વાંચ્યા.'

आता 'રમેશ'च्या ऐवजी नपुंसकलिंगी बहुवचनी कर्ता, उदा० 'છોકરાં', हा असेल तर वाक्य पुढीलप्रमाणे बनेल :

कर्म नपु. एक.– 'છોકરાંએ પુસ્તક વાંચ્યું.'
कर्म नपु. ब. व.– 'છોકરાંએ પુસ્તકો વાંચ્યાં.'
कर्म स्त्री. एक.—'છોકરાંએ **કથા** વાંચી.'
" " बहु.—'છોકરાંએ **કથાઓ** વાંચી.'
" पु. एक.—'છોકરાંએ ગ્રંથ વાંચ્યો.'
" " बहु.—'છોકરાંએ ગ્રંથો વાંચ્યા.'

या सर्व उदाहरणांवरून कर्मणी प्रयोगात कर्ता तृतीया विभक्तीत असतो आणि क्रियापदाचे रूप भूतकाळात कर्माप्रमाणे बदलते हे आपल्याला निश्चितपणे समजले.

अपवाद :—वरील नियमाला 'લાવવું', 'ભણવું', 'શીખવું', 'પામવું', 'ઊચરવું', 'વરવું', 'પરણવું', 'બોલવું', 'જમવું', 'લાગવું', 'કમાવું' असे काही क्रियाशब्द सकर्मक असूनही अपवाद आहेत. त्यांची भूतकाळची रूपे एक उदाहरण 'લાવવું'चे घेऊन करून दाखवितो :

લાવવું = आणणे

कर्म स्त्री. एक.
कर्ता पु. एक. } છોકરો ચોપડી લાવ્યો.

कर्म पु. एक.
कर्ता स्त्री. एक. } છોકરી ગોળ લાવી.

(पुढे 'सर्वनामविचारा'त हा धातू पूर्ण चालविला आहे तो पाहावा.)

४. काही क्रियाशब्द असे आहेत की त्यांची रूपे वर दिलेल्या सामान्य नियमाप्रमाणे न होता वेगळी—ठराविकच होतात. ते शब्द खाली चालवून दाखविले आहेत :

હોવું (अ. क्रि.)

	एक.	बहु.
पु.	હતો	હતા
स्त्री.	હતી	હતી, હતાં
न.	હતું	હતાં

થવું (अ. क्रि.)

पु.	થયો	થયાં
स्त्री.	થયી	થયી, થયાં
न.	થયું	થયાં

જવું (अ. क्रि.)

लिंग	एकवचन	बहुवचन
पु.	ગયો	ગયા
स्त्री.	ગયી	ગયી, ગયાં
न.	ગયું	ગયાં

બેસવું (अ. क्रि.)

पु.	બેઠો	બેઠા
स्त्री.	બેઠી	બેઠી, બેઠાં
न.	બેઠું	બેઠાં

ખાવું (स. क्रि.)

पु.	ખાધો	ખાધા
स्त्री.	ખાધી	ખાધી
न.	ખાધું	ખાધાં

લેવું (स. क्रि.)

पु.	લીધો	લીધા
स्त्री.	લીધી	લીધી
न.	લીધું	લીધાં

દેવું (स. क्रि.)

पु.	દીધો	દીધા
स्त्री.	દીધી	દીધી
न.	દીધું	દીધાં

પીવું (स. क्रि.)

पु.	પીધો	પીધા
स्त्री.	પીધી	પીધી
न.	પીધું	પીધાં

भूतकाळाचे सुद्धा (१) रीतीभूत, (२) अपूर्णभूत, (३) पूर्णभूत असे प्रकार आहेत. ते कसे बनतात ते आपण पुढे पाहू.

आता क्रियापदाची भविष्यकाळाची रूपे कशी बनतात ते पाहू या :

भविष्यकाळ

५. क्रियापदाच्या धातूला एकवचनांत व बहुवचनांत 'શે' प्रत्यय लावला की क्रियापदाचा भविष्यकाळ बनतो;

उदा० બેસવું—'બેસશે'; કરવું—કરશે ઇ.
कर्ता ए. व.—છોકરો પુસ્તક વાંચશે.
कर्ता ब. व.—છોકરાઓ પુસ્તકો વાંચશે.

लिंग कोणतेही असले तरी या रूपांत फरक पडत नाही.

मात्र पुरुषवाचक (मी, आम्ही वगैरे) सर्वनामें कर्त्याच्या स्थानी असताना या रूपात फरक पडतो, तो आपण सर्वनामांच्या प्रकरणात पुढे पाहू.

अभ्यास

१. खाली दिलेल्या मराठी वाक्यांचे गुजराती भाषांतर करा :

(१) काकांनी पुतण्यास बोलावले; (२) मामाने भाचीस पेन दिले; (३) मुलांनी कचरा खड्ड्यात पुरला; (४) अशोकने हात रुमालाला पुसले; (५) गुरुजींनी मुलांना गोष्टी सांगितल्या; (६) गाईने गवत खाल्ले; (७) आंबे पिकले; (८) विद्यार्थी शेतात बसले; (९) आईने फळे आणली; (१०) संध्याकाळ झाली; (११) सकाळ होईल; (१२) बैल शेतात कामे करतील; (१३) पतंग आभाळात उडेल; (१४) वडील मुलांना पुस्तके आणतील; (१५) सभेत लोक येतील, वक्ते बोलतील; (१६) मंदिरात देवाचे दर्शन होईल; ('दर्शन' हा शब्द अशा ठिकाणी बहुवचनांत वापरतात) (१७) रमणभाईंच्या बगीचात डाळिंब, आंबा, पेरूची झाडे होतील; (१८) पोलीस चोरांना पकडतील; (१९) शेतकरी धान्य विकवतील; (२०) एक राजा होता.

२. पुढे दिलेल्या गुजराती वाक्यांचे (शेवटी दिलेल्या शब्दकोशाचे साहाय्य घेऊन) मराठी भाषांतर करा :

(૧) હરીભાઈનો દીકરો મિત્રોને મળ્યો; (૨) વિષ્ણુશર્માએ અર્થશાસ્ત્રનો ગ્રંથ લખ્યો; (૩) રબારીએ ઢોરોને છોડ્યું; (૪) ભાભીએ કઢી કરી ને પીરસી; (૫) ખેડૂતોએ ખેતમાં નાંગર નાંખ્યો; (૬) છોકરાએ કપડું ધોયું; (૭) છોકરાઓ નિશાળે ગયા; (૮) વાર્તા સર્વત્ર ફેલાયી; (૯) માશીએ ભાણેજીને શણગારી; (૧૦) આજીએ પૌત્રને આશીર્વાદ આપ્યા; (૧૧) વર ને વહુ સાંઝે ઘેર આવશે; (૧૨) લલિતાબા આજે કાકડીનું કચૂમર કરશે; (૧૩) રમેશ સવારે ચા લેશે; (૧૪) છાપામાં ખબર આવશે; (૧૫) આગગાડીમાં આજે સાંઝે લોકો અહીં પહોંચશે.

[टीप : (ને = आणि, व; ઘેર = घरी; આજે = आज; અહીં = येथे.]

*

प्रकरण १० : कृदन्त अथवा धातुसाधित शब्द

१. क्रियापदाचा विचार आपण करीत आहो तर क्रियापदावरूनच बनणारे जे काही शब्द आपण नित्य वापरतो व ज्यांच्यावाचून आपले चालत नाही त्या शब्दांची माहिती येथेच आपण करून घेतलेली बरी. धातूला, त्यापासून अमुक अर्थ साधण्याकरिता, काही प्रत्यय लावून जी रूपे बनतात त्यांना 'धातुसाधित' किंवा 'कृदन्त' म्हणतात. एक 'कर' धातू घेतला तर त्याची 'करणे', 'करीत', 'करून' 'करकरून', 'करताना', 'करता', 'केलेले', 'करणारा–री–रे' इतकी रूपे सापडतात. यांपैकी 'करणे' हे धातुसाधित नामच म्हटले जाते व त्याला नामाप्रमाणे विभक्त्यांचे प्रत्यय लागतात; उदा० "त्याच्या **करण्याने** सारा घोटाळा झाला." 'केलेले' हे विशेषणासारखे धातुसाधित आहे, ते 'करणे' या मूळ क्रियाशब्दाचे पूर्ण भूतकाळचे रूप आहे, आणि विशेषण म्हटल्यानंतर पुष्कळ वेळा आपण विशेषणाचा नामाप्रमाणे वापर करतो तसा या पूर्णभूतकाळी क्रियाशब्दाचाही वापर केला जातो. 'करणारा–री–रे' ही रूपे 'करणे' या क्रियाशब्दाच्या भविष्यकाळच्या रूपावरून बनलेली विशेषणेच आहेत— 'करणारा पुरुष, करणारी स्त्री, करणारे मूल' इ.

अशा रीतीने ही कृदन्ते क्रियाशब्दाच्या मूळरूपापासून बनलेली असल्यामुळे ते क्रियाशब्द सकर्मक–अकर्मक असतील त्याप्रमाणे त्यांची कर्मे त्यांच्यासोबत असू किंवा नसू शकतात. उदा०, 'त्याच्या काम करण्याने सारा घोटाळा झाला', 'तुमच्या जाण्याने काम साधले' वगैरे.

२. हेच सर्व बनाव गुजराती भाषेतही होतात. हाच 'કર' धातु घेऊन पाहायचे तर 'કરી', 'કરીને', 'કરીકરીને', 'કરતો–તી–તું' 'કરવું', 'કર્યું', 'કરેલું', 'કરનાર–રી–રું', 'કરતાં' अशी अनुक्रमें त्याची कृदन्त रूपे बनतात. या प्रत्येकाचे एक एक उदाहरण पुढे देतो :

(१) 'મહેતાએ કામ **કરી** જોયું.' (महेताने काम करून पाहिले.)

(२) 'મહેતો કામ **કરીને** આવ્યો.' (महेता काम करून आला.)

(३) 'મહેતો કામ **કરીકરીને** થાક્યો.'
(महेता काम करकरून थकला.)

(४) 'મહેતો કામ **કરતો** પકડાયો.'
(महेता काम करताना पकडला गेला.)

(५) 'મહેતાનું કામ **કરવું** શેઠને પસંદ નથી.'
(महेताचे काम करणे मालकाला पसंत नाही.)

(६) 'મહેતાનું **કર્યું** શેઠને પસંદ છે.'
(महेताने केलेले मालकाला पसंत आहे)

(७) 'છેવટે કામ **કરનાર** તો મહેતા જ છે.'
(शेवटी काम करणारा तर महेताच.)

(८) '**કરેલું** કામ એળે ગયું.' (केलेले काम फुक्ट गेले.)

इतर धातूंची आणखी काही उदाहरणे :

(९) પંખી **ઊડતું** ગયું. (पक्षी उडत गेला.)

(१०) મહેમાન **જમવા** (म्हणजे જમવાને માટે) આવ્યા.
(पाहुणे जेवण्याला–जेवायला आले.)

(११) નળ-દમયંતી પ્રીતીના પાશથી **બંધાયેલાં** હતાં.
(नळ-दमयंती प्रेमपाशाने बांधलेली होती.)

(१२) દુશ્મનની ચિંતા **વહોરવાનું** દેશને કારણ નથી.
(शत्रूची चिंता आपल्यावर घेण्याचे देशाला कारण नाही.)

(१३) ભક્તને **રક્ષનાર** ભગવાન સમર્થ છે.
(भक्ताला रक्षणारा भगवान समर्थ आहे.)

(१४) કુમુદ બગીચામાં **આવવાની** છે.
(कुमुद बागेत यावयाची आहे.)

(१५) અમરચંદને દોડતાં દોડતાં ઠોકર લાગી.
(अमरचंदाला पळता पळता ठेच लागली.)

३. पुढे संयुक्त किंवा जोड क्रियापदांच्या प्रकरणात कृदन्तांचा वापर कसा अपरिहार्य आहे ते दिसून येईल; उदा०, 'अरविंद हिंदी **वाचू** शकतो' અરવિંદ હિંદી **વાંચી** શકે છે), 'कोकिळा वसंतऋतूंत गातच राहते' (કોયલ વસંત ઋતુમાં **ગાયા** જ કરે છે) इ.

४. वरील उदाहरणांवरून कृदन्त किंवा धातुसाधिते ही नाम, विशेषण आणि अव्यय अशा स्वरूपांत वापरली जातात हे आपण पाहिले. नामस्वरूपांत असतांना त्यांना विभक्त्यांचे सर्व प्रत्यय लागतात. वर १० मधील '**મહેમાન જમવા....**' हे उदाहरण त्याचे द्योतक आहे. '**જમવું**' या मूळ क्रियाशब्दाला चतुर्थीचा '**ને**' किंवा '**ને માટે**' हा प्रत्यय तेथे लागला आहे. अर्थात गुजरातीत तो अध्याहृतही राहू शकतो. म्हणून '**જમવાને, -ને માટે**' ऐवजी फक्त '**જમવા**' एवढेही चालू शकते. दुसरें उदाहरण १२ ही पाहा— '**વહોરવાનું**' ('**વહોરવું**'चे षष्ठीचे एकवचन).

(१) '**મહેતો કામ કરતો**', '**પંખી ઊડતું**' या उदाहरणांतील '**કરતો**', '**ઊડતું**' ही वर्तमानकाळी कृदन्ते आहेत व ती विशेषणरूप आहेत. पहिल्या उदाहरणांत '**કરતો**' हे '**મહેતો**'चे आणि दुसऱ्यात '**ઊડતું**' हे '**પંખી**'चे विशेषण असल्यामुळेच विशेष्याच्या लिंग-वचनानुसार त्याचे लिंग-वचन बनले. ही वर्तमानकाळवाचक कृदन्ते; (२) '**મહેતાનું કર્યું કામ**', '**કરેલું કામ**' आणि '**નળ-દમયંતી બંધાયેલાં**' यांतील '**કર્યું**', '**કરેલું**' व '**બંધાયેલાં**' ही भूतकाळवाचक कृदन्ते आहेत व पुढच्या अनुक्रमे '**કામ**', '**કામ**' व '**નળ-દમયંતી**' (जोडपे) यांची ती विशेषणे आहेत हे सहज समजून येण्यासारखे आहे. (३) '**કામ કરનાર**', '**રક્ષનાર**' व '**આવવાની**' ही भविष्यकाळवाचक कृदन्ते आहेत व ती अनुक्रमे '**મહેતો**', '**ભગવાન**' व '**કુમુદ**' यांची विशेषणे आहेत. म्हणूनच त्यांची लिंगे विशेष्याप्रमाणे म्हणजे पुढच्या नामाप्रमाणे बनली आहेत.

अशा रीतीने वर्तमान, भूत व भविष्य तीन्ही काळवाचक कृदन्ते विशेषण म्हणून काम करीत असल्याचे आपल्याला आढळले.

आता (१), (२), (३) व (१५) या प्रयोगांतील '**કરી**', '**કરીને**', '**કરીકરીને**' व '**દોડતાં દોડતાં**' या कृदन्तांचा संबंध अनुक्रमे '**જોવું**', '**આવ્યો**', '**થાકયો**' व '**લાગી**' या क्रियापदांशी असल्यामुळे व त्यांच्या रूपांत बदल (म्हणजे व्यय) होत नसल्यामुळे ती क्रियाविशेषण अव्यये आहेत, हे उघडच आहे.

गुजरातीत ही कृदन्ते बनविण्याची रीत काय आहे ?

(१) **नामवाचक कृदन्ते** : क्रियाशब्दाचे मूळ रूप (उदा० 'કરવું', 'જવું', इ.) हे नामासारखे वापरायचे म्हणजेच त्याला विभक्तिप्रत्यय लावायचा उदा० 'કરવાને (चतुर्थी), 'કરવાનું' (षष्ठी) इ.

(२) **विशेषणवाचक कृदन्ते** : (अ) क्रियाशब्दाच्या धातूला (उदा० 'કર', 'બેસ', 'જ' इ.ना) **वर्तमानकाळवाचक** 'તો', 'તી', व 'તું' हे अनुक्रमे पुल्लिंगी, स्त्रीलिंगी व नपुसकलिंगी प्रत्यय लावायचे; उदा० 'કરતો, જતો' (पु.), 'કરતી, જતી' (स्त्री.), 'કરતું, જતું' (नपु.) इ. (ब) **भूतकाळवाचक** क्रियापद हेच विशेषण म्हणून वापरणे; उदा० 'કર્યો, ગયો' इ. किंवा मराठीत आपण जशी 'केले + ला–ली–ले' अशी पु., स्त्री., व नपुं. लिंगी रूपे, 'करणे' या पदाचे भूतकाळाचे रूप घेऊन, त्याला 'ए' आगम करून व पुढे लिंगाप्रमाणे ला–ली–ले यांपैकी एक प्रत्यय लावून करतो, त्याच रीतीने गुजरातीतही क्रियापदाचे भूतकाळचे रूप घेऊन त्याला 'ए' आगम करून व पुढे लिंगानुसार 'લો' (पु.), 'લી' (स्त्री.) व 'લું' (नपुं.) प्रत्यय लावून करायची; उदा० 'જવું'ची भूतकाळवाचक कृदन्ते 'ગયે + લો–લી–લું' अशी होतील. (क) **भविष्यकाळवाचक** कृदन्ते, मूळ धातूला 'નાર' हा प्रत्यय लावून, उदा०, 'કરનાર', आणि क्रिया शब्दाच्या मूळ रूपाला नाम समजून त्याला षष्ठीचा 'નો, ની, નું' असा लिंगानुसार प्रत्यय लावून करायची; उदा० આવવું = 'આવવાનો–ની–નું', 'ખાવાનો–ની–નું' इ.

(३) **अव्ययवाचक कृदन्ते** : क्रियाशब्दाच्या धातूला 'ઈ', 'ઈને' किंवा 'તાં' हे प्रत्यय लावून करणे; उदा० જવું = જઈ, જઈને, જતાં इ.

अभ्यास

पुढील वाक्यांचे गुजरातीत भाषांतर करा :

(१) अरुणने सरोजला पडताना पाहिले; (२) शिक्षकाने उत्तरपत्र तपासून दिले; (३) राजा आल्याने सेना चालू लागली; (४) वडिलांच्या येण्याने राजूला आनंद झाला; (५) विचार करता करता त्याला उपाय सुचला; (६) प्रयत्न करून करून चंद्रसेन थकला; (७) पडल्या फळाची आज्ञा मालतीने स्वीकारली; (८) कुत्र्याने धावत जाऊन चेंडू तोंडात पकडला; (९) डोळे मिटून निर्मला झोपी गेली; (१०) एवढे बोलून विदुर चालता झाला; (११) दुर्योधनाचे वागणे सज्जनांना आवडले नाही; (१२) दिवाकराला

काम करावयाचे नाही; (१३) वक्त्याला काही सांगावयाचे शिल्लक राहिले नाही; (१४) आज पत्र लिहावयाचे राहिले; (१५) विमान प्रथम धावत मग उडत आकाशात गेले; (१६) शेठ जाताच मुनिमाने दिलेले पैसे परत घेतले; (१७) भोजन संपता संपता अशोकाला भिक्षूचे स्मरण झाले; (१८) करून करून भागला नि देवपूजेला लागला; (१९) बोलणारे अनेक आढळतात करणारे थोडे दिसतात; (२०) कविता लिहिताना कवीने देवाची मूर्ती प्रत्यक्ष पाहिली; (२१) बघितलेले दृश्य रमणिकच्या मनांत रमले; (२२) हसताना खेळताना भक्त परमेश्वराला पाहतो; (२३) करावयाला गोष्टी पुष्कळ आहेत; (२४) कहाणी सांगावयाला अब्दुल्ला चार दिवस लागले; (२५) पाहुणे आज यावयाचे आहेत.

[**टीप** :—चेंडू = દડો (पु.); मिटणे = મીંચવું; झोपी जाणे = ઊંઘી જવું; एवढे = આટલું; आवडणे = ગમવું; शिल्लक = બાકી; जाताच = જતાંવેંત; परत = પાછું; संपणे = આટોપવું; भागणे = થાકવું; आढळणे = મળવું; थोडे = ઓછા; दिसतात = દેખાય છે; पाहुणे = મહેમાન (पु.). ज्या शब्दांचे गुजराती प्रतिशब्द दिले नाहीत ते शब्द गुजरातीतही आहेत, किंवा मागील नामसंग्रहांत व क्रियाशब्दसंग्रहांत आले आहेत असे समजावे.]

*

प्रकरण ११ : संयुक्त (जोड) क्रियापदे

१ 'मी हे काम **करून टाकीन**', 'त्याला शाळेला **जाऊ दे**', या वाक्यात क्रियावाचक शब्द जरी दोन असले तरी क्रिया एकच असल्याचा बोध होतो. अर्थात पहिल्या वाक्यात 'करण्या'ची व दुसऱ्या वाक्यात 'जाण्या'ची क्रियाच लक्षात येते. पहिल्यात 'करून' हाच मुख्य क्रियाशब्द व 'टाकीन' हे त्याचे साहाय्यक किंवा पूरक क्रियापद व दुसऱ्यात 'जाऊ' मुख्य क्रियाशब्द व 'दे' हे त्याचे पूरक क्रियापद समजले पाहिजे. अर्थात पूरक क्रियापदाचा मूळचा अर्थ अशा वाक्यात प्रकट होत नसतो.

गुजरातीतही असेच आहे. पुढील वाक्ये पाहा :

(१) સૂર્યાજી દોરી **કાપી નાખે છે.** (सूर्याजी दोर कापून टाकतो.)

(२) ગુંડાઓ **ભાગી જાય છે.** (गुंड पळून जातात.)

(३) છોકરીઓ રંગોળી **કાઢી શકે છે.** (मुली रांगोळी काढू शकतात.)

या वाक्यात 'કાપવું', 'ભાગવું', 'કાઢવું' या क्रियांची भरपाईच पुढील क्रियापदे करीत आहेत. अशा 'संयुक्त' किंवा 'जोड' क्रियापदांचा आता आपल्याला अभ्यास करावयाचा आहे.

२. तशी तर जोडक्रियापदे आपण, अगोदर एक क्रिया होऊन मागाहून दुसरी क्रिया होते हे दाखविण्याकरिता, वापरतच असतो. उदा०, 'मधुकर ते काम करून येईल.' येथे 'करण्याची' क्रिया अगोदर होऊन मागाहून 'येण्याची' क्रियाही दर्शविली जाते. त्या दोन्ही क्रिया समान महत्त्वाच्या असल्यामुळे 'येईल' हे क्रियापद 'करून'चे साहाय्यक किंवा पूरक क्रियापद म्हणता येणार नाही. 'करून येईल' म्हणजे 'करील' व मग 'येईल'. 'येईल'चा मूळ अर्थ येथे लुप्त होत नाही. पण पहिल्या परिच्छेदात 'करून टाकीन' या जोड क्रियापदात 'टाकणे' या क्रियापदाचा मूळ अर्थ लुप्त झालेला आहे; म्हणून ते तेथे पूरक किंवा साहाय्यकच क्रियापद म्हटले पाहिजे. अशाच साहाय्यक क्रियापदांचा येथे विचार करायचा आहे.

गुजरातीत वरील अर्थाप्रमाणे असलेली पूरक क्रियापदे उदाहरणांसह खाली दिली आहेत.

(१) ઊઠવું :—' શ્રોતાઓ બોલી ઊઠ્યા.' (श्रोते एकदम उद्गारले.)

(२) કરવું :—' મુકુંદ રમ્યા કરે છે.' (मुकुंद सतत खेळतो-खेळत असतो.)

(३) કાઢવું :—' મોહન એ વૃત્તાન્ત લખી કાઢે છે.' (मोहन तो वृत्तान्त लिहून काढतो.)

(४) ચૂકવું :—' મજૂરો કામ કરી ચૂક્યા.' (मजुरांनी काम करून टाकले-संपविले.)

(५) જવું :—' ભરત અયોધ્યામાં રહી જાય છે.' (भरत अयोध्येत मागे राहतो.)

(६) થવું :—' નૌકર ચાલતો થાય છે.' (नोकर चालता होतो.)

(७) દેવું :—' ઝાડૂવાળો કચરો ફેંકી દે છે.' (झाडूवाला कचरा फेकून देतो.)

(८) નાખવું :—' સાક્ષીદાર કહી નાખે છે.' (साक्षीदार सांगून टाकतो.)

(९) પડવું :—' સંકટ આવી પડ્યું.' (संकट कोसळले.)

(१०) મૂકવું :—' બા ભાઈને કહી મૂકે છે.' (आई दादाला सांगून ठेवते.)

(११) રહેવું :—' રમણ લેખ લખી રહ્યો છે.' (रमण लेख लिहून राहिला—लिहीत—आहे.)

(१२) લેવું :—' ભીમ બકાસુરનો ભાત ખાઈ લે છે.' (भीम बकासुराचा भात खाऊन घेतो.)

(१३) લાગવું :—' વાંદરો ટોપીવાળાનું અનુકરણ કરવા લાગ્યો.' (वानर टोपीवाल्याचे अनुकरण करू लागला.)

' માંડવું ' व ' રાખવું ' हीही जोड क्रियापदे उपयोगात आणली जातात. पहिले (' માંડવું ') हे ' લાગવું 'च्या व दुसरे ' રાખવું ' हे ' મૂકવું 'च्या ऐवजी त्याच अर्थी घालता येते. फक्त ' લાગવું ' हा अकर्मक धातू आहे. ' માંડવું ' हा

सकर्मक आहे एवढा भेद आहे. उदाहरणार्थ, १३ वे वाक्य '**માંડવું**' घालून पुढीलप्रमाणे होईल : '**વાંદરાએ........કરવા માંડ્યું.**'

३. ही जोडक्रियापदे घातल्याने, फक्त एकच मुख्य क्रियापद घातले असते तर जो अर्थ व भाव प्रकट झाला असता त्याहून, अधिक पूर्ण व काही वेगळा भाव व अर्थ प्रकट होतो हें आढळून येईल. यापैकी क्र. २ व क्र. ११ ही दोन वाक्ये पाहा : (१) '**મુકુંદ રમ્યા કરે છે.**' (मुकुंद खेळत असतो.) हा वर्तमानकाळाचाच एक प्रकार आहे; त्याला रीतिवर्तमानकाळ म्हणतात. त्याने त्या क्रियेचे सातत्य किंवा रीती दाखविली जाते. मुख्य क्रियाशब्दाच्या धातूला 'या' जोडायचा व पुढे '**કરે છે**' ठेवायचे, म्हणजे रीतिवर्तमानकाळ बनतो. '**જોવું**' या क्रियाशब्दाचा रीतिवर्तमानकाळ '**જોયા કરે છે**' (पाहात असतो), '**કરવું**'चा '**કર્યા કરે છે**' (करीत असतो) इ. (२) क्र. ११ चे वाक्य—'**રમણ લેખ લખી રહ્યો છે**' (रमण लेख लिहीत आहे), म्हणजे लेख लिहिण्याची क्रिया चालू आहे—अपूर्ण आहे; याला 'अपूर्ण वर्तमानकाळ' म्हणतात. मुख्य क्रियाशब्दाला 'ई' लावून पुढे '**રહ્યો છે**' हे पूरक क्रियापद घातले की हा काळ बनतो. '**દળવું**'चा '**દળી રહ્યો છે**' (दळत आहे), '**જમવું**'चा '**જમી રહ્યો છે**' इ.

अशा रीतीने वर्तमानकाळच्या अनेक प्रकारांपैकी (१) रीतिवर्तमान काळ व (२) अपूर्ण वर्तमानकाळ ही दोन रूपे आपल्याला समजली.

४. जोडक्रियापदांचा वापर करताना 'शकणे' या एका सहायकारी क्रियापदाचाही आपण नेहमी उपयोग करतो. 'मूल बोलू शकते', 'आम्ही चार मैल चालू शकतो.' 'शकणे' या क्रियाशब्दाचा वापर स्वतंत्रपणे मात्र होत नाही, अमुक एक क्रिया करण्याची वा होण्याची शक्यता किंवा संभव दाखविण्याकरिताच त्याचा सहाय म्हणून उपयोग केला जातो. 'तो शकतो' असा प्रयोग कधी होत नाही. 'तो धावू शकतो' (म्हणजे धावण्याची त्याची कुवत आहे) असा प्रयोग होतो. गुजरातीत 'शकणे'चा प्रतिशब्द '**શકવું**' हा आहे—'**બાલક બોલી શકે છે.**' मुख्य क्रियापदाच्या धातूला 'ई' आगम लावून पुढे '**શકવું**'ची काळानुसार रूपे '**શકે છે**', '**શક્યો**', '**શકશે**' ही रूपे ठेवायची.

५. दुसरे एक सहायकारी किंवा पूरक क्रियापद मराठीत 'पाहिजे' (गुजरातीत 'જોઈએ') हे आहे. 'रामाने कृष्णाला गाय दिली पाहिजे', 'રામે કૃષ્ણને ગાય આપવી જોઈએ', या वाक्यांत 'જોઈએ' हे क्रियापद वापरण्यापूर्वी मुख्य क्रियापद जे 'આપવું' त्याचे धातुसाधित नाम बनले आहे व ते कर्मासारखे वापरले गेले आहे हे लक्षात येईल. 'શું જોઈએ?' उत्तर– 'ગાય આપવી' ही क्रिया पाहिजे. तेव्हा 'ગાય આપવી' हा शब्दसमूह 'જોઈએ' या क्रियापदाचे कर्म झाला. 'આપવું' हा क्रियाशब्द सकर्मक असल्यामुळे त्याचे रूप कर्माप्रमाणे बदलणार. 'ગાય' हा स्त्रीलिंगी शब्द आहे म्हणून 'ગાય આપવી' असे रूप बनले. 'ગાય'च्या ऐवजी 'લાડુ' हा पुल्लिंगी शब्द असेल तर 'લાડુ આપવો જોઈએ' असा प्रयोग होईल; या वाक्यात कर्ता 'રામ' आहे तो तृतीया विभक्तीत आहे हे अभ्यासकाच्या सहज लक्षात येईल. अकर्मक क्रियापद घेतले तरी कर्ता 'જોઈએ'च्या जोडक्रियापदाच्या वाक्यात तृतीया विभक्तीतच राहतो असे आढळून येईल. उदा० 'રામે જવું જોઈએ', 'છોકરાએ ઊંઘવું જોઈએ' इ.

पण 'જોઈએ' हे क्रियापद स्वतंत्र रूपानेसुद्धा वापरले जाते. 'રામને પુસ્તક જોઈએ' (रामला पुस्तक पाहिजे) या वाक्यात कर्ता कोणीच नाही, कर्मे मात्र 'રામને' व 'પુસ્તક' अशी दोन दिसतात. हा भावे प्रयोग आहे. [कोणी 'રામને' हाच कर्ता धरतात.]

'જોઈએ' हे वर्तमानकाळाचे रूप आहे. ते तीन्ही लिंगी व उभयवचनी तसेच राहते. त्याची कृदन्ताची रूपे 'જોઈતો, –તી, –તું' (एकवचनी) व 'જોઈતા, –તી, –તાં' (बहुवचनी) अशी कर्मानुसार होतात. उदा० 'રામને પુસ્તક જોઈતું હતું—ચોપડી જોઈતી હતી.' भविष्यकाळाचे रूप 'જોઈશે' हे तीन्ही लिंगी व उभयवचनी कायमच राहते; उदा० 'રામને પુસ્તક (પુસ્તકો) જોઈશે' (रामाला पुस्तक–किंवा पुस्तके–पाहिजे असतील–लागतील).

हे क्रियापद वापरताना पुरुषवाचक सर्वनामे 'रामने'च्या ठिकाणी असतील तर त्यांची काय रूपे होतात ते 'सर्वनामविचार' या प्रकरणात दिले आहे.

नकारार्थी क्रियापदे

आपल्या बोलण्यात अस्तिभाव (म्हणजे असण्याचा भाव) जितका महत्त्वाचा तितकाच नास्तिभाव (म्हणजे नसण्याचा भाव) महत्त्वाचा असतो. [हे जगच मुळी अस्ति-नास्ति दोन्ही स्वरूपांचे आहे.] म्हणून आतापर्यंत क्रियापदांचा अस्तिभाव जसा आपण अभ्यासला तसा नास्तिभाव कसा होतो तेही पाहणे अवश्य आहे.

मराठीत 'असणे' च्या उलट 'नसणे' असे होते. गुजरातीत 'હોવું'-च्या उलट '**ન હોવું**' असे होते. 'છે'च्या उलट '**નથી**' किंवा '**છે નહીં**'; 'હતું'च्या विरुद्ध '**ન હતું**' '**હતું નહીં**'; '**હશે**'च्या विरुद्ध '**હશે નહીં**'. उदाहरणे :

वर्तमान०—१. **મગન નિશાળમાં નથી–છે નહીં.** (मगन शाळेत नाही.)

भूत०— २. **મગન નિશાળમાં ન હતો–હતો નહીં.** (मगन शाळेत नव्हता.)

भविष्य०—३. **મગન નિશાળમાં હશે નહી.** (मगन शाळेत नसेल.)

ही 'હોવું' या क्रियाशब्दाची नकारार्थी रूपे झाली. आता इतर क्रियाशब्दांची पाहू :

वर्त०— १ **મગન નિશાળમાં જતો નથી.**
(मगन शाळेत जात नाही.)

भूत०— २ **મગન નિશાળમાં નહીં ગયો.**
(मगन शाळेत गेला नाही.)

भविष्य०—३ **મગન નિશાળમાં જશે નહીં.**
(मगन शाळेत जाणार नाही.)

म्हणजे—

(१) क्रियापदाचे वर्तमानकाळी नकारार्थी (म्हणजे 'नाही', 'नको' इ.) रूप करताना कर्त्याच्या लिंग-वचनानुसार मुख्य क्रियापदाचे '**તો, –તી, –તું, –તા, –તી, –તાં**' यांपैकी प्रत्यय लावून कृदन्त करावयाचे व त्यापुढे '**નથી**' ठेवावयाचे.

(२) भूतकाळाचे नकारार्थी रूप करताना '**નહીં**' हे नकारार्थी क्रियाविशेषण अगोदर घालून पुढे मुख्य क्रियापदाचे योग्य ते भूतकाळाचे रूप ठेवावयाचे.

(३) भविष्यकाळाचे नकारार्थी रूप करताना वरीलप्रमाणेच '**નહીં**' पुढे किंवा मागे मुख्य क्रियापदाचे भविष्यकाळाचे योग्य ते रूप ठेवावयाचे, असा नियम झाला.

(४) 'नको' करिता 'જોઈએ'च्या मागे अथवा पुढे '**નહીં**' शब्द ठेवावयाचा—उदाहरणांदाखल '**નહીં જોઈએ**' किंवा '**જોઈએ નહીં**'. '**નથી જોઈતું**'चाही अर्थ 'नको' असा होतो.

पुढील वाक्ये पाहा :

'પાણી ઉપર **ચડતું નથી**'; છગનલાલે **ખાધું નહીં**-નહીં ખાધું'; 'સુશીલા સાસરાથી **નહીં આવશે**–આવશે નહીં'; 'રામને પુસ્તક **જોઈતું નથી**'; 'કરણ અભ્યાસ કરી **શક્યો નહીં**'; 'સુતાર કામ કરી **રહ્યો નથી**'; 'માધુરી કહી રમ્યા **કરતી નથી**'; 'રોગીને મીઠાઈ **નહીં જોઈએ**', इ.

(१) मुख्य क्रियाशब्दांचे भाव व अर्थ अधिक पूर्ण करण्याकरिता गुजरातीत कोणत्या सहायक किंवा पूरक क्रियापदांचा उपयोग केला जातो ते आपण या प्रकरणात पाहिले. (२) गौण किंवा पूरक क्रियापद हे वाक्यात काळ-लिंग-वचन दर्शविण्याची क्रियापदाची जबाबदारी घेते व मुख्य क्रिया दाखविणारा शब्द कृदन्ताच्या स्वरूपात राहतो हे आपल्याला दिसून आले. (३) नकारार्थी क्रियापदे कशी बनवायची तेही आपण पाहिले.

अभ्यास

खालील गुजराती वाक्यांचे मराठी भाषांतर करा :

(૧) ફણસ પાકવા લાગ્યા છે. (૨) પાણી તપાવવું જોઈએ. (૩) ચારુદત્ત સંપત્તિ આપી દે છે. (૪) ગાડી થોભવા માંડે છે. (૫) નોળિયો દર પાડી શકે છે. (૬) વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કર્યા કરે છે. (૭) મજૂરો થાકી ગયા નથી. (૮) દમયંતી નળરાજાને સંદેશો મોકલી દે છે. (૯) લોકો પોકારી ઊઠે છે. (૧૦) મહેમાનો ખાઈ રહ્યા છે.

[टीप :—પાકવું = पिकणे; તપાવવું = तापविणे; આપવું = देणे; થોભવું = थांबणे; નોળિયો = मुंगूस; દર = बीळ; થાકવું = थकणे; ભોકલવું = धाडणे; પોકારવું = ओरडा करणे.]

खालील मराठी वाक्यांचे गुजरातींत भाषांतर करा :

(१) तुम्ही हे काम करून टाकणे बरे. (२) आमचे वडील तिकडे येऊन ते यंत्र पाहून घेतील. (३) ते लोक इमारत बांधू शकणार नाहीत. (४) सर्वांनी नेहमी सत्यच बोलले पाहिजे. (५) मला कच्चे फळ नको. (६) जयश्रीला चांगला जोडीदार पाहिजे (हवा). (७) व्यापारी आज दुकानें उघडत नाहीत. (८) शिक्षक काल शाळेत गेले नाहीत. (९) राममूर्तीने प्रथम वजन उचलून पाहिले. (१०) तुम्ही ही कामे करून घ्या, तोंवर मी येतो.

[टीप :—बरे – સારું; कच्चे – કાચું; जोडीदार – સાથી; प्रथम – પહેલાં; उचलणे – ઊંચકવું; तोंवर – ત્યાંસુધી.]

*

प्रकरण १२ : सर्वनामविचार

१. 'मोहन आला पण **तो** बोलला नाही.'

'बकुळ म्हणाली **मी** येत नाही.'

'पत्र लिहिले पण **ते** पोचले नाही.'

या वाक्यात 'तो' हा 'मोहन'बद्दल, 'मी' हा 'बकुळ'बद्दल आणि 'ते' हा 'पत्र'बद्दल शब्द आला आहे. ही सर्व 'सर्वनामे' आहेत. त्याच त्या नामाची पुनरावृत्ती होऊ नये म्हणून जो शब्द वापरला जातो त्याला 'सर्वनाम' असे नाव दिले आहे. सर्वनाम म्हणजे जणू प्रथम उच्चारलेल्या नामाचा प्रतिनिधीच.

२. मराठीत या सर्वनामांचे प्रकार—(१) पुरुषवाचक, (२) दर्शक, (३) संबंधी, (४) प्रश्नार्थक, (५) आत्मवाचक, व (६) अनिश्चित, असे सहा मानले आहेत. गुजरातीत सुद्धा जवळ जवळ तसेच व तितकेच मानलेले आहेत. ते कसे ते आता पाहू.

१. पुरुषवाचक

	मराठी		गुजराती	
	एक.	बहु.	एक.	बहु.
प्रथम	मी	आम्ही	હું	અમે
द्वितीय	तू	तुम्ही, आपण (मानार्थी)	તું	તમે, આપ (માનાર્થી)
तृतीय	तो (पु.)	ते (पु.)	તે	તેઓ
	ती (स्त्री.)	त्या (स्त्री.)	(स्त्री. न. वरीलप्रमाणेच)	
	ते (नपु.)	ती (नपु.)		

टीप—'**અમે**' या बहुवचनी रूपाप्रमाणेच '**આપણે**' असे एक बहुवचनी रूप आहे. पण त्या दोहोंच्या अर्थात भेद आहे. '**અમે**' (म्ह. आपण) मध्ये ज्याच्याशी बोलले जाते त्याचा समावेश होत नाही; '**આપણે**' मध्ये होतो.

२. दर्शक [આ, એ, તે]

मराठी एक०	मराठी बहु०	गुजराती एक	गुजराती बहु०
पु.—हा	हे	આ	આ
स्त्री.—ही	ह्या	(स्त्री. न. पुल्लिंगाप्रमाणेच)	
नपुं.—हे	ही		
पु.—तो	ते	એ, તે	એઓ, તેઓ
स्त्री.—ती	त्या	(स्त्री. न. वरीलप्रमाणेच)	
नपुं.—ते	ती		

[टीप :—दर्शक सर्वनामापुढे त्याने दर्शविले जाणारे नाम येत असते; उदा० 'આ ગામ' (हे गाव), 'તે રસ્તો' (तो रस्ता) इ.]

'પેલું' हा शब्द सुद्धा 'એ' या अर्थानेच गुजरातीत वापरला जातो. गुजराती व्याकरणकार तेसुद्धा सर्वनामच समजतात. पण खरे म्हणजे ते विशेषण आहे. त्याची रूपे संबंधी नामाच्या लिंग-वचनाप्रमाणे पुढीलप्रमाणे होतात :—

	एक०	बहु०
पु.—	પેલો	પેલા
स्त्री.—	પેલી	પેલી
नपुं—	પેલું	પેલાં

उदा० एक०—પેલો પુરુષ, પેલી બાઈ, પેલું છોકરું
बहु०—પેલા પુરુષો, પેલી બાઈઓ, પેલાં છોકરાં

३. संबंधी [જે-તે]

मराठी	एक०	मराठी बहु०	गुजराती एक०	गुजराती बहु०
पु.	जो-तो	जे-ते		
स्त्री.	जी-ती	ज्या-त्या	જે-તે	જે-તે

न. जे–ते જી–તી (पु. स्त्री. न. एकवचनी बहुवचनी रूपे समान)

उदाहरणार्थ—एक० 'જે પુસ્તક તમારે જોઈએ તે માંગો.'
बहु० 'જે પુસ્તકો તમારે જોઈએ તે માંગો.'

४. प्रश्नार्थक [કોણ, શું]

मराठी	गुजराती
कोण	કોણ
(पु. स्त्री. न. एकवचनी बहुवचनी रूपे समान)	(मराठीप्रमाणेच)
काय	શું

		एक०	बहु०
पु.	(पु. स्त्री. न. एक० व बहु० रूपे समान).	શો	શા
स्त्री.		શી	શી
न.		શું	શાં

उदा०—'એમાં શો અર્થ છે?' (यात काय अर्थ आहे?)
'રામનું શું થયું?' (रामचे काय झाले)

'કોણ' हे सर्वनाम सामान्यतः प्राण्यांविषयी व 'શું' हे जीवजंतूंच्या व निर्जीव वस्तूंच्या बाबतीत वापरले जाते.

५. आत्मवाचक [પોતે]

मराठी	गुजराती
स्वतः	પોતે
	सर्व लिंगी सर्व वचनी रूप तेच राहते.

उदा०—एक० હું પોતે આવ્યો–આવી.
बहु० અમે પોતે આવ્યા–આવી.

६. अनिश्चित [કંઈ, કોઈ]

मराठी	गुजराती
काय, काही	કંઈ सर्व लिंगी सर्व वचनी रूप तेच राहते.

उदा०—एक० ભાષણમાં કંઈ તથ્ય નથી.

बहु० ભાષણમાંથી કંઈ અર્થો નીકળે છે.

मराठी	गुजराती
कोण, कोणी	કોઈ सर्व लिंगी सर्व वचनी रूप तेच राहते.

उदा०—एक० સભામાં કોઈ આવ્યું નહી.

बहु० ઘેર કોઈ આવેલા/લી, તેમને મળવા બાપુ ગયા હતા.

३. अशा प्रकारे सहाही सर्वनामांची ओळख झाली. नामाप्रमाणेच या सर्वनामांनाही विभक्तिप्रत्यय लागून ती चालविली जातात. अभ्यासकाच्या सोयीसाठी यातील प्रत्येक सर्वनाम पुढे विभक्तिप्रत्यय लावून चालवून दाखवीत आहे.

હું (मी), અમે (आम्ही), આપણે (आपण).

	एक०	बहु०
प्र.	હું	અમે, આપણે
द्वि.	મને	અમને, આપણને
तृ.	મેં	અમે, આપણે
च.	મને, મારે માટે	અમને, અમારે માટે આપણને, આપણને માટે
पं.	મારાથી	અમારાથી, આપણાથી

ष.	મારો, -રી, -રું	અમારો, -રી, -રું આપણો, -ણી, -ણું
स.	મારામાં	અમારામાં, આપણામાં

તું (तू), તમે (तुम्ही), આપ (आपण).

प्र.	તું	તમે, આપ
द्वि.	તને	તમને, આપને
तृ.	તેં	તમે, આપે
च.	તને, તારે માટે	તમને, તમારે માટે આપને, આપને માટે
पं.	તારાથી	તમારાથી, આપથી
ष.	તારો, -રી, -રું	તમારો, -રી, -રું આપનો, -ની, -નું
स.	તારામાં	તમારામાં, આપમાં

તે (तो, ती, ते), તેઓ (ते, त्या, ती).

	एक०	बहु०
प्र.	તે	તે, તેઓ
द्वि.	તેને	તેમને, તેઓને
तृ.	તેણે	તેમણે, તેઓએ
च.	તેને, તેને માટે	તેમને, તેમને માટે તેઓને, તેઓને માટે
पं.	તેથી, તેનાથી	તેમનાથી, તેઓથી
ष.	તેનો, -ની, -નું	તેમનો, -ની, -નું તેઓનો, -ની, -નું
स.	તેમાં, તેનામાં	તેમનામાં, તેઓમાં

આ (हा, ही, हे व त्यांची बहुवचनें)

प्र.	આ	આ
द्वि.	આને	આમને
तृ.	આણે	આમણે
च.	આને, આને માટે	આમને, આમને માટે
पं.	આથી, આનાથી	આથી, આમનાથી
ष.	આનો, -ની, -નું	આમનો, -ની, -નું
स.	આમાં	આમાં, આમનામાં

તે (तो, ती, ते व बहुवचनें)

तृतीय पुरुषाच्या 'તે' प्रमाणेच रूपे होतात.

એ (तो, ती, ते व त्यांची बहुवचनें)

	एक०	बहु०
प्र.	એ	એ, એઓ
द्वि.	એને	એમને, એઓને
तृ.	એણે	એમણે, એઓએ
च.	એને, એને માટે	એમને, એમને માટે એઓને, એઓને માટે
पं.	એથી, એનાથી	એમનાથી, એઓથી
ष.	એનો, -ની, -નું	એમનો, -ની, -નું એઓનો, -ની, -નું
स.	એમાં, એનામાં	એમનામાં, એઓમાં

જે (जो, जी, जे व बहुवचनें)—તે (तो, ती, ते इ.)

वरील 'એ' प्रमाणेच, फक्त तेथे 'એ' अक्षर आहे तेथे 'જે' घालणे; 'તે'ची रूपे वरील 'તે' प्रमाणेच.

કોણ (कोण)

[याची दोन्ही वचनी रूपे एकसारखीच होतात]

प्र.	કોણ
द्वि.	કોને, કેને
तृ.	કોણે, કેણે
च.	કોને, કેને કોનેમાટે, કેને માટે
पं.	કોનાથી, કેનાથી
ष.	કોનો, -ની, -નું કેનો, -ની, -નું
स.	કોનામાં, કેનામાં

શું (काय)

[हे सर्वनाम पुल्लिंगी व नपुंसकलिंगीच चालते. स्त्रीलिंगी 'શી' ची रूपे होत नाहीत. ती विशेषणें समजली जातात.]

શો (पु.)

	एक०	बहु०
प्र.	શો	શા
द्वि.	શો, શાને, શેને	શા, શાને, શેને

तृतीयेपासून पुढे सप्तमीपर्यंत एकवचनी व बहुवचनी रूपे सारखीच होतात.

तृ.	શેણે
च.	શાને, શાને માટે શેને, શેને માટે
पं.	શાથી, શાનાથી શેથી, શેનાથી

ष.	શાનો, -ની, -નું શેનો, -ની, -નું	
स.	શાનામાં	

શું (नपुं.)

प्र.	શું	શાં
द्वि.	શું, શાને, શેને	શાં, શાને
तृ.	શેણે	શાંણે
च.	શાને, શાને માટે શેને, શેને માટે	શાંને માટે
पं.	શાથી, શાનાથી શેથી, શેનાથી	શાંથી, શાંનાથી
ष.	શાનો, -ની, -નું શેનો, -ની, -નું	શાંનો, -ની, -નું
स.	શામાં, શાનામાં શેમાં, શેનામાં	શાંમાં, શાંનામાં

પોતે (स्वतः)

[या सर्वनामाची तीन्ही लिंगी व दोन्ही वचनी रूपे एकसारखीच होतात.]

प्र.	પોતે
द्वि.	પોતાને
तृ.	પોતે
च.	પોતાને, પોતાને માટે
पं.	પોતાથી
ष.	પોતાનો, -ની, -નું
स.	પોતામાં

કંઈ (काय, काही)

[याची तीन्ही लिंगी रूपे समानच होतात.]

प्र.	કંઈ
द्वि.	કંઈ ને
तृ.	કંઈ એ
च.	કંઈ ને, કંઈ ને માટે
पं.	કંઈથી
ष.	કંઈનો, -ની, -નું
स.	કંઈમાં

કોઈ (कोण, कोणी)

[याची रूपे वरील 'કંઈ'प्रमाणेच होतात. 'કં' ऐवजी 'કો' येईल इतकेच.]

४ यांखेरीज गुजरातीत (१) 'એકબીજું', व (२) 'પરસ્પર' ही दोन आणखी सर्वनामे मानली आहेत. त्या दोहोंचा अर्थ 'एकमेक' हा आहे. त्यांना 'अनोन्यवाचक' सर्वनामे म्हटले आहे. या सर्वनामांची तीन्ही लिंगी व उभयवचनी रूपे एकच होतात ती खालीलप्रमाणे :

	એકબીજું
प्र.	એકબીજું
द्वि.	એકબીજું, એકબીજાને
तृ.	એકબીજાએ
च.	એકબીજાને, એકબીજાને માટે
पं.	એકબીજાથી
ष.	એકબીજાનો, -ની, -નું
स.	એકબીજામાં

	પરસ્પર
प्र.	પરસ્પર
द्वि.	પરસ્પર, પરસ્પરને
तृ.	પરસ્પરે

च.	પરસ્પરને, પરસ્પરને માટે
पं.	પરસ્પરથી
ष.	પરસ્પરનો, -ની, -નું
स.	પરસ્પરમાં

५. आता ही सर्वनामे निरनिराळे क्रियाशब्द घेऊन कशी चालतात ते पाहू. विशेषतः पुरुषवाचक सर्वनामांची रूपे ही क्रियापदे चालविताना कोठे कशी बदलतात व या सर्वनामांच्यापुढे क्रियापदांची रूपेहि कशी बदलतात ते पाहणे व लक्षात ठेवणे महत्त्वाचे आहे.

अकर्मक व सकर्मक दोन्ही क्रियापदे आपल्याला चालवावयाची आहेत. प्रथम अकर्मक क्रियापद घेऊ व एक सर्वसामान्य क्रियाशब्द 'ઊગવું' (उगवणे) हा चालवू :

ઊગવું (अ. क्रि.)

वर्तमानकाळ (तीन्ही लिंगी)

	एक०	बहु०
प्र. पु.	હું ઊગું છું.	અમે ઊગીએ છીએ.
द्वि. पु.	તું ઊગે છે.	તમે / આપ } ઊગો છો.
तृ. पु.	તે ઊગે છે.	તેઓ ઊગે છે.

भूतकाळ (तीन्ही लिंगी)

હું ઊગ્યો (पु.), -ઊગી (स्त्री.), -ઊગ્યું (न.)	અમે ઊગ્યા (पु.), -ઊગી, ઊગ્યાં (स्त्री.), -ઊગ્યાં (नपु.)
તું ઊગ્યો, -ઊગી, -ઊગ્યું	તમે / આપ } ઊગ્યા, -ઊગી (-ગ્યાં), -ઊગ્યાં.
તે ઊગ્યો, -ઊગી, -ઊગ્યું	તેઓ ઊગ્યા, -ઊગી (-ગ્યાં), -ઊગ્યાં.

(टीप :—भूतकाळी बहुवचनी स्त्रीलिंगी रूपे 'ઈ' व 'યાં' प्रत्यय लावून दोन झाली आहेत—'ઊગી' व 'ઊગ્યાં'—हे लक्षात ठेवावे.)

भविष्यकाळ (तीन्ही लिंगी)

હું ઊગીશ	અમે ઊગીશું–ઊગશું
તું ઊગીશ, –ઊગશે	તમે / આપ } ઊગશો
તે ઊગશે	તેઓ ઊગશે

याच रीतीने सर्व धातू चालतात असे समजावे. हा नमुन्याचा धातू पुढे ठेवून असेच इतर धातू चालवावेत.

मात्र काही अकर्मक धातूंची रूपे अनियमित होतात. असे धातू मुद्दाम खाली चालवून दाखविले आहेत. तीन्ही लिंगांत त्यांची रूपे दिली आहेत. भूतकाळात फरक होतो तो दिसून येईलच.

હોવું

वर्तमान

एक०	बहु०
હું છું	અમે છીએ
તું છે, –છો	તમે / આપ } છો *
તે છે	તેઓ છે

भूत

હું હતો, –તી, –તું	અમે હતા, –તી(તાં), –(તાં)
તું હતો, –તી, –તું	તમે હતા, –તી(તાં), –તાં
તે હતો, –તી, –તું	તેઓ હતા, –તી(તાં), –તાં

भविष्य

હું હોઈશ	અમે હોઈશું
તું હોઈશ, –હશે	તમે હશો
તે હશે	તેઓ હશે

* ' તમે 'च्या पुढे जी रूपे होतात तीच ' આપ ' या मानार्थी सर्वनामापुढे होतात, असे समजावे. यापुढे क्रियापदे चालविताना ' આપ ' हे सर्वनाम गाळले आहे.

થવું (होणे) (अ. क.)

वर्तमान

હું થાઉં છું	અમે થઈએ છીએ
તું થાય છે	તમે થાઓ છો
તે થાય છે	તેઓ થાય છે

भूत

હું થયો, –થી, –યું	અમે થયા, –થી(યાં), –યાં
તું થયો, –થી, –યું	તમે થયા, –થી(યાં), –યાં
તે થયો, –થી, –યું	તેઓ થયા, –થી(યાં), –યાં

भविष्य

હું થઈશ	અમે થઈશું
તું થઈશ, –થશે	તમે થશો
તે થશે	તેઓ થશે

જવું (जाणे)

वर्तमान

एक०	बहु०
હું જાઉં છું	અમે જઈએ છીએ
તું જાય છે	તમે જાઓ છો
તે જાય છે	તેઓ જાય છે

भूत

હું ગયો, –યી, –યું	અમે ગયા, –યી(યાં), –યાં
તું ગયો, –યી, –યું	તમે ગયા, –યી(યાં), –યાં
તે ગયો, –યી, –યું	તેઓ ગયા, –યી(યાં), –યાં

भविष्य

હું જઈશ	અમે જઈશું
તું જઈશ, –જશે	તમે જશો
તે જશે	તેઓ જશે

બેસવું (बसणे)

वर्तमान

હું બેસું છું	અમે બેસીએ છીએ
તું બેસે છે	તમે બેસો છો
તે બેસે છે	તેઓ બેસે છે

भूत

હું બેઠો, –ઠી, –ઠું	અમે બેઠા, –ઠી(ઠાં), –ઠાં
તું બેઠો, –ઠી, –ઠું	તમે બેઠા, –ઠી(ઠાં), –ઠાં
તે બેઠો, –ઠી, –ઠું	તમે બેઠા, –ઠી(ઠાં), –ઠાં

[टीप :—गुजरातीत ' દીઠું, દીઠા ' अशी वरीलप्रमाणे फक्त भूतकाळापुरती रूपे ' દેખવું ' या धातूची होतात.

भविष्य

હું બેસીશ	અમે બેસીશું
તું બેસીશ, –બેસશે	તમે બેસશો
તે બેસશે	તેઓ બેસશે

નાહવું (न्हाणे)

वर्तमान

હું નાહું છું	અમે નાહીએ છીએ
તું નહાય છે	તમે નાહો છો
તે નહાય છે	તેઓ નહાય છે

भूत

હું નાહ્યો, –હી, –હ્યું	અમે નાહ્યા, –હી, –હ્યાં
તું નાહ્યો, –હી, –હ્યું	તમે નાહ્યા, –હી –હ્યાં
તે નાહ્યો, –હી, –હ્યું	તેઓ નાહ્યા, –હી, –હ્યાં

भविष्य

હું નાહીશ	અમે નાહીશું

તું નહાશે	તમે નહાશો
તે નહાશે	તેઓ નહાશે

કોહવું (कुजणे)

वर्तमान

હું કોહું છું	અમે કોહીએ છીએ
તું કોહે છે	તમે કોહો છો
તે કોહે છે	તેઓ કોહે છે

भूत

હું કોહ્યો, -હી, -હ્યું	અમે કોહ્યા, -હી, -હ્યાં
તું કોહ્યો, -હી, -હ્યું	તમે કોહ્યા, -હી, -હ્યાં
તે કોહ્યો, -હી, -હ્યું	તેઓ કોહ્યા, -હી, -હ્યાં

भविष्य

હું કોહીશ	અમે કોહીશું
તું કોહશે	તમે કોહશો
તે કોહશે	તેઓ કોહશે

સૂવું (झोपणे)

वर्तमान

હું સૂઊં છું	અમે સૂઈએ છીએ
તું સૂએ છે	તમે સૂઓ છો
તે સૂએ છે	તેઓ સૂએ છે

भूत

હું સૂતો, -તી, -તું	અમે સૂતા, -તી, -તાં
તું સૂતો, -તી, -તું	તમે સૂતા, -તી, -તાં
તે સૂતો, -તી, -તું	તેઓ સૂતા, -તી, -તાં

भविष्य

હું સૂઈશ	અમે સૂઈશું

તુ સૂઈશ, –સૂશે	તમો સૂશો
તે સૂશે	તેઓ સૂશે

६. हे सर्व नियमित व अनियमित अकर्मक धातू आपण चालविले. आता **सकर्मक** धातू चालवू या. सर्वसामान्यपणे सकर्मक धातूची रूपे कर्माच्या लिंग-वचनानुसार होतात, हे आपण मागे समजावून घेतले आहे. हे स्पष्टपणे भूतकाळची रूपे चालविताना दिसून येते. तेथे कर्ता तृतीया विभक्तीत जातो हे लक्षात ठेवावे. येथे कर्म नपुंसकलिंगी, एकवचनी आहे असे धरून क्रियापदे चालविली आहेत.

કરવું (करणे)

वर्तमान

હું કરું છું	અમે કરીએ છીએ
તું કરે છે	તમે કરો છો
તે કરે છે	તેઓ કરે છે

भूत

મેં કર્યું	અમે કર્યું
તેં કર્યું	તમે કર્યું
તેણે કર્યું	તેમણે–તેઓએ કર્યું

भविष्य

હું કરીશ	અમે કરીશું
તું કરીશ, –કરશે	તમે કરશો
તે કરશે	તેઓ કરશે

सर्वसामान्य अकर्मक व सकर्मक धातूंच्या वर्तमानकाळच्या व भविष्यकाळच्या रूपांत काहीच फरक पडत नाही; फरक फक्त भूतकाळ चालविताना पडतो हे आपल्याला दिसून आले. आता काही अनियमित सकर्मक धातू घेऊ :

ખાવું (खाणे) (सक.)

वर्तमान

હું ખાઉં છું	અમે ખાઈએ છીએ
તું ખાય છે	તમે / આપ } ખાઓ છો
તે ખાય છે	તેઓ ખાય છે

भूत

મેં ખાધું	અમે ખાધું
તેં ખાધું	તમે / આપ } ખાધું
તેણે ખાધું	તેમણે-તેઓએ ખાધું

भविष्य

હું ખાઈશ	અમે ખાઈશું
તું ખાઈશ, - ખાશે	તમે / આપ } ખાશો
તે ખાશે	તેઓ ખાશે

લેવું (घेणे) (सक.)

હું લેઉં છું	અમે લઈએ છીએ
તું લે છે	તમે / આપ } લો છો
તે લે છે	તેઓ લે છે

भूत

મેં લીધું	અમે લીધું
તેં લીધું	તમે / આપે } લીધું
તેણે લીધું	તેમણે-તેઓએ લીધું

भविष्य

હું લઈશ	અમે લઈશું
તું લઈશ, -લેશે	તમે / આપ } લેશો
તે લેશે	તેઓ લેશે

(याचप्रमाणे 'દે' हा धातू चालतो)

ધોવું (धुणे) (सक.)

वर्तमान

હું ધોઉં છું	અમે ધોઈએ છીએ
તું ધોવે છે	તમે / આપ } ધોવો છો
તે ધોવે છે	તેઓ ધોવે છે

भूत

મેં ધોયું	અમે ધોયું
તેં ધોયું	તમે / આપે } ધોયું
તેણે ધોયું	તેમણે-તેઓએ ધોયું

भविष्य

હું ધોઈશ	અમે ધોઈશું
તું ધોશે	તમે / આપ } ધોશો
તે ધોશે	તેઓ ધોશે

લાવવું (आणणे) (स. क्रि.)

[टीप :—या धातूची भूतकाळची रूपे कर्माच्या नव्हे तर कर्त्याच्या लिंगवचनानुसार वदलतात हे त्याचे वैशिष्टय येथे लक्षात घ्यावे]

वर्तमान

હું લાવું છું	અમે લાવીએ છીએ
તું લાવે છે	તમે આપ } લાવો છો
તે લાવે છે	તેઓ લાવે છે

भूत

હું લાવ્યો, –વી, –વ્યું	અમે લાવ્યા, –વી, –વ્યાં
તું લાવ્યો, –વી, –વ્યું	તમે આપ } લાવ્યા, –વી, –વ્યાં
તે લાવ્યો, –વી, –વ્યું	તેઓ લાવ્યા, –વી, –વ્યાં

भविष्य

હું લાવીશ	અમે લાવીશું
તું લાવીશ, –લાવશે	તમે આપ } લાવશો
તે લાવશે	તેઓ લાવશે

(याचप्रमाणे चालणारे आणखी धातू मागे 'क्रियापदविचारा'त दिले आहे ते पाहावे.)

પીવું (पिणे) (सक.)

હું પીઉં છું	અમે પીએ છીએ
તું પીએ છે	તમે આપ } પીઓ છો
તે પીએ છે	તેઓ પીએ છે

भूत

મેં પીધું	અમે પીધું
તેં પીધું	તમે આપે } પીધું
તેણે પીધું	તેમણે–તેઓએ પીધું

भविष्य

હું પીઈશ	અમે પીઈશું
તું પીઈશ, –પીશે	તમે / આપ } પીશો
તે પીશે	તેઓ પીશે

દેવું (देणे) (सक.)

वर्तमान

હું દઉં છું	અમે દઈએ છીએ
તું દે છે	તમે / આપ } દો છો
તે દે છે	તેઓ દે છે

भूत

મેં દીધું	અમે દીધું
તેં દીધું	તમે / આપે } દીધું
તેણે દીધું	તેમણે–તેઓએ દીધું

भविष्य

હું દઈશ	અમે દઈશું
તું દઈશ, –દેશે	તમે / આપ } દેશો
તે દેશે	તેઓ દેશે

દોહવું (धार काढणे)

वर्तमान

હું દોહું છું	અમે દોહીએ છીએ
તું દુહે છે	તમે દુહો છો
તે દુહે છે	તેઓ દુહે છે

भूत

મેં દોહ્યું	અમે દોહ્યું
તેં દોહ્યું	તમે દોહ્યું
તેણે દોહ્યું	તેમણે–તેઓએ દોહ્યું

भविष्य

હું દોહીશ	અમે દોહીશું
તું દોહીશ, –દોહશે	તમે દોહશો
તે દોહશે	તેઓ દોહશે

મોહવું (मोहविणे) (सक.)

वर्तमान

હું મોહું છુ	અમે મોહીએ છીએ
તું મોહે છે	તમે મોહો છો
તે મોહે છે	તેઓ મોહે છે

[भूतकाळात तीन्ही पुरुषी '**મોહ્યું**' असेच रूप होते. कर्ता तृतीया विभक्तीत राहतो. पण हा धातू 'मोहणे' या अर्थी अकर्मकही आहे. त्याची भूतकाळची रूपे पुढीलप्रमाणे होतात :

હું મોહ્યો, –હી, –હ્યું	અમે મોહ્યા, –હી, –હ્યાં
તું મોહ્યો, –હી, –હ્યું	તમે મોહ્યા, –હી, –હ્યાં
તે મોહ્યો, –હી, –હ્યું	તેઓ મોહ્યા, –હી, –હ્યાં

भविष्यकाळची रूपे वरील 'દોહ્યું'प्रमाणे]

७. मागे 'संयुक्त क्रियापदे' या प्रकरणांत 'જોઈએ' या साहाय्यकारी क्रियापदाविषयी माहिती दिली आहे. त्याचे मूळ रूप 'જોઈવું' आहे असे म्हणतात. त्याचा अर्थ '**–ની જરૂર છે**' (म्हणजे 'पाहिजे') असा होतो. जी क्रिया जरूर तिचे मूळ रूप अगोदर येऊन मग 'જોઈએ', हे क्रियापद पुढे येते हे मागे सांगितले. ते साहाय्यक क्रियापद आहे तसे स्वतंत्र क्रियापदही आहे. याची 'જોઈએ', 'જોઈતું' व 'જોઈશે' एवढीच रूपे भाषेत वापरली जातात हेही मागे लिहिलेच आहे. येथे पुरुषवाचक सर्वनामे घेऊन त्यांच्यापुढे त्याची रूपे कशी होतात पाहू या.

જોઈવું (स्वतंत्र क्रिया.)

वर्तमान

મારે જોઈએ	અમારે જોઈએ
તારે જોઈએ	તમારે / આપને } જોઈએ
તેને જોઈએ	તેમને–તેઓને જોઈએ

भूत

'જોઈતું' (पाहिजे होते) हेच रूप तीन्ही पुरुषी होते. कर्माप्रमाणे लिंग-वचन बदलते हे पुनः सांगायला नकोच.

भविष्य

'જોઈશે' हेंच रूप तीन्ही पुरुषी होते.

જોઈવું (अगत्यवाचक) (साहाय्यक क्रिया.)

મારે જવું જોઈએ	અમારે જવું જોઈએ
તારે જવું જોઈએ	તમારે / આપને } જવું જોઈએ
તેને જવું જોઈએ	તેમને જવું જોઈએ

येणे प्रमाणे 'જવું' मध्ये घालून पुढे 'જોઈશે'ची रूपे होतील.

८. 'पाहिजे'च्या विरुद्ध '**नको**' (म्हणजे 'जरूर नाही' या अर्थी) याचे गुजरातीत रूप '**નહી જોઈએ**' किंवा '**નથી જોઈતું**' असे होते. उदा० '**મારે ચા નહી જોઈએ**' (मला चहा नको), किंवा '**મારે ચા નથી જોઈતી**' (येथे '**જોઈતી**' हे कृदन्त आहे). 'જોઈએ' हे स्वतंत्र क्रियापद धरून त्याचे हे नकारार्थी रूप केले. पण 'જોઈએ' हे पूरक किंवा साहाय्यकारी क्रियापद धरले असता त्याचा अर्थ 'कर्तव्य' किंवा 'आवश्यकता' असा होतो. 'તમારે દોડવું જોઈએ' (तुम्ही धावले पाहिजे) म्हणजे 'धावणे तुमचे कर्तव्य आहे, किंवा तुम्ही धावण्याची आवश्यकता आहे' याच्या उलट '**તમારે દોડવું નહી જોઈએ**' असे नकारार्थी वाक्य होईल. म्हणजे 'तुम्ही धावता कामा नये' असा त्याचा अर्थ आहे. अशा अर्थी मात्र '**નથી જોઈતું**' हा प्रयोग होत नाही.

अभ्यास

१. खालील मराठी वाक्यांचे गुजरातीत भाषांतर करा :

(१) आपण जेवून जाऊ. (२) मला कांही नको. (३) आम्हांला घरी जावयाचे आहे. (४) तुमची मुले काय वाचतात? (५) त्या बायांपासून आम्ही काही शिकले पाहिजे. (६) वेदकालापासून आपली संस्कृती चालत आली आहे. (७) त्या कामाचे मोल तुम्ही जाणता. (८) आमच्या वाडवडिलांनी आम्हांला दिलेला संदेश आपण कृतीत आणला पाहिजे. (९) त्यांनी आम्हांला धर्म दिला, तत्त्वज्ञान दिले, पुरुषार्थ दिला. (१०) आपण त्यांचे वारस आहोत. (११) माणसाने आपले कर्तव्य केले पाहिजे. (१२) ज्यांचे जे होते ते त्यांना आम्ही देऊन टाकले. (१३) त्या आईबापांनी आपल्या मुलांना गुणसंपत्तीचा वारसा ठेवला. (१४) सार्वजनिक ठिकाणी विडीसिगरेट ओढणे असभ्यपणा आहे. (१५) तुम्ही काय म्हणालात? (१६) हे घर कोणाचे आहे? (१७) ते आमच्याशी सभ्यपणाने वागले. (१८) मी या बाबतीत काही करू शकत नाही. (१९) माझी त्याच्या विरुद्ध काही तक्रार नाही. (२०) जे काही माझे होते ते आपल्याला मी देऊन टाकले. (२१) आपण त्याला काय विचाराल? (२२) ते काही कामाचे नव्हते. (२३) कोणाकरिता तुम्ही ही वस्तू आणलीत? (२४) माती पावड्याने काढली पाहिजे तर काम संपेल. (२५) दारू पिऊन माणूस पशू बनला तर त्यात नवल काय?

[टीप :—मोल – મૂલ્ય (न.); वारस – વારસ (पु.); मुले – સંતાનો (न.); वारसा – વારસો (पु.); विडीसिगरेट ओढणे – બીડીસિગરેટ પીવી; सभ्यपणा – શિષ્ટતા (स्त्री.); बाबत – બાબત (स्त्री.); तक्रार – ફરિયાદ (स्त्री.); पावडे – પાવડો (पु.); संपणे – પૂરું થવું; नवल – નવાઈ (स्त्री.)].

२. खालील गुजराती वाक्यांचे मराठी भाषांतर करा :

૧ આ તમે શું કર્યું? ૨ મારાથી આ કામ થવાનું નથી. ૩ મેં એમને કહી નાખ્યું કે તમે જે બોલ્યાં તે માટે પસ્તાશો. ૪ હું કાલે આવીશ એમ કોણે કહ્યું? ૫ તેઓ બજારમાં જઈ દીકરાઓને માટે મીઠાઈ લાવ્યા. ૬ મારું પોતાનું વતન પૂનાથી ચાર માઈલ દૂર છે. ૭ પોતાને માટે કંઈ કરવું આ સેવકોનો ધર્મ નથી. ૮ તેઓ હંમેશા સમાજને માટે કામ કરે છે. ૯ આશ્રમમાં ગાંધીજીના ભત્રીજા રહેતા હતા, એમનું નામ મગનલાલ ગાંધી. ૧૦ તું ખોટો વિચાર કરીશ તો મરી જઈશ. ૧૧ શેખચલ્લી કોણ હતો? એની શી વાત છે? ૧૨ તમે મને એની વાત કહેશો? ૧૩ મારે એક હજાર રૂપિયા જોઈએ છે. ૧૪ તમારાથી આ કામ બનવાનું નથી. ૧૫ આપને શું જોઈતું હતું?

[टीप :—પસ્તાવું – पस्तावणे; વતન – मूळ गाव; હમેશાં – नेहमी; ભત્રીજો – पुतण्या; ખોટો – वाईट, अयोग्य; વાત – गोष्ट; બનવું – होणे, घडणे.]

प्रकरण १३ : विशेषणे

१. जो शब्द दुसऱ्या शब्दाविषयी कांही विशेष सांगतो—मग तो गुण असो, संख्या असो, किंवा प्रमाण असो—त्याला विशेषण म्हटले जाते हे आपल्याला माहीतच आहे. 'भले माणूस', 'वाईट मुलगा', 'चार टोपल्या' 'इतके अंतर' या सर्व उदाहरणांत पुढच्या नामाविषयी मागच्या शब्दाने काही विशेष सांगितले असल्यामुळे ते ते त्या त्या नामाचे 'विशेषण' होय आणि पुढचे नाम 'विशेष्य' होय.]

२. विशेषणांच्या जाती समजून घेण्याकरिता प्रथम काही उदाहरणे घेऊं :

(१) 'ભલો માણસ (पु.), 'ભલી બાઈ' (स्त्री.)

(२) 'ખરાબ માણુસ', 'ખરાબ બાઈ'

येथे पहिल्या उदाहरणात विशेष्याच्या (पुढच्या नामाच्या) लिंगानुसार विशेषणाचे रूप बदललेले दिसते. [पुल्लिंगी नामामागे 'ભલો' आणि स्त्रीलिंगी नामामागे 'ભલી' अशी रूपे झाली आहेत] तेच दुसऱ्या उदाहरणात नामांची लिंगे बदलून सुद्धा मागील विशेषण आहे तसेच कायम राहिलेले दिसते. यावरून पहिल्या प्रकारची जी विशेषणे लिंग-वचनाप्रमाणे बदलणारी असतील त्यांना 'विकारी विशेषणे' व दुसऱ्या प्रकारच्या विशेषणांना 'अविकारी विशेषणे' असे म्हणायला हरकत नाही. विशेषणांच्या या दोन जाती झाल्या.

गुजरातीत विकारी विशेषण हे वापरायला घेण्यापूर्वी सामान्यपणे नपुंसकलिंगातच उच्चारण्याची किंवा नमूद करण्याची प्रथा आहे.

गुजराती कोशात या विकारी विशेषणांचे मूळ रूप नपुंसक लिंगात ठेवलेले आढळून येईल—'જાડું', 'પાતળું', 'કાળું', 'ઊંચું', 'તીખું', 'ખાટું' वगैरे. त्याचा वापर करताना मात्र विशेष्याप्रमाणे त्याचे लिंग बदलावयाचे असते; 'જાડો માણસ', 'પાતળી ઓરત', इ.

सामान्यतः ज्या विशेषणांचा अंत 'अ'काराने होतो ती विशेषणे अविकारी असल्याचे आढळून येते; उदा० 'સુંદર', 'ગરીબ', 'સાફ', 'ધૂર્ત' वगैरे.

३. आता पुढील उदाहरणे पाहा :

(१) 'ધોળા રંગમાં બધા રંગ સમાઈ જાય છે.'

(पांढऱ्या रंगात सर्व रंग मिळून जातात.)

(२) 'ખાટા લિંબુનો રસ ગુણકારી છે.'

(आंबट लिंबाचा रस गुणकारी आहे.)

पहिल्या उदाहरणातील 'रंग' हा शब्द पुल्लिंगी असल्यामुळे 'ધોળું' या विशेषणाचे रूप 'ધોળો' असे होणार. पण त्याचे 'ધોળા' असे रूप का झाले ? त्याचे कारण विशेष्याला विभक्तिप्रत्यय लागला त्यामुळे विशेषणाचे सामान्यरूप झाले. मराठीत सुद्धा तसेच बनते हे कंसात त्याचा अर्थ दर्शविताना दिलेल्या वाक्यातील 'पांढऱ्या' या शब्दावरून कळून येईल. म्हणजे, विशेष्याला विभक्तिप्रत्यय लागताना किंवा त्याचे बहुवचन होताना विशेषणाचे सुद्धा सामान्यरूप होते. हे सामान्यरूप मागे 'नामविचार' प्रकरणात नामांची ज्या रीतीने सामान्यरूपे होतात म्हणून सांगितले त्याच रीतीने होते. म्हणजे विशेषण 'ओ'कारान्त किंवा 'उं'कारान्त असेल तर सामान्यरूप 'आ'-कारान्त होते. 'ई'कारान्त असेल तर तसेच राहते. अर्थात हा नियम विकारी विशेषणांनाच लागू होतो.

४. गुजरातीत संस्कृत, अरबी, फारसी अशा इतर भाषांतूनही जे शब्द आले आहेत त्यांत विशेषणांचाही भरणा आहे. विशेषतः संस्कृतमधून गुजरातीत पुष्कळ विशेषणवाचक शब्द जसेच्या तसे आले आहेत. मराठीतही तोच प्रकार झाला आहे. त्यामुळे स्वाभाविकपणेच गुजराती-मराठीची समान शब्द-संपत्ति वाढली आहे. उदा० અજર, અમર, અંત્ય, ક્લિષ્ટ, इ. गुजराती बोलताना वा लिहिताना असे शब्द वापरण्यास बिलकुल हरकत नाही. ते बहुधा अविकारीच असतात.

अरबी-फारसी इ. विदेशी भाषांतील विशेषणवाचक शब्द जसेच्या तसे त्याचप्रमाणे अपभ्रष्ट स्वरूपात मराठीतल्याप्रमाणेच गुजरातीतही आले आहेत; उदा० 'ફાજલ' (अरबी–ફાજિલ), 'બદનામ' (फारसी), દગલબાજ, 'ફક્ત' (अरबी–'ફક્અ'), 'ફરજિયાત' ('अरबी– 'ફર્જિયત') इ.

५. विशेषणांचे प्रकार गुणवाचक, वर्णवाचक, आकारवाचक, संख्या-वाचक, प्रमाणवाचक असे आहेत.

(१) गुणवाचक विशेषणे म्हणजे—સારું (चांगले), નરસું (वाईट), ભલું (भले), બૂરું (बुरे), રૂપાળું (सुंदर), કદરૂપું (कुरूप), આંધળું, પાંગળું, લુચ્ચું इ.

(२) वर्णवाचक—ધોળું (पांढरे), કાળું, પીળું, લાલ इ.

(३) आकारवाचक—લાંબું, ઊંચું, ગોળ, ચોરસ (चौकोनी), મોટું, પહોળું (रुंद) इ.

(४) संख्यावाचक—એક, ચાર, પા (पाव), અર્ધું, બમણું (दुप्पट), તેરમું (तेरावे) इ. निश्चित संख्यादर्शक, आणि ઘણું (पुष्कळ), કેટલાક (काही, कित्येक), બધું इ. अनिश्चित संख्यादर्शक.

(५) प्रमाणवाचक—આટલું બધું (इतके), આવડું (एवढे), થોડું, વધારે (अधिक), આખું इ.

या निरनिराळ्या दिलेल्या विशेषणवाचक शब्दांत संस्कृत, अरबी इ. भाषांतील तत्सम शब्द दिलेले नाहीत, शुद्ध गुजराती (देश्य) शब्दच दिलेले आहेत हे स्पष्ट दिसून येईल.

६. याखेरीज पुढीलप्रमाणेही विशेषणे बनविली जातात :

(१) तो, ती, तुं, ता, तां असे वर्तमानकाळी कृदन्त प्रत्यय धातूंना लावून; उदा० ધૂમતો માણસ, દોડતું પશુ इ.

(२) क्रियापदाच्या मूळ रूपाला 'વાળું', 'જોગ', 'જોગું' हे प्रत्यय 'जोगा' म्हणजे लायक, समतेचा या अर्थी लावून; उदा० 'કરવાવાળો' (करण्याजोगा, करण्याची क्षमता असणारा), બોલવાજોગ-ગું (बोलण्यालायक) इ.

(३) धातूला भविष्यकाळी कृदन्ताचा 'नार' हा प्रत्यय लावून; उदा० 'ચલાવનાર' (चालविणारा), 'બોલનાર' (बोलणारा) इ.

(४) नामास 'ઈ' 'ઉ', 'યું' प्रत्यय लावून; उदा० 'એકવચની', 'એકભાવું' 'એકઢાળિયું' इ०

(५) नामाला 'વાળું' हा प्रत्यय जोडून; या प्रत्ययाने '-शीं संबंधित असणारा किंवा -ची मालकी असणारा असा बोध होतो. उदा० 'ઘરવાળો' म्हणजे घरमालक, 'પૂનાવાળો' म्हणजे पुण्याशी संबंध असणारा.

(६) क्रियापदाचे भूतकाळचे रूप वापरून; उदा० ભાંગ્યું (मोडके), તૂટયું (तुटलेले), ગયું, इ०

(७) भूतकालवाचक कृदन्त योजून; उदा० 'કરેલું', 'જોયેલું', 'વાપરેલું', 'ખાધેલું', इ०

(८) नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण व शब्दयोगी अव्यय यांना षष्ठि विभक्तीचा 'નું' प्रत्यय लावून; उदा० '**ઘરનો** માણસ', '**ભલાની** દુનિયા', 'દૂરનો ધ્વનિ', '**ઉપરનો** માળો' इ०

बोलताना-लिहिताना आपल्याला नाना रीतींनी विशेषणे वापरावी लागतात, त्यांचे हे प्रकार आहेत. पुढे (१) सर्वसामान्य विशेषणांचा एक, व (२) संख्या विशेषणांचा एक असे दोन स्वतंत्र शब्दसंग्रह दिले आहेत, त्यांचा अभ्यासकाला उपयोग होईल.

गुण-वर्ण-आकार-संख्या-प्रमाण-वाचक विशेषणे आवश्यकतेनुसार नामा-प्रमाणेही कित्येक वेळा वापरली जातात; उदा० 'કાળા-ગોરાનો ભેદ', 'મોટાંને પ્રણામ', 'ચારનો પોશિંદો' इ०

*

प्रकरण १४ : विशेषणवाचक शब्दसंग्रह

[नित्याच्या वापरात येणाऱ्या मुख्य विशेषण-शब्दांपैकी काही पुढे एकत्रित केले आहेत. प्रथम मराठी शब्द मराठी भाषेच्या रीतीप्रमाणे पुल्लिंगात दिला असला तरी त्याचा गुजराती प्रतिशब्द गुजराती रीतीप्रमाणे नपुंसकलिंगात दिला आहे. पुल्लिंगाचे ते भाषांतर नव्हे हे लक्षांत ठेवावे.]

अ

अख्खा – આખું
अगडबंब – અગડબૂત
अंगउधार – અંગઉધાર
अंगचुकार – કામચોર
अंगभर – શરીરભર
अचपळ – ચંચળ
अचकटविचकट – ભૂંડું
अचरट – વાહિયાત
अचूक – અચૂક
अजब – અજબ
अजाण – અજાણ્યુ
अटळ – અટળ
अट्टल – પાકું
अडगा – (१) અભણ (२) અડબંગ
अडमुठा – અડબંગ
अडाणी – અભણ, અનાડી
अडेल – અડિયલ
अणकुचीदार – અણિયાળું
अतिशहाणा – દોઢડાહ્યું
अधिकउणे – ઓછુંવત્તું, કમજાદે
अनन्वित – અમર્યાદ
अनामत – અનામત
अंदाजी – અંદાજી
अंधळा – આંધળું
अंधुक – (१) ઝાખું (२) ફીકું

अपुरे – અપૂરતું, અધૂરું
अफाट – અફાટ
अमका – ફલાણું
अमकातमका – ફલાણું ઢીકણું
अमली – કેફી
अमाप – અઢળક
अमुकतमुक – અલાણું ફલાણું
अरबटचरबट – ફાચરકૂચર
अरुंद – સાંકડું
अर्धमेले – અધમૂઉં
अर्धवट – અધવચરું
अर्धमुर्ध – આખું પાખું
अर्वाच्य – અભદ્ર
अलाहिदा – અલાયદું
अलोट – અપાર
अल्लड – અલેલું, અણસમજું
अवखळ – બેલગામ
अवघे – (१) પૂરું, સળંગ (२) દરેક
अवजड – ભારે, બોજદાર
अवलक्षणी – અપલખણું
अवाढव्य – ગંજાવર
अवांतर – (१) ઇતર (२) ફાલતું
अव्वल – અવલ
असडीक – વગરખાંડેલું
अळणी – (१) અલૂણું (२) ફીકું
असा, –शी, –सें – એવો, –વી, –વું

आ

आकडी (दूध) – ઠોરું
आकस्मिक – ઓચિંતું
आखुड – ટૂંકું, તોછડું
आगळे – આગળું, અનેરું
आटोपशीर – પ્રમાણસર
आटोकाट – હદપારનું
आडदांड – ડાંગરું
आडवळणी – આડફેટું
आडवे – આડું
आडवेतिडवे – આડુંતેડું, આડત્રાસું
आणखी, आणिक – વળી, ઉપરાંત
आतील, आतले – અંદરનું
आतुर – અધીરું, આકળું
आधले – પહેલું
आपंगिता – પોશિંદું
आपपर – આપાપર
आप्पलपोट्या – એકલપેટું
आयते – આયતું
आलागेला – અભ્યાગત
आवडते – રુચતું, પ્રિય
आशाळभूत – આરજૂવાળું
आळशी – આળસુ
आज्ञाधारक – આજ્ઞાકારી

इ

इकडचे, इकडील – આમનું, આ બાજુનું
इंग्रजी – અંગ્રેજી
इतके – એટલું, આટલું, આવડું
इतके (पुष्कळ) – (१) આટલું બધું
(२) આટઆટલું
इतपत – આટલાપૂરતું
इमानी – ઇમાની
इरसाल – ચુનંદા, –દું
इवला, –सा – નાનકડું, ટચુકડું
इसवी – ઇસવી

उ

उकडीव – બાફેલું
उकळते – કડકડતું, કકડતું
उकिडवे – ઊભડું
उक्ते – ઊધડ
उघड – ઉઘાડું, સ્પષ્ટ
उघडे – ઊઘડું, ખુલ્લું
उचापत्या – ખટપટિયું
उजळ – ઊજળું
उजाड – ઉજ્જડ, વેરાન
उंच – ઊંચું
उंची – ઊંચું, ઉમદા, ચડિયાતું
उंचेले – ઊભટ
उठावदार – ઉઠાવદાર
उणे – (१) ઊણું, કમી, ખૂટતું
(२) હલકું
–दुणे – ઉપમર્દક
–पुरे – ઓછુંવત્તું
उतरते – (१) ઢળતું, ઊતરતું (२) હલકું
उतराई – અનૃણી
उताणे – ચત્તું
उत्तरेकडील – ઓતરાતું
उथळ – ઊતળું, છીછરું
उदंड – ખૂબ, ઘણું
उद्धट – ઉદ્ધત, ઉછાંછળું
उधळ्या – ઉડાઉ
उध्वस्त – ઉખાડેલું
उनाड – ઊનડ
उपडा – ઊંધું
उपद्व्यापी – (१) અટકચાળું
(२) મહેનતું

उपयोगी – ખપનું, કામનું
उपरा, -री – ત્રાહિત, પારકું
उपाशी – અલૂણું, ભૂખ્યું
उफराटे – (१) ઉફરાટું, અવળું
(२) ઊલટું
उबदार – હૂંફવાળું, ગરમ
उमट – ઊભટ
उभयता – બન્ને
उभे – (१) ઊભું (२) આખું
(उभे आयुष्य – આખી જિંદગી)
उमाप – બેહદ
उलटे – ઊલટું, ઊંધું
उलथापालथा – ઊંધું ચત્તું
उष्टे – એઠું
उसने – ઉછીનું

ऊ

ऊन – ગરમ

ए

एकेक - અક્કેક, દરેક
एकेकटे – અક્કેક
एकखांबी – એકથંભું
एककली – જિદ્દી, હઠીલું
एकचएक – એકનું એક
एकजात – તમામ
एकजीव – એકજીવ
एकटे, एकले – એકલું
एकटेदुकटे – એકલદોકલ
एकतंत्री – એકહથ્થું, એકતંત્ર
एकपाखी – એકઢાળિયું
एकमुखी – (१) એકતંત્ર (२) સર્વસંમત
एकमेक – એક બીજું, પરસ્પર
एकलकोंडे – અટોણો
एकवचनी – એકવચની
एकसारखे – એકસરખું, એકધારું
एकहाती – એકહથ્થું
एकाकी – એકલ, એકલવાયું
एकांगी – એકતરફી
एकांड्या – એકકઃ
एकांतर (एक सोडून एक) – એકાંતર
एकुलता एक – એકનો એક
एकूण – કુલ
एकूणएक – તમામ
एखादे – એકાદ, -દું
एवढे – એવડું, આવડું, એટલું

ऐ

ऐटदार, -बाज – ઍટદાર
ऐदी – એદી
ऐन (उन्हाळा) – એન
ऐन (वेळ, मुद्दल) – એન, ખરું

ओ

ओले – ભીનું
ओलेमुके – આલુંલીલું
ओवळे – ભોટેલું
ओशाळे – ઓશિયાળ(-ળું)
ओळखीचे – ઓળખીતું

क

कंगाल – કંગાળ
कचे – કાચું
कंजूष – કંજૂસ
कटकटी – કચવાટિયું
कडू – કડવું
कठीण – (१) કઠણ (२) અઘરું
कत्थई – કત્થાઈ
कमनशीबी – કમનસીબ
कमी – ઓછું
कमीअधिक – ઓછુંવત્તું

कसा, –शी, –सें – કેવો, –વી, –વું
काटकुळे – એકવડિયું
काटेरी – કંટલ
कापीव (लाकूड) – વહેરેલું
कामसू – કામગરું, ખંતીલું
कावरेबावरे – કાવરુંબાવરું, બેબાકળું
काळे – કાળું
कुबट – ઊબટ
कुबडे – ખુંધું
कुरूप – કદરૂપું
केवढा, –ढी, –ढे – કેવડો, –ડી, –ડું
कोणता, –ती, –ते – કયો, –ઈ, –યું
कोरे – કોરું
कोवळे – કુમળું
कित्येक, काही – કેટલાક

ख

खडबडीत – ખરબચડું
खंबीर – ઉસ્તવાર, મજબૂત
खरे – સાચું
खारे – ખારું
खादाड – ખાઉધરું
खासगी – ખાનગી, અંગત
खिळखिळे – ઢીલું
खुले – ખુલ્લું
खुळे – ગાંડું
खेळकर – રમતિયાળ
खोटे – જૂઠું
खोडकर – અટકચાળું
खोल – ઊંડું

ग

गडगंज – અઢળક
गडद – ઘેરું
गलिच्छ – ગલિચ, મેલું
गर्विष्ठ – ગર્વી, ગર્વીલું
गुंतागुंतीचे – અટપટું
गोड – મીઠું
गोरे – ગોરું, ઊજળું

घ

घट्ट – (૧) ઘટ્ટ, લચકાદાર
(૨) ગચ્ચ, સજ્જડ
घाबरट – ડરપોક, બીકણ

च

चकित – આભું
चकचकीत – ચકચકિત, ઉજમાળું
चपटे – ચપટું
चांगले – સારું
चावरे – કરડકણું
चांदणी (रात्र) – અજવાળી (स्त्री.)
चिमुकले – નાનકડું
चिडखोर – ચીડિયું
चेंगट – ચીકણું
चोरटे – ચોરટું

छ

छाकटे – છાકટું
छांदिष्ट – તરંગી
छापील – છાપેલું

ज

जसा, –शी, –सें – જેવો, –વી, –વું
जागे – જાગું, જાગતું
जाडे – જાડું
जाहीर – જાહેર
जिते / जिवंत – જીવતું, જીવંત
जितका, –की, –के – જેટલો, –લી, –લું
जुने – જૂનું
जुनाट – જુનવાણી, જુનાડ

जेवढा, –ढी, –ढे – જેવડો, –ડી, –ડું
जोगते – જોગું, જોગતું
जोरदार – જોરદાર

ट

टिकाऊ – ટકાઉ

ठ

ठसकेबाज – ઠસ્સાદાર, ઠસકાદાર

ड

डळमळीत – ડગુમગુ, ડગમગતું
डावखुरे, डावरे – ડાબોડિયું

ढ

ढ (अडाणी) – ઢ, ઢોઢ

त

तक्रारखोर – કચકચિયું
तगडे – મજબૂત
तंटेखोर – ટંટાખોર
तरणे – જુવાન
तरणेताठे – જુવાનજોધ
तसा, –शी, –से – તેવો, –વી, –વું
ताजे – તાજું
तांबडे – લાલ
तापट – મિજાજી
तिखट – તીખું
तितका, –की, –के – તેટલો, –લી, –લું
तिरके – કતરાતું
तिरपे – ત્રાંસું
तुरट – તૂરું
तुसड – તોછડું
तेवढा, –ढी, –ढे – તેવડો, –ડી, –ડું
तोटके – અપૂરતું, ખૂટતું

थ

थकलाभागलेला – થાક્યું પાક્યું
थट्टेखोर – ઠઠ્ઠાખોર
थिटे – અપૂરતું
थोडे – થોડું
थोडेसे – આછું, કંઇક
थोडेबहुत – ઓછું વત્તું

द

दंगलखोर – અડપલું
दांडगट – આળવીતરું, લાંઠ
दूरचे – આઘું, આઘેનું

ध

धडधाकट – મજબૂત
धाडसी – સાહસી
धाकटे – નાનું
धीट – ધીટ, નીડર
धुरकट – ધુમાળું
धोपट – પાધરું, ધોરી

न

नकटे – નકટું
नटवे – ફક્કડ, વરણાગિયું
नजीकचे – અડીનું
नवे – નવું
नागवे – નાગું
नाराज – નારાજ
नावडते – અકારું, અણગમતું
निकामी – નકામું, નિરુપયોગી
निराळे – છલાયદું
निवडक – ચુનંદા (–દું)
नेमळे – ઢીલું, પોચું
न्यारे – અનેરું

प

पक्के – પાકું
परके – પારકું
पहिले – પહેલું

पांगळे – પાંગળું
पाणीदार – આબદાર, તેજ
पुष्कळ – પુષ્કળ, ઘણું
पांढरे – ધોળું
पिवळे – પીળું
पोटभरू – ઉદરંભરી
पोरकट – અલેલતું
पोरके – અછત્ર
प्रमाणशीर – પ્રમાણસર
प्रौढ – અધેડ

फ

फायदा – ફાયદો (पु.)
फायदेशीर – ફાયદેમંદ
फुटके – ફૂટેલું
फिके – ફિક્કું
फार, फारसे – ઝાઝું

ब

बडबड्या – વાતૂડું
बरड (जमीन) – ઉખેડ
बरे – સારું
बहिरे – બહેરું
बदाईखोर – બડાઈખોર
बहुमोल – અમૂલ્ય
बनावट – બનાવટી, નકલી
बेअकली – અણસમજું
बेढौल – બેડોળ
बेवारशी – અધણિયાતું
बेसावध – ગાફેલ
बोथट – બુઠ્ઠું

भ

भपकेदार – ભભકાદાર
भरगच्च – ભરચક
भरडे – જાડું
भरीव – નક્કર, સંગીન
भले – ભલું
भलते – ભલતું
भलतेसलते – એલફેલ
भांडखोर – કજિયાખોર
भाबडे – આળુભોળું
भिकार – નજીવું
भुकेकंगाल – ભૂખડું
भुकेले – ભૂખ્યું
भोळे – ભોળું

म

मऊ – સુંવાળું, લીસું
मत्सरी – અદેખું
मर्यादशील – મર્યાદશીલ
माहितगार – માહિતગાર
माथेफिरू – ચક્કર, ચસકેલું
मिंधे – ઓશિંગળ
मुके – મૂંગું
मुसळधार – મૂશળધાર, અનરાધાર
मूळ – અસલ
मेहनती – મહેનતુ
मोकळे – છૂટું
मोघम – મોઘમ
मोठे – મોટું
म्हातारे – ઘરડું

य

येते – આવતું

र

रंगीबेरंगी – કાબરચીતરું, અબલક
रडवे – રોતું
रामबाण – રામબાણ, અકસીર
रिकामे – નવરું

रिते – ખાલી, ઠાલું
रोकडे – રોકડું

ल

लंगडे – લંગડું, લૂલું
लवचिक – લવચિક
लहरी – તરંગી
लाडके – લાડકવાયું, લાડલું
लाल – લાલ, રાતું
लुच्चे – લુચ્ચું
लोखंडी – લોખંડી
लोंबते – લટકતું, અધ્ધરતાલ

व

वडील – વડીલ, મુરબ્બી
वरिष्ठ – ઉપરી
वरील – ઉપલું
वस्त्रगाळ – કપડછાણ
वाईट – ખોટું, નરસું, બૂરું
वाकडे – વાંકું, ટેડું
वाकडेतिकडे – વાંકુંચૂંકું
वाकबगार – વાકેફગાર
वांझ – વાંઝ
विकास – વેચાઉ
विजोड – કજોડ
विलक्षण – અનૂઠું
विश्वासू – અમીન, ઇમાનદાર
वेगळे – જુદું, અલગ
वेडे – ગાંડું, પાગલ
वैराण – વેરાન
व्यक्तिगत – અંગત

श

शहाणे – શાણું, ડાહ્યું
शिकाऊ – શિખાઉ
शिगोशीग – અછરતું
शिळे – વાસી, ટાઢું
शेळपट – નમાલું

स

संगमरवरी – આરસબંધી
सच्चे – સચ્ચું, સાચું
सडा – એકલો
संशयी – વહેમી, સંશયી
सर्वसामान्य – આમ
सावत्र – ઓરમાયું
साहसी – ઉતાવળ
सांसर्गिक – ચેપી
सुपीक – ઉપજાઉ
सुटे – છૂટક
सोनेरी – સોનેરી
सोपे – આસાન
सोयीचे – અનુકૂળ
सोबळे – ચોખલિયું
सोशिक – ખડતલ

ह

हट्टी – હઠીલું, જિદ્દી
हलके – હલકું
हसरे / हसतमुख – હસમુખું
हाडकुळे – કામડી (–ડું)
हावरे – હાવરું
हुबेहूब – આબેહૂબ
होतकरू – હોનાર
हौशी – હોંશી, હોંશવાળું

संख्यावाचक विशेषणे

(१)

मराठी	ગુજરાતી	ગુજ. અંક		
शून्य	મીંડું	૦	तीस	ત્રીસ
एक	એક	૧	एकतीस	એકત્રીસ
दोन	બે	૨	बत्तीस	બત્રીસ
तीन	ત્રણ	૩	तेहतीस	તેત્રીસ
चार	ચાર	૪	चौतीस	ચોત્રીસ
पाच	પાંચ	૫	पस्तीस	પાંત્રીસ
सहा	છ	૬	छत्तीस	છત્રીસ
सात	સાત	૭	सदतीस	સાડત્રીસ
आठ	આઠ	૮	अडतीस	આડત્રીસ
नऊ	નવ	૯	एकोणचाळीस	ઓગણચાળીસ
दहा	દસ	૧૦	चाळीस	ચાળીસ
अकरा	અગિયાર		एकेचाळीस	એકતાળીસ
बारा	બાર		बेचाळीस	બેતાળીસ
तेरा	તેર		त्रेचाळीस	તેંતાળીસ
चौदा	ચૌદ		चव्वेचाळीस	ચુંવાળીસ
पंधरा	પંધર		पंचेचाळीस	પિસ્તાળીસ
सोळा	સોળ		शेहचाळीस	છેતાળીસ
सतरा	સત્તર		सत्तेचाळीस	સુડતાળીસ
अठरा	અઢાર		अठ्ठेचाळीस	અડતાળીસ
एकोणीस	ઓગણીસ		एकूणपन्नास	ઓગણપચાસ
वीस	વીસ		पन्नास	પચાસ
एकवीस	એકવીસ		एकावन्न	એકાવન
बावीस	બાવીસ		बावन्न	બાવન
तेवीस	તેવીસ		त्रेपन्न	ત્રેપન
चोवीस	ચોવીસ		चोपन्न	ચોપન
पंचवीस	પચીસ		पंचावन्न	પંચાવન
सव्वीस	છવ્વીસ		छपन्न	છપ્પન
सत्तावीस	સત્તાવીસ		सत्तावन्न	સત્તાવન
अठ्ठावीस	અઠ્ઠાવીસ		अठ्ठावन्न	અઠ્ઠાવન
एकोणतीस	ઓગણત્રીસ		एकोणसाठ	ઓગણસાઠ
			साठ	સાઠ

एकसष्ट	એકસઠ	ब्याऐंशी	બ્યાશી
बासष्ट	બાસઠ	त्र्याऐंशी	ત્યાશી
त्रेसष्ट	ત્રેસઠ	चौऱ्याऐंशी	ચોર્યાશી
चौसष्ट	ચોસઠ	पंच्याऐंशी	પંચાશી
पासष्ट	પાંસઠ	शहाऐंशी	છ્યાશી
सहासष्ट	છાસઠ	सत्त्याऐंशी	સત્યાશી
सदुसष्ट	સડસઠ	अठ्याऐंशी	અઠ્યાશી
अडुसष्ट	અડસઠ	एकोणनव्वद	નેવ્યાશી
एकोणसत्तर	ઓગણોતેર	नव्वद	નેવુ (-ું)
सत्तर	સિત્તેર	एक्क्याण्णव	એકાણુ (-ણું)
एकाहत्तर	એકોતેર	ब्याण्णव	બાણું
बहात्तर	બોતેર	त्र्याण्णव	ત્રાણું
त्र्याहात्तर	તોતેર	चौऱ्याण्णव	ચોરાણું
चौऱ्याहत्तर	ચુંમોતેર	पंचाण्णव	પંચાણું
पंचाहत्तर	પંચોતેર	शहाण्णव	છન્નું
शहात्तर	છોતેર	सत्त्याण्णव	સત્તાણું
सत्त्याहत्तर	સત્તોતેર	अठ्याण्णव	અઠ્ઠાણું
अठ्याहत्तर	અઠ્ઠોતેર	नव्याण्णव	નવાણું
एकोणऐंशी	ઓગણ્યાએંશી	शंभर	સો
ऐंशी	એંશી	एकशेएक	એક સો એક
एक्याऐंशी	એક્યાશી	(याचप्रमाणे पुढे	'એક સો બે' इ.)

दोनशे – બસો; दोनशेनव्याण्णव – બસો નવાણું; हजार – હજાર; लाख – લાખ; कोटी – કોટી, કરોડ; अब्ज – અબજ ई०

दोन कोटी सत्त्याहत्तर लक्ष पंचवीस हजार पांचशे एकोणीस – બે કરોડ સિત્તોતેર લક્ષ પચીસ હજાર પાંચસો ઓગણીસ.

(२)

क्रम 'वाचक संख्याविशेषणे : पहिले – **પહેલું**; दुसरे – **બીજું**; तिसरे – **ત્રીજું**; चौथे – **ચોથું**; पांचवे – **પાંચમું**; सहावे – **છઠ્ઠું**; सातवे – **સાતમું**; आठवे – **આઠમું**; नववे – **નવમું**; दहावे – **દસમું**; अकरावे – **અગિયારમું**; अशा रीतीने पुढे 'મું' हा प्रत्यय लावून कितीही संख्येपर्यंत क्रमवाचक संख्या बनविता येते.

'थर 'दर्शक संख्याविशेषणे : एकेरी – **એકવડું;** दुहेरी – **બેવડું;** तिहेरी – तेवडुं; अशा रीतीने ' वडुं ' प्रत्यय लावून हे विशेषण बनविता येते.

'पट 'दर्शक : दुप्पट – બેગણું, બમણું; तिप्पट – તગણું; चौपट – ચારગણું; पाचपट – **પાંચગણું;** अशा रीतीने ' ગણું ' हा प्रत्यय लावून हे विशेषण बनविता येते.

'भाग 'दर्शक : पाव – **પા;** अर्धे – **અર્ધું, અડધું;** पाऊण – **પોણું;** सवा – **સવા;** दीड – **દોઢ;** अडीच – **અઢી;** साडेतीन – **સાડાત્રણ;** उदाहरणे : पाव मीटर – **પા મીટર;** अर्धा किलो – **અર્ધ, અડધો કિલો;** पावणेसात – **પોણા સાત;** पाऊणशे – **પોણોસો;** पावणेदोनशे – **પોણા બસો;** सवा सहा – **સવા છ;** सवाशे – **સવાસો;** दीडशे – **દોઢસો;** अडीचशे – **અઢીસો;** साडे तीनशे – **સાડાત્રણસો.**

अभ्यास

१. खालील मराठी वाक्यांचे गुजराती भाषांतर करा :

(१) या अफाट जगात माझे कोणी नाही. (२) मला या अंधुक उजेडात काही दिसत नाही. (३) अमक्यातमक्याने काय केले ते तुम्ही कशाला पाहता? (४) अरबटचरबट खाण्याने पोट बिघडते. (५) इकडील अनेक लोकांना इंग्रजी येत नाही. (६) अळणी खाणे पुष्कळ हितकर आहे. (७) तुमच्या-आमच्यात आपपरभाव नाही. (८) आडदांड मुलाची संगती नको. (९) आयते खाणे पचणार नाही. (१०) इतके इतके मी तुम्हांला सांगितले त्याचे काही चीज नाही. (११) या कंगाल देशाला उद्योग हे रामबाण औषध आहे. (१२) त्याने फडके ओले करून पाटी पुसून टाकली. (१३) साडेनऊ वर्षांच्या मुलीने हे चित्र काढले. (१४) याच्या पंचवीस पट त्याची संपत्ती होती. (१५) परीक्षेला सतरा हजार सहाशे एकोणसत्तर मुले बसली. (१६) बरे काय, वाईट काय हे जाणणे बुद्धिमत्तेचे काम आहे. (१७) अर्धवट ज्ञान खड्डयात घालते. (१८) अणकुचीदार दगडाने त्याने दोर कापून टाकला. (१९) धडधाकट माणसांनी भीक मागणे शोभत नाही. (२०) थकलाभागलेला असा तो घरी आला. (२१) आठवड्याला माणशी अर्धा किलोप्रमाणे अडीचशे माणसांना किती तांदूळ लागेल? (२२) या जमिनीच्या पाचव्या तुकड्यात खत टाकले तर चौपट पीक येईल.

२. खालील गुजराती वाक्यांचे मराठी भाषांतर करा :

(१) આજ્ઞાકારી દીકરાએ માબાપની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી. (૨) મોટાંમોટાં શહેરોમાં સારી સારી નિશાળો હોય છે. (૩) આ દુકાન વેચાઉ છે. (૪) અમીન

માણસને જ તિજોરી સાચવવા રાખવો જોઈએ. (૫) મારા કંઈક અંગત કામને માટે હું આવ્યો છું. (૬) ડાહ્યો તે કે જે સજ્જનોની સંગતિ જોડે છે. (૭) તેના શરીર પર કાબર ચીતરાં ટપકાં હતાં. (૮) લંગડાં લૂલાં માણસો પણ નકામાં નથી. (૯) એલફેલ કરીને તમે તમારી ઇજ્જત ગુમાવશો. (૧૦) કજિયાખોર પાડોશીથી બધાને પીડા થાય છે. (૧૧) તે એવો તો ચક્કર હતો કે લોકો તેનાથી દૂર ભાગવા લાગ્યા. (૧૨) સુંવાળો ગાદલો વિદ્યાર્થીને માટે અનુકૂળ નથી. (૧૩) ભૂખ્યા જીવોને સંતોષવા એ દરેકની ફરજ છે. (૧૪) આજે આખો દિવસ મૂશળધાર વરસાદ પડી રહ્યો છે. (૧૫) ધોળા કાગળપર કાળી લીટી દોરવાથી જ કંઈ અભણ જ્ઞાની થતો નથી. (૧૬) આપણા સમાજમાં કેટલાક માણસો કચકચિયાં છે. (૧૭) છોકરું અડપલું લાગે છે. (૧૮) મારી નાની દીકરી અગિયારમા ધોરણમાં ભણે છે. (૧૯) તેંતાળીસમાં સાડત્રીસ ઉમેરવાથી એંશી થાય છે. (૨૦) ઓગણીસસો ચુંવાળીસમાં તે જન્મ્યો.

*

प्रकरण १५ : अव्यये

१. नाम, सर्वनाम, क्रियापद, विशेषण असे शब्दांचे चार प्रकार आतापर्यंत त्यांच्या त्यांच्या वैशिष्ट्यांसह आपण अभ्यासिले. त्यांत या चारही प्रकारच्या शब्दांवर लिंग-वचन-विभक्ती-काळ यांचे परिणाम होऊन ते कसे बदलतात हेही आपण पाहिले. बदलतात म्हणून त्यांना 'व्ययी' शब्द म्हणतात. काही शब्द असे आहेत की त्यांच्यावर काळाचा, लिंग-वचन-विभक्तीचा काही परिणाम होत नाही; ते जसेच्या तसेच राहून वाक्यात वावरतात आणि वाक्यार्थाला समृद्ध करतात. म्हणून त्यांना 'अव्ययी शब्द' किंवा 'अव्यये' म्हणतात. मराठीप्रमाणेच गुजरातीमध्येही या अव्ययांचे चारच प्रकार आहेत : (१) क्रियाविशेषणे, (२) शब्दयोगी, (३) उभयान्वयी, व (४) उद्‌गारवाचक.

(१) **क्रियाविशेषण** – ज्या शब्दांनी क्रियेसंबंधी विशेष—म्हणजे काळ, स्थळ, रीत वगैरे—दर्शविले जाते असे शब्द; उदा० – आता, खाली, त्वरित इ. क्रियाविशेषणांच्या चार जाती पाडल्या आहेत—(अ) काळवाचक, (आ) स्थळवाचक (३) रीतिगतिदर्शक, व (४) परिमाणदर्शक; 'न' कारदर्शक शब्दही क्रियाविशेषणेच मानली जातात.

गुजरातीत या प्रत्येक जातीतील काही शब्द त्याच्या मराठी अर्थासह व उदाहरणांसह पुढे देत आहे :

काळवाचक

અત્યારે – यावेळी; 'અત્યારે મને ફુરસદ નથી.'

આજે (–જ) – आज; 'આજ (–જે) શનિવાર છે.'

આજકાલ – आजकाल, हल्ली; 'આજકાલ તમે દેખાતા નથી.'

ગઈ કાલે / કાલે – काल; 'કાલે/ગઈ કાલે છુટ્ટી હતી.'

આવતી કાલે / કાલે – उद्या; 'કાલે/આવતી કાલે મનોહર આવશે.'

આગળ – (१) मागे; 'આગળ અમે લખી ગયા છીએ.'

(२) पुढे; 'આગળ આપણે જોઈશું.'

આગમચ (-જ) – आगाऊ; 'તેણે આગમચ બધી વ્યવસ્થા કરી મૂકી હતી.'

કદાચ – कदाचित; 'કદાચ વરસાદ આવે.'

ક્યારે (પ્રશ્નાર્થક) – केव्हा; 'તમે ક્યારે આવશો ?'

જ્યારે – जेव्हा
ત્યારે – तेव्हा – 'જ્યારે આવાજ થયો ત્યારે એ જાગ્યો.'

પછી – नंतर; 'લલ્લુભાઈ આવ્યા પછી ગોકળભાઈ ગયા.'

ફરીથી – पुनः; 'ફરીથી તે આવ્યો નહિ.'

ભાગ્યે જ – क्वचितच; 'ભાગ્યે જ તે મંદિર જાય છે.'

स्थळवाचक

અહીં, અહીંયા – येथे; 'તેઓ કાલે અહીં જ હતા,' 'અહીંયા જે થશે તે હું તમને જણાવીશ.'

અહીં તહીં
આમ તેમ – इकडे तिकडे; 'હું થોડો વખત અહીં તહીં / આમ તેમ ભટક્યો.'

અદ્ધર – अधांतरी; 'તે અદ્ધર લટકતો રહ્યો.'

અંદર – आत; 'સિંહ અંદર પેઠો.'

ઉપર – वर; 'હું ઉપર ગયો.'

ઊંચે – उंच, उंचावर; વિમાન ઊંચે ચડ્યું.'

ક્યાં (પ્રશ્ના૦) – कोठे; 'બાપુ ક્યાં ગયા ?'

ક્યાંય – कुठेही; 'ચપ્પુ ક્યાંય જડતો નથી.'

જ્યાં-ત્યાં – जेथे-तेथे; 'જ્યાં જશો ત્યાં ઊધઈ જોશો.'

જ્યાં ત્યાં – जिकडे तिकडे; 'જ્યાં ત્યાં માલ પડ્યો હતો.'

ત્યાં – तेथे; 'ત્યાં કૂતરાને ભાખરી મળી.'

ચોફેર
ચારે બાજૂ – चौफेर, चहूं बाजूंस; 'આગ ચોફેર / ચારે બાજૂ ફેલાઈ.'

દૂર – दूर.

નીચે – खाली; 'તેઓ છ વાગે નીચે ઊતર્યા.'

નજદીક – जवळ; 'જમીન નજદીક આવવા લાગી.'

બહાર – बाहेर; 'બધા બહાર ગયા.'
પાસે – जवळ; 'વલ્લભ પાસે જઈને બોલ્યો.'

रीति-गतिदर्शक

અકસર – प्रायः, बहुतकरून; 'અકસર તેઓ પાડોશીને ત્યાં જતા.'
આમ – अशा रीतीने; 'આમ ગુનો કરીને તમે ક્યાં જશો?'
આખરે – शेवटी; 'આખરે રઘુનાથ બી.એ. પાસ થયો.'
એકદમ – एकदम; 'એકદમ તેઓ બોલી ઊઠ્યા.'
એકાએક – एकाएकी; 'એકાએક આકાશ ઘેરાઈ ગયું.'
એકવાર – एकदा; 'એકવાર મને માફ કરો.'
ખરેખર – खरोखर; 'ખરેખર તમે જ સાચા નીકળ્યા.'
ગમે તેમ – (१) कोणत्याहि प्रकारे; 'ગમે તેમ તમે બે મહિના ચલાવશો.'
(२) मन मानेल तसे; 'ગમે તેમ વર્તશો તો તમારા શા હાલ થશે?'
જરૂર – अवश्य; 'હું જરૂર તમને જણાવીશ.'
જેમ-તેમ – जसे-तसे; 'જેમ કરો તેમ ભરો.'
જેમતેમ – कसेबसे; 'જેમતેમ તેણે છ મહિના કાઢ્યા.'
તદ્દન – अगदी, बिलकुल; 'આ ઉદાહરણ તો તદ્દન આસાન છે.'
તરત / તુરત – लगेच, झट्कन; 'તરત / તુરત તે દોડીને ડૉક્ટર પાસે ગયો.'
ધીમે, ધીમેથી – (१) हळू स्वरात; 'દાસી ધીમે / ધીમેથી બોલી.'
(२) हळू हळू; 'રાજા ધીમે / ધીમેથી દાદર ઊતર્યો.'
ફક્ત – फक्त, केवळ; 'ફક્ત બે જ બાકી રહ્યા.'
ચોક્કસ – खात्रीने; 'હું તમને ચોક્કસ કહું છું.'
કેમ – (१) का?; 'તમે કેમ આવ્યા?' 'તમે આવ્યા કેમ?'
(२) कसे? 'તમારું કેમ ચાલે છે?'
કેમે કરીને – कसेही करून; 'કેમે કરીને એને બચાવો.'

परिमाणदर्शक

જરા – जरा; 'જરા એ કાગળ આપો.'

વધારે – अधिक; 'વધારે બોલવામાં કંઈ ફાયદો નથી.'

पूरक क्रियाविशेषणे

તો – (१) तरी; 'હું તો જઈશ' (मी तरी जाणार); (२) तर मग; 'તો જ'; (३) एवढेतरी; 'ખાઓ તો ખરા.'

તો તો – तर मग; 'તો તો મને વાંધો નથી.'

नकारदर्शक क्रियाविशेषणे

ન – नाही; 'પ્રભુભાઈ ત્યાં ન મળે તો........'

ના – नाही; 'ના રે ના, કાગળ તમને તો મળવાનો નથી જ.'

નહિ (હીં) (निषेधार्थी) – नाही; 'વરસાદ નહિ આવે તો અમે પાયમાલ થઈશું.' 'જુઠું બોલશો નહિ.' (खोटे बोलू नका.)

મા (आज्ञार्थी) – नको; 'પાપ કરશો મા.' (पाप करू नका.)

(२) **शब्दयोगी अव्यये :** यांना 'नामयोगी' असेही दुसरे नाव आहे व ते विशेष यथार्थ आहे; कारण 'शब्दयोगी' शब्द हा नामालाच शेवटी **विभक्तिप्रत्यय लावून** किंवा **न लावताही** जोडला जातो व त्या संबंध संयुक्त शब्दाचा क्रियापदाशी संबंध असतो. उदा० અમે **મેજની ઉપર** જમીએ છીએ, વિમાનમાંથી બૉમ્બ નાખ્યા, ઘરબહાર જઈએ છીએ; इ.

[अ] खाली काही शब्दयोगी अव्यये दिली आहेत :

કરતાં – पेक्षा; 'ગુલામી કરતાં મરવું સારું.'

નીચે – खाली; 'તમારા પગનીચે શું છે?'

પર, ઉપર – वर; 'ઝાડપર/ઉપર પંખીના માળા છે.'

પછી – नंतर; 'તેઓ એક પછી એક આવવા લાગ્યા.'

પાછળ – मागे; 'એની પાછળ કંઈક કારસ્થાન હોવું જોઈએ.'

પેઠે – प्रमाणे; 'નટની પેઠે એ વર્તે છે.'

મારફત – मार्फत, द्वारा; 'દલાલની મારફત તમને ઘર મળશે.'
વચ્ચે – मध्ये; 'બેની વચ્ચે એક સ્ટૂલ હતું.'
દીઠ – प्रमाणे; 'જણ દીઠ અર્ધો કિલો....'
વગર / સિવાય – वाचून; 'હનમન્ત વગર/સિવાય સાગર કોણ ઓળંગી શકે?'
સુધી / લગી – पर्यंत; 'પંધરમી સુધી/લગી અમે રાહ જોઈ.'
સામે – समोर; 'મંદિરની સામે એક ઊંચો સ્તંભ છે.'
સુદ્ધા, પણ – सुद्धा, ही, देखील; 'તેઓ પોતે સુદ્ધા/પણ આવ્યા હતા.'

[ब] साधारणपणे शब्दयोगी अव्यय जोडण्यापूर्वी **ની, ને, ના** यांसारखा एखादा प्रत्यय जोडण्यांत येतो. (उदाहरणें वर पहा.) ज्यांच्या मागे असा प्रत्यय जोडण्यात येतो अशी काही अव्यये :

પાછળ, પેઠે, મારફત, વચ્ચે, પાસે, સામે इ.

[क] ज्या शब्दयोगी अव्ययांच्या अगोदर '**ને**' हा चतुर्थीचा प्रत्यय जोडतात अशी काही अव्यये :

લીધે (मुळे), માટે (करिता), સારુ (करिता), કાજે (करिता), વાસ્તે (करिता).

उदा०— 'ભાઈને લીધે આ કામ મને મળ્યું.'
'એમને માટે/સારુ/કાજે/વાસ્તે હું આ કામમાં છું.'

अर्थात प्रथम व द्वितीय पुरुषी सर्वनामांची रूपे हा प्रत्यय लागण्यापूर्वी– 'મારે, અમારે, તારે, તમારે' अशी होतात हे पूर्वी सांगितलेच आहे.

[ड] पुढील अव्ययांच्या पूर्वी '**ના**' प्रत्यय जोडला जातो :

'કરતાં, વડે, વિના, સુદ્ધા,' इ., 'તેના કરતાં મરવું સારું.'

उभयान्वयी

ज्या अव्ययी शब्दाने दोन शब्द किंवा दोन वाक्ये जोडली जातात पण ज्याचा क्रियापदाशीं संबंध नसतो त्याला 'उभयान्वयी' अव्यय म्हणतात. काही मुख्य अव्यये पुढे दिली आहेत :

અને, ને – आणि, व; 'હું અને / ને મારો મિત્ર ફરવા ગયા હતા.'

અથવા, કિંવા, કે, અગર, યા, વા – અથવા; 'કરવું કે / યા / વા / ન કરવું તમારી મરજી પર છે.'

એટલે – म्हणून, म्हणजे; 'ધોબી આવ્યો નહી એટલે મેં ધોયું.' 'જલ એટલે પાણી.'

પણ, પરંતુ – मराठीप्रमाणे.

છતાં, છતાંપણ, છતાંય – तरीही; 'માએ કહ્યું છતાં / છતાંપણ / છતાંય ભાઈએ માન્યું નહિ.'

જોકે – યદ્યપિ
તોપણ – તરીહિ, તથાપિ } 'જોકે તમે કહો છો તે ખરું હશે તો પણ (પરંતુ) હું તેમ માનતો નથી.'

તેથી – म्हणून; 'એટલે' प्रमाणे.

જો – जर
તો – तर } 'જો હવે એક શબ્દ કાઢશે તો મારી નાંખીશ.'

ઉપરાન્ત
સિવાય } – शिवाय. 'મુંબઈમાં મારુ કામ હતું, ઉપરાન્ત / સિવાય જવાહરલાલજી પણ આવવાના હતા.'

કે – की; 'લખી આપું છું કે આ માલ મારો નથી.'

કારણ, (કે) – कारण (की); मराठीप्रमाणे.

નહિ તો – नाहीतर; 'રકમ જલદી આપો નહિ તો સત્યાનાશ થશે!'

उद्गारदर्शक किंवा केवलप्रयोगी

या शब्दांचा उपयोग आश्चर्य, उद्वेग, दुःख, हर्ष, संबोधन अशा प्रकारच्या भावना प्रकट करण्याकरितां केला जातो. पुढे तसे काही मुख्य शब्द दिले आहेत :

અરર, અરેરે – अरेरे, अरेअरे; चिंता, दुःख व्यक्त करणारा.

અરે – अरेच्या; अरे; 'અરે, આમ થયું ?'; 'અરે છોકરો.'

ઓહો – आश्चर्य किंवा क्षुद्रता-दर्शक; (१) 'ઓહો, કેવો મઝાનો કૂદકો!'
(२) 'ઓહો, એવી તારી ઉદ્ધતાઈ!'

અધધધ – अबबब; 'અધધધ, કેવો પ્રચંડ પ્રપાત!'

અફસોસ – अरेरे; 'અફસોસ, ઘણું બૂરું થયું !'
હાં – (१) हं (अनुरोध किंवा विनवणी); 'તમે એમ કરો / કરો નહીં, હાં!'
(२) होय (होकारार्थी) 'હાં ! હું એમ કરીશ / નહી કરું.'

अभ्यास

१. खालील मराठी वाक्यांचे गुजराती करा :

(१) आपण आज असू, उद्या कदाचित नसू. (२) आत एक आणि बाहेर एक असे का ? (३) आता मला काही सुचत नाही, उद्या आलात तर बरे होईल. (४) अशी स्थिती जेव्हा होते तेव्हा देवाची आठवण होते. (५) आता मला सवड नाही; उगीच आग्रह कशाला ? (६) येथे जागा रिकामी नाही. (७) इकडे तिकडे करून तुम्ही व्यर्थ वेळ काढीत आहा. (८) नेहमी तुम्ही येथे या गादीवर बसता. (९) तुमच्यापुढे बोलण्यात आता अर्थ नाही. (१०) मागे यासंबंधी आपले बोलणे झाले आहे. (११) हल्ली विद्यार्थी अभ्यासापेक्षा राजकारण जास्त करतात. (१२) आज या गावात क्वचितच असे घर आहे की जेथे चहा पीत नाहीत. (१३) कोठे आहे तुमचा तो ग्रंथ ? (१४) तो कुठेही आढळत नाही. (१५) झटकन जाऊन त्याने थोडे बर्फ आणले. (१६) वाटेल ते करून मी हे तुमचे काम अवश्य करीन. (१७) मला फक्त एवढीच माहिती पाहिजे की रमण काल येथे निश्चित आला की नाही. (१८) तुमच्यावाचून माझे जगणे व्यर्थ आहे. (१९) गावच्या शिवेपर्यंत जाऊन आली. (२०) वकिलामार्फत तिने अर्ज केला. (२१) माझ्या प्राणापेक्षा देश मला अधिक प्रिय आहे. (२२) इतकी प्राणहानी झाली तरीही जय मिळाला नाही. (२३) जर तुम्ही त्यांना काही सांगाल तर ते ऐकतील. (२४) शिवाय, आपणही एक मुद्दा लक्षात घेतला पाहिजे. (२५) अरेरे, शेवटी तो आलाच नाही ना ?

[टीप :—सवड – અવકાશ (स्त्री.); उगीच – નકામું; शीव – સીમાડો (पु.); अर्ज – અરજી (स्त्री).]

२. खालील गुजराती वाक्यांचे मराठी करा :

(१) આમ ધર્મની રક્ષા ઈશ્વર કરે છે. (२) મરણ પછી આપણું શું થશે એ પ્રશ્ન મનુષ્યને ક્યારેક પણ ઊઠે છે. (૩) સામુદાયિક હિતની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાની વૃત્તિ આપણામાં નથી તેને લીધે જ આપણું અને આપણા સમાજનું અતિશય નુકસાન થયું છે. (४) મરાઠી ને હિંદી ભાષા તો ગુજરાતીની બહેનપણીઓ છે. (५) વળી જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનોની અને ઉદ્યોગોની પરિભાષા પણ આપવી જોઈએ. (૬) હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી. (७) જો વધારેમાં વધારે અંતર્મુખ થવું હોય તો તે અંધારામાં જ. (८) જોગેશ્વરી, કાનેરી અને

ધારાપુરીની ગુફાઓ કોણે કોતરી, ક્યારે કોતરી, તેમનો તે વખતે શો ઉપયોગ થયો, ક્યાં સુધી એ ચાલ્યો, એ કોઈ કહી શકશે? (૯) હવે એ લેખમાળા પૂરી થશે એમ મને લાગતું નથી. (૧૦) મુંબઈ આજે એક રીતે હિંદુસ્તાનની રાજધાની છે. કલકત્તા કે દિલ્હી કરતાં પણ મુંબઈનું મહત્ત્વ કેટલીક રીતે ચડે છે. (૧૧) જો એ કવિ હોય તો શબ્દો મારફતે જે કંઈ વ્યક્ત થઈ શકે તેની મદદથી અવ્યક્ત આનંદને મૂર્ત રૂપ આપવાને એ મથે છે. (૧૨) એણે ઉગામેલો હાથ નીચે નમાવ્યો છતાં ક્રોધથી કહ્યું. (૧૩) જ્યાં જુઓ ત્યાં એકબીજા સાથે અનંતકાળથી અથડાઈ ને ગોળમટોળ થયેલા પથરાઓ જ મળે છે. (૧૪) પણ હમણાં હમણાં બેચાર મહિનાથી બહેનના સ્વભાવમાં ફેરફાર થયો છે એમ ભાઈ ને લાગ્યું. (૧૫) એટલામાં તરત દાખલ થયેલી સ્ત્રી ઉપર એની નજર પડી. (૧૬) લગભગ ચાલીસ વર્ષ વહી ગયાં. (૧૭) ધીમે ધીમે તે પ્રૌઢાની આકૃતિ પાછી અસ્પષ્ટ થતી ગઈ. (૧૮) જીવનની સફળતા આજે એ પામ્યો હતો, કારણ કે આજે એને પ્રતીતિ થઈ કે કોઈપણ ખોટી વાત રહેતી નથી, સાચી વાત મરતી નથી. (૧૯) એ આનંદ મળ્યો ત્યારે વળી એમને એક નવો જ પ્રકાશ મળ્યો. (૨૦) એ વધુ અભ્યાસ માટે પરદેશ ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં પછી તો એમનો વર્ષો સુધી કાંઈ પત્તો મળ્યો નહિ.

[**टीप** :—ક્યારેક = केव्हाना केव्हा; બહેનપણી = सखी; જોડણી = वर्ण-लेखन; ઉગામવું = उगारणे; નમાવું = खाली आणणे; અથડાવું = टकरणे; ગોળમટોળ = गुंडगोळ; પામવું = लाभणे; प्राप्त होणे.]

*

प्रकरण १६ : क्रियापदांचा विचार

१. मागे आपण क्रियापदांची शुद्ध वर्तमान, शुद्ध भूत व शुद्ध भविष्य अशा काळांची रूपे कशी बनतात ते समजून घेतले. परंतु व्यवहारात तेवढ्याने चालत नाही. काळांचे आणखीही प्रकार आपण नित्य वापरीत असतो. 'तो जात आहे,' 'करीत असे,' 'खाल्ले असेल,' वगैरे प्रयोगही आपण करीत असतो. अशा 'मिश्र काळां'ची माहिती आता या प्रकरणात आपल्याला घ्यावयाची आहे.

२. काळांचे मुख्य प्रकार वर सांगितलेच. त्या प्रत्येकाचे पुनः पुढील तीन रीतींनी पोटप्रकार बनतात : (१) अपूर्ण, (२) पूर्ण, व (३) रीति. यांपैकी **अपूर्णवर्तमान** व **रीतिवर्तमान** ही रूपे कशी करावयाची त्याची माहिती प्रकरण ११ ('संयुक्त क्रियापदे') परिच्छेद ३ मध्ये मागे दिलीच होती. येथे 'पूर्णवर्तमान' सांगितला की वर्तमानकाळ पूर्ण होईल.

पूर्ण वर्तमानकाळ क्रियेची पूर्णता दाखवितो — 'तो जेवला आहे', म्हणजे जेवण्याची क्रिया पूर्ण झाली आहे. याचे गुजराती '**તે જમ્યો છે**'; म्हणजेच पूर्णवर्तमानाचे रूप करताना मुख्य क्रियाशब्दाचा भूतकाळ करून पुढे '**છે**' क्रियापद ठेवावयाचे.

'**पूर्णभूत**' — मुख्य क्रियाशब्दाच्या भूतकाळापुढे कर्त्याच्या लिंग-वचनाप्रमाणे '**હોવું**'चे भूतकाळचे रूप ठेवावयाचे; उदा० '**તે જમ્યો હતો, –તી, –તું**' इ.

आणि '**पूर्णभविष्य**'—वरीलप्रमाणेच मुख्य क्रियापदाचे रूप करून पुढे '**હશે**' हे '**હોવું**'चे भविष्यकाळचे रूप ठेवावयाचे. उदा० '**તે જમ્યો (જમેલો) હશે.**'

'**अपूर्णभूतकाळा**'चे उदाहरण—(१) '**તે જમતો હતો**' किंवा (२) **તે જમી રહ્યો હતો**', म्हणजे भूतकाळी जेवण्याची क्रिया चालू होती. हा काळ बनविण्याची रीत म्हणजे (१) मुख्य क्रियापदाचे विशेषणवाचक वर्तमानकाळी कृदन्ताचे रूप कर्त्याच्या लिंगवचनानुसार बनवून त्यापुढे '**હોવું**'चे कर्त्याच्याच लिंगवचनानुसार भूतकाळाचे रूप ठेवावयाचे; आणि

(२) दुसऱ्या प्रकारांत, मुख्य क्रियापदाचे 'इ' प्रत्ययान्त धातुसाधित करून त्यापुढे 'રહેવું' या साहाय्यकारी धातूच्या भूतकाळाचे व त्यापुढे 'હોવું' या धातूच्या भूतकाळाचे कर्त्याच्या लिंग-वचनानुसार रूप ठेवावयाचें. 'ગાંધીજી કાંતતા હતા' किंवा 'કાંતી રહ્યા હતા', 'વિમલ રસોઈ કરતી હતી' किंवा 'કરી રહી હતી' इ.

'**अपूर्णभविष्य**' म्हणजे 'तो जेवीत असेल' अशा स्वरूपाचे वाक्य. गुजराती 'તે જમતો હશે.' अर्थात 'अपूर्णभूतकाळा'तल्याप्रमाणेच मुख्य क्रियापदाचे रूप करून पुढे फक्त 'હશે' हे क्रियापद ठेवावयाचे :

'**पूर्ण भविष्य**' म्हणजे 'तो जेवला असेल.' याचे गुजराती 'તે જમ્યો હશે'. रचना स्पष्ट आहे.

आता '**रीतिभूत**'. उदा० 'तो जेवीत असे.' याचे गुजराती 'તે જમતો.' म्हणजे मुख्य क्रियापदाचे केवळ वर्तमानकाळी विशेषणात्मक कृदन्ताचे रूप कर्त्याच्या लिंग-वचनानुसार करावयाचे. दुसरा प्रकार म्हणजे रीतिवर्तमानकाळातल्याप्रमाणे 'જમવું' या क्रियापदाचे 'જમ્યા' असे रूप करून त्याच्यापुढे 'કરવું' या साहाय्यकारी क्रियाशब्दाचे वर्तमानकाळी कृदन्ताचे रूप कर्त्याच्या लिंग-वचनानुसार करून ठेवावयाचे. अर्थात हे वाक्य 'તે જમ્યા કરતો, -તી, -તું' इ. असे होईल.

३. रीतिभूतकाळाची आणखी एक तऱ्हा आपल्या नित्य वापरात असलेली आहे. खालील उदाहरणावरून ती लक्षांत येईल :

'तो झोपी गेलेला असायचा, मी उठविले म्हणजे तो उठायचा अन् कॉफी घ्यायचा.'

या वाक्यात 'असायचा', 'उठायचा' आणि 'घ्यायचा' असे क्रियापदांचे प्रयोग आहेत. त्यांतून अर्थ रीतिभूतकाळासारखा म्हणजे 'झोपी गेलेला असे', 'उठे' व 'घेई' असाच निघतो. परंतु यांचे गुजराती वरील नियमाप्रमाणे होणार नाही; ते पुढीलप्रमाणे होईल :

'તે ઊંઘ્યો (ઊંઘેલો) હોય, હું ઉઠાડું ત્યારે તે ઊઠે ને કૉફી લે.'

आणखी एक उदाहरण :

'તે જમતો હોય, હું જાઉં ત્યારે તે મને આગ્રહ કરે ને જમાડે.'

मराठी : तो जेवीत असायचा, मी गेलो म्हणजे तो मला आग्रह करायचा व जेवायला लावायचा.

या पहिल्या व दुसऱ्या वाक्यात 'होय' या क्रियापदाने रीति किंवा सातत्य व्यक्त करण्याला मदत केलेली दिसून येईल.

४. भविष्यकाळाचीच मिश्ररूपे म्हणून वर्तमानभविष्य, भूतभविष्य व भविष्यभविष्य अशी रूपे होतात; उदा०, 'तो जेवणार आहे'—वर्तमानभविष्य; 'हा घोडा धावणार होता'—भूतभविष्य; व 'तो काही सांगणार असेल'—भविष्यभविष्य. मुख्य क्रियापदाच्या धातुरूपाला 'णार' हा भविष्यवाचक कृदन्त प्रत्यय लागून व पुढे 'अस' धातूची वर्तमान, भूत व भविष्य काळाची रूपे ठेवून हे काळ बनले आहेत. या वाक्यातून कर्त्याची इच्छा-आकांक्षा किंवा उद्देश व्यक्त होतो. म्हणून यांना 'उद्देशवर्तमान–भूत–भविष्य' किंवा 'इच्छा-दर्शक वर्तमान–भूत–भविष्य' म्हटले जाते.

गुजरातीतसुद्धा मराठीतल्याप्रमाणेच 'नार' हा भविष्यकाळवाचक कृदन्तप्रत्यय मुख्य क्रियापदाला लावून पुढे 'છે', 'હતો' किंवा 'હશે' ही साहाय्यकारी क्रियापदे ठेवतात आणि असे इच्छादर्शक काळ बनवितात; उदा० 'તે જમનાર છે', 'આ ઘોડો દોડનાર હતો', 'તે કંઈક કહેનાર હશે'.

५. असा मिश्र भविष्यकाळ बनविण्याचा दुसरा एक प्रकार मराठीत आणि गुजरातीत दोन्हींत आहे. 'तो जेवावयाचा (जेवायचा) आहे' = 'તે જમવાનો છે'; आणि 'त्याला जेवावयाचे (जेवायचे) आहे' = 'તેને જમવું છે'. या दोहोंतूनही 'तो' अजून जेवलेला नाही, जेवणार आहे आणि 'त्याला' जेवायची इच्छा आहे असे दोन अर्थ ध्वनित होतात. अर्थात हा साक्षात भविष्यकाळ नाही, परंतु भविष्यकाळच्या 'नार' या प्रत्ययाने जो अर्थ व्यक्त होतो तो या दोहोंतूनही होतो. म्हणून तीही रूपे आपण येथे समजावून घेणे योग्य होईल. 'તે જમવાનો છે' यांत 'જમવું' या धातुसाधित नामाला कर्त्याच्या लिंग-वचनानुसार षष्ठीचा 'નો', 'ની', 'નું' असा प्रत्यय लागून तो विशेषणासारखा बनतो व त्यापुढे 'છે' वगैरे 'હોવું'ची रूपे काळानुसार येतात. 'તેને જમવું છે' यांत कर्ता सप्रत्यय ('–ને') द्वितीया विभक्तीत राहतो व त्याच्यापुढे मुख्य क्रियाशब्दाचे कृदन्त नाम येऊन त्याच्यापुढे

'છે' वगैरे रूपे येतात. अशा रीतीने वरील दोन्ही प्रकारच्या वाक्यात 'જમવાનું છે' व 'જમવું છે' असे उभय शब्द क्रियापदाचे कार्य करतात. तीन्ही पुरुषी अशी क्रियापदाची रूपे आपण चालवू :

प्रथम	હું જમવાનો છું	અમે જમવાના છીએ
द्वितीय	તું જમવાનો છે	તમે જમવાના છો
तृतीय	તે જમવાનો છે	તેઓ જમવાના છે

[स्त्रीलिंगी असेल तर '**જમવાની**' व नपुंसकलिंग असेल तर '**જમવાનું**' होईल]

प्र.	મારે જમવું છે	અમારે જમવું છે
द्वि.	તારે જમવું છે	તમારે જમવું છે
तृ.	તેને જમવું છે	તેમને જમવું છે

अशाच रीतीने 'છે' ऐवजी 'હતું' व 'હશે' अशी साहाय्यकारी क्रियापदाची अनुक्रमे भूत व भविष्य काळाची रूपे ठेवल्याने ते ते काळ होतील.

*

प्रकरण १७ : अर्थ

१. बोलत अथवा लिहीत असताना क्रियावाचक शब्दांचे आपण जे नाना प्रकारे वापर करतो ते आपल्या मनात असलेला एक किंवा अनेक हेतू अथवा 'अर्थ' प्रकट व्हावे याकरिता करीत असतो. आतापर्यंत आपण लिंग, वचन, व काळ यांअनुसार क्रियापदांची रचना कशी बदलते ते पाहिले. क्रियापदांच्या या वर्तमान-भूत-भविष्य वगैरे प्रयोगांतून प्रकट होतो तो केवळ विधान स्वरूपाचा अर्थ म्हणजे अमुक आहे, झाले, होईल असा वाक्याचा जेवढा अर्थ किंवा भाव आहे तेवढाच अर्थ. तो त्या वाक्याचा 'स्व' अर्थ म्हणजे विधानात्मक अर्थ आहे. पण तेवढ्याच प्रकारच्या वाक्यांनी आपल्या मनांतले सर्व अर्थ प्रकट होत नाहीत.

'रमेश स्टेशनवर जातो–गेला–जाईल हे फक्त रमेशाच्या क्रियेविषयीचे विधानच व्यक्त झाले. पण 'रमेशने स्टेशनवर जावे' किंवा 'रमेश, स्टेशनवर जा' या वाक्यांनी वेगळेच भाव किंवा अर्थ प्रकट होत आहेत. पहिल्या वाक्यात इच्छा व्यक्त केलेली दिसते, तर दुसऱ्यात आज्ञा केलेली दिसते. तेव्हा 'स्व' अर्थी (स्वार्थी) किंवा केवळ विधानात्मक वाक्यार्थाहून आणखी अन्य अर्थांचे वाक्यप्रयोग क्रियापदांची रूपे बदलून होतात व ते व्यवहाराकरिता आवश्यक असतात हे आपल्या लक्षात येते. असे 'अर्थ' वर उल्लेखिलेल्या 'स्वार्थी' वाक्याखेरीज गुजराती व्याकरणकारांनी कोणी तीन, कोणी चार मानले आहेत. ते पुढीलप्रमाणे :

(१) आज्ञार्थ (२) विध्यर्थ (३) संकेतार्थ (क्रियातिपत्त्यर्थासह) व (४) संशयार्थ.

'प्रश्नार्थ' असा एक सहावा अर्थप्रकार कोणी मानला आहे तसा तो मानला तर, ज्या वाक्यात प्रश्नार्थक सर्वनाम, विशेषण किंवा अव्यय येते असे वाक्य, बोलताना केवळ प्रश्नार्थक स्वराने लिहिताना वाक्याच्या शेवटी प्रश्नार्थक चिन्ह ठेवल्याने, प्रश्नार्थक वाक्य सूचित होते. उदा०, 'तमे कोण छो?' 'केवुं बोले छे?', 'क्यारे आवशो?', 'जशो?' इ.

विध्यर्थी वाक्यप्रयोगात प्रश्न असेल तर त्यातून परवानगी मागण्याचा

म्हणजे अनुज्ञावाचक ध्वनि निघतो. उदा० 'हुं सिनेमा जोवा जाउं?' 'ते आ नवलकथा वांचे?' इ. (पुढे विध्यर्थवाचक क्रियापदे पाहा).

आज्ञार्थ

२. 'रमेश, स्टेशने जा' या वाक्यात रमेशला आज्ञा केली आहे. आज्ञा ही समोरच्या एकाला किंवा अनेकांना उद्देशून केली जाते. स्वतःला उद्देशून किंवा तिसऱ्या व्यक्तीला उद्देशून आज्ञा होऊ शकत नाही. म्हणून आज्ञार्थात क्रियापदाचे प्रयोग फक्त द्वितीयपुरुषीच होतात. आज्ञार्थी क्रियापद करावयाचे तर—

(१) एकवचनात, क्रियापदाच्या धातूचे मूळ रूपच वापरले जाते. उदा० 'जा', 'आव', 'कर' इ. आणि

(२) बहुवचनात, धातुरूपाला 'ओ' हा आगम होतो. उदा० 'जाओ', 'आवो', 'करो' इ.

३. मानार्थी किंवा आर्जवयुक्त आज्ञार्थ असा एक प्रकार गुजरातीत आहे. त्यात एकवचनात धातुरूपाला 'जे' व बहुवचनात त्याला 'जो' हा प्रत्यय लागतो; उदा० 'तुं आ संदेशो लई जजे', 'तमे आटलुं काम करी आवजो'.

निरोप देताना 'आवजो' म्हणून उद्गार काढण्याचा गुजराती मंडळीत प्रघात आहे तो 'आवजो' हाच.

४. आज्ञार्थ आणखी एका प्रकारेही केला जातो. मराठीतही तसा प्रकार आहे. उदा०—'तुम्हांला हे काम करावयाचे आहे'; मागे इच्छावाचक वर्तमानकाळ सांगताना 'तमारे आ काम करवानुं छे' असे या वाक्याचे भाषांतर केले होते, व त्याचा अर्थ 'तुम्ही' म्हणून जे कोणी आहेत त्यांना ते काम करण्याची इच्छा–आकांक्षा आहे असा निष्पन्न होत असल्याचे सांगितले होते. परंतु वरील मराठी वाक्यातून 'तुमच्या वाट्याला हे काम आले आहे व ते तुम्ही करा' असा आज्ञाध्वनीसुद्धा निघतो. त्याचे गुजराती 'तमारे आ काम करवुं छे' असा 'करवानुं'च्या ऐवजी 'करवुं' हे धातुरूप नाम घालण्याचा बदल करून वाक्य होते, व त्यांतून तो आज्ञाध्वनी निघू शकतो.

मात्र वर्तमानकाळीच तसा प्रयोग होऊ शकतो, इतर काळात नाही, हे लक्षात ठेवावे.

आज्ञार्थ हा नेहमी वर्तमानकाळीच असतो.

५. **नकारार्थी आज्ञार्थ**—'करू नकोस', 'जाऊ नका' अशा स्वरूपाचे नकारार्थी आज्ञार्थ करण्याच्या गुजरातीत **पाच** रीती आहेत.

(अ) 'કરવું' 'ખાવું' अशा धातुरूपाच्या मागे 'ન' किंवा पुढे 'ના' ठेवून; उदा०, 'ઈશ્વરનો ગુનેગાર ન થા', 'તું રો ના', 'તમે જરાય આકળા ન થાઓ' इ.

(आ) विशेषणस्वरूपाच्या वर्तमानकाळी कृदन्ताच्या रूपामागे 'ન' किंवा पुढे 'ના' ठेवून; उदा० 'ખાલી ઈશ્વર ઈશ્વર કરી માથું ન પકવતો', 'હૈયાને ફફડાવતી ના' 'આમ ગભરાતો ના' इ.

(इ) क्रियापदाच्या आज्ञार्थी रूपापुढे 'મા' हे क्रियाविशेषण ठेवून; उदा०, 'ફોસલાવ મા', 'ઊઠો મા' इ.

(ई) द्वितीयपुरुषाच्या सर्वनामापुढे क्रियापदाचे भविष्यकाळी रूप व त्यापुढे 'મા' किंवा 'નહિ' हे अव्यय ठेवून; उदा० 'મારે માટે ચિંતા કરીશ મા', 'તમે જશો નહિ' इ.

(उ) क्रियापदाच्या धातुसाधित (कृदन्त) नामापुढे 'નહિ' ठेवून; उदा० 'તારે એનીસાથે હરવું ફરવું નહિ', 'તમારે આ તરફ જોવું નહિ.' इ.

विध्यर्थ

(१) 'खरे बोलावे', (२) 'येथूनच रस्ता ओलांडावा', (३) 'मुख्य मंत्र्यांनी दिल्लीस जावे', (४) 'त्यांनी आज कोर्टात हजर राहावे', (५) 'ईश्वर कृपा करो' किंवा 'ईश्वराने कृपा करावी', (६) 'अशी चित्रे बाबूरावांनीच काढावीत'.

वरील प्रत्येक वाक्यात क्रियापदाचे रूप एकाच धर्तीचे बनलेले दिसते— 'वा,' 'वी' किंवा 'वे' असा प्रत्यय क्रियापदाला जोडून. परंतु प्रत्येकातून भाव भिन्न भिन्न प्रकट होत असलेला दिसतो. पहिल्यात उपदेश अथवा

नीतिनियम सांगितला आहे; दुसऱ्यात सूचनावजा आज्ञा आहे; तिसऱ्यात सूचनावजा अनुज्ञा किंवा सौम्य आज्ञा आहे; चौथ्यात हुकूम आहे; पाचव्यात याचना अथवा प्रार्थना आहे; सहाव्यात योग्यता दर्शविली आहे. असे सर्व भाव प्रकट करणाऱ्या व वरीलप्रमाणे बनलेल्या वाक्यांना 'विध्यर्थी (म्हणजे नियम इ. अर्थ प्रकट करणारी) वाक्ये' म्हणतात.

गुजरातीत अशी वाक्ये दोन प्रकारांनी केली जातात. ते दोन्ही प्रकार निरनिराळ्या क्रियाशब्दांनी येथे प्रत्यक्ष चालवूनच दाखवितो :

प्रकार १

હું કરું	અમે કરીએ
તું કરે	તમે કરો
તે કરે	તેઓ કરે

हा सकर्मक क्रियापदाचा एक प्रकार चालविला. त्याचाच दुसरा प्रकार पुढीलप्रमाणे :

प्रकार २

મારે કરવું	અમારે કરવું
તારે કરવું	તમારે કરવું
તેણે કરવું	તમણે કરવું

येथे 'કરવુ' असे क्रियापदाचे रूप कर्म नपुंसकलिंगी आहे असे गृहीत धरून केलेले आहे. ते पुल्लिंगी असेल तर 'કરવો' आणि स्त्रीलिंगी असेल तर 'કરવી' असे रूप बनेल. उदा० 'મારે અભ્યાસ કરવો', 'તારે રસોઈ કરવી'.

एक अकर्मक क्रियापद चालवू या :

'હોવું'—प्रकार १

હું હોઉં	અમે હોઈએ
તું હોય	તમે હોઓ
તે હોય	તેઓ હોય

'હોવું'—प्रकार २

મારે હોવું	અમારે હોવું
તારે હોવું	તમારે હોવુ
તેણે હોવું	તેમણે હોવું

'થવું'—प्रकार १

હું થાઉં	અમે થઈએ
તું થાય	તમે થાઓ
તે થાય	તેઓ થાય

'થવું'—प्रकार २

મારે થવું	અમારે થવું
તારે થવું	તમારે થવું
તેણે થવું	તેમણે થવું

'હું હોઉં' म्हणजे 'मी असावे'–'હું સારો વિદ્યાર્થી હોઉં' 'રાજા હોઉં'–'પ્રતિનિધિ હોઉં' वगैरे वगैरे.

'તારે હોવુ' म्हणजे 'तू असावेस'–'તારે સાચો હોવું'—વિદ્વાન હોવું'– म्हणजे तू प्रामाणिक असावेस, विद्वान असावेस, इ०

पहिल्या प्रकारच्या वाक्यातून इच्छा-आकांक्षा व्यक्त होते, तर दुसऱ्या प्रकारच्या वाक्यातून कर्तव्य, आज्ञा व्यक्त होते. असा हा दोन प्रकारांच्या भावार्थांतील फरक आहे.

'લોકો બચત નિધિમાં ફાળો આપે.'

'લોકોએ બચત નિધિમાં ફાળો આપવો.'

यातही वरीलप्रमाणेच फरक दिसून येईल. पहिल्यात सर्वसामान्य सूचना आहे, दुसऱ्यात एक प्रकारे आज्ञा आहे.

४. **नकारार्थी विध्यर्थ**: 'खोटे बोलू नये', 'विस्तवाशी खेळू नये', 'मी नट न व्हावे' हे जसे नकारार्थी विध्यर्थाचे प्रयोग मराठीत आहेत तसे गुजरातीत ते पुढीलप्रमाणे होतात :

'જૂઠું ન બોલવું', 'હું નટ થાઉં', 'તેમણે ગમે તે વખતે ન ગાવું' इ.

संकेतार्थ

५. 'संकेत' म्हणजे शर्त—अमुक झाले तर किंवा झाले असते तर अमुक होईल किंवा झाले असते असा भाव. 'जर – तर' ची वाक्ये ही बहुधा संकेतार्थी असतात. 'जर तू बोललास (म्हणजे बोलशील) तर हे काम होईल', 'जर सत्याग्रह होता (म्हणजे झाला असता) तर कर रद्द होता (म्ह० झाला असता)', या उदाहरणांत दुसरी क्रिया ही पहिल्या क्रियेवर अवलंबून आहे, म्हणजे पहिली वाक्ये शर्तवाचक आहेत. गुजरातीतील संकेतार्थी वाक्ये पाहा :

(१) 'જો તમે કહેશો તો કામ થઈ જશે.'

(२) 'સત્યાગ્રહ થાત તો કર રદ થાત.'

(३) 'મારું કહેવું માનો તો સુખ તમારું છે.'

यांमध्ये भविष्य, भूत व वर्तमान असे तीन्ही काळ वापरले गेलेले दिसतात. पहिल्यात 'જો' 'તો' ही क्रियाविशेषणे वापरलेली आहेत, पण पुढील वाक्यांत 'જો' वापरलेले नाही. म्हणून 'જો'ची आवश्यकता आहे असे नाही. (१) पहिल्या वाक्यात दोन्ही क्रियापदे भविष्यकाळी आहेत. (२) दुसऱ्यात 'થવું' या क्रियाशब्दाच्या 'થા' या धातुरूपापुढे 'ત' हा प्रत्यय लावून रूप बनविले आहे. अशीच रूपे 'કરત', 'આપત', 'જાત' इ. होतील. संकेतार्थी भूतकाळात क्रियापद सकर्मक असो, अकर्मक असो, ते कर्त्याच्याच लिंग-वचनानुसार चालते. (३) वर्तमानकाळी संकेतार्थी वाक्यातील शर्तवाचक वाक्याचे क्रियापद वर्तमानकाळी क्रियापदासारखे असते.

६. **नकारार्थी संकतार्थ :** नकारार्थी संकेतार्थात पहिली म्हणजे शर्तवाचक वाक्यातील क्रिया न होण्यावर दुसरी क्रिया होणे अथवा न होणे अवलंबून असते; उदा०—

'રજા ન મળે તો અમે વડોદરા ન જઈએ.'

या वाक्याचा अर्थ रजा मिळण्यावर बडोद्याला जाणे अवलंबून आहे, असा भावात्मकच होत आहे.

'વરસાદ ન આવત તો છોકરાઓ રમત.'

म्हणजे पहिली घटना न घडण्यावर दुसरी घटना घडणे अवलंबून होते असे दिसते. वरच्याहून हा वेगळा प्रकार आहे.

या दोन्ही प्रकारांना गुजराती व्याकरणात 'क्रियातिपत्ति अर्थ' असे म्हणतात.

संशयार्थ

७. जेथे वाक्यातून अनिश्चितता, शंका किंवा अटकळ प्रदर्शित करणारा भाव व्यक्त होतो तेथे ते वाक्य संशयार्थी आहे असे म्हटले जाते. उदा०, 'હું જઈશ ત્યારે તે સૂતો હશે', 'તેઓ આપણુને ન મળે', 'મિત્ર ઘરમાં હોય' इ. 'સૂતો હશે', 'ન મળે', 'હોય' या क्रियापदांनी अनिश्चितता, शंका किंवा अटकळ प्रकट होते. क्रियापदाचे भविष्यकाळी किंवा विध्यर्थी रूप करून हा अर्थ प्रकट केला जातो.

अशा रीतीने काळाचे निरनिराळे प्रकार, वाक्यार्थ व ते अर्थ प्रकट करताना होणारी क्रियापदाची रूपे ही आपण पाहिली.

अभ्यास

१. खालील मराठी वाक्यांचे गुजराती करा :

(१) आम्ही आत्ता सिंहगडावरून येत आहोत. (२) रात्री तो फिरायला जात असतो. (३) निजताना तो दूध पीत असे. (४) साधुमहाराज नेहमी पांढरे सफेद कपडे वापरावयाचे. (५) त्यांचे कपडे जास्त नसायचे. (६) पाहुणे जेवले आहेत का? (७) लोकमान्य जेवल्यानंतर सुपारीचे खांड खात असत. (८) पुस्तक वाचीत तो झोपी जातो. (९) मिरवणूक शाही बागेपाशी पोचत आहे. (१०) चार दिवस तो पुण्यास राहिला होता. (११) दासबोधाचे त्याने पारायण केले होते. (१२) ज्ञानेश्वरी त्याला वाचायची होती. (१३) पळण्याच्या शर्यतीत तो भाग घेणार आहे. (१४) बैठकीची तयारी होत आहे. (१५) मनूची परीक्षा जवळ आली आहे. (१६) त्याने अभ्यास चांगला केला आहे. (१७) तो देखावा इतका सुंदर आहे की तुम्ही पाहातच राहाल. (१८) यावेळी मुकुंद कॉलेजाहून आला असेल. (१९) तुम्हांला हा लेख लिहायचा आहे हे लक्षात आहे ना? (२०) तिला आज स्वैपाक करायचा नाही. (२१) मला सभेला जायचे होते. (२२) अशी चूक पुनः होणार नाही हे लक्षात ठेवा. (२३) बाल-

गंधर्वांनीच हे पद म्हणावे. (२४) तुम्ही पूर्वी लवकर उठत असा नि ध्यान करीत असा. (२५) उद्धव काशीस जाता तर मी त्याच्याबरोबर गेलो असतो.

[**टीप** :—गडावरून = ગઢથી; निजताना = સૂતી વખતે; पांढरे सफेद = ધોળા-ધબ; जास्त = ઝાઝું; खांड = કકડો (पु.); मिरवणूक = સરઘસ (न.); शर्यत = હરીફાઈ (स्त्री.); तयारी = તૈયારી (स्त्री.); देखावा = દેખાવ (पु.); लक्षात = ધ્યાનમાં; स्वैपाक = રસોઈ (स्त्री.); चूक = ભૂલ (स्त्री.); लवकर = વહેલા.]

*

प्रकरण : १८ प्रयोजक व कर्मणी क्रियारूपे

१. 'करता परमेश्वर आहे, करविताही तोच आहे,' 'मी पडलो, त्याने पाडले नाही' या वाक्यांत 'करता' व 'करविता' तसेच 'पडलो' व 'पाडले' अशी क्रियापदे आली आहेत. त्यांची मूळ रूपे 'करणे' 'करविणे' 'पडणे' 'पाडणे' अशी आहेत. पहिला साधा क्रियाशब्द आहे तर दुसरा सक्तीचा अर्थबोधक आहे. त्यालाच व्याकरणात 'प्रयोजक' किंवा 'प्रेरक' क्रियापद म्हणतात.

२. गुजरातीत अशी क्रियापदे बनविण्याचे काही नियम आहेत. ढोबळ नियम लक्षात ठेवण्याजोगा म्हणजे धातुरूपाला '**આવ**' '**આડ**' हे प्रत्यय लावून प्रयोजक धातू बनतात. मात्र यांतील कोणताही प्रत्यय कोणत्याही धातूला लागू शकतो असे नाही. म्हणून प्रयोजक धातू एकदा पूर्णरूपाने समजून घेऊन व वापरूनच लक्षात ठेवलेले बरे. याकरिता कांहीं क्रियाशब्द (मूळ रूपांत) व त्यांचे प्रयोजक बनलेले क्रियाशब्द खाली देत आहे (बहुधा नित्य व्यवहारात येणारेच क्रियाशब्द येथे घेतले आहेत.)

અટકવું (अ. क्रि.) – અટકાવવું = अडकविणे
અડકવું (स. क्रि.) – અડકાડવું = स्पर्श करविणे
આણવું (स. क्रि.) – અણાવવું = आणविणे
ઊકળવું (अ. क्रि.) – ઉકાળવું = उकळविणे
ઊઘડવું (स. क्रि.) – ઉઘાડવું = उघडणे (–विणे)
ઊઠવું (अ. क्रि.) – ઉઠાડવું = उठविणे
કૂદવું (स. क्रि.) – કુદાવવું = कदवावयास लावणे
કાઢવું (स. क्रि.) – કઢાવવું = काढायला लावणे
કરવું (स. क्रि.) – કરાવવું = करविणे
ખાવું (स. क्रि.) – ખવડાવવું = खायला लावणे, खाऊ घालणे
ખીલવું (अ. क्रि.) – ખિલાવવું = फुलविणे
ગણવું (स. क्रि.) – ગણાવવું = मोजायला लावणे
ઘૂસવું (अ. क्रि.) – ઘુસાડવું = घुसविणे
ઘસવું (स. क्रि.) – ઘસાવવું = घासायला लावणे
ઘડવું (स. क्रि.) – ઘડાવવું = घडविणे
ચરવું (अ. क्रि.) – ચરાવવું = चारविणे
ચડવું (अ. क्रि.) – ચડાવવું = चढविणे
ચાલવું (स. क्रि.) – ચલાવવું = चालविणे

ચિડાવું (अ. क्रि.) – ચીડવવું = चिडविणे
ચૂકવું (अ. क्रि.) – ચુકાવવું = चुकविणे
ચોંટવું (अ. क्रि.) – ચોંટાડવું = चिकटविणे
છૂપવું (अ. क्रि.) – છુપાવવું = लपविणे
છાપવું (स. क्रि.) – છપાવવું = छापून घेणे
જીવવું (अ. क्रि.) – જિવાડવું = जगविणे
જાગવું (अ. क्रि.) – જગાડવું
= जागविणे, जागे करणे
જમવું (स. अ. क्रि.) – જમાડવું
= जेवायला घालणे
જોવું (स. क्रि.) – જોવડાવવું
= पाहायला लावणे
ટકવું (अ. क्रि.) – ટકાવવું = टिकविणे
ઠરવું (अ. क्रि.) – ઠરાવવું = ठरविणे
ડૂબવું (अ. क्रि.) – ડુબાવવું = बुडविणे
ઝૂલવું (अ. क्रि.) – ઝુલાવવું = झोके देणे
ઝૂકવું (अ. क्रि.) – ઝુકાવવું = नमविणे
તરવું (अ. क्रि.) – તારવું = तारणे
તળવું (अ. क्रि.) – તપાવવું = तापविणे
થાકવું (अ. क्रि.) – થકાવવું = दमविणे
દાબવું (स. क्रि.) – દબાવવું = दडपणे
દુખવું (अ. क्रि.) – દુખાવવું = दुखविणे
દોડવું (अ. क्रि.) – દોડાવવું
= पळायला लावणे
દેખવું (स. क्रि.) – દેખાડવું = दाखविणे
ધોવું (स. क्रि.) – ધોવડાવવું
= धुवायला लावणे
ધૂતવું (स. क्रि.) – ધુતાવવું
= ठकविण्यास लावणे
નમવું (अ. क्रि.) – નમાવવું = वाकविणे
પડવું (अ. क्रि.) – પાડવું = पाडणे
પાળવું (स. क्रि.) – પળાવવું
= पळायला लावणे
ફેલાવું (अ. क्रि.) – ફેલાવવું = पसरविणे
ફરવું (अ. क्रि.) – ફેરવવું
= फिरविणे (गोल गोल)
બળવું (अ. क्रि.) – બાળવું = जाळणे
બનવું (स. क्रि.) – બનાવવું = बनविणे
બેસવું (अ. क्रि.) – બેસાડવું = बसविणे
બગડવું (अ. क्रि.) – બગાડવું = बिघडविणे
બુઝાવું (अ. क्रि.) – બુઝાવવું = विझविणे
બોલવું (स. क्रि.) – બોલાવવું
= बोलायला लावणे
બીવું (अ. क्रि.) – બિવડાવવું
= भेडसावणे
ભીજવું (अ. क्रि.) – ભીજવવું
= भिजविणे
ભીખવું (स. क्रि.) – ભિખાડવું
= याचना करायला लावणे
ભરાવું (अ. क्रि.) – ભરવું = मुजविणे
માગવું (स. क्रि.) – મગાવવું = मागविणे
માનવું (स. क्रि.) – મનાવવું
= मानायला लावणे
મળવું (स. क्रि.) – મેળવવું = मिळविणे
રમવું (अ. क्रि.) – રમાડવું = खेळविणे
રીઝવું (अ. क्रि.) – રીઝવવું = रिझविणे
રોવું (अ. क्रि.) – રોવડાવવું = रडविणे
રાખવું (स. क्रि.) – રખાવવું
= राखायला–पाळायला लावणे
લખવું (स. क्रि.) – લખાવવું
= लिहविणे, लिहून घेणे
લંબાવું (अ. क्रि.) – લંબાવવું
= लांबविणे
લેવું (स. क्रि.) – લેવડાવવું
= घ्यायला लावणे
વસવું (अ. क्रि.) – વસાવવું = बसविणे
વળવું (अ. क्रि.) – વળાવવું
= (१) वळविणे,

(२) मागे फिरायला लावणे

વાગવું (अ. क्रि.) – વગાડવું = वाजविणे

વાંચવું (स. क्रि.) – વંચાવવું = वाचून घेणे, वाचायला लावणे

વધવું (अ. क्रि.) – વધારવું = वाढ करणे, अधिक करणे

શરમાવું (अ. क्रि.) – શરમાવવું = लाजविणे

શીખવું (स. क्रि.) – શીખવવું = शिकविणे

શોભવું (अ. क्रि.) – શોભાવવું = शोभविणे

कर्मणी प्रयोग

३. ज्या वाक्यात कर्म हे कर्ता बनते व त्या कर्माप्रमाणे क्रियापदाचे रूप होते त्या वाक्यप्रयोगाला 'कर्मणी प्रयोग' असे नाव आहे. उदा० 'माझ्याकडून भाकरी खाल्ली गेली', 'त्याच्याकडून पुस्तक वाचले गेले' इ० 'મારાથી ભાખરી ખવાઈ', 'તેનાથી પુસ્તક વંચાયું' असे गुजरातीत त्यांचे भाषांतर होईल. येथे 'ખવાઈ', વંચાયું', ही रूपे कसली आहेत व कशाची आहेत? साहजिकच 'ખવાવું' व 'વંચાવું' या क्रियाशब्दांची ती भूतकाळची रूपे बनली आहेत. ते क्रियाशब्द सकर्मक असल्यामुळे 'ભાકરી' या कर्माप्रमाणे पहिल्याचे व 'પુસ્તક' या कर्माप्रमाणे दुसऱ्याचे रूप बनले आहे. कर्त्याला तृतीया विभक्तीचा 'थी' हा प्रत्यय लागला आहे. ही दोन कर्मणी प्रयोगाची उदाहरणे होत.

४. परंतु 'ખવાવું', 'વંચાવું' ही रूपे मुळांत 'ખાવું' व 'વાંચવું' या क्रियाशब्दांची आहेत हे उघड आहे. क्रियापदाच्या मूळ धातूला 'आ' हा आगम लागून हे क्रियाशब्द साधले जातात. म्हणून हे साधित शब्द आहेत. पण मग 'ખાવું' व 'વાંચવું' यांची कर्मणी रूपे 'ખાવાવું' 'વાંચાવું' अशी व्हावयाला हवी होती. पण कर्मणी रूपे होतानासुद्धा विशिष्ट क्रियाशब्दांत विशिष्ट फेरबदल होतो, म्हणून आपल्या व्यवहाराकरिता काही क्रियाशब्दांची कर्मणी रूपे पुढे दिली आहेत.

५. कर्मणी रूपाचे हे साधित क्रियाशब्द सर्वकाळी चालतात; उदाहरणार्थ :—(તારાથી हा सामान्य कर्ता धरून) 'અપાવું'चे

वर्तमानकाळी – 'દાન અપાય છે' (दिले जाते)
भूतकाळी – 'દાન અપાયું' (दिले गेले)
भविष्यकाळी – 'દાન અપાશે' (दिले जाईल)

अशी रूपे होतात.

६. आता 'મારાથી ભાખરી ખવાઈ' किंवा 'તારાથી દાન અપાય છે' या वाक्यप्रयोगांतून दुसराही एक अर्थ ध्वनित होतो. तो म्हणजे शक्यतेचा. 'મારાથી ભાખરી ખવાઈ' चा 'माझ्याकडून भाकरी खाल्ली गेली' असा विधानार्थक जसा अर्थ होतो तसाच 'माझ्याने भाकरी खाववली' असाही अर्थ होतो. 'खाववली' म्हणजे 'मला खाणे शक्य झाले'. 'તારાથી દાન અપાય છે' याचा अर्थ 'तुझ्याने दान देववते' असाही होतो. असा शक्यतेचा बोधही या कर्मणी प्रयोगाच्या वाक्यांतून होतो.

મારાથી આ કામ કરાતું નથી.
તેનાથી જવાય તેટલું તે જાય.
તારાથી દોડાય ખરું ?

या तीन्ही वाक्यातून त्या त्या कर्त्यांच्या बाबतीत त्या त्या क्रियांच्या शक्याशक्यतेचाच बोध होतो. या दृष्टीने 'જવું' क्रियाशब्द अकर्मक असला तरी त्याचे कर्मणीरूप झालेले येथे दिसून येते. तीच गत 'દોડવું' या अकर्मक क्रियापदाची. म्हणून पुढे कांही कर्मणी क्रियाशब्द दिले आहेत ते या अर्थाने सर्रास वापरण्यास हरकत नाही.

वरील तीन वाक्ये शक्यतेचा बोध होणारे 'શકવું' हे साहाय्यकारी क्रियापद वापरून कर्मणी प्रयोगातच पुढीलप्रमाणे होतील :

મારાથી આ કામ ન કરી શકાય.
તેનાથી જઈ શકાય તેટલું તે જાય.
તારાથી દોડી શકાય ખરું ?

काही कर्मणी क्रियाशब्द

અડકવું – અડકાવું = स्पर्श केला जाणे, विटाळ होणे
અર્પવું – અર્પાવું = अर्पिले जाणे
આંજવું – અંજાવું = दिपले जाणे
આંતરવું – અંતરાવું = थोपविले जाणे
આપવું – અપાવું = दिले जाणे, देववणे
આંબવું – અંબાવું = गाठले जाणे
ઉકાળવું – ઉકાળાવું = उकळले जाणे
ઉખાડવું – ઉખાડાવું = उखडले जाणे
ઉચ્ચારવું – ઉચ્ચારાવું = बोलले जाणे
ઉજાડવું – ઉજાડાવું = उजाड होणे
ઉતારવું – ઉતારાવું = उतरले जाणे
ઊભવું – ઉભાવું = उभे केले जाणे
ઊંજવું – ઊંજાવું = तेल घातले जाणे (दिव्यात)
ઓરવવું – ઓરવાવું = पाणी दिले जाणे

(जमिनीला)
ઓઢવું – ઓઢાવું = झाकले–पांघरले जाणे
કરડવું – કરડાવું = चावले जाणे
કરવું – કરાવું = केले जाणे
કાપવું – કપાવું = कापले जाणे
કાંતવું – કંતાવું = कातले जाणे
કૂટવું – કુટાવું = कुटले–ठोकले जाणे
કૂદવું – કુદાવું = उडी पडणे, –मारली जाणे
કેળવવું – કેળવાવું = नीट वाढविले जाणे
કોતરવું – કોતરાવું = कोरले जाणे
ખખળવું – ખખળાવું = उकळले जाणे
ખરડવું – ખરડાવું = (१) लेप केला जाणे,
(२) डाग लावला जाणे
ખદેડવું – ખદેડાવું = तंगविले जाणे
ખાવું – ખવાવું = खाल्ले जाणे, खावविणे
ખાંડવું – ખંડાવું = कांडले जाणे
ખેંચવું – ખેંચાવું = ओढले जाणे
ખૂલવું – ખુલાવું = उघडले जाणे
ખૂંટવું – ખૂંટાવું = उपटले जाणे
ગણવું – ગણાવું = मोजले जाणे
ગાંઠવું – ગંઠાવું
= ओवले जाणे, गाठविले जाणे
ગૂંચવવું – ગૂંચવાવું = कुंठित होणे
ગૂંથવું – ગૂંથાવું = विणले जाणे (हाताने)
ગોદવું – ગોદાવું = गोंदविले जाणे
ઘડવું – ઘડાવું = घडले जाणे, घडणे
ઘાલવું – ઘલાવું = (१) घातले जाणे,
(२) पेहरले जाणे
ઘૂંટવું – ઘૂંટાવું = घोटले जाणे
ઘેરવું – ઘેરાવું = घेरले जाणे, वेढा पडणे
ઘોળવું – ઘોળાવું
= दाबून दाबून मऊ केले जाणे
ચગદવું – ચગદાવું = तुडविले जाणे
ચડ(–ઢ)વું – ચડા(–ઢા)વું
= चढले जाणे
ચાંપવું – ચંપાવું = दडपले–दाबले जाणे
ચીતરવું – ચીતરાવું = चितारले जाणे
ચોપડવું – ચોપડાવું = माखले जाणे
છોવું – છોવાવું = विटाळले जाणे
છોડવું – છોડાવું = मोकळे केले जाणे
છાવું – છવાવું = आच्छादले जाणे
છેડવું – છેડાવું = खिजविले जाणे
જડવું – જડાવું = जडविले जाणे
જવું – જવાવું = जाववणे
જમવું – જમાવું = जेववणे
જીતવું – જિતાવું = जिंकले जाणे
જૂતવું – જુતાવું
= (गाडीला) जोडले जाणे
જાણવું – જણાવું = समजणे
જોડવું – જોડાવું = जोडले जाणे
જોવું – જોવાવું = दिसणे
તાણવું – તણાવું = ओढले जाणे
તોળવું – તુળાવું = तोलले जाणे
થવું – થવાવું = शक्य होणे
થીજવું – થિજાવું = थिजले जाणे
થોભવું – થોભાવું = थांबवणे (भावे प्र.)
દર્શવું – દર્શાવું = दिसणे
દાટવું – દટાવું = पुरले जाणे
દાબવું – દબાવું = दबले जाणे
દુખવું – દુખાવું = दुखावले जाणे
દૂભવવું – દુભાવવું
= दुखावले जाणे, नाराज होणे
દેવું – દેવાવું = दिले जाणे, देववणे
દોડવું – દોડાવું
= पळवणे (पळणे शक्य होणे)
ધૂણવું – ધુણાવું = (मान) हालविली जाणे
ધોવું – ધોવાવું = धुतले जाणे
નકારવું – નકારાવું = नाकारले जाणे

નાંખવું – નંખાવું = टाकले जाणे
નભવું – નભાવું = निभणे शक्य होणे
નંદવવું – નંદવાવું = फुटणे (काच इ.)
નિખારવું – નિખારાવું
= खळ काढली जाणे
નીમવું – નિમાવું = नेमले जाणे
પકડવું – પકડાવું = पकडले जाणे
પચવું – પચાવું = पचवणे
પતવું – પતાવું
= निकाली लागणे (काम इ.)
પથરવું – પથરાવું = पसरले जाणे
પીવું – પિવાવું = प्याले जाणे, पिववणे
પુરવું – પુરાવું = कोंडले जाणे
ફરવું – ફેરાવું = बदलवणे
બાળવું – બળાવું = जाळले जाणे
બેસવું – બેસાવું = बसववणे
બોલવું – બોલાવું = बोलववणे
ભરવું – ભરાવું = भरले जाणे
ભૂંસવું – ભુંસાવું = पुसले जाणे
મળવું – મળાવું = भेटले जाणे
મીચવું – મીચાવું = मिटले जाणे
મેલવું – મેલાવું = ठेवले जाणे
રેડવું – રેડાવું = ओतले जाणे
વાંચવું – વંચાવું = वाचले जाणे
શીખવું – શિખાવું = शिकले जाणे
સાધવું – સધાવું = साधले जाणे

अभ्यास

खालील मराठी वाक्यांचे गुजराती भाषांतर करा :

(१) मुलांना नीतितत्त्वे कशी पाळायला लावायची त्याचा विचार केला पाहिजे. (२) स्थूल माणसांना पळायला लावणे हाच त्यांच्या स्थूलतेवर चांगला उपाय आहे. (३) दिवसात एखादा तास मुलांच्याकडून काही ना काही लिहवून घेतले पाहिजे. (४) पराक्रम करा आणि आपल्या कुळाला शोभवा. (५) विकार दडपणे आणि विचार वाढविणे हाच कल्याणाचा मार्ग आहे. (६) जर बापू आले तर त्यांना खाऊ घाल. (७) मुलांना रडवूं नका. (८) डांबरापासून ते लोक अनेक वस्तू बनवितात. (९) दंगेखोरांनी पुष्कळ घरे जाळून टाकली. (१०) कुमाराला जागे करून अभ्यासाला बसवा. (११) त्यांच्याकडून जेवढे होईल तेवढे काम करवून घ्या. (१२) थेंबांथेंबांनी तलाव भरतो. (१३) हरीभाईच्या शब्दांनी रणपालाचे मन दुखावले. (१४) शिरोड्याला आम्ही सगळे पकडले गेलो आणि तुरुंगांत कोंडले गेलो. (१५) त्याला एक पैसा कोणाला देववत नाही. (१६) संतांचा एक एक शब्द अंतःकरणावर कोरला जातो. (१७) आई-बापांच्या संस्कारांनी मुलांचे जीवन घडले जाते. (१८) कौरवांच्या सैन्याकडून अभिमन्यू चक्रव्यूहात घेरला गेला. (१९) रस्त्यावर रेती पसरली गेली. (२०) मळ खड्ड्यात पुरला जातो व त्यातून सहा महिन्यांनी खत काढले जाते. (२१) दर आठवड्याला आमचे संडास धुतले जातात. (२२) मणी वेचून जसे ओवले जावेत तशी ते निवडक माणसे संस्थेत घेतात.

[**टीप :** तास = ઘંટો; काही ना काही = કંઈક; डांबर = ડામર (पु.) दंगेखोर = ગુંડો, મવાલી (पु.); थेंब = ટીપું (न.); तलाव = તળાવ (पु.); रेती = રેતી (स्त्री.); खड्डा = ખાડો (पु.); वेचणे = ચૂંટવું (स. क्रि.); निवडक = ચુનંદું.]

व्यवहार खंड

कोणतीही भाषा थोडी व्यवस्थितपणे शिकायची तर त्या भाषेची मोडणी कळणे अवश्य असते. प्रत्येक भाषेचा काही ना काही साचा ठरलेला असतो, आणि तो साचा व्याकरणाने चांगल्या प्रकारे लक्षांत येण्याला मदत होते. भाषेचे व्याकरण अवगत झाल्यामुळे भाषेचा वापर करताना बिचकल्यासारखे होत नाही, आणि चूक की बरोबर हे पाहायचे झाले तरी कुठे, काय पाहायचे हे सुद्धा व्याकरणाच्या अभ्यासाने कळून येते. म्हणून आतापर्यंत आपण गुजरातीच्या व्याकरणाचा—म्हणजे निरनिराळ्या शब्दांच्या मोडणीचा, वापराचा—अभ्यास केला.

परंतु केवळ व्याकरण लक्षात आल्याने भाषेची सर्व मोडणी कळते असे नाही. किंबहुना भाषा वापरल्यानेच अगोदर तिची चांगली ओळख होते, मग पुढे व्याकरणाकडे आपली नजर जाते. मागे 'व्याकरणखंडा'त व्याकरण देऊन पुढे पुनः 'अभ्यास' म्हणूनही वाक्येच्या वाक्ये त्या त्या व्याकरण-विभागात दिली आहेत ती या परिचयाकरिता आणि सरावाकरिताच. तो प्रत्येक अभ्यासाचा धडा जर आपण मनापासून घटविला असेल तर आता पुढे भाषेचा व्यवहारात जो उपयोग केलेला आहे तो समजण्याला मुळीच अडचण पडणार नाही.

पुढे बोलचालीची भाषा, पत्रलेखनाची भाषा, वृत्तपत्रीय भाषा, साहित्यातील निरनिराळ्या प्रकारांची भाषा आता आपल्याला प्रत्यक्षच समजून घ्यायची आहे. त्यामुळे केवळ व्याकरणाच्या चौकटीच्या पलिकडे असणारा भाषेचा अस्खलित प्रवाह आपल्या नजरेस येईल आणि मग आपणही त्यात डुबक्या मारून आपल्याला त्यात कितपत विहार करता येतो हे पाहता येईल.

*

प्रकरण १९

पाठ १ — भेटीचा सामान्य वार्तालाप (१)

[ગોપાળરાવ અને પ્રભુદાસભાઈ બન્ને એક કાળના નિકટના મિત્ર ઘણા દિવસો પછી એક બીજાને પૂના ખાતે મળ્યા છે :]

ગોપાળરાવ : ઓહોહો ! પ્રભુદાસભાઈ કે ? જય જય પ્રભુભાઈ!

પ્રભુ : કોણ ગોપાળરાવ ભાઈ? અરે, તમે અહિંયા ? કેટલા દિવસો પછી આપણે મળીએ છીએ ! ને તે પણ અચાનક. તમે અહીં પૂનામાં રહો છો ?

ગોપાળ : હાં, હું ગયા પંદર સાલથી અહીં જ રહું છું....

પ્રભુ : એમ કે ? પોતાનું ઘર બંધાવ્યું છે કે ભાડે રહો છો ?

ગોપાળ : જુઓ પ્રભુભાઈ, આમ રસ્તામાં ઊભા ઊભા વાત કરવી કંઈ ઠીક નહિ. ચાલો, આપણે ઘેર જ જઈએ....

પ્રભુ : પણ ભાઈ....

ગોપાળ : ના ના, પણ નહિ ને પરંતુ નહિ, તમારે મારે ઘેર ચાલવું જ પડશે....

પ્રભુ : હા હા, તમારે ઘેર તો મારે આવવું જ છે ને રાધાબહેનને પણ મળવું છે, એમને મળ્યે પણ કેટલાય વરસો થઈ ગયા છે ને! કેમ છોકરા બોકરા....

ગોપાળ : હા, હા, બધાની સાથે તમારી ઓળખાણ કરી આપું. તમે ચાલો તો ખરા....

પ્રભુ : જરા થોભો, અહીં પાસેની જ દુકાનમાં મારે જરીક કામ છે તે પતાવીને તમારી સાથે આવું છું. આ પેલી ડોસાભાઈની દુકાન !

ગોપાળ : ડોસાભાઈની ?

પ્રભુ : હા, તેઓ મારા બનેવી લાગે છે, એમને ત્યાં જ તો હું ઊતર્યો છું.

ગોપાળ : ચાલો, હું પણ તમારી સાથે આવું....જય જય ડોસાભાઈ!

ડોસાભાઈ : જય જય ગોપાળરાવજી !

ગોપાળ : આ તમારા સાળા પ્રભુભાઈ મારા જૂના દોસ્ત છે....

ડોસા० : એમ કે? આવો, આવો, બેસો ના!

ગોપાળ : ના, ના, બેસવાની ફુરસદ નથી ડોસાભાઈ, હું પ્રભુભાઈને મારે ત્યાં તેડવા આવ્યો છું....

ડોસા० : અરે ભાઈ, બે મિનિટ ટેકો તો ખરા!

પ્રભુ० : ભાઈજી, મારો કંઈ કાગળ કે તાર આજની ટપાલમાં?

ડોસા० : આ રહ્યા તમારા બે કાગળો. તાર બાર તો કંઈ આવ્યો નથી.

પ્રભુ : ઠીક ત્યારે, હું હવે ગોપાળરાવને ત્યાં જ જમવા રહીશ. બેનને કહેજો.

ડોસા० : હા, પણ તમે પાછા ક્યારે આવશો?

પ્રભુ : આવીશ આમ સાંઝ ના પાંચ છ વાગે. અમે ઘણા દિવસોએ મળીએ છીએ એટલે પેટ ભરીને વાતો કરવી છે.

ડોસા० : હા હા, પેટ ભરીને ભલે વાતો કરજો, પણ પાછા આવતાં પેટ ખાલી રાખીને તમે બન્ને આવજો, એટલું જ મારું કહેવું છે, કેમ ગોપાળરાવજી?

ગોપાળરાવ : બન્ને એટલે હું પણ?

ડોસા० : હાં હાં, તમે પણ. અમને શી ખબર કે તમે બન્ને આટલા બધા દોસ્તદાર છો? તો દોસ્તની પણ પરોણાગત કરવી જોઈએ ને?

ગોપાળ : મારી કેવી પરોણાગત?

ડોસા० : તમે આવશો તો પ્રભુભાઈને ને તેમની બહેનને પણ આનંદ થશે એટલા માટે.

ગોપાળ : વારુ ત્યારે, ચાલો પ્રભુભાઈ.

पाठ २ — भेटीचा सामान्य वार्तालाप (२)

ગોપાળ : આં રહ્યું આપણું ઘર. આવો, આવો....

પ્રભુ : વાહ! કેવું સુંદર લાગે છે. ઘરને આંગણે છોટો બગીચો. બાજુઓમાં પણ ઝાડો, જાણે બગીચામાં જ ઘર વસાવ્યું હોય! ઝાડો પણ

કેવા વિધવિધ. નાળિયેરી ને ચાંપો, આસોપાલવ ને આંબો, જાંબુ ને ચીકું; સુંદર ! સુંદર !....

ગોપાળ : અરે, તમે હજુ બહાર જ કે ?

રાધાબહેન : આવો પ્રભુભાઈ, ઘણા વરસો પછી તમારાં દર્શન થાય છે, જાણે ઉમરડાનું ફૂલ !

પ્રભુ : જય જય રાધાભાભી ! ઓળખાણ તો ઠીક રાખી લાગે છે !

રાધા : એમ કેમ બોલો છો, પ્રભુભાઈ ! તમારી ઓળખાણ શું વીસરી શકાય ? આટઆટલા વરસો આપણે એકબીજામાં ભળીને રહ્યા, તે શું તમને હું ભૂલી જાઉં ?

પ્રભુ : ના ના, હું આમસ્તું બોલ્યો, ભાભી ! બધા છોકરા લોક કયાં છે ?

રાધા : અહીં જ કહીં હશે....એ આવ્યા.

ગોપાળ : છોકરાઓને ગુજરાતી નથી આવડતી....मुलांनो, काकांच्या पाया पडा. हे आपले काका आहेत बरं का. જુઓ પ્રભુભાઈ, એ છે મારો વચલો દીકરો, સુરેશ, ને આ નાની દીકરી વંદના.

પ્રભુ : વારુ, વારુ મારા આશીર્વાદ છે, બાળકો. પણ ગોપાળરાવભાઈ, તમારો મોટો દીકરો....શું એનું નામ ?

રાધા : નરેન્દ્ર !

પ્રભુ : હા, નરેન્દ્ર. આપણે અમદાબાદ હતા ત્યારે તે, મને લાગે છે, ત્રણ કે ચાર વરસનો હશે.

ગોપાળ : હાસ્તો. અમે અમદાબાદ છોડયું ત્યારે તે ચાર વરસનો હતો. અત્યારે તેને ઓગણીસમું બેઠું છે. કૉલેજમાં બી. એ. જૂનિઅરમાં ભણે છે.

પ્રભુ : ઠીક ઠીક. અને આ સુરેશ ને આ વંદના ? તેઓ કયા વર્ગમાં છે ?

રાધા : સુરેશ છે અત્યારે નવમા વર્ગમાં ને વંદના છે સાતમા વર્ગમાં. પ્રભુભાઈ, તમારી રજા લઈને હું જરા રસોડામાં જાઉં છું.

પ્રભુ : ખુશીથી જાઓને. તમે નહિ જશો તો બપોર કેવી રીતે સધાય ! છોકરાઓ, તમે પણ સુખેથી રમવા ચાલ્યા જાઓ, હાં ! ગોપાળરાવ,

હવે મને કહો, અમદાબાદથી આવ્યા પછી તમે કેવી રીતે આ ઘર વસાવ્યું ? ઘર તો તમારું પોતાનું જ લાગે છે.

ગોપાળ : હા, પ્રભુભાઈ, તમારો તર્ક સાચો છે. ઘર તો આપણું જ છે. ચાલો હું તમને આખું બતાવું....સુરેશ, આ શું લાવ્યો ? સરબત. વારું લો, પ્રભુભાઈ આ તમારા માટે છે. તમે ચા લેતા ન હતા તેની એને યાદ છે.

પ્રભુ : (શરબત પીધા પછી) ચાલો.

ગોપાળ : આ આપણે બેઠા છીએ ને તે બેઠકનો ઓરડો....

પ્રભુ : ઠીક વિસ્તારવાળો લાગે છે; દીવાનખાનું જ કહી શકાય.

ગોપાળ : એની પછવાડે આ છે સૂવાનો ઓરડો ને આ તરફ છે તે ગ્રંથાલયનો ઓરડો. હું લખવા કરવા અહીં જ બેસું છું.

પ્રભુ : ઓરડો સારો છે, હવા-અજવાળું ને શાંતિ પણ. અહીં તો પુસ્તકોનું જ સામ્રાજ્ય લાગે છે. તમે શું લેખન ઉપર ચલાવો છો કે ?

ગોપાળ : હાં, થોડું ઘણું તેમ જ. અમદાબાદથી આવ્યા પછી હું એક હાયસ્કુલમાં શિક્ષક હતો. ત્યાં ૭–૮ વરસ સુધી નોકરી કીધી, તે જ અરસામાં મરાઠી સાપ્તાહિકોમાં, ને માસિકોમાં મારી વાર્તાઓ ને લેખ છપાતા ને મારો ભાવ વધવા લાગ્યો. આજે હું લેખક તરીકે અહીં પંકાયેલો છું એમ કહી શકાય. એટલે લખાણ ઉપર ગુજરાન ચલાવી શકાય એવી મારી સ્થિતિ અત્યારે છે. મારા પુસ્તકોએ જ મને ઘર બાંધવામાં સારી મદદ આપી એમ કહેવાય.

પ્રભુ : એમ ! ત્યારે તમે સાહિત્યિક છો કેમ ?

ગોપાળ : આ જુઓ, આ પાસેની નાની ઓરડી. અટારોપટારો બધો એમાં ગોઠવી દીધો છે. એટલે બાકીના ખંડમાં રોજના ઉપયોગવગરનું કશું પડ્યું નહિ રહે.

પ્રભુ : આ કલ્પના સરસ છે હો ! અહીં તો સામાન પણ આમતેમ વિખરાયેલો નથી લાગતો; ઠીક ગોઠવી દીધો છે.

ગોપાળ : તમારી ભાભીની આ દૂરંદેશી છે. હવે આપણે રસોડા પાસે આવ્યા. આ એમનો—કે કહો સ્ત્રીઓનો—બેસવાઉઠવાનો ઓરડો, અને આ રહ્યું રસોડું.

પ્રભુ : રસોડાનો ઓરડો પણ સ્વચ્છ, સુઘડ ને ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં મોટો છે. એટલે જ જમવાની મેજ રાખી છતાં અગવડ જેવું અહીં કંઈ લાગતું નથી.

ગોપાળ : ઘરની પછવાડે આ એક નાહવાની ઓરડી ને બે સંડાસ એવી વ્યવસ્થા છે. બહાર ચારે તરફ બગીચો કરવાનો કંઈક પ્રયાસ કર્યો છે.

પ્રભુ : પ્રયાસ શું? સુંદર ફૂલ ને ફળઝાડો વાવ્યાં છે, પપૈયા છે, જામફળી ને ચીકુ ને કેળો છે. સુંદર સુંદર ક્યારીઓમાંથી સરસ ગુચ્છો ડોકિયું ઉપર કરે છે. જાણે સરસ ચિત્ર જ આલેખ્યું હોય ને!

ગોપાળ : તે પણ ઘણું ખરું તમારી ભાભીનું જ કરતૂક હોં.

पाठ ३ — चौकशी (પૂછપરછ), भाग १

મુસાફર : અહીંથી નેહરુ પાર્ક કેટલે દૂર છે, ભાઈ?

જવાબ : લગભગ અઢી માઈલ હશે.

મુસા૦ : અત્યારે કેટલા વાગ્યા છે?

જવાબ : સાડાચાર ને ઉપર દસ મિનિટ થયાં છે.

મુસા૦ : અહીંથી પાર્ક કેવી રીતે જવાય?

જવાબ : આમ સીધું જઈને પછી જમણી બાજુએ જે રસ્તો જાય છે તે પાર્ક તરફ જ લઈ જશે.

મુસા૦ : મુંબઈ જતી રેલગાડીઓ કેટલી છે?

જવાબ : સવારથી રાતસુધી દસેક ગાડીઓ છે.

મુસા૦ : પાર્કથી સ્ટેશન જવાને માટે ત્યાં કંઈ વાહન મળે છે ખરું?

જવાબ : હા. ત્યાં ઑટોરિક્ષા, ટૅક્સી, ટાંગો ગમે તે મળી શકશે. બસગાડી પણ પાર્કથી જરા દૂર થઈને સ્ટેશને જાય છે.

મુસા૦ : એમ કે? અહીં સારી ગુજરાતી વીશી છે કે?

જવાબ : હા. તમારે જરા પાછા વળવું પડશે એટલે 'આર્યનિવાસ' કરીને એક ગુજરાતી વીશી તમને મળશે.

મુસા૦ : કેટલે દૂર જવું પડશે?

જવાબ : અડધો એક માઈલ.

મુસા૦ : ત્યારે પાછળ જવા કરતાં આગળ જવું સારું. આગળ પાર્કના રસ્તાપર કોઈ બીજી વીશી આવે છે?

જવાબ : ત્યાં વીશી તો નથી પણ હૉટેલ કે રેસ્તોરાં છે.

મુસા૦ : ઓ રિક્શાવાળા, મારે નેહરુ પાર્ક જવું છે, શું લેશો?

જવાબ : તમે જ સમજીને આપો ને.

મુસા૦ : ના ભાઈ ના, તેમ નહિ. તમે કહી દેજો.

જવાબ : તો દોઢ રુપિયો લઈશ, સાહેબ.

મુસા૦ : શું આ રિક્શાવાળો ઠીક કહે છે? તમે તો કહ્યું હતું કે પાર્ક અહીંથી અઢી માઈલ છે, ખરું ને?

જવાબ : હા, દોઢ રુપિયો આપવામાં વાંધો નથી.

મુસા૦ : ઠીક, જય જય, ભાઈ તમારો આભારી છું. રિક્શાવાળા, મને ઠેઠ નેહરુ પાર્કમાં પહોંચાડી દો.

રિક્શાવાળો : આ પાર્ક આવી ગયું, સાહેબ.

મુસા૦ : ઠીક, આ લ્યો તમારા દામ.

ભેળવાળો : સાહેબ, કોરી ભેળ, મસાલાવાળી ભેળ, મમરા, ભૂંજેલી મગફળી, ચણેચટપટે કંઈ લેશો?

મુસા૦ : હા, ભૂંજેલી મગફળી આપો ચાર આનાની. મમરા શું ભાવ વેચો છો?

ભેળવાળો : દસ પૈસા માપ છે, સાહેબ.

મુસા૦ : આટલું માપ ને દસ પૈસા? અહીં સારી વીશી છે કે?

ભેળવાળો : વીશી તો નથી, સાહેબ, પણ ચાની હૉટેલ છે.

મુસા૦ : વારુ! હવે ખૂબ ભમી લીધું. ભૂખ તો ઘણી લાગી છે. સ્ટેશને જ જાઉં ને જમી લઉં. અહીં રિક્શા કે ટેક્સી દેખાતી નથી. ઓ ટાંગાવાળા, સ્ટેશને જવું છે, શું લેશો?

ટાંગાવાળો : દોઢ રૂપિયો સાબ.

મુસા૦ : દોઢ રૂપિયો? સ્ટેશન કેટલે દૂર છે, ભાઈ?

ટાંગાવાળો : લગભગ બે માઇલ છે, સાબ.

મુસા૦ : તો રૂપિયા આપું ?

ટાંગાવાળો : રૂપિયાથી શું થવાનું હતું, સા'બ ? ઘોડાનું પણ પેટ ન ભરે તો અમારું શું ? પણ ચાલો, સવા રૂપિયો આપો સાબ, આરામથી સ્ટેશને લઈ જઈશ. મારો ટાંગો તો જુઓ !

મુસા૦ : ચાલો. અત્યારે કેટલા વાગ્યા હશે ?

ટાંગાવાળો : જુઓ, તે સામેની દુકાનમાં ઘડિયાળ દેખાય છે. સવા છ થયા લાગે છે.

મુસા૦ : તો હવે મુંબઈ જતી કઈ ગાડી મળશે ?

ટાંગાવાળો : હવે, સાબ, મુંબઈ જવાને માટે પોણા સાતની તરતની ગાડી છે.

મુસા૦ : પોણા સાત ? મારા બાપ, તો જલદી કરવી પડશે. વીસ મિનિટમાં તમે મને સ્ટેશને પહોંચાડી દેશો ?

ટાંગાવાળો : હા હા, કેમ નહિ, આ મારો ઘોડો એટલે ફોર્ડ મોટર માનો, સા'બ. જલદી બેસો. ચાલ રે ફકડ્યા.

पाठ ४—चौकशी (पूछपरछ), भाग २

મહેમાન : સમારંભ પૂરો થયો છે, હવે આગળનો કાર્યક્રમ હાથમાં લેવા તમારી રજા મળશે ને ?

ઘરવાળા યજમાન : હા, ખુશીથી. શું છે બોલો તમારો હવે પછીનો કાર્યક્રમ ?

મહેમાન : મારે આ પૂના શહેર આખું જોવું છે—અહીંનું બજાર પણ. મારી પાસે બે દિવસ બાકી છે. તેટલામાં જેટલું જોઈ શકાય તેટલું જોઈ લેવું છે. તો કહો શું શું જોવા જેવું અહીં છે તે.

યજમાન : જોવા જેવું તો ઘણું છે ને તે બે દિવસોમાં આટોપી શકાય એમ નથી. હવે જુઓ ને, તમને કહું—પર્વતી છે, હનુમાન ટેકરી એટલે જ્યાં નામદાર ગોખલેએ આમરણ દેશસેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી તે સ્થાન છે, સિંદિયાની છત્રી, પાર્કો જોવાં હોય તો બે ત્રણ પાર્કો છે,

મોટા બાગો—એટલે કે એમ્પ્રેસ ગાર્ડન, બોટેનિકલ ગાર્ડન જેવા છે, પેશવાનો 'શનિવાર વાડા' કરીને ઐતિહાસિક ઠેકાણું છે, આગાખાન મહાલની અંદર કસ્તુરબા ગાંધી ને મહાદેવ દેસાઈની સમાધિઓ, એવાં એવાં ઘણાં સ્થાનો છે. પણ એવી યાદી કરવાની જરૂર નથી, તમારા જેવા મહેમાનો માટે અમારી મહાનગરપાલિકાએ એક ખાસ વ્યવસ્થા કરી છે—બસગાડીની. એને વડે આરામથી મુખ્ય મુખ્ય ઠેકાણોને તમે મળી ને જોઈ શકો છો. તે બસગાડીનું નામ જ 'આરામ ગાડી' છે.

મહેમાન : એ આરામ ગાડી કયાંથી ને કયારે નીકળે છે?

યજમાન : ડેક્કન જિમખાના બસસ્ટેશન છે ત્યાંથી તે સવારે ને સાંજે એમ બે વખત નીકળે છે ને બધું બતાવી કરીને બે કલાકમાં પાછું ત્યાં જ લાવી મૂકે છે.

મહેમાન : સારું, આ ગાડીનો હું જરૂર લાભ લઈશ.

યજમાન : ના, પણ એટલાથી પૂરું નહિ થાય. પૂના આવી તમે અહીંની કેટલીક સંસ્થાઓની ભેટે નહિ જશો તો ખોશો. અહિંયા એટલી બધી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ છે કે બે દિવસ તો એમને જોવાને પણ પૂરા નહિ પડે. જુઓ, ભારત ઇતિહાસ સંશોધન મંડળ છે, પૂના વિદ્યાપીઠ છે, ફર્ગસન કૉલેજનું નામ તો તમે સાંભળ્યું જ હશે જેમાં નામદાર ગોખલે, આગરકર ને લોકમાન્ય તિલક જેવા આપણા નેતાઓ એક વખતે આચાર્ય હતા તે, તેનું ગ્રંથાલય તો ખાસ જોવા જેવું છે હોં, પછી ગોખલેએ સ્થાપેલી સર્વન્ટ્સ ઑફ્ ઇંડિયા સોસાયટી ને ત્યાંનું મોટું અર્થશાસ્ત્ર-રાજ્યશાસ્ત્રના ગ્રંથોનું ભંડાર, ભાંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યા સંશોધન મંદિર, કર્વેનગરમાં ભારતરત્ન અણ્ણાસાહેબ કર્વેએ સ્થાપન કરેલી સ્ત્રી કેળવણી કાર્યની સંસ્થા, મહારાષ્ટ્ર રાષ્ટ્રભાષા સભા ને તેનું ખાસ સુંદર રાષ્ટ્રભાષાગ્રંથાલય, પછી અહીંનું પુરાણું ખેતી મહાવિદ્યાલય વગેરે સંસ્થાઓને મળવા વગર જવાય જ નહિ. વળી એક બે દિવસની સવડ કાઢી શકો તો આજુબાજુમાં પ્રસિદ્ધ સિંહગઢ છે, ખડકવાસલા તળાવ ને એની પાસે જ નેશનલ ડિફેન્સ એકેડમી, પછી નેશનલ કેમિકલ લેબોરેટરી, પૂનાથી લગભગ વીસ માઇલ પર ઉરુળીમાં

મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્થાપેલું 'નિસર્ગોપચાર આશ્રમ' વગેરે અનેક સ્થાનો છે.

મહેમાન : તમે માહિતી તો સુંદર આપી, એવી રીતે કે મન મુકામ લંબાવવા લલચાય. પણ મારી પાસે વખત તો મર્યાદિત જ છે, એટલે તેટલામાં જેટલું બને તેટલું જ મુખ્ય મુખ્ય આટોપી લેવું ઘટે. રેલ્વેને આજ કાલ ભીડ કેટલી રહે છે? મને લાગે છે ઘણી જ હશે. એટલે રિઝર્વેશનનું કંઈક કરવું જોઈશે.

યજમાન : ભીડ તો ન પૂછાય એવી. પણ રિઝર્વેશન આપણે કરી રાખીશું, તમારો જવાનો દિવસ નક્કી કરો એટલે અત્યારે તેની જ વ્યવસ્થા કરું.

મહેમાન : હા, તે પણ હમણાં જ નક્કી કરવું પડશે કેમ? ત્યારે આજે છે ગુરુવાર દસમી તારીખ. સત્તરમીએ મારે સુરત હાજર રહેવુંજ જોઈએ, એટલે શુક્ર, શનિ ને રવિ આ ત્રણ દિવસોમાં અહિંનું કામ પતાવી સોમવારે એટલે કે ચૌદમીએ સવારે મારે અહીંથી ઊપડવુંજ પડશે. તો સોમવારે સવારની ગાડીમાં રિઝર્વેશન મળે તો લઈ લેવાનું.

યજમાન : ઠીક, તેવી વ્યવસ્થા કરું છું.

अभ्यास

तुम्ही मुंबईला गेला आहात असे समजा. बोरीबंदर स्टेशनवर सरकारी चौकशी-कचेरीत मुंबई शहरातील सचिवालय, मलबार टेकडी, चौपाटी, म्युझियम, व्हिक्टोरिया गार्डन या ठिकाणांची तुम्ही माहिती घेत आहात व तेथून सुरतेला जाणाऱ्या गाडीचा तपास करीत आहात असे कल्पून ती चौकशी गुजरातीत लिहा.

पाठ ५—बाजार

મકરંદ : નરહરિભાઈ, ક્યાં ચાલ્યા?

નરહરિ : બજાર જાઉં છું, તમારે આવવું છે?

મકરંદ : હા, થેલીઓ ને પૈસા લઈને એ હું આવ્યો.

નરહરિ : તમારે શું શું લેવું છે?

મકરંદ : આજે આખો બજાર ખરીદ કરવો છે કહો ને! કરિયાણું—એટલે તલ, તજ, લવિંગ, જીરું, ધાણા, રાઈ, ખસખસ, વરિયાળી વગેરે; ગોળ, સાકર, ચા, કૉફી, સાબુચોખા, મગફળી, પછી શાકભાજી તો છે જ; ફળો પણ થોડાં લેવાં છે....

નરહરિ : આજે છે શું તમારા ઘરમાં? જાફત છે કે શું?

મકરંદ : જાફત જ કહો! આજે અમારે ત્યાં કેટલાક બડા મહેમાન આવ્યા છે—અમારા કાકાના દોસ્તદાર છે, કલકત્તાના.

નરહરિ : એટલે જ તો. ચાલો, હું તમને મદદ કરું. પહેલાં આપણે ગાંધીની દુકાને જઈ કરિયાણાની ચીજો પતાવી દઈશું. આ આવી ચંદુસેઠ ગાંધીની દુકાન. ચંદુસેઠજી, આ યાદીમુજબ ચીજો આપશો? ઠીક. કેટલું બિલ થયું? ચા, કૉફી, ગોળ ને સાકર બધું ઉમેર્યું છે ને એની અંદર? મકરંદભાઈ, બાર રૂપિયા ને ત્રીસ પૈસા એમને આપો. કેટલા પૈસા આપ્યા? પંદર રૂપિયા? તો બે રૂપિયા ને સિત્તેર પૈસા પાછા લેજો. ચંદુસેઠજી, અમારા સામાનનો આ થેલો અમે અહિંયા જ મૂકી જઈએ છીએ, વળતાં લેતા જઇશું. ચાલો, હવે શાક બજારમાં.

મકરંદ : આ લાઇન છે ભાજીપાલાની. નરહરિભાઈ, મને મૂળા, ફુદીનો, મેથી, કોથમીર, ફુલાવર, કોબી વગેરે અહીં લેવું છે.

નરહરિ : હું પણ કંઈક લેવાનો છું. ચાલો, આપણે જોઈએ. અહીં, મકરંદભાઈ, તમારે જોઈતી બધી ભાજી છે. હું પણ લઈ લઉં છું. હવે આપણે ફળભાજી લેવા ત્યાં—પેલી બાજુ જઈએ. આજે બજાર ભરપૂર લાગે છે. ભાવ કેવા છે—ચડ્યા છે, ઊતર્યા છે કે જેવા ને તેવા જ છે જોઈએ. રીંગણાં કેમ આપ્યાં, ભાઈ? ચાર આના કિલો? ભાવ ઊતર્યો લાગે છે, મકરંદભાઈ. અને આ દૂધી, ને ભીંડા, ને ગવાર? તેના પણ ભાવ ઊતરેલા જ છે. મારે ટમાટાં લેવાં છે.

મકરંદ : હું પણ લેવાનો છું. લીંબુ, આદુ, લીલું મરચું આ તરફ છે. બે કિલો બટાકા ને એક કિલો ડુંગળી પણ લેવાની છે. આ અહીં પાપડી દેખાય છે. શું ભાવે પાપડી આપી, કાછીભાઈ? ચાર આના પાવ? એ તો મોંઘી વસ્તુ થઈ. ને પેલા કોળાનું શું? ચાર આના

પાવ જ? તો એ અડધો કિલો આપો. હવે આપણો શાકબજાર પૂરો થયો. તમારો?

નરહરિ : હા. પણ તમારી યાદી તો જુઓ.

મકરંદ : અરે, નાળિયેર તો રહી જ ગયો. હા, હવે અહીંનું કામ પૂરું થયું. હવે થોડા કેળાં, નારંગી, મોસંબી, પપૈયાં, ચીકુ લીધા કે પત્યું.

पाठ ६—दुकान

દુકાનદાર : આવો ભાઈસા'બ, કહો, શું આપું?

ગ્રાહક : મને શર્ટ, કોટ, પૅન્ટ ને હાફ પૅન્ટ માટે કપડાં લેવાનાં છે.

દુકાનદાર : વારુ. મારી પાસે કોટ-પૅન્ટ ને હાફપૅન્ટ માટે જાત-જાતના કપડાં છે, તે બતાવું. આ છે ટેરેલિન, આ ટેરેકોટ, આ સિલ્ક, આ છે નાયલૉન....

ગ્રાહક : આના દરેકના ભાવ બતાવશો?

દુકાનદાર : હા જી, આનો ભાવ ૨૦ રૂ. મીટર, પનો મોટો છે એટલે ઓછું લાગે....

ગ્રાહક : સૂટ કરવો હોય તો આ કપડાનું ખરચ કેટલું આવે?

દુકાનદાર : કપડાનું ખરચ સાઠેક રૂપિયા ને દરજીની સિવડામણ જે થાય તે—કહો વીસેક રૂપિયા, એટલે ઍંશી પંચ્યાસીની અંદર ખાસ્સો સૂટ થઈ જાય, તમને તે શોભે પણ ખરો.

ગ્રાહક : આના કરતાં આ કપડું હલકું છે કે? ટકાઉ કેવું?

દુકાનદાર : ભાઈસાબ, ટકવાની ને દેખાવની બધી બાબતમાં સૌથી આ કપડું સરસ, મારી સિફારસ છે કે આ જ તમે પસંદ કરવું. બાકી, બીજું આ છે, આનું ડિઝાઈન વગેરે તમને પસંદ હોય તો આ પણ ટકાઉ તો છે જ, આના કરતાં આનું ખરચ નક્કી જ ઓછું.

ગ્રાહક : ઠીક, ત્યારે એક સૂટનું આ ફાડો, હાફપૅન્ટને માટે આમાંથી કાઢી આપો. અને હવે શર્ટ માટે જોવાનું રહ્યું.

દુકાનદાર : આ રહ્યું શર્ટનું કપડું. બીજું આ પણ જુઓ, એકથી એક સરસ. ઇસ્ત્રીને માટે આ કપડું વધારે અનુકૂળ.

આસક : આ ત્રણેના ભાવમાં શો ફેર ?

દુકાનદાર : ફેર તો સહેજ છે. મીટર પાછળ ત્રણ-ચાર આનાનો કહો ની. પણ દેખાવમાં આ કપડું સરસ, પનો પણ એનો મોટો હોઈ ઓછું લાગે.

ગ્રાહક : તો એમ કરો, આ ત્રણેમાંથી એકેક શર્ટનું ફાડો.

દુકાનદા : ઠીક કહ્યું.

ગ્રાહક : આખું બિલ શું થયું ?

દુકાનદાર : સૂટના કપડાના સવા ત્રણ મીટરના રૂપિયા વીસ પ્રમાણે પાંસઠ, હાફ્પૅન્ટના દસ રૂપિયા ને ઓગણીસ પૈસા, ને શર્ટોના કપડાંના તેવીસ રૂપિયા ત્રીસ પૈસા, કુલ અઠ્ઠાણું રૂપિયા ઓગણપચાસ પૈસા થયા.

ગ્રાહક : ઠીક, આ એક કામ પત્યું. હવે અમારે ચાર સાડીઓ લેવાની છે, પણ તે તો ઘેરે જઈને બતાવવી પડશે. જાંગડ ઉપર આપશો ?

દુકાનદાર : માફ કરો, જાંગડ ઉપર માલ આપવાનો અમારો રિવાજ નથી. પણ ચિંતા નહિ, અમારો માણુસ અમે માલ દઈ તમારા સરનામાપર જરૂર મોકલી દઈશું. તમે અહીં માલ પસંદ કરો, મને જે નંગ ઠીક લાગતા હોય તે તેમાં ઉમેરી અમારો માણસ તમારે ત્યાં તમે કહેશો તે વખતે આવશે, એટલે તમને પણ તસ્દી નહિ.

ગ્રાહક : આ તમે ઠીક કહ્યું.

पाठ ७—व्यापाऱ्याची पेढी

વેપારી : આવો દિનકરભાઈ, ભલે પધાર્યા !

દિનકર : જય ગોપાલ સેઠજી, તમારું તેડું આવ્યું એટલે તરત નીકળી પડ્યો.

વેપારી : ઠીક કર્યું દિનકરભાઈ. હવે દિવાળી પાસે આવી, અમારા સાલભરના હિસાબ આ દિવસોમાં પૂરા થાય છે એ તમે જાણતા જ હશો.

દિનકર : હા, જાણું છું.

વેપારી : અમારા મુનીમ કહેતા હતા કે તમારા નામપર કંઈક લેણું નીકળે છે. એટલે લાગ્યું તમને જ બોલાવી લાવું.

દિનકર : હા, મુનીમભાઈનું કહેવું સાચું છે. મેં કેટલોક માલ તમારે ત્યાંથી લીધો છે ખરો, તે ઉધાર ખાતે મારા નામ પર પડ્યો હશે, કંઈ ઉબળેક રકમ પણ હોય. મુનીમજી, મારા નામનું ખાતાપત્રું તો તૈયાર કર્યું હશે ને? મને આપશો?

મુનીમ : હા જી હા, આ રહ્યું તમારું ખાતાપત્રું.

દિનકર : હેં? ત્રણસો સત્તાવન રૂપિયા અડતાલીસ પૈસા? એટલી બધી રક્કમ થઈ? હિસાબ તો બરાબર જ નોંધ્યો હશે?

મુનીમ : જાતે જ જોઇ લ્યો ની ભાઇ, એટલે ધાસ્તી નહિ.

સેઠજી : હા, હા, એટલાવાસ્તે જ તો તમને બોલાવી લાવ્યો.

દિનકર : ગયા માગસરમાં મેં તમારે ત્યાંથી ઉબલક પોણો સો રૂપિયા ઊચલ્યા હતા, પછી એકવાર દસ કે અગ્યાર મીટર કપડું લઈ ગયો હતો તેના કેટલા લખ્યા છે? તેત્રીસ રૂપિયાં સત્તોતેર પૈસા. પેલી રકમ શાની છે—એક સો બોતેર રૂપિયા પંચાવન પૈસા? તેલની? તેલ કોણ લઈ ગયા હતા? જરા મારું ખાતું કાઢીને બતાવશો? તેમાં 'હાથે' લાગ્યું હશે.

મુનીમ : આ તમારું ખાતું. તેલનો વહેવાર છ વખત થયો છે, ને તે અલગ અલગ માણસોએ કરેલો લાગે છે. એક વખત ચંદુ લઈ ગયો, એક વખત લલિતાભાભી પોતે લઈ ગયા, ત્રીજી વખતનું પાછું ચંદુનું જ નામ છે, ચોથી વખત........

દિનકર : રહેવા દો, સમજી ગયો. પણ એ વહેવાર આમ ઉધારીનો શું કામ આ લોકોએ કર્યો હશે સમજાતું નથી. વારું, હું પૂછી જોઈશ. બને ત્યાંસુધી ઉધાર વહેવાર કરવો નહિ એવી મારી તાકીદ છે એટલે જોવા માગ્યું. પછીની બાબ શું છે? કપડાની જ. પચાસ રૂપિયા ત્રીસ પૈસા. પછી ગાંધીયાણું પાંચ વખત. તેના થયા છત્રીસ રૂપિયા દસ પૈસા....ઠીક. ખાતું જોયું. તમે સાલ આખરસુધી રાહ જોઈ તે માટે ધન્યવાદ. હું કાલે રકમ ચૂકતી કરીશ.

શેઠજી : ધન્યવાદ શા ! આ તો અમે ધંધો કરવા બેઠા છીએ તો ગ્રાહકની સવડ-સગવડ સાચવવી જ રહી. ભલે કાલે મોકલજો હોં! જય જય.

अभ्यास

स्टेशनरी मालाच्या दुकानात तुम्हांला कागद, वह्या, पेन, पेन्सिल, शाई वगैरे वस्तू घ्यायच्या असे कल्पून तेथे होणारा सर्व संवाद गुजरातीत लिहा.

पाठ ८ — टेलिफोन

[ટેલિફોનનો ઘંટ ઘણ ઘણ વાગે છે]

બાબુભાઈ (રિસીવ્હર ઊચકીને) : કોણ? અમૃતરાવ?.... હાં, હું બાબુભાઈ છું....કહો....હં, કાલે તમે ઑફિસે આવી ગયેલા કેમ? હાં, હું તે વખતે બહાર ગયો હોઈશ. તમે ગગલભાઈને મળ્યા હતા કે? હં,...અં?.... હં.... પણ એમનું કહેવું બરાબર જ છે, તમે.... અં? તમને ખબર નહિ હતી? અરે, કાયદો અજ્ઞાન જાણતો નથી એ જેટલું સત્ય તેટલું જ વ્યવહારમાં પણ પાર્ટીનું અજ્ઞાન કોઈ માનવા તૈયાર થવાનું નથી સાહેબ. અં?.... હા.... હા, તમે સોદો કર્યો મારા કહેવાપ્રમાણે.... અં? હા હા, એ તો હું ક્યાં ના પાડું છું, પણ ચાવીનો ઉપયોગ તાળું ખોલવા પૂરતો જ ને, તાળું ખોલ્યાપછી આગળની જવાબદારી ચાવી ઉપર રહે કે? તે તો તાળું ખોલનારના માથાપર રહે ને? અં?.... સાચું, પણ તમારું સોદાનું સાટું તો થઈ ગયું છે ને? કેટલામાં સોદો પૂરો થયો? સત્તાવીસ હજાર? વારુ, ત્યારે સાટાનું બાનું તો અત્યારે તમારે આપવું જ પડશે. આ બાબતમાં ગગલભાઈ મારું કંઇ સાંભળે એમ મને લાગતું નથી. એ તો વેપારનો રિવાજ જ છે, તેની અંદર આપણે દખલ ન કરીએ.... અં? હા, હા, હું તો કંઇ કાટલાંદાસ થવા ઇચ્છતો નથી. એ સોદો મને ઠીક લાગ્યો એટલે મેં તમારું હિત ચાહીને.... ના, ભાઇ ના, સાટાનું બાનું તમારે પૂરું કરવું જ પડશે. તેના કેટલા પૈસા તેઓ માગે છે? સાત હજાર? તો તેટલા રોકડા પૈસા ચૂકવી દેજો. પછી આ સોદામાં

તમે હજારો રૂપિયા કમાવો ત્યારે? ઠીક....માફ કરજો હોં, મારી સલાહ તમારા હિતની છે.... જય જય!

पाठ ९—आजारी (દરદી)

ધીરુ : બા, ઓ બા....

બા : શૂ:! ચુપ થા, ચંદુ માંદો છે ને સૂતો છે.

ધીરુ : ચંદુ માંદો પડ્યો છે? ક્યારે? સવારે તો સારો હતો.

બા : હા, બપોરે જ તેનું માથું દૂખવા લાગ્યું હતું, કેમે કરીને મટે નહિ, પછી નસકોરાંમાંથી લોહી પણ નીકળ્યું હતું, ને અંગ ભરાઈ જઈ તાવ પણ ચડ્યો હતો.

ધીરુ : ડૉક્ટરને બોલાવી લાવ્યાં હતાં કે?

બા : હા, ડૉક્ટરે આવીને તપાસ્યું હતું....

ધીરુ : ડૉક્ટર શું કહે? ચિંતા કરવા જેવું છે?

બા : ના, ડૉક્ટરે એક ઇંજેક્શન આપ્યું ને કહ્યું કે દવા આપું છું તે દિવસમાં ચાર વખત લેવી ને એમને સાંજે તબિયતના હાલ જણાવવા. દવા આપી ગયા છે.

ધીરુ : પણ દરદ શું છે? તે નથી કહ્યું?

બા : કહ્યું, ઉનાળાનું પરિણામ છે, આ દિવસોમાં તડકામાં છોકરાઓને રમવા દેવું નહિ, ઉષ્માઘાતનો ભય રહે છે, આ ઉષ્માઘાતનો જ પ્રકાર છે.

ધીરુ : સાંજે સમાચાર આપવા ડૉક્ટરે કહ્યું હતું ને? તો હું જાઉં?

બા : વારુ, જઈને કહે કે તાવ હજી છે.

ધીરુ : અત્યારે કેટલો છે?

બા : તે તો મેં જોયો જ નથી, ચાર વાગે સો હતો, ત્યારપછી તે સૂતો, તું જરા થોભીને જજે. અત્યારે સાડાછ થયા છે. ઉંઘ તો સારી લાગી છે.

ધીરુ : વારુ.

બા : ચંદુ જાગ્યો લાગે છે. મારા ચાંદ, કેવું લાગે છે હવે તને? અરે,

તાવ તો સાવ ઊતરી ગયો જણાય છે, છતાં આપણે તાપનળીમાં જોઈએ હાં !....નૉર્મલ છે. હવે માથાનો દુખાવ કેમ છે, ભાઈ?

ચંદુ : નથી દુખતું, સાવ મટી ગયું. હવે મને ખૂબ સારું લાગે છે. હું ઊઠું ?

બા : ના, એવી ઉતાવળ નહિ કરવાની હોં ! તાવ હમણાં જ હઠ્યો છે, ડૉક્ટરને જણાવી આવવું જોઈએ, પછી તે કહે ત્યારે ઊઠવાનું હોં, બાપા !

ચંદુ : બા, મને ખૂબ ભૂખ લાગી છે.

બા : હા, ધીરુ ડૉક્ટરને તરત પૂછી આવશે. ધીરુભાઈ, ડૉક્ટરને કહેજે કે ચંદુનો તાવ તદ્દન ઊતરી ગયો છે, માથું બિલકુલ દુખતું નથી, ને તેને ખૂબ ભૂખ લાગી છે, ને તે હવે ઊઠવા માગે છે, તો તેને ખાવા શું આપવું ? ને ઊઠવા દેવું કે નહિ ?

ધીરુ : વારુ.

બા : પછી દવા તેમણે આપેલી તે તો ખતમ થઈ, એમ કહેજે.

ધીરુ : વારુ. તો હું જાઉં ?

બા : જઈને તરત પાછો આવ હોં ! ચંદુ ને ભૂખ લાગી છે, તું આવીશ એટલે હું તેને ખવડાવીશ.

पाठ १०—स्वैपाकघर (રસોડું)

કનુ : બા, મને ભૂખ લાગી છે.

બા : હા, રસોઈ તૈયાર જ છે. હું રોટલી વણી રહી છું, હમણાં થઈ જશે. લીલા, સંતોક, લલ્લુ, બધા આવી ગયા કે ? ને બાપુ આવ્યા છે કે નહિ જુઓ. નહિ આવ્યા હોય તો હમણાં આવશે. મોટાભાઈ પણ આવ્યા કે ? હવે બધાએ સાથે જ જમવા બેસવાનું.

કનુ : લીલાબહેન ને સંતોકબહેન બહાર વાતો કરતાં બેઠાં છે, લલ્લુ પાડોશના રમણ સાથે ગપાટા હાંકે છે. એ જુઓ, મોટાભાઈ ને બાપુ પણ આવી ગયા. ચાલ, હવે અમને જલ્દી પીરસજે.

બા : હાસ્તો. પણ તેં હાથ પગ મોં ધોઈ લીધાં ? બધાને કહી આવ તૈયાર થઈને આવવા. હમણાં પીરસું છું.

કનુ : ઓ લલ્લો, લીલાબહેન, સંતોકબહેન, ચાલો જલદી જમવા, બા બોલાવે છે.

સંતોક : કેમ બા, પાટલા માંડું કે?

બા : હા, બાપુ આવ્યાં છે ને? લીલા, તું તેમને કહી આવ. મોટાભાઈને પણ તેડી લાવ.

મોટાભાઈ : એ હું આવ્યો.

બાપુ : હું પણ તૈયાર જ છું.

બા : તો ચાલો, બેસો જમવા.

કનુ : બા, મને મુરબ્બો આપ.

લલ્લુ : બા, મને રાયતું જોઈએ, ને મને બે રોટલી આપ.

બાપુ : છોકરાઓ, આમ મંગાય નહિ. બા પહેલાં બધાને બધું ભાણામાં પીરસશે, પછી જેને જે જોઈતું હોય તે તેણે શાંતિથી માગવું, હો!

સંતોક : બા, હું તમને મદદ કરું છું. તમારી સાથે જ હું જમવા બેસીશ.

બા : બેટી, તને પણ ભૂખ લાગી હશે ને, તો તું પણ જમવા બેસ, હું બધાને પીરસીશ. રોટલી વણવાનું તો પૂરું થયું છે. હવે કંઈ કામ રહ્યું નથી.

સંતોક : ના બા, હું તમને મદદ કરીશ.

લીલા : ના સંતોક, તું બેસી જા, હું બાને મદદ કરીશ.

બાપુ : ના લીલા, હું બાને મદદ કરીશ. હવે બાને મદદ કરવા કોણ કોણ તૈયાર થાય છે, બોલો.

છોકરાઓ : અમે બધા....

બાપુ : તો, દીકરાઓ, બાને મદદ જ શા માટે જોઈએ? આપણે બધા ઊભા થઈ બાને મદદ કરીશું તો વળી જમનાર કોણ?

કનુ : ના, બાપુ, હું તો જમવાનો. મને ઘણી ભૂખ લાગી છે.

લલ્લુ : મને પણ; હું પણ જમવાનો.

બાપુ : કંઈ વાંધો નહિ, મને પણ ખૂબ ભૂખ લાગી છે. આજે લંચમાં

ચા-બિસ્કુટ પણ થયું નહિ; ખૂબ કામ હતું. એટલે મને જમવા મળે તો હું પણ જમવાનો.

બા : ત્યારે હવે મદદ કરવાની વાત જવા દો ને, મને પણ ભૂખ લાગી છે તે બધાને પીરસવાથી મટશે. સંતોક, બધાને માટે પાટલા, થાળી વાટકી, પવાલાં ને પાણી ભરીને લોટા મૂક્યા છે?

સંતોક : હા, બા.

બા : હવે આ શાક પીરસ........

લલ્લુ : શાનું શાક છે, બા?

બા : ફુલાવરનું, તમને બધાને ભાવે એવું. આ દાળ છે. દાળમાં સરગવાની સીંગ છે હોં. આ ટમાટાં-કાકડીનું કચુમર. કનુ, તને ખૂબ ભાવે છે ને? ને એ છે ફુદીનાની ચટણી. મોટાભાઈ, તને કઢી હમણાં જ આપું કે?

મોટાભાઈ : હાં, આપી દેજે. બાપુ, આજે ખોખોમાં એટલી મજા આવી!

બાપુ : એમ કે!

લલ્લુ : બાપુ, અમારી શાળાની ક્રિકેટ ટીમમાં મારો પણ નંબર લાગ્યો છે.

બાપુ : એમ કે! ને કનુ, તારી પરીક્ષાનો પરિણામ ક્યારે બહાર પડવાનો છે?

કનુ : હજી બે દિવસ વાર છે, બાપુ!

બા : તમને કંસાર આપું? શાક કેવું થયું છે? વઘારમાં હિંગ વગેરે ઠીક પડ્યું છે?

બાપુ : બધી વાનીઓ ઉત્તમોત્તમ છે. કરનાર ને પીરસનારના હાથ મીઠા હોય તો બધું મીઠું, કેમ લલ્લુ?

લલ્લુ : બાના હાથ મીઠા છે, બાપુ? ચાખી જોવા જોઈએ.

બાપુ : અરે, હાથ કંઈ આમ ચાખવાના હશે? એ તો ચખાય હૃદયપરથી.

કનુ : બા મને ઊંઘ આવે છે.

બા : આમ જમતાં જમતાં ઊંઘ આવી કે? ખાવાનું પૂરું થયું? તો ઊઠ, હાથ મોં સારી રીતે ધોઈ, કપડાં બદલી સુઇ જા.

બાપુ : દાંત ઘસવાનું ભૂલીશ નહિ, બેટા! જમ્યા પછી દાંત ઠીક ઘસીને કોગળા કરવા, એટલે અન્નના કણ બધા નીકળી જાય છે, એટલે દાંત સાફ રહે છે ને ટકે છે.

બાપુ : (બાને) વાસણ ઊટકવા બાઈ મળી છે ને? કે તમે જ ઊટકો છો?

બા : આજે કહી ગઈ છે કે કાલથી આવીશ એમ, હવે જોઈએ.

બાપુ : તમને આ છોકરીઓ ઊટકવા મદદ કરે છે કે નહિ?

બા : કરે છે તો!

સંતોક : બાપુ, આજે મેં કડછી, તવેથો, તવો, દેગડું ને ચાર ચમચાઓ માંઝી નાખ્યા....

બાપુ : ઠીક કર્યું. લીલા, તેં શું કર્યું?

લીલા : મેં, બાપુ, રસોડું સ્વચ્છ ધોઈ નાખવામાં બાને મદદ કરી. ડોલમાં પાણી લાવીલાવીને બાને આપતી હતી.

બાપુ : તેં સરસ કામ કર્યું. એવી જ રીતે, છોકરાઓ, એક-બીજાને મદદ કરતા જાઓ, હોં! મોટાભાઈએ કંઇ કર્યું દેખાતું નથી, કેમ?

મોટાભાઈ : નહિ કેમ? હું બજારમાં જઈ શાક ને કરિયાણું જોઈતું હતું તે લાવ્યો. પછી ઘી બે કિલો ને સાબુચોખા લાવ્યો.

બાપુ : એટલે તમે મદદમાં હતા, તે સારુ થયું. હિસાબ બધો કોણ લખી રાખે છે?

મોટાભાઈ : બાને માટે હું જ રાખું છું. અત્યારસુધીનો હિસાબ ને સિલક બરાબર કાઢી હતી, આજે શું ખરચ થયું છે તે હવે બા કહેશે ને હું લખી લઈશ.

બાપુ : સારું, છોકરાઓ, તમે બધા બહુ સમજદાર ને ડાહ્યા છોકરાઓ છો. તમારે માટે અમને બન્નેને ઘણું વહાલ ને અભિમાન છે. ઈશ્વર તમને એવી જ સન્મતિ આપો.

पाठ ११—उमेदवार मुलाखत

પટાવાળો પુકારે છે : અરવિંદ માધવ, અરવિંદ માધવ કોણ છે?

અરવિંદ : એ હું છું.

પટાવાળો : ચાલો. તમારો વારો આવ્યો છે.

(અરવિંદ અંદર જઈને નમસ્કાર કરીને બાજૂ પર ઊભો રહે છે.)

સાહેબ : બેસો. શું તમારું નામ?

અરવિંદ : અરવિંદ.

સાહેબ : આખું નામ?

અરવિંદ : અરવિંદ માધવ કેળકર.

સાહેબ : રહીશ અહીંના જ કે? વતન કયું?

અરવિંદ : હું રત્નાગિરીનો છું. અમારું વાડવડીલોનું પોતાનું ઘર ત્યાં જ છે, ને ખેતીવાડી પણ.

સાહેબ : તમારું શિક્ષણ? ગુજરાતીનું જ્ઞાન કેટલું? તમારી અરજી અંગ્રેજીમાં છે એટલે પૂછું છું.

અરવિંદ : હું મુંબઈ વિદ્યાપીઠનો મરાઠીનો સ્નાતક છું, છતાં ગુજરાતીનું કામચલાઉ જ્ઞાન રાખું છું.

સાહેબ : એ તમે ક્યાં સંપાદન કર્યું? અહીં ગુજરાતમાં કોઈ દિવસ રહી ગયા છો કે?

અરવિંદ : હા, મારા મામા અહીં અમદાવાદમાં જ રહે છે.

સાહેબ : તેઓ શું કરે છે?

અરવિંદ : બચુભાઈની કુંપનીમાં કૅશ્યર છે. હું અહીં વારે વારે આવ્યા કરું છું, ગુજરાતી લિપીની ઓળખાણ મેં કરી લીધી હતી ને ગુજરાતી ચોપડીઓ વાંચતો થયો હતો. આજુબાજુના લોકોમાં પણ ઠીક ભળું છું. ઑફિસ કામની માહિતી પણ મેં ગુજરાતીમાં લીધી છે. ખાસ ગુજરાતી વ્યાકરણનો અભ્યાસ નથી કર્યો.

સાહેબ : અમારે મરાઠી-ગુજરાતી એવા દ્વિભાષિક જાણકારની ગરજ છે. તમે મરાઠીના સ્નાતક છો તો મરાઠી વ્યાકરણનો અભ્યાસ તો તમારો થયેલો જ હોવો જોઈએ.

અરવિંદ : જી, હા. ભાષાપ્રેમી હોઈ વ્યાકરણનો હું અભ્યાસી છું. એટલે ગુજરાતી વ્યાકરણનો પણ અભ્યાસ પોતે કે કોઈની મદદથી હું કરી શકું છું.

સાહેબ : તમે બોલો છો તે તો અચૂક ગુજરાતી છે, વ્યાકરણના જ્ઞાનથી તે વધારે અચૂક ને સચોટ થાય, પણ ગુજરાતી વ્યવહાર માટે સાહિત્ય કરતાં લોકવ્યવહારમાં વધારે ઊંડું ઊતરવું પડશે. તે માટે મહેનત કરવાની તમારી તૈયારી છે કે ?

અરવિંદ : જી હા, મને ગુજરાતી ગમે છે, થોડું ઘણું આવડે પણ છે ને મરાઠી જેમ તેને માટે હોંશથી મહેનત ઉઠાવવાની મારી તૈયારી છે. જે તૈયારી કરવા આપ કહેશો તે પૂરી કરવા હું તત્પર રહીશ.

સાહેબ : તમારી તંદુરુસ્તી કેવી ? પ્રવાસ વગેરેના કષ્ટ ઉઠાવી શકશો ? અમારી ફર્મની બધે ત્યાં શાખાઓ છે ત્યાં ત્યાં તમારે જવું પડે તો જઈને રહી શકશો ?

અરવિંદ : એ તો શિક્ષણ માટે જેટલા કષ્ટ ઉઠાવવા પડે તેટલા ઉઠાવવાની મારી તૈયારી છે. પણ પછી મારા માબાપ ઘરડા થયા છે, તેમને માટે તેમની સેવામાં એક ઠેકાણે એટલે અહીં અમદાવાદમાં કે મહારાષ્ટ્રમાં રહેવાનું થાય તો સારું. આમ સતત રખડવાનું કામ હોય તો મારી અસમર્થતા છે.

સાહેબ : અરજી તમે પોતે જ લખી છે ને, એટલે હસ્તાક્ષર તમારો જ છે ને ? ઠીક, તમારી જોઇતી માહિતી મળી ગયી છે, તમને ત્રણ દિવસમાં અમે જણાવી દઈશું.

पाठ १२—प्रवास (મુસાફરી)

મુસાફર : ટિકિટ ઑફિસ કયાં આવી ?

કોઈ માણસ : આમ સીધું આગળ જાઓ ને જમણી બાજુએ વળો એટલે દેખાશે.

મુસાફર : આ ટિકિટ ઑફિસ દેખાયી. બાપ રે, તોબા ગિરદી છે. અહીં તો સોએક માણસોની હાર લાગી છે. આપણને ટિકિટ કયારે

મળવાની ? બારડોલીની ટિકિટ કાઢવી છે. ભાઇ, આ લાઇન કયી ગાડીની ?

માણસ : અમદાવાદ જતી ગાડીની.

મુસાફર : તો કાંઇ વાંધો નહિ. ગાડીનો વખત શું છે? ૨૦–૧૫. અત્યારે સવા છ થયા છે, એટલે હજુ બે કલાક વાર છે. ત્યારસુધી નંબર લાગશે. પણ સામાનનો તોલ કરવો છે તેનું શું કરવું? ટિકિટ લીધા પછી તોલ થાશે, પણ ત્યારસુધી ગાડીનો તો વખત થઈ ગયો હશે. હાશ, જે થાય તે થાય. હવે નંબર છોડવો નહિ.

[ટિકિટ કાઢ્યા પછી]

હજી કેટલી વાર છે? પચીસ મિનિટ તો છે. ચાલો કાંટાપર જઈએ. શું તોલ થયો ? તો આ લો એના પૈસા. ઓ હમાલ, ચાલો, અમદાવાદની ગાડીમાં જવું છે. આ સામાન ઊંચકી લો.

હમાલ : હા સાબ, કઈ ગાડી ? અમદાબાદની ? એ તો ઠસોઠસ ભરાયી ગયી છે. જુઓ, ભાઈસાબ, તો પણ હું તમને અંદર પેસાડી દઇશ, બે રૂપિયા લઇશ.

મુસાફિર : શું, બે રૂપિયા ? ના ભાઈ, આપણને નહિ ફાવે. એક રૂપિયામાં કામ થતું હોય તો ચાલો.

હમાલ : શું ભાઈસાબ વાત કરો છો ? અમને કેટલી ખટપટ ને કેટલી મહેનત કરવી પડે છે તમે શું જાણતા નથી ? પણ, ચાલો, આવે વખતે હું વધારે રકઝક નહિ કરું. દોઢ રૂપિયો આપો, જલદી કરો, ગાડીનો ટાઇમ થવા આવ્યો.

મુસાફિર : ચાલો, ચાલો.

[કેમે કરીને એક ડબ્બામાં સામાન સહિત મુસાફિરને ઘુસાડી દે છે ને પૈસા માગે છે.]

મુસાફિર : આ લો તમારો દોઢ રૂપિયો. પણ અહીં તો પગ ઠારવાને પણ જગ્યા નથી. જરા થોભવું પડશે. ગાડી ઊપડે એટલે આપ મેળે જગ્યા થઈ જશે. કેટલાક વળાવવા આવ્યા હોય તે પણ ઊતરી જશે. ગાડીની સીટી થયી, આવેલા ઊતરવા લાગ્યા. ‘આવજો આવજો’ ના

પડકારા થવા લાગ્યા છે. અરે, આ બાઈ તો રોઈ પડી, કદાચ સાસરે જતી હશે. એમની પાસેની જગ્યા તો ખાલી લાગે છે. પણ લેવાય કેવી રીતે? કાંઈક યુક્તિ કરવી પડશે. બહેન, હું અહીં બેસી શકું છું? ના, ના, તમે ઠીક બેસો, મને થોડી જગ્યા આપો એટલે બસ....

બાંઈનો બાહર ઊભો રહેલો રિશ્તેદાર (મુસાફર ને): તમે કયાં જવાના છો, ભાઈસાબ?

મુસાફિર : મારે બારડોલી જવું છે.

રિશ્તેદાર : એમ કે? ઘણું જ સારું થયું. મારી આ બહેન પણ બારડોલી જ જાય છે, તેને જરા સોબત કરશો તો ઉપકાર થશે.

મુસાફિર : ઉપકાર શાના? તમે બિલ્કુલ ફિકર નહિ કરો, બહેનની હું બધી સંભાળ રાખીશ, સુરત સ્ટેશને પણ મારી સાથે જ એમને બીજી ગાડીમાં બેસાડીશ. ચિંતા ન કરો. બારડોલીમાં કયાં?

રિશ્તેદાર : આપણા આનંદ પટેલ છે ને એમને ત્યાં.

મુસાફિર : આનંદ પટેલ વખારિયા? તે તો મારા ઘરની પચાસ કદમપર જ રહે છે. તમે બિલ્કુલ ચિંતા કરશો નહિ, બહેનને હું તેમના ઘરસુધી પહોંચાડી દઈશ, સમજ્યા? એ ગાડી ઊપડી, ઠીક, ભાઈ, આવજો, જય જય.

મુસાફિર : (બીજા મુસાફિરને) આ ગાડી ડહાણુરોડ સ્ટેશને રોકાશે?

બીજો મુસાફિર : કદાચ નહિ રોકાય. કેમ?

પહેલો મુસાફિર : ના, મારે થોડા ચીકુ લેવાના છે એટલે.

બીજો : ચીકુ ત્યાં સારા મળે છે ખરા, પણ આ એકસપ્રેસ છે એટલે કદાચ નહિ રોકાય. જોઈશું.

પહેલો મુસાફિર : તમે કયાં જવાના છો?

બીજો : મારે વડોદરા જવું છે.

પહેલો : ત્યારે સુરત સુધી આપણે સાથે જ છીએ. સારું.

पाठ १३—कथाकथन

છોકરાઓ : મોટી બા, મોટી બા, અમને વાર્તા કહો.

મોટી બા : વાર્તા? શાની વાર્તા કહું?

પોપટલાલ : ગમે તે; સિંહની, વાંદરાની........

કન્હૈયો : ના ના, મોટી બા, એવી નહિ, અમને અર્જુનની કે લડાઈની વાર્તા કહો.

સુમતિ : ના, મોટી બા, લડાઈની વાર્તા કંઈ સારી નથી હોતી. એક બીજાને મારે છે, હણે છે, વેર કરે છે એવી એવી વાતો તેમાં હોય છે. મને નથી તે ગમતી.

કન્હૈયા : તને નહિ ગમે એટલે શું થયું? તું તો છે બાયડી, અમે છીએ મરદ, અમને એવી એવી જ શૂરવીરતાની વાતો ગમે.

મોટી બા : ઝગડો ના કરો, દીકરાઓ; બધાને ગમે એવી વાર્તા હું કહીશ.

છોકરાઓ : તો મજા આવશે. કહો, મોટી બા.

મોટી બા : તમને બધા અર્જુનને જાણો છો. તે પાંચ પાંડવમાંનો એક હતો.

પોપટ : ત્રીજો ભાઈ.

મોટી બા : હા, ત્રીજો ભાઈ. પણ હતો ધનુર્વિદ્યામાં એક્કો. એને કોઈ પહોંચી વળે એમ ન હતું.

કન્હૈયો : એનું તે ગાંડીવ ધનુષ્ય ને?

મોટી બા : હા. પણ તે તો પછીથી તેને મળ્યું. હું જે વખતની વાત કરું છું ને, તે વખતે બધા પાંડવો ને કૌરવો દ્રોણાચાર્ય પાસે વિદ્યા શીખતા હતા અને દ્રોણાચાર્ય પાસે જે વિદ્યા હતી તેમાં અર્જુન સૌથી પારંગત હતો. એટલે સહજે જ એ તેના ગુરુજીનો લાડલો શિષ્ય હતો. ગુરુજી કહે, અજુન, તું મારી પાસેથી મારી વિદ્યા બહુ ઉત્તમ રીતે લેતો જાય છે એટલે તું મારો પ્રિયતમ વિદ્યાર્થી છે. હું પણ મારી બધી વિદ્યા એવી રીતે તો તને આપી દઈશ કે દુનિયામાં તારા કરતાં કોઈ પણ ધનુર્વિદ્યામાં ચડે નહિ. એમ ગુરુજી દ્રોણાચાર્ય અર્જુનને કહેતા.

એક વખતે એમ થયું કે ધનુર્વિદ્યાનો પાઠ તરીકે દ્રોણાચાર્ય બધા રાજકુમારોને લઈ જંગલમાં ગયા હતા. જંગલમાં શું કામ ગયા હશે, બેટા કનો?

કન્હૈયો : શિકાર કરવા, બીજું શું ? સિંહની, વાઘની, વરૂની.

મોટી બા : બરાબર. શિકાર કરવા. શિકાર કરતાં કરતાં બાણ કેવી રીતે છોડવા વગૈરે બધું શીખવાય છે ને ? એટલે બધા જંગલમાં ગયા હતા. એમની સાથે એમના કૂતરાઓ પણ હતા. શિકારમાં કૂતરો તો હોય જ ને ?

પોપટ : હા, મોટી બા, આપણે ત્યાં બસુસાહેબ આવે છે ને એમને ત્યાં એમનો કેટલો મોટો શિકારી કૂતરોછે !

મોટી બા : હા, તો શિકારીઓ પાસે તેમના કૂતરાઓ હોય જ; તે આગળ જાય, એમને શ્વાપદનો વાસ આવે કે તે ભસવા લાગે ને એની પાછળ દોડે પણ ખરા. એટલે તે પરથી શિકારીઓને શ્વાપદની ભાળ મળે છે. એવી જ રીતે આ રાજકુમારો સાથે તેમના કૂતરાઓ પણ હતા. હવે એમ થયું કે તેમનો એક કૂતરો દોડતો દોડતો ને ભસતો ભસતો આગળ ગયો હતો ને તેમની પાછળ કેટલાક કુમારો પણ દોડતા હતા, તેવામાં કૂતરો દોડતો દોડતો પાછળ આવતો દેખાયો. તે હાંફળો ફાંફળો થઈ ને આવતો હતો. કુમારોએ જોયું તો તેમણે શું દીઠું ?

છોકરાઓ : શું દીઠું ?

મોટી બા : એમણે દીઠું કે કૂતરાનું જડબું આમ ઉઘાડેલું હતું ને એનાં મોંમાં એવી રીતે બાણ મારેલો હતો કે તે ઉઘાડું જ રહે ને તેને ભસતા ન આવે. આ તો એક અજાયબી વાત હતી. બધા દિંગ થઈ ગયા. એવી કરામત તો કોઈ ને આવડતી ન હતી. અર્જુન તો આ કસબ જોઈ ને છક જ બની ગયો. તે કૂતરાને આચાર્યપાસે લઈ ગયો ને આ કરામત તેમને બતાવી. આચાર્ય પણ ચકિત થયા. એવો કસબી ધનુર્ધારી વળી કોણ હશે ? પોતે પણ એવી કળા જાણતા ન હતા. તે બોલ્યા : 'અરે એ કેવો વીર જેણે એવું અદ્ભુત કૃત્ય કર્યું ! ચાલો, આપણે બધા તે કોણ છે તે ખોળી કાઢીએ.' એમ કહીને તે આગળ ચાલતા થયા જે દિશાએથી તે કૂતરો આવ્યો હતો ને તે દિશાએ. અને તેમની પાછળ બધા રાજકુમારો ચાલ્યા. અર્જુન તો અધીરો થયો હતો તેને જોવા, ને એવી કળા આપણને કેમ નહિ મળી એવો વિચાર એના મનમાં ચાલતો હતો.

દૂર સુધી અરણ્યમાં તેઓ ગયા, બધા આમ જુએ, તેમ જુએ. પણ બધે ઝાડ ને ઝાડ, ઝાડો સિવાય બીજું કંઈ જોવામાં જ આવતું નહિ. ગીચોગીચ ઝાડી. હવે શું કરવું. તો પણ તેઓ આગળ ને આગળ ધપતા ગયા. તો એકદમ એવી જગ્યા આવી કે જ્યાં વચમાં મોટું મેદાન હતું, ને ત્યાં એક બાળક હાથમાં ધનુષ્ય લઈને બાણ મારવાનો અભ્યાસ કરતો હતો. તેને જોઈને સહુ ચોંક્યા. એ તો એક જંગલી બાળક દેખાતો હતો. એના માથાના વાળ લાંબા ને છૂટેલા, ડિલપર લગોટી વગર કપડું નહિ, કાળા વર્ણનો એ છોકરો હતો. તેનો ચહેરો દેખાતો ન હતો, કારણ કે તેની પીઠ એમના તરફ હતી, ને બાણ ફેંકવામાં તે એટલો બધો મશગૂલ થઈ ગયો હતો કે આ માણસોનો પગરવ પણ એણે સાંભળ્યો નહિ; ને તે એવી રીતે બાણ ફેંકતો હતો કે એવા મોટા ધનુર્વિદ્યામાં નિષ્ણાત દ્રોણાચાર્ય, પણ તે પણ ચકિત થયા. તે આગળ ધસ્યા ને તેમણે તેના વાંસાપર હાથ મૂક્યો.

છોકરાઓ : પછી શું થયું ?

મોટી બા : ચમકીને બાળકે પાછળ જોયું. તો પોતે કોને જુએ છે? દ્રોણાચાર્ય! તે ચટ દઈને એમને પગે લાગ્યો. આચાર્યે ઉઠાડ્યો ને પૂછ્યું : બેટા ! તું કોણ છે ને કોણે તેને ધનુર્વિદ્યાનો એવો ઉત્કૃષ્ટ પાઠ ભણાવ્યો ?

બાળક કહે : હું ભીલ રાજાનો દીકરો છું – એકલવ્ય. ને મને આ વિદ્યા ભણાવી તે – તે, આચાર્ય, તમે પોતે !

એટલે આચાર્ય બોલ્યા : એં ? મેં તને આ વિદ્યા શિખાડી ? ક્યારે ?

એકલવ્ય બોલ્યો : આચાર્યદેવ, આપ રાજકુમારોને વિદ્યા શિખાડતા હતા એમ મેં સાંભળેલું, એટલે મને લાગ્યું કે એવા મોટા આચાર્યદેવ પાસેથી વિદ્યા લેવાની તક આપણને મળે તો કેવું આપણું ભાગ્ય! એટલે હું આપની પાસે આવેલો, પણ આપે તે વખતે કહેલું કે તું આર્યજાતિનો નથી એટલે વિદ્યા તને નહિ આપું. મને ઘણું દુ:ખ થયું, પણ મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે આપની પાસેથી જ વિદ્યાનો પાઠ લેવો. એટલે અહીં આવીને મેં આ આપનું પૂતળું અહીં બનાવ્યું

ને એને પૂછીપૂછીને હું આ વિદ્યા આટલાસુધી શીખ્યો છું. આ આપનો જ આશીર્વાદ છે. આપ જ મારા ગુરુદેવ છો.

તે સાંભળી આચાર્યની આંખમાં ઝળઝળીયાં આવ્યાં. તેમણે તે બાળકનું માથું ઊંચકીને સૂંઘ્યું.

છોકરાઓ : તે શા માટે ?

મોટી બા : વડીલોની એ રીત હતી. લાડકવાયા બાળકોપરનું પ્રેમ તે આવી રીતે બતાવતા.

છોકરાઓ : એટલે દ્રોણાચાર્યને એકલવ્યપર પ્રેમ થયું ?

મોટી બા : હા, કેમ નહિ થાય ? એવો એકનિષ્ઠ વિદ્યાર્થી જે માત્ર પૂતળું ઊભું કરીને તેની પાસેથી વિદ્યા પોતે જ ગ્રહણ કરે એને વિષે કોને પ્રેમ ન ઊભરી આવે ?

છોકરાઓ : પછી શું થયું ?

મોટીબા : પછીની વાત કંઈ સારી નથી, કહેવા જેવી નથી.

છોકરાઓ : ના ના, કહો, મોટી બા, પછી શું થયું ?

મોટીબા : પછી એમ થયું કે અર્જુનને રોષ ચડ્યો. એને તે બાળક વિષે મત્સર જાગ્યો. તેને એમ ગર્વ હતો ને કે દ્રોણાચાર્યનો મારા જેવો બીજો શિષ્ય નથી, તે હવે એવો શિષ્ય મળ્યો કે જે તેના કરતાં પણ ચડિયાતો હતો. તે અર્જુન સાંખી ન શક્યો. આચાર્ય પાસે આવી તે કહેવા લાગ્યો, આચાર્ય, આપ કહેતા કે અર્જુન, તારા કરતાં મારો આ દુનિયામાં કોઈ ચડિયાતો શિષ્ય નથી, તે વાત અત્યારે જૂઠી સાબિત થઈ. દ્રોણાચાર્યે કહ્યું કે, બેટા, વાત તો મેં તને સાચી જ કહી હતી, પણ એકલવ્ય તારા કરતાં ચડ્યો છે તે એની તપશ્ચર્યા ને નિષ્ઠાને લીધે. હું ક્યાં એને શિખાડવા અહીં આવ્યો હતો ? પણ અર્જુન કહે, ના, તે વિદ્યા મને પણ તમે શિખાવો. આચાર્ય કહે, અર્જુન, તે વિદ્યા એકલવ્યે પોતે જ શીખી લીધી છે; પણ અર્જુન હઠ લઈ બેઠો. એટલે દ્રોણાચાર્યે તેને સંતોષવા એક યુક્તિ કરી. તેઓ એકલવ્યને બોલ્યા, બેટા, તું કહે છે કે હું તારો ગુરુ છું. તો હવે ગુરુને દક્ષિણા તારે આપવી પડશે ને ? હું પોતે જ તે લેવા આવ્યો

છું. એકલવ્યે ભક્તિભાવથી હાથ જોડીને પૂછ્યું : આચાર્યદેવ, જે માગો તે મારી શક્તિમાં હોય તે હું આપને અર્પણ કરીશ. પછી આચાર્ય કહે, તારા જમણા હાથનો અંગૂઠો મને તોડી આપ.

છોકરાઓ : હેં? અંગૂઠાથી શું થાય?

મોટી બા : ધનુર્વિદ્યામાં અંગૂઠાથી જ બધું કામ થાય છે. અંગૂઠો ગયો એટલે વિદ્યા જ ગયી સમજો ની!

છોકરાઓ : એટલે દ્રોણાચાર્યે એકલવ્યની વિદ્યા જ મારી નાખી એમ કહેવાય ને?

મોટી બા : હા, એમ જ કહેવું જોઈએ. પોતાના પ્રિય શિષ્યને એવી રીતે બીજાને મારીને એમણે અદ્વિતીય કર્યો!

છોકરાઓ : એ કંઈ સારું થયું નહિ. આવા મોટા માણસો પણ એવું હલકું કામ કરે?

મોટી બા : એટલા વાસ્તે જ મેં તમને કહ્યું કે પછીની વાત કંઈ સારી નથી. ચાલો, હવે સૂઈ જાઓ.

पाठ १४—व्याख्यान

ભાઈઓ અને બહેનો,

આજના સમારંભનું પ્રમુખપદ મને આપી તમે મારો જે બહુમાન કર્યો છે તે માટે હું તમારો આભારી છું. શિક્ષકજન ને વિદ્યાર્થીજનની વચ્ચે આવવા મળ્યું એ હું મારો અંગત લાભ માનું છું. આપ લોકોની સંગતિમાં આવતાં મનમાં જૂદી જ જાતના વિચારો જાગે છે. રાજકારણ, વેપારવ્યવહાર એવી એવી વાતોથી વિદ્યાનું આંગણું જૂદું છે. અહીં રકઝક ન હોય, ચડસાચડસી ન હોય, મત્સર ન હોય, સત્તા ને મત્તાનો પણ લોભ ન હોય, ગર્વ ને રોફ કરવાને સ્થાન ન હોય. અહીં સ્પર્ધા હોય તો તે જ્ઞાનને અંગે, અહીં લોભ હોય તો નવી નવી વાતો શીખવાને ને શીખવવાને અંગે, અહીં ગર્વ હોય તો પોતાના આચાર્યોને ને પોતાના મિત્રોને અંગે. એટલે અહીંનું વાતાવરણ એક જૂદી જ જાતનું, હું કહું તો, ઊંચી જાતનું છે. બહારનું વાતાવરણ અહીં લાવવાનું મને ગમે નહિ, અને કોઈ લાવવા માગે તો તે શોધખોળ એટલે કે સંશોધન કરવાને

નિમિત્ત જ. એવી એ જગા છે, ને તે તેવી જ રહેવી જોઈએ. વિદ્યાલય કે વિદ્યાપીઠ એટલે વિદ્યાનું ઘર કે સ્થાન. અહીં બધો વ્યવહાર વિદ્યા માટે થવાનો, જ્ઞાન મેળવવા ને આપવા માટે થવાનો. રાજકારણનો કોઈ મામલો અહીં આવે નહિ એમ નહિ, પણ આવે તો તેમાંથી શો સિદ્ધાંત નીકળે છે, શું તત્ત્વ-જ્ઞાન મળે છે તે મંથન કરીને કાઢવાનું ને પ્રકટ કરવાનું જ કામ અહીં હોય. વેપારનું કોઈ અંગ કે જે સાર્વજનિક જીવનમાં સમસ્યારૂપ ઊભું થયું હોય તેનું સંશોધન અહીં થાય ને જે કંઈ સંશોધનમાંથી નીકળે તે લોકોના ઉપયોગ માટે પ્રકટ થાય. એવી મારી વિદ્યાલયો, મહાવિદ્યાલયો, ને વિદ્યાપીઠો વિષે કલ્પના છે, કહો તો અપેક્ષા છે.

અધ્યયન ને અધ્યાપન બન્નેથી વિદ્યાની સાધના પૂર્ણ થાય છે. એટલે વિદ્યારૂપી કઠોળના એ બે દળો જ કહોની. અધ્યયન અધ્યાપન-વિના પૂર્ણ થતું નથી ને અધ્યાપન અધ્યયન વિના પૂર્ણ થતું નથી. બન્ને મળીને જ જે કંઈ જ્ઞાનલબ્ધિ છે તે છે. એટલે જ વિદ્યાર્થીઓ અધ્યાપકોની પણ ભૂમિકા કરે ને અધ્યાપકો વિદ્યાર્થી બને, વિદ્યાર્થીઓ અધ્યાપનનું પણ કામ કરે અને અધ્યાપકો વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી પણ સીખી લે એમાં જ વિદ્યાસંપાદન પૂરતું થાય છે. સમાજને માટે આ બન્ને ભૂમિકાઓની આવશ્યકતા છે. એકલું વિદ્યાર્થીપણું કાચું છે, એકલું અધ્યાપકત્વ જ્ઞાનસમૃદ્ધિના માર્ગમાં રુકાવટ છે. સ્ત્રી-પુંસ્ અંશોના સંયોગથી જેમ ફળધારણા થાય છે તેવી રીતે વિદ્યાર્થિપણું કે અધ્યાપક-પણું આ બે ભૂમિકાઓના ને કાર્યોના સંયોગથી માણસનું વિદ્યાસાધન પૂરું થાય છે.

સામાજિક એટલે કે સમાજના વિધવિધ સમસ્યાઓના ઉકેલ કાઢવાની આપણી વિદ્યાસંસ્થાઓ પ્રયોગશાળા બનવી જોઈએ એમ મેં કહ્યું તો તેને માટે તેવું વાતાવરણ, તેવું નિઃપક્ષપાતીપણું, તેવી શુદ્ધતા, તેવી પ્રમાણિકતા ને તેવો વિદ્યાર્થી-અધ્યાપકોનો પરસ્પર-સહકારભાવ અહીં રહેવો જોઈએ ને રહે એવી ખબરદારી લેવાઈ ગયી હોવી જોઈએ. એ ગંભીર જવાબદારી અધ્યાપક એટલે કે સંસ્થા-સંચાલક ને વિદ્યાર્થીઓ આ બન્નેપર સરખી જ છે. વિદ્યાસ્થાનો જ

ખુદ સમાજને માટે સમસ્યા ન બને એવી કાળજી રાખવી ઘટે છે. નહિ તો ધન્વન્તરી જ પોતે દરદી બને એવી સ્થિતિ થાય ને સમાજની તંદુરસ્તી જોખમમાં આવે, જોખમમાં રહે. આવી સ્થિતિ બનવા ન દેવી એનો ભાર વિદ્યાર્થીઓ ને સંચાલકો બન્ને ઉપર છે, એમ મને લાગે છે.

વિદ્યાસ્થાનબહારના સમાજનું, સમસ્યાપૂર્ણ વાતાવરણમાંનું એક પ્રાણી તમારી પાસેથી શું અપેક્ષા રાખે છે તે આ પ્રસંગે ટૂંકામાં તમારી આગળ રજુ કરવાની તક મેં સાધી છે. તે તક આપવા માટે હું ફરી પાછો તમારો મનઃપૂર્વક આભાર માનું છું.

अभ्यास

१. पुढे मुद्दे दिले आहेत त्यावरून गुजरातीत एक गोष्ट तयार करा : एक राजाचा गुलाम...निसटून पळून जातो...जंगलात...सिंह दिसतो...सिंहाच्या पायात काटा...काटा काढतो...गुलामाला पकडतात...साठमारीच्या मैदानात भुकेल्या सिंहापुढे उभे करतात...सिंह आपल्या उपकारकर्त्याला ओळखतो...गुलाम त्याला भेटतो...राजाला आश्चर्य वाटते...गुलामाची सुटका.

२ एक लहान मुलगा आपल्या वडिलांना पाऊस कसा पडतो ते विचारतो व वडील त्याला माहिती देतात. तो संवाद गुजरातीत लिहा.

३. सूर्योदयाचे किंवा सूर्यास्ताचे वर्णन दहा ओळीत गुजरातीत करा.

[या सर्वांकरिता मागे नाम, क्रियापद, विशेषण, अव्यय यांचे शब्द-संग्रह दिले आहेत त्यांतील शब्दांचा उपयोग करता येईल.]

*

प्रकरण २० : पत्रलेखन

पत्र लिहिताना ते लिहिण्याची सुद्धा वेगवेगळ्या समाजांत वेगवेगळ्या प्रकारची पद्धती असते. महाराष्ट्रात पत्रे लिहिण्याची जी पद्धत आहे त्यात पत्राचे (१) संबोधन, (२) मायना, (३) मजकूर, (४) निरोपशब्द, आणि (५) सही एवढे भाग सर्वसामान्यपणे असतात हे आपल्याला माहीतच आहे. गुजरातेतसुद्धा पत्रलेखनाचे हेच घटक असतात—थोड्या वेगळ्या स्वरूपाचे. ते स्वरूप खालीलप्रमाणे :

(१) **संबोधन :**

(अ) कुटुंबातील वडील माणसांना—'પૂજ્ય પિતાશ્રીની સેવામાં', 'મુરબ્બી પૂજ્ય પિતાશ્રીની સેવામાં', 'પૂજ્ય માતુશ્રીની સેવામાં', 'પૂજ્ય બા', 'મુરબ્બી મોટાભાઈ'.

(आ) इतर पूज्य व्यक्तींना—'મુરબ્બી ભાઈશ્રી ....'

(इ) कुटुंबातील लहानांना—'ચિ. ....', 'પ્રિય ....'

(ई) इतर सामान्य व्यक्तींना—'ભાઈ', 'ભાઈશ્રી ....', 'શ્રીમતી ....બહેન'.

(२) **मायना**—म्हणजे 'सकळगुणालंकृत इ. इ.' किंवा 'तीर्थरूप वडिलांचे चरणी त्रिकाल मस्तक ठेवून' इ. इ. असा गुजरातीत बहुधा वापरला जात नाही. वरील संबोधनानंतर पत्राच्या मजकुरालाच सुरुवात होते.

(३) **निरोपशब्द**—म्हणजे 'आपला आज्ञांकित', 'आपला', 'तुमचा', 'तुझा'—या ठिकाणी गुजराती पत्रात प्रथम 'લિ.' म्हणजे 'લિખિતંગ' (=लिहिणारा–री) असे लिहून व पुढे '**આપનો**', '**આપનો આજ્ઞાંકિત**', '**તમારો–રી**', '**તારો–રી**' लिहून सही करतात किंवा सहीनंतर '**ના સવિનય પ્રણામ**'. (वडिलांना व पूज्यांना), मित्रांना किंवा बरोबरच्यांना '**વંદન**', '**વંદે માતરમ્**', '**જયહિંદ**', '**જયજય**' किंवा फक्त '**નમસ્કાર**', लहानांना '**આશીર્વાદ**' असे लिहितात. पुढे पत्रांचे काही नमुने दिले आहेत, त्यावरून खुलासा होईल :

૧

[પિતાને પત્ર] ૨૬૭, કસબા પેઠ, પુણે ૨

તા............

મુરબ્બી પૂજ્ય પિતાશ્રીની સેવામાં,

કાલે સાંજે સાત વાગે હું અહીં પહોંચ્યો. રસ્તામાં બે વખત ગાડી ફેલ થઈ હતી, પણ વધારે ત્રાસ ન થતાં ભલે થોડો મોડો પણ સુખરૂપ આવી પહોંચ્યો.

ફઈબાને મળ્યો ને તેમને આપના સમાચાર સંભળાવ્યા. મારી પરીક્ષા ને મુલાકાત સંબંધે પણ કહ્યું. બાબાસાહેબ મહાબળેશ્વર ગયા હોવાથી મળી ન શક્યો. તે પરમ દિવસે આવવાના છે. જયંતની પરીક્ષા પણ ચાલુ જ છે. અત્યારસુધીના એના પેપર સારા ગયા છે એમ કહે છે. સુમન થોડી માંદી છે. પણ ચિંતા કરવા જેવું નથી.

પરીક્ષા સ્થળે હું બરાબર વખતસર જઈશ, ને ખંતથી બધું કરીશ એ વિષે આપ નિશ્ચિંત રહેજો. બે ત્રણ દિવસો પછી ફરી પાછો એક કાગળ લખીને જણાવીશ જ.

બાને મારા સપ્રેમ પ્રણામ અને નાના બધાને આશીર્વાદ. વસંત બાપુ પાસેથી મારું પેન લાવ્યો કે નહિ તે પૂછજો ને નહિ લાવ્યો હોય તો લાવવાને કહેજો.

લિ૦ આપનો આજ્ઞાંકિત

ભાસ્કર

૨

[નાના ભાઈને]

પ્રિય મનુ,

તારો કાગળ મળ્યો. હું તો એની રાહ જ જોતો હતો. કેતકી અને પાપા બન્ને ત્યાં આવ્યા છે તે તમારા કાગળપરથી સમજાયું. પાપાને કહે કે મને મળ્યાવગર તે જાય નહિ. મારાં અહિંયાનાં કામ હજી બે દિવસ ચાલશે—એટલે બુધવાર આખરસુધી. ગુરુવારે મારે

પ્રિન્સિપૉલસાહેબને મળવું છે. એમણે મને સૂચના આપી છે કે જતાં પહેલાં હું તેમને મળું. કામ શું તે હું જાણતો નથી. પણ કદાચ સ્કૉલરશિપને અંગે હોય.

બા હવે ફરવા લાગ્યાં છે એ સમજીને ઘણો આનંદ થયો. હું ત્યાંથી કેટલે ભારી હૈયાથી નીકળ્યો હતો એ તું જાણે છે જ. હવે એ ભાર હલકો થયો. તેમને ક્યારે મળીશ એવું મનમાં થાય છે. પણ હજી ત્રણ દિવસ કાઢવાના છે.

તમારા બધાના પેપર્સ સારા ગયા છે એ સમજીને સંતોષ થયો. ચંદુની મને ઘણી ચિંતા હતી, પણ એમણે પોતાનું કામ ઠીક કર્યું. બાને હવે નીરાંત થઈ હશે. બધા મજામાં હશો.

આપણે શુક્રવારે મળવાના જ છીએ એટલે અહીં થોભું છું.

લિ૦ તારો મોટાભાઈ

૨

[વેપારીનો, ઘરાકને]

શ્રી મોહનલાલ વખારીયા
‘ કૅસલ ’, ૭૮ પેદ્દર રોડ,
મુંબઈ........

મહાશય,

આપની પાસે અમારા હિસાબના રૂ. ૫૦૬ પૈસા ૩૮ ઘણા લાંબા સમયથી બાકી લેણા નીકળે છે. આપને તે વિષે પહેલાં ત્રણ વાર લખી ચૂકયા છીએ છતાં આપના તરફથી કશો જ જવાબ મળ્યો નથી. આ ચોથી વખતે જણાવીએ છીએ. તેનો જવાબ તરીકે આપ હિસાબ ચોખ્ખો કરશો એવી આશા રાખીએ છીએ. નહિતર અમારે અમારી લેણી રકમ વસૂલ કરવા માટે કાયદેસરનાં પગલાં લેવાં પડશે.

આપનો
ચુનીલાલ પારેખ
ડાયરેક્ટર, પારેખ ઍન્ડ કું.

४

[અંગત સહાયકની જગ્યા માટે અરજીનો પત્ર]

શ્રી ડાયરેક્ટર, ત્રિવેદી ઍન્ડ કું.
મહમંદઅલી રોડ, મુંબઈ.......

માનનીય મહાશય,

તા. ૯–૩–૧૯૬૬ ના 'સ્વાતંત્ર્યોદય' દૈનિકના અંકમાં આપની 'અંગત સહાયક' માટેની જાહેર ખબર મેં વાંચી છે. તેની અંદર જે લાયકાતો સદરહુ સહાયક માટે અપેક્ષિત છે તે હું વાંચી ગયો છું અને મારી નમ્ર ધારણા છે કે તે કામ માટે હું લાયક થઈ શકીશ.

મારી ઉંમર છવ્વીસ વર્ષની છે. ૧૯૬૨માં હું .... વિદ્યાપીઠનો પહેલા વર્ગમાં ઉત્તીર્ણ થઈને સ્નાતક થયો છું. મારું શિક્ષણ .... સોસાયટીના કૉમર્સ કૉલેજમાં થયું છે અને સેક્રેટરીશિપનો અભ્યાસ મારો એક ખાસ વિષય હતો. ત્યાર પછી મેં અનુભવ માટે "સૂરજમલ ઍન્ડ કું., મુંબઈ" માં બે વરસ ગાળ્યાં હતાં. આ પત્ર સાથે મારી લાયકાતના કેટલાંક પ્રમાણપત્રોની નકલો મોકલું છું તેપરથી આપ સાહેબને ખ્યાલ આવશે. આ ઉપરાન્ત મારે વિષે કંઈ વિશેષ માહિતી જોઈતી હોય તો તે આપવા હું તૈયાર છું.

પ્રમાણપત્રો ઉપરથી જો આપને મારી પ્રત્યક્ષ મુલાકાત આવશ્યક લાગે તો મને જણાવવાની કૃપા કરશો.

મને આ જગ્યા આપવામાં આવે તો હું સંબંધિત બધાને મારા કામથી સંતોષ આપીશ એની ખાતરી આપું છું.

લિ૦ વિનીત

....

૫

[વૃત્તપત્રના તંત્રીને, સાર્વજનિક ફરિયાદ]

શ્રી તંત્રી, ‘સ્વાતંત્ર્યોદય’

....

મહાશય,

.... નગરપાલિકાએ હમણાં જ પોતાનો રજત-મહોત્સવ ઊજવ્યો હતો. તે વખતે હમારા માનનીય મહાપૌર સાહેબે અમારી નગરપાલિકાના ગત પચીસ સાલનો હેવાલ રજૂ કર્યો હતો. તેની અંદર નગરપાલિકાએ અત્યારસુધી કેટલાં કામો પાર પાડયાં તેની યાદી આપી હતી. એ સાચું છે કે આ શહેરના કેટલાક રસ્તાઓ પહેલા કરતાં આજે પહોળા થયા છે ને તે ઉપરથી પાલિકાની બસ-ગાડીઓ દોડે છે. એ પણ સાચી વાત છે કે પાલિકાનું કાર્યાલય પહેલા કરતાં ચારગણું મોટું બાંધવામાં આવ્યું છે. પણ આ નગરપાલિકાનું ધ્યાન હજુ સુધી આ શહેરની સાંકડી શેરીઓ, જે સાંખી ન શકાય એવી દુર્ગંધથી ભરેલી છે તે, અત્યારસુધી પહોળી કરવા તરફ ગયું નથી, એટલું જ નહિ પણ દુર્ગંધનાં કારણો નાબૂદ કરવાના પણ નગરપિતાઓએ કાંઈ પણ પ્રયાસ કરેલા નથી એ મારે દુઃખપૂર્વક જણાવી દેવું જોઈએ. જ્યાં સુધી આપણું શહેર આવી ગંદકીથી ભરેલું રહેશે ને અહીંના શૌચસેવકોની એટલે ભંગીઓની કાર્યપદ્ધતિ સુધરી નથી ત્યાંસુધી પોતાને ‘સુધરાઈ’ નામ લેવાનો ને પોતાનું ગૌરવ માનવાનો અમારી નગરપાલિકાઓને હક નથી, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

અમારા મહાપૌર સાહેબે તૈયાર કામોની યાદી આપી તેની સાથે જ ‘નાકામ’ની એટલે કે ‘સભા-તહકૂબી’ની પણ યાદી આપી હોત તો સાલમાં કેટલા દિવસ નગરપાલિકાના સભ્યોએ પ્રત્યક્ષ કામ કર્યું એનો કંઈક ખ્યાલ નાગરિકોને આવત! પક્ષોપપક્ષોના માંહો-

માંહેના ઝઘડાઓ સુધરાઈના કામ ઉપર કેટલી બધી અસર કરે છે એ એક અભ્યાસનો વિષય થઈ પડ્યો છે.

લિ. આપનો
એક નગરજન

अभ्यास

अमदाबादेतील एका प्राध्यापकाचा पत्ता तुम्हांला मिळाला आहे. ते प्राध्यापक महाराष्ट्रातील तरुणाशीं पत्रमैत्री जोडू इच्छीत आहेत. त्यांना तुम्ही गुजरातीत लिहिलेली दोन व त्यांनी तुम्हांला मराठीत लिहिलेली दोन अशी एकूण चार पत्रे कल्पून लिहा.

*

प्रकरण २१ : बातमीपत्रे इ.

१

અ. ભા. પૂરક અન્ન પરિષદ

અખિલ ભારતીય પૂરક અન્ન પરિષદ ગયા શનિવારે ને રવિવારે તા. ૩૦ ને ૩૧ મીએ મુંબઈ ખાતે મળી હતી. પરિષદનું ઉદ્ઘાટન કેન્દ્રીય મંત્રી શ્રી........એ કર્યું હતું. પ્રમુખપદે શ્રી. અન્નપૂર્ણા માયાવતી હતાં. પરિષદમાં વિવિધ રાજ્યોના પૂરક અન્ન-મંડલો તરફથી લગભગ ત્રણસો સ્ત્રી-પુરુષ પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા. પરિષદ ષણ્મુખાનંદ નાટ્યગૃહમાં ભરાયી હતી. પ્રેક્ષક કે શ્રોતા તરીકે શહેરના પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક સ્ત્રી-પુરુષોએ ઠીક હાજરી આપી હતી. કેટલાક પરદેશસ્થ મહેમાનો પણ દેખાતા હતા.

ઉદ્ઘાટનમાં નામદાર શ્રી........એ કહ્યું હતું કે ભારતમાં આજે અન્નની સમસ્યાએ ઉગ્ર રૂપ ધારણ કર્યું છે. એક તો ભારતમાં આમ ૮–૧૦ ટકા અનાજની હંમેશા ત્રુટી જ રહેતી આવી છે, પણ ચાલુ સાલમાં અલગ અલગ રાજ્યોમાં વરસાદ ઓછો થવાથી અનાજની ત્રુટી મોટા પ્રમાણમાં ભાસે છે. સરકાર એ ત્રુટી પૂરવાની પોતા તરફથી બધી કોશીશ કરી રહી છે; લોકોને વધારે પડતી તકલીફ ન સહેવી પડે એવી સરકારની ઇચ્છા છે ને તે માટે સરકાર દેશમાં જેટલું અનાજ જમા કરી શકે તેટલું કરવાના પ્રયાસ કરી રહી છે ને પરદેશમાંથી પણ ધાન્ય ભરપૂર પ્રમાણમાં લાવવાની તજવીજ ચાલુ છે. પરંતુ તેટલાથી આ કામ સફળ થવાનું નથી. લોકોએ પણ પોતાતરફથી બને તેટલા પ્રયાસ કરવા જોઈએ, એમ ના. મંત્રીએ કહ્યું હતું. તેમણે ઉમેર્યું હતું કે ખાસ કરીને મારે મોટા ખેડૂત છે તેઓને ને વેપારીઓને પણ સરકારને સાથ આપવા ને લોકોના કષ્ટ ઓછા કરવા વિનંતિ કરવી છે. લોકોએ પણ અનાજનો સંભાળ રાખવો જોઈએ, એટલે કે એ ખરચ પૂરતું જ વાપરવું જોઈએ, તેમ તે વેડફવા ન દેવું જોઈએ.

નામદાર મંત્રીના ભાષણ પછી સંદેશો વંચાયા ને અધ્યક્ષાનું ભાષણ થયું. પરિષદની આગળ દસ પ્રસ્તાવો આવ્યા હતા, એમાં

સરકારની નીતિનો નિષેધ કરવાનો પણ એક પ્રસ્તાવ હતો એમ જણાય છે, પણ તે અધ્યક્ષાની મધ્યસ્થીને લીધે પાછો લેવામાં આવ્યો હતો. એકંદરે ચાર પ્રસ્તાવ મંજૂર થયા ને પરિષદ રવિવારે સાંજે છ વાગે પૂરી થઈ.

પરિષદ સાથે એક પૂરક અન્નોનું ને પદાર્થોનું પ્રદર્શન પણ ભરાવવામાં આવ્યું હતું. તેમાં ચોખા, ગહૂં, જવાર, બાજરા વગેરે પ્રધાન અનાજ વર્જ કરીને કેટલી વાનીઓ કેવી રીતે બનાવી શકાય તે બતાવવામાં આવ્યું હતું. એવી વાનીઓ વેચાણ માટે પણ મૂકવામાં આવી હતી. બે દિવસોમાં ચાર હજાર રૂપિયાનું વેચાણ થયું એમ જાણવામાં આવે છે.

૨

સંગમપુરનું ખબરપત્ર

સંગમપુર તા. ૮—૧૯૬૭ની ચૂંટણીના પડઘા હવે અહીં પણ વાગવા લાગ્યા છે. નામદાર ઉપમંત્રી........નો એ મતદાર સંઘ કહેવાય. પણ અહીંની કૉંગ્રેસમાં બે તડ પડ્યાંનું ઉઘાડી રીતે જાહેર થયું છે, ને ઉમેદવારી માટે બન્નેમાં ઝઘડો જાગ્યો છે; એક તડ છે નામદાર ઉપમંત્રીનું ને બીજું છે શ્રી વિશ્વાસરાવ ઘાટગેનું. શ્રી. ઘાટગેએ ગયા ત્રણ વરસમાં જિલા, તાલુકા ને કેટલીક ગ્રામપંચાયતોમાં પોતાનો પક્ષ મજબૂત કર્યો છે ને પોતાના કાર્યથી તે લોકપ્રિય પણ થયા છે. આ મતદાર સંઘમાં શ્રી ઘાટગેને જ કૉંગ્રેસે ટિકિટ આપવી જોઈએ એમ લોકો બોલવા લાગ્યા છે.

સંયુક્ત સમાજવાદી પક્ષનું પણ અહીં થોડું ઘણું જોર છે. પ્રજાસમાજવાદીઓનું બળ ઓછું છે. પ્ર. સ. પક્ષ અહીં પોતાનો ઉમેદવાર ઊભો કરી શકે એમ લાગતું નથી. જનસંઘ પણ પોતાનું બળ અજમાવશે એમ એમની તૈયારી પરથી લાગે છે. પણ અહીંનો ખરો સામનો તો કૉંગ્રેસ ને સં. સ. પક્ષમાં જ થશે એવાં ચિહ્નો છે.

ગયા ગુરુવારે અહીંની જિનિંગ કારખાનાને આગ લાગી ને તેમાં વીસ હજારનું નુકસાન થયું એમ જણાય છે. કપાસની સેંકડો ગાંસડીઓ

આગમાં ભસ્મ થઈ ગયી. નગરપાલિકાનો એકલવાયો બંબો આગ ભડક્યા પછી દસ મિનિટમાં આવી પહોંચ્યો હતો, પણ પાણીને જોર ન રહેવાથી આગ હોલવામાં ઘણો વખત ગયો ને નુકસાન ભારે થયું. પાણીની તંગી આમ તો ઉનાળામાં હમેશાં હોય છે, આ વખતે તો વરસાદની અછતને કારણે કુવાઓમાં પણ પાણી રહ્યું નથી. લોકોમાં ઘબરાટ પેદા થવા લાગ્યો છે. જિલ્લા પરિષદે પીવા માટે પાણીની તજવીજ ટૅંકર મારફતે કરવી જોઈએ એવી લોકોની માગણી છે.

ગયા બજારને દિવસે અનાજના ભાવ તેજીમાં હતાં. જુવાર ૧૧૫ થી ૧૨૦ રૂ., બાજરી ૧૧૬ થી ૧૨૨, ચણા ૨૦૨ થી ૨૧૨, મગ ૯૬ થી ૧૦૦, ને તુવર ૧૨૮ થી ૧૩૨. અહીંના બજાર પર સરકારની છૂપી દેખરેખ છે એવી અફવાથી જથ્થાબંધ વેચાણ થયું નહિ, છૂટક વેચાણ પણ ઘણું જ ઓછું થયું, કારણ કે ઘરાકની ખરીદશક્તિ ચડેલાં ભાવે અનાજ પણ ખરીદવાની રહી નથી. સરકારે અનાજ સસ્તા ભાવે આપવાની વ્યવસ્થા તરત કરવી જોઈએ એવી લોકોની માગણી છે.

प्रकरण २२ : कित्ता म्हणून काही निवडक उतारे

१

બુદ્ધ અવતાર

ભગવાન બુદ્ધને આપણે શ્રીવિષ્ણુનો અવતાર માનીએ છીએ. મને થાય છે કે તથાગતને અવતાર માનવો જ હોય તો મહાદેવનો અવતાર કેમ ન માનીએ? તે ભવપાલક નથી, ભવરોગઘ્ન–ભવનાશક છે. પણ શાક્ય મુનિને અવતાર માનવો એ જ મને પસંદ નથી. અવતાર એટલે શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિત્યમુક્ત એવા પરમેશ્વર દુન્યવી રૂપ ધારણ કરી 'નીચે ઊતરે છે', તે માણસોમાં રહીને માણસની પેઠે ભલે વર્તે, પણ તે માણસ નથી; તેની ન્યાત જુદી છે. તેના અનુગ્રહથી આપણો ઉદ્ધાર ભલે થાય, પણ તેનું અનુકરણ કરવાની આપણને ઇચ્છા થવાની નથી. આપણે કૃષ્ણના ઉપાસક બની શકીએ છીએ, પણ કૃષ્ણનું અનુકરણ તો ન જ કરીએ. ગૌતમ બુદ્ધ અવતાર ન હતા, માણસ હતા. દુનિયાનું દુઃખ જોઈને, સમ્યક્ જ્ઞાનનો અભાવ જોઈને 'તેઓ નીચે ઊતર્યા' નહિ 'ચડ્યા.' સામાન્ય જીવ—પણ શ્રદ્ધાવાન જીવ—અનેક જન્મ સુધી ચડતા ચડતા બોધિસત્ત્વના બુદ્ધ થયા; મનુષ્યના દેવ બન્યા; શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત બન્યા; આર્ય હતા અર્હત બન્યા. તેમનું જીવન અનુકરણીય છે. બુદ્ધ ભગવાને માણસ ક્યાં સુધી ચડી શકે છે એ દુનિયાને બતાવી દીધું છે. શ્રદ્ધા અને કરુણાની તેઓ મૂર્તિ હતા. 'સાંસારિક જનોનું દુઃખ જોઈ મારું મન રડે છે, **તેથી** તે દુઃખ મટાડવાની દવા હોવી જ જોઈએ; અને તે છે **તેથી** મારે તે મેળવવી જ જોઈશે;' એ શ્રદ્ધાથી—અંતઃશ્રદ્ધાથી—તેમણે રાજ્યત્યાગ કર્યો. આ વીરકર્મ મનુષ્યજાતિ છે ત્યાંસુધી ગવાશે.

સિદ્ધાર્થનો ત્યાગ સફળ થયો અને આર્યાવર્તમાં ધર્મચક્રપ્રવર્તન શરૂ થયું. બુદ્ધ ભગવાનનો ધર્મ ગૂઢવાદી નથી, 'અતિવાદી' નથી, છતાં તે સામાન્ય નીતિધર્મ પણ નથી. તેમાં અહંકારનો નાશ ઉદ્દિષ્ટ છે અને નિર્વાણ એ તેનું પ્રાપ્તવ્ય છે.

સામાન્ય લોકોને માટે બુદ્ધ ભગવાને નીચેના નિયમ કહ્યા હતા :

કોઈની હિંસા ન કરવી.
અન્યાયથી કશું લેવું નહિ.
શારીરિક પવિત્રતા છોડવી નહિ.
અસત્ય ભાષણ ન કરવું.
ચાડી ખાવી નહિ.
કઠોર બોલવું નહિ.
નકામી લવરી કે નિંદા ન કરવી.
બીજાના દ્રવ્યનો લોભ ન રાખવો.
મનમાંથી ક્રોધ કાઢી નાખવો.
મિથ્યા દૃષ્ટિ એટલે નાસ્તિકતા રાખવી નહિ.

ભિક્ષુઓને માટે :

બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવુ.
માદક પદાર્થોનું સેવન ન કરવું.
બપોરપછી જમવું નહિ.
નૃત્ય, ગીત આદિ ઉદ્દીપક વસ્તુ ન જોવી કે સાંભળવી.
માલા, ગન્ધ વગેરે ન વાપરવાં.
ઊંચી કે સુંવાળી પથારી ઉપર ન સૂવું.
સોનું, ચાંદી વગેરેનો સ્વીકાર ન કરવો.

એવા વધારાના નિયમો બુદ્ધ ભગવાને ઘડી આપ્યા હતા.

—કાકા કાલેલકર ('જીવતા તહેવારો')

૨

તારાઓ સાથે સખ્ય

કોઈ આપણને પૂછે કે "તમારા ઘરમાં કોણ કોણ છે?" તો આપણે એમ નથી કહેતા કે "ઘરમાં માણસો છે." આપણે તો એ પ્રશ્ન સાથે કૌટુંબિક જીવનનું ભાન જાગૃત થવાથી કહીએ છીએ, "મારા બાપા છે, મારી બા છે, વિમલા ને કમલા છે, હું છું, અને— અને મીની અને મોતિયો છે."

કોઈ પૂછે કે "તમારો બગીચો કેવો છે?" તો તમે એમ નથી કહેતા કે "અમારા બગીચામાં છોડ છે, પાંદડાં છે, અને ફૂલો છે," પણ તમે કહો છો કે "મોટા ગુલાબના ચાર છોડ છે, એક ખૂણે ચંપો છે, અને બીજે ખૂણે પારિજાત છે. મોગરાના છોડ તો હમણાં જ લાવ્યા છે; અને ગુલછડીને ધોળાં ધોળાં ફૂલ બેસવાની તૈયારી છે."

ત્યારે જો તમને કોઈ પૂછે કે "આકાશમાં તમે શું શું જુઓ છો?" ત્યારે શું તમે એવો જ જવાબ આપવાના કે "આકાશમાં દહાડે સૂરજ હોય છે અને રાત્રે ચાંદો અને તારા હોય છે?" નવલખ તારાનાં નામ કોઈ આપણી પાસે માગતુ નથી, પણ સવાર સાંજ બારે માસ જે તારાઓ ફરી ફરી દર્શન દે છે, જેમને સાક્ષી રાખી આપણાં બધાં સગાવહાલાંઓ પરણે છે, જેમને જોઈ ને મુસાફરો રાત્રે દિશા નક્કી કરે છે, જેમની મદદથી અજાણ્યા મુલકમાં પણ મોટી મોટી ફોજો અચૂક રસ્તો કાઢે છે, અને જેમના પરથી રાત્રે કેટલા વાગ્યા છે એ પણ આપણે થોડીક મહેનતથી નક્કી કરી શકીએ છીએ તે મોટા મોટા તારાઓનાં વીસ પચીસ નામોની પણ આપણને ખબર ન હોય? સપ્તર્ષિ, વીંછૂડો, હરણું, કૃત્તિકા, ચિત્રા, સ્વાતિ, હાથિયો, શ્રવણ વગેરે વેદકાળથી આપણને જગાડતા તારાઓની આકૃતિઓ અને એમનાં સ્થાન આપણે ઓળખી ન શકીએ?

સંગીત સાંભળવામાં જે આનંદ છે, બુદ્ધિબળ અજમાવવામાં જે એકાગ્રતા છે, મોટી નવલકથાનું કથાનક જાળવવામાં જે તલ્લીનતા છે, તે બધું આ તારાનિરીક્ષણમાં આપણને સહેજે મળે છે. આંખોને માટે એના કરતાં વધારે પૌષ્ટિક ખોરાક નથી. તારાઓને જે ઓળખી ન શકે તે માણસ સંસ્કારી નથી, અને મારો ગામડિયો છોકરો કહેશે કે એ માણસ ગામડિયો પણ નથી, કારણ કે ગામડિયાને પણ તારાઓના ચંદરવા જોયા વગર ઊંઘ ન આવે!

ઢોરો શું કહેશે એ આપણે જાણતા નથી.

—કાકા કાલેલકર,
('જીવનનો આનંદ')

૨

મારા ગામડાની હાટડી

ગામડાની હાટડી એટલે ખાસ્સો લાંબો પહોળો એક ઓરડો. એમાં જ રાંધવાનું રસોડું, એમાં જ ઘરનું રાચરચીલું, એમાં જ માલની વખાર અને એમાં જ હાટનો થડો.

આ ગામડાની દુકાનમાં ચોખા મળે, દાળ મળે, મીઠું મળે મરચું મળે, તેલ મળે, દીવેલ મળે, ગોળ મળે, ઘી મળે, ચા મળે, ખાંડ મળે, બીડી મળે, તમાકુ મળે, અને જોઈતી હોય તો ડુંગળી કે દીવાસળીની પેટી પણ મળે. ટૂંકમાં, ગામડામાં વાપરવા જોગી બધી વસ્તુઓ મળે!

અમારા આ ગામમાં રોકડ નાણાંને કાંઈ બહુ માન નહિ. પૈસા તો કોઈ મજૂરી કરતા હોય એવા મજૂર જ લાવે. બાકી તો લાખી આવે ને કહેશે, "ટોકરકાકા, આ અડધી ડાંગરનો ગોળ આપો. બાકી રહે એમાંથી અડધીનું તેલ અને અડધીની મારી બાને સારુ છીંકણી આપો."

ટોકરકાકા ત્રાજવાની દાંડી ઊંચી કરી ન કરીને ડાંગરને કોઠીમાં પધરાવે અને કહેશે, "લે આ ગોળ, લે આ તેલ, અને આ તારી બા સારુ છીંકણી."

ત્યાં તો ચતુરી આવીને બૂમ મારે છે, "ટોકરકાકા, મારા બાપા કહી ગયા છે, અધમણ સૂંઢિયું આલો. હું ખેતરમાં જાઉં છું તે ઓરવા લેતી જાઉં."

ટોકરકાકા તાડૂકી ઊઠે છે, "તારો બાપ કયાં ગયો છે? અધમણ સૂંઢિયાને શું કરવું છે? હજુ ગયા વરસની તો એક પાઈ પણ ભરી નથી અને લાવો લાવો કરતા દોડ્યા આવે છે. લઈ જા આ પંદર શેર સૂંઢિયું અને કહે જે તારા બાપને કે પૈસા ઝટ આપી જાય."

ચતુરી સૂંઢિયું લઈને જાય છે ત્યાં તો બહાર નાયણા ઢેડનો છોકરો બૂમ મારે છે, "મોટા, એ મોટા, એક પૈસાનું તેલ આપો ને ભાઈસા'બ." ટોકર શેઠ એના નાના ભાઈને કહે છે, "ચૂનિયા, જા તેલ

આપ." ચૂનિયો તેલની બરણી બહાર લઈ જાય છે અને કહે છે, "મેલ વાડકી હેઠે." પછી બે પાવળાં તેલ રેડીને પૈસો ઉપાડી પાછો ફરે છે ત્યાં છોકરો ફરી બોલે છે, "મોટા, ભેગાભેગો એક પૈસાનો ગોળ પણ આલતા જાઓ." નાનો શેઠ બરાડી ઊઠે છે, "એક હાથે માગતાં શું જીભ દુ:ખે છે? મોટો ઘરાક થઈને આવ્યો છે તે!"

ટોકરકાકાને ત્યાં ગામના લગભગ બધા ખેડૂતો આવે જાય. ટોકરકાકાએ કોઈના કચારડામાં ભાગ રાખ્યો હોય, તો કોઈકના ખેતર ઉપર રૂપિયા ધીર્યા હોય; કોઈકનું ઘર લખાવી લીધું હોય, તો કોઈકનાં કડલાં કાંબી ઘરમાં બાંધી મૂકયાં હોય. કાંઈ નહિ તો છેવટે કોઈકના ડોબાનું ઘી લેવાનું પણ કાકા ભૂલે નહિ.

મારા ગામના લોકો ભણેલા નહિ; એટલે ટોકરકાકાની આંખ તે જ એમની આંખ. ટોકરકાકા કહેશે, "સાત પૈસાનો ગોળ, ત્રણ પૈસાનું તેલ, અઢી પૈસાની ખાંડ અને ચાર પૈસાની ચા. એટલે સાડાં સોળ પૈસા થયા. જા, ચાર આના આપજે."

નાથો ભગત ધીમે પગે ટોકરકાકાના ઓરડામાં આવે. થોડીવાર બેસે. ટોકરકાકા કહે એમ ચણાની ગૂણો આડી અવળી ખસેડે, બેચાર લાકડાં ફાડી આપે, અને ઊભો થતાં થતાં કહેશે: "કાકા, એક બે રૂપિયા ન આલો?"

"શું કરવા છે?"

"આ છોકરીને એને સાસરેથી તેડવા આવ્યા છે તે એક કાપડું ને સાલ્લો લેવાં હતાં."

"કાલે આવજે."

"કાકા, ત્રણ દિવસથી તો ફેરા થાય છે. અને કાલ તો છોકરીને વળાવવી છે. કાલે આલો તો લાવું કયારે ને કરું શું?"

"તારા આઠ તો બાકી છે," કાકાનો આવાજ મોટો થવા લાગ્યો; "આ વખતે મેં કશું જમા તો કરાવ્યું નથી, પછી મારે આપવા કયાંથી?"

"કાકા, આ તમાકુ વેચી છે એના પૈસા આવવાનાં છે. એમાંથી તમારા ભરી જઈશ. આ એક કામ કાઢો."

ટોકરકાકા બરાડી ઊઠ્યા: "પણ વ્યાજ જેટલું તો ભરવું જોઈએ ને? જા, લઈ જા લઈ જવા હોય તો. લે આ બે છે, ત્રણ ભરવા પડશે; પછી કહેશે કીધું નહોતું."

"કાકા, એમ શેં પહોંચાય?"

"તો મારો ગગો ક્યાં કુંવારો રહી જાય છે? મેલ પાછા."

ભગત કહેશે, "લાવો, લો લાવો. કાકા, પણ બે દી મોડું થાય તો વાજબાજ ચડાવશો નહિ."

"લો, વ્યાજ બ્યાજ ચઢાવશો નહિ! તારે બોલવામાં શું ગયું? ઠીક, પણ વહેલો દઈ જજે." ભગતે રૂપિયા ફાળિયાને છેડે બાંધ્યા ને ઘર તરફ ચાલવા માંડયું.

ગામમાં ટોકરકાકા જ્યાં જાય ત્યાં ગોદડું પાથરીને ઊંચે બેસાડે. કાકા બોલે નહિ એ પહેલાં તો હૂકાની ચલમ ભરી આપે અને કાકા ઘેર જાય એ પહેલાં તો દૂધનો લોટો એમને ઘેર પહોંચતો કર્યો હોય!

તમે કહેશો, ત્યારે તો ટોકરકાકા પ્રત્યે લોકોને ખૂબ સદ્ભાવ! પણ એ તો હું તમને કહું ત્યારે ખબર પડે. ટોકરકાકા ન હોય ત્યારે લોકો માંહોમાંહે શું બોલે છે એ ખબર છે? "એ ટોકરિયો વાણિયો જ આપણને ચૂસી ખાઈ ગયો છે. અહીં આવ્યો ત્યારે ખાવાનું ય ઠેકાણું હતું?" ખાતર ઉતાવળો ઉતાવળો બબડે છે: "તમે કહો છો એ બધુંય સાચું, પણ મારું કહેવુ એમ થાય છે કે, જ્યાં સુધી આપણાં છૈયાં બે આંકડા ભણશે નહિ, ત્યાંસુધી આપણું માથું ઊંચું થવાનું નથી. આપણે ભણેલા નહિ એટલે સૌ આપણને લૂંટે છે, સૌ હલકા ગણે છે—"

આવો રોષ છતાં વાણિયો સામો મળે છે ત્યારે તો બધા ડાવ-કાઈથી વર્તે છે, મીઠી મીઠી વાતો કરે છે, કારણ દરેક એક યા બીજે કારણે વાણિયાથી દબાયેલો છે.

—બબલભાઈ મહેતા ('મારું ગામડું')

४

સ્વાશ્રય

સ્વાશ્રય એટલે કોઈની પણ મદદ વિના ટટાર ઊભા રહેવાની શક્તિ. આનો અર્થ એવો નથી કે બીજાની મદદને વિશે બેદરકાર રહેવું અથવા તેનો ત્યાગ કરવો અથવા તો તે ન ઇચ્છવી કે ન માગવી. પણ ઇચ્છતાં છતાં, માગ્યા છતાં મદદ ન મળે તોયે જે મનુષ્ય સ્વસ્થ રહી શકે, સ્વમાન જાળવી શકે, એ સ્વાશ્રયી છે. જે ખેડૂત બીજી મદદ મળી શકે તે છતાં પોતે જાતે ખેડે, વાવે, લણે, ખેતીના ઓજાર પોતે બનાવે, પોતાનાં કપડાં પોતે જ કાંતે, વણે, સીવે, પોતાનું અનાજ પોતે જ પકવે, અને ઘર પણ પોતે જ ચણે એ કાં તો બેવકૂફ હોય, કાં તો અભિમાની હોય અથવા તો જંગલી હોય. સ્વાશ્રયમાં શરીરયજ્ઞ આવી જાય છે. એટલે કે દરેક મનુષ્યે આજીવિકા પૂરતી શારીરિક મહેનત કરવી જોઈએ. તેથી જે માણસ આઠ કલાક સુધી ખેતીમાં કામ કરે છે, તેને વણકરની, સુતારની, લુહારની, કડિયાની મદદ લેવાનો અધિકાર છે. તે મદદ લેવાનો તેનો ધર્મ છે. અને તે મદદ તેને સહેજે મળી રહે છે. અને સુતાર-લુહારાદિ કારીગરો ખેડૂતની મહેનતને લઈને અનાજાદિ મેળવી શકે છે. જે આંખ હાતની મદદ વિના ચલાવવાનો ઇરાદો કરે તે આંખ સ્વાશ્રયી નહિ, પણ અભિમાની છે. અને જેમ આપણા શરીરને વિશે આપણાં અવયવો છે તે પોતપોતાના કાર્યપરત્વે સ્વાશ્રયી છે, અને સ્વાશ્રયી રહેતાં છતાં એકબીજાને સહાય કરવાથી પરોપકારી છે, તેમ જ એકબીજાની સહાય લેવાને લીધે પરાવલંબી છે, તેમ જ હિંદુસ્તાનરૂપી શરીરનાં આપણે ત્રીસ કોટિ અવયવો છીએ, પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં સ્વાશ્રયી બનવાનો ધર્મ પાળવો જોઈએ અને પોતે રાષ્ટ્રનું અંગ છે એમ સિદ્ધ કરવાને સારુ બીજાઓની જોડે મદદની આપલે કરવી જોઈએ. ત્યારે જ આપણે રાષ્ટ્રને ખીલવ્યું ગણાય અને રાષ્ટ્રવાદી થયા ગણાઈએ.

ગાંધીજી ('ધર્મમંથન' પૃ. ૧૫૩–૫૪)

૫

પત્ર

પૂ૦ બાપુજીની પવિત્ર સેવામાં

નાલવાડી વર્ધાથી દોઢ માઈલ દૂર કેવળ હરિજનોની વસ્તીનું ગામડું છે. તા. ૨૫ મીએ હરિસ્મરણ કરી ત્યાં રહેવાનો છું. વર્ધાનું આશ્રમ સ્થપાયું તેને હવે બાર વર્ષ થશે. એક સત્ર સમાપ્ત થયું. અનુભવ સારો મળ્યો. કર્તાપણાની ભાવના ગઈ. ઈશ્વર જ છે એની પ્રતીતિ થઈ. આટલાં વર્ષ હું વર્ધામાં રહ્યો નથી, આપની આજ્ઞામાં છું. આપના આશીર્વાદ સિવાય આ દુનિયામાં બીજું બધું શૂન્ય છે. આ બાર વર્ષમાં વ્રતોનું પાલન કરવાનો સતત પ્રયત્ન કર્યો એમ કહી શકું. છતાં ઘણી અપૂર્ણતા જોઉં છું. મારી ઇશ્વરને વિષે જેટલી ભક્તિ તેના કરતાં ઈશ્વરની મારા ઉપર કૃપા બહુ જ વધારે જોઈ.

આપના આશીર્વાદથી તો હું સંપૂર્ણ વીંટળાયેલો છું એમ જાણું છું. છતાં તેની જ યાચના કરવાને સારુ આ લખી રહ્યો છું. આપના તુચ્છ સેવકની સંભાળ કરજો. આપના મહાન યજ્ઞમાં હોમાઈ જવાની ઈશ્વરની પાસેથી તેને પાત્રતા અપાવજો. ભવિષ્યને માટે કંઈ સૂચનાઓ કરવી હોય તે.

વિનોબાના દંડવત પ્રણામ.

ઉત્તર

ચિ. વિનોબા,

તમારી ભક્તિ અને શ્રદ્ધા આંખમાંથી હર્ષનાં અશ્રુ લાવે છે. હું એ બધાને યોગ્ય હોઉં કે ન હોઉં, પણ તમને તો એ ફળશે જ. તમે ભારે સેવાનું નિમિત્ત બનશો. નાલવાડી ગયા એ બરોબર જ છે.

ભવિષ્યની સૂચના હમણાં તો આટલી જ : શરીર સાચવજો, દૂધત્યાગનો આગ્રહ ન રાખતા. અત્યારે સ્વધર્મ અસ્પૃશ્યતાનિવારણાદિ છે. હું જે લખ્યા કરું છું એ વાંચવાનો સમય કાઢી લેજો. બહુ હોતું નથી. મને કાગળ લખ્યા કરજો. અઠવાડિયામાં એક લખાય તો બસ છે.

બાપુના આશીર્વાદ

—મહાદેવભાઈની ડાયરી, પુ. ૨ પૃ. ૩૯૨

६

ચારિત્રનિર્માણ

ચારિત્રના ઘડતર માટે યોગ્ય સંયોગો નિર્માણ કરવાની જરૂરિયાત-પર ધ્યાન આપવાની ઘણી જરૂરી છે.

ચારિત્ર કેટલેક અંશે યોગ્ય અનુકૂળ સંયોગામાં ઘડાય છે, કેટલેક અંશે યોગ્ય પ્રતિકૂલ સંયોગોમાં. અતિશય અનુકૂળતાઓ ચારિત્રને શિથિલ કરી શકે છે, અત્યંત પ્રતિકૂલ સંયોગો મનુષ્યને અને તેની સાથે તેના ચારિત્રને કચડી નાંખી શકે છે. યોગ્ય અંશમાં અનુકૂળતાઓ તેમ જ પ્રતિકૂળતાઓ ચારિત્રવર્ધક નીવડે છે. અલબત, તે સાથે અનુરૂપ દીક્ષા અને શિક્ષા પણ જોઈએ.

માણસ કેટલે અંશે સ્વાધીન—સંયોગોનો સ્વામી અને નિર્માણ કરનાર છે, અને કેટલે અંશે સંયોગાધીન, પરતંત્ર પ્રાણી છે, એ સવાલનો નિશ્ચિત ઉત્તર આપવો કઠણ છે. પણ બહુજનસમાજની દૃષ્ટિએ જો એમ માનીને ચાલીએ કે મોટે અંશે મનુષ્ય સંયોગાધીન છે, અને થોડે અંશે એ સ્વાધીન અને સંયોગોનો સ્વામી તથા નિર્માણ કરનાર પણ છે, તો મને લાગે છે કે ભૂલ નહીં થાય અથવા ઓછામાં ઓછી થશે.

માણસ પોતાને હાથે અજાણ્યે થયેલી ભૂલો માટે તે કાળના સંયોગો રજૂ કરી બચાવ કરવા વૃત્તિ ધરાવતો હોય છે; બીજાને હાથે થયેલી ભૂલો માટે—જો કદાચિત્ તે તેના ધ્યાનમાં પહેલાંયે આવી હોય તો ખાસ તે બીજો માણસ સ્વાધીન જ હોય છે એમ માનીને દોષ દે છે. એથી ઊલટું પોતાની સફળતાઓને પોતાના જ કર્તૃત્વનું પરિણામ સમજે છે, અને બીજાની સફળતાને તેને મળેલા અનુકૂળ સંયોગોનું.

બહુજન સમાજને જે દિશામાં વાળવો હોય, જેવું ચારિત્ર તેના-માં નિર્માણ કરવું હોય, જેમાંથી એને પરાવૃત્ત કરવો હોય, તેને માટે દીક્ષા અને શિક્ષા કરતાંયે તેને માટે યોગ્ય, અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગો પેદા કરવા એ સમાજના વિધાયકોનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. રાજ્યવ્યવસ્થા, વિકેન્દ્રીકરણ, યંત્રીકરણ, સમાજવાદ વગેરે વગેરે જેટલે અંશે તેવા

સંયોગો પેદા કરનારાં બને છે, તેટલે જ અંશે તેનું મહત્ત્વ છે. પણ તેથી બધું કામ સરી જશે એમ માનવું ન જોઈએ.

—કિશોરલાલ ઘ. મશરૂવાળા
('સમૂળી ક્રાન્તિ')

૭

ડાયરી

તા. ૧૦–૩–'૩૨—સ્વપ્ને પણ આ દિવસ મારા નસીબમાં હશે એવો ખ્યાલ નહોતો. હા, એક દિવસ નાશિકમાં એવું સ્વપ્નું આવેલું ખરું કે હું યરવડામાં છું. એકાએક બાપુ પાસે મને લઈ જવામાં આવ્યો અને બાપુના પગે પડી મેં રોવા માંડયું, તે કેમે કરી આંસુ ખાળ્યાં ખળાય જ નહીં. રોચે સવારમાં આવીને કહ્યું કે "ચાલો તમારી બદલી છે. એક કલાકમાં તૈયાર થાઓ." મેં પૂછ્યું: "ક્યાં?" તો કહે: "તું જાણીને ખુશ થશે અને મને ધન્યવાદ દેશે. પણ મારાથી કહેવાય એમ નથી." મેં ડાકટર ચંદુલાલને મળવાની માગણી કરી, પણ રજા ન મળી. નવ વાગ્યે નાશિકથી બેઠા. મારી સાથે જે પોલીસ હતા તે જ વિઠ્ઠલભાઈને થોડા દિવસ ઉપર અહીં મૂકી ગયા હતા. એમાંના એક પોલીસનું જૂનું ઓળખાણ. લૉર્ડ રીડિંગને બાપુ મળવા ગયા ત્યારે—તારીખ પણ એ માણસને યાદ હતી: ૧૭મી જૂન '૨૦—એ સર ચાર્લ્સ ઈન્સનો બટલર હતો. પછી પોલીસમાં જોડાયો! એણે મને સીમલામાં જોયેલો. વિઠ્ઠલભાઈને ત્યાં પણ જોયેલો. એની યાદશક્તિ પણ ખરી!

દરવાજા ઉપર જરા કડવો આવકાર મળેલો એટલે મેં ધારેલું કે મારી નાશિકથી પેલાએ ટાઢે પાણીએ ખસ કાઢવા બદલી કરી લાગે છે, અને બાપુનાં દર્શન નથી જ થવાનાં. ત્યાં તો કટેલી હસતા હસતા આવ્યા, અને કહે કે ચાલો મારી સાથે. અમને આજે જ ચાર વાગ્યે ખબર મળ્યા છે કે તમને અમારે મહાત્માજી સાથે રાખવાના છે! બાપુના ચરણ ઉપર માથું મૂક્યું ત્યારે બાપુનેયે આશ્ચર્ય થયું. વાંસા ઉપર, માથા ઉપર, ગાલ ઉપર ખૂબ થપાડો મારી.

આટલું વહાલ બાપુએ કદી કર્યું નથી. હું કૃતજ્ઞતામાં અને મારી અયોગ્યતાના ભાનમાં ડૂબી ગયો. બાપુની અને સરદારની પાસેથી જાણ્યું કે મને અહીં લાવવામાં સર પુરુષોત્તમદાસનો પણ હાથ છે.

પરચૂરણ વાતો અને ખબરો પૂછ્યા પછી બાપુ કહે : "તમે ટાંકણે જ આવ્યા છો. વલ્લભભાઈની બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે. એમને સૂઝ જ નથી પડતી. એમણે તને કહ્યું કે નહીં ?" વલ્લભભાઈ કહે : "એને ખાવા તો દો પછી વાતો કરીએ." વલ્લભભાઈએ મારે માટે ખાવાનું મૂક્યું. બાપુ અને પોતે તો ખાઈને બેઠા હતા. રોટી, માખણ, દહીં અને બાફેલાં શકરિયાં હતાં. ખાઈ રહ્યો એટલે બાપુએ વાત શરૂ કરી.

રાત્રે ૧૨–૧ વાગ્યા સુધી મને ઊંઘ જ ન આવે. પોણા ચારે પ્રાર્થના માટે જાગ્યા. મોં ધોઈ કરીને પ્રાર્થના માટે બેઠા ત્યારે બાપુએ પ્રાર્થનાનો ક્રમ સંભળાવ્યો : "વલ્લભભાઈની પાસે શ્લોકો બોલાવીએ છીએ. એમને સંસ્કૃતનું જરાય જ્ઞાન નહીં એટલે અશુદ્ધ ઉચ્ચારો બહુ હતા. એટલે મેં વિચાર કર્યો કે આ ઉચ્ચારો સુધારવાનો આ સિવાય બીજો રસ્તો નથી. તમે જોશો કે બહુ ફેર પડી ગયો છે. ભજન હું બોલતો હતો, મોઢે તો મળે જ નહીં, એટલે અમે તો એક પછી એક ભજન લઈને વાંચવા માંડચા. આજે મરાઠી શરૂ કરવાના હતા. હવે તમે રામધુન અને ભજન ચલાવો." મેં રામધુન ચલાવવાનું બાપુને જ કહ્યું. આ વાત તો રાત્રે થઈ. મેં પહેલું ભજન "પ્રભુ મોરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો" ગાયું. એ વિના મારાથી બીજું શું ગાઈ શકાય ?

—મહાદેવભાઈની ડાયરી, પુ. ૧ પૃ. ૫–૭

[**टीप** :—આંસુ ખાળ્યાં ખળાય જ નહીં = अश्रू थांबता थांबेनात; રોચ = एका इंग्रज माणसाचे नाव; ટાઢે પાણીએ ખસ ટાળવા = विनायास कटकट टाळण्याकरिता; ટાંકણે જ = बरोबर वेळेलाच; બહેર મારવી = जड होणे; મોઢે તો મળે જ નહીં = पाठ येतच नव्हतें.]

*

परिशिष्ट

[मागील प्रकरणीं अभ्यासाकरिता म्हणून प्रकरण ४ पासून प्रत्येक प्रकरणाच्या शेवटी प्रश्न दिले आहेत. त्यांची उत्तरे प्रकरणवारीने या परिशिष्टात दिली आहेत. आपली उत्तरे या उत्तरांशी ताडून पाहावीत व योग्य तेथे सुधारणा करून घ्यावी.]

प्रकरण ४

१. (१) तहान – તરસ (स्त्री.) (२) चांगुलपणा – ભલાઈ (स्त्री.) (३) लाली – રતાશ (स्त्री.) (४) कुपी – શીશી (स्त्री.) (५) तुकडा – ટુકડો (पु.) (६) कळस – કળશ (पु.) (७) कडूपणा – કડવાશ (स्त्री.) (८) ताव – તાવ (पु.) (९) मूल – છોકરું (न.) (१०) कुत्रे – કૂતરું (न.) (११) पेदाण – પેદાશ (स्त्री.) (१२) शिवी – ગાળ (स्त्री.)

२. (१) ધીરજ (स्त्री.) – धैर्य (२) ડહાપણ (न.) – शहाणपण (३) ઊંડાણ (न.) – खोली, खोलपणा (४) ઘો (पु.) – घोरपड (५) ફાનસ (न.) – कंदील (६) મરચું (न.) – मिरची (७) દીવો (पु.) – दिवा (८) દલીલ (स्त्री.) – युक्तिवाद, म्हणणे (९) દૃષ્ટાન્ત (न.) – दाखला (१०) માખી (स्त्री.) – माशी (११) કૂઓ (पु.) – माचळा (१२) બિલાડું (न.) – मांजर.

३. (१) કાકી : કાકા (२) ભાણેજ : ભાણેજી (३) ભત્રીજી : ભત્રીજો (४) ભેંસ : પાડો (५) ગાય : બળદ (६) આગળો : આગળી (७) વર : વધુ (८) મરદ : ઓરત (९) મોર : ઢેલ (१०) સોની : સોનારણ (११) ભાઈ : બહેન (१२) દિયર : નણંદ.

४ (१) કપડું (ए. व.) : કપડાં (२) હૈયાં (ब. व.) : હૈયું (३) દિવેટો (ब. व.) : દિવેટ (४) વધારા (ब. व.) : વધારો (५) બળદ (ए. व.) : બળદો (६) ઘોડા (ब. व.) : ઘોડો (७) વાળ (ए. व. व ब. व. दोन्ही) (८) મરી (ए. व. व ब. व.) (९) ઘી (ब. व. नाही) (१०) ઘાસ (ब. व.) नाही (११) માબાપ (ब. व.) : ए. व. होत नाही (१२) ચશ્માં (ब. व.) : एकवचन नाही.

प्रकरण ५

१. (१) ગોપાળનું પુસ્તક (२) નિશાળની ઘડિયાળ (३) તાનાજીનો ઘોડો (४) બચ્ચાનો દડો (५) છોકરાઓના માબાપ (६) ચોપડીનાં પાનાં (७) કોળાનાં બિયાં (८) શાહુકારનાં દેણાં.

२. (१) પાડા ને ઘાસ (२) પર્વતીથી ચાર માઈલ (३) ગજવામાં ચપ્પુ (४) ખમીસને કાણાં (५) હાથમાં પુસ્તકો (६) ઝાડો ને ફળો (७) માથાપર,-માથે ટોપી (८) ઘરેણાંને,-ને માટે માગણી.

प्रकरण ६

[अ] (૧) ઘોડા દોડે છે. (૨) ફૂલ કરમાય છે. (૩) ઘર પડી ભાગે છે. (૪) બાળકો સૂએ છે. (૫) વિદ્યાર્થીઓ જાગે છે. (૬) સાપ કરડે છે. (૭) ઘેટીઓ ચરે છે (૮) કાગળ ચોંટે છે. (૯) શાહી સુકાય છે. (૧૦) પગ સૂજે છે. (૧૧) નાક વહે છે. (૧૨) માથું દુખે છે. (૧૩) માણસો જમે છે. (૧૪) વાળ ઊડે છે. (૧૫) પ્રાણીઓ જીવે છે. (૧૬) અનાજ પાકે છે. (૧૭) વાંદરાઓ કૂદે છે. (૧૮) પાણી ઊછળે છે. (૧૯) આંસુઓ ઓગળે છે. (૨૦) બરફ ઓગળે છે.

[ब] (૧) બિલાડો ઉંદર ખાય છે. (૨) નળને પાણી આવે છે. (૩) બજારમાં દૂધી મળે છે. (૪) ડુંગળીને ગંધ આવે છે. (૫) વાઘ જંગલમાં રહે છે. (૬) ટોપલીમાં ભીંડા છે. (૭) થેલીને કાણાં નથી. (૮) શિક્ષક છોકરાઓને શીખવે છે. (૯) બાળકો છોડોને પાણી પાય છે. (૧૦) બા તવેથાથી ભાખરી ઉથલાવે છે. (૧૧) ઓરતો રેંટિયાઓ ચલાવે છે. (૧૨) પંખી ચોચથી દાણાઓ ચૂંટે છે. (૧૩) માણસો વરસાદમાં છત્રી ઉઘાડે છે. (૧૪) મજૂર કોદાળીથી જમીન ખોદે છે. (૧૫) વાદળો દુનિયાને પાણી આપે છે. (૧૬) છોકરીઓ સોય-દોરાથી કપડું સીવે છે. (૧૭) કિસાન માટીથી ખાડાઓ પૂરે છે. (૧૮) પાકીટમાં પૈસા નથી. (૧૯) ઝાડના થડમાં સાપ રહે છે. (૨૦) નાવિક હલેસાંથી નાવ હંકારે છે/ચલાવે છે.

प्रकरण ९

૧. (૧) કાકાએ ભત્રીજાને બોલાવ્યો. (૨) મામાએ ભાણજીને પેન આપ્યું. (૩) બાળકોએ કચરો ખાડામાં દાટ્યો. (૪) અશોકે હાથ રૂમાલને પોંછ્યા. (૫) ગુરુજીએ બાળકોને વાર્તાઓ કહી. (૬) ગાયે ઘાસ ખાધું. (૭) કેરીઓ પાકી. (૮) વિદ્યાર્થી ખેતમાં બેઠા. (૯) મા ફળો લાવી. (૧૦) સાંજ થઈ. (૧૧) સવાર થશે. (૧૨) બળદો ખેતમાં કામ કરશે. (૧૩) પતંગ આકાશમાં ઊડશે. (૧૪) વડીલ છોકરાઓને ને માટે પુસ્તકો લાવશે. (૧૫) સભામાં લોકો આવશે, વક્તાઓ બોલશે. (૧૬) મંદિરમાં દેવનાં દર્શન થશે. (૧૭) રમણભાઈનાં બગીચામાં દાડમ, આંબા, જમરૂખનાં ઝાડો થશે. (૧૮) પોલીસ ચોરોને પકડશે. (૧૯) ખેડૂતો અનાજ નિપજાવશે. (૨૦) એક રાજા હતો.

२. (१) हरीशभाईंचा मुलगा मित्रांना भेटला. (२) विष्णुशर्म्यांनी अर्थशास्त्र हा ग्रंथ लिहिला. (३) गुराख्याने ढोरांना सोडले. (४) बहिणींनी कढी केली व वाढली. (५) शेतकऱ्यांनी शेतात नांगर घातला. (६) मुलांनी कपडा धुतला. (७) मुले शाळेला गेली. (८) बातमी सर्वत्र फैलावली. (९) मावशीने भाचीला सजविले. (१०) आजीने नातवाला आशीर्वाद दिले. (११) वर आणि वधू संध्याकाळी घरी येतील. (१२) ललिताबा आज काकडीची कोशिंबीर करतील. (१३) रमेश सकाळी

चहा घेईल. (१४) वर्तमानपत्रात बातमी येईल. (१५) आगगाडीने आज संध्याकाळी लोक येथे पोचतील.

प्रकरण १०

(૧) અરુણે સરોજને પડતાં જોયું. (૨) શિક્ષકે ઉત્તરપત્ર તપાસી આપ્યું (૩) રાજા આવ્યાથી સેના ચાલવા લાગી. (૪) વડીલના આવવાથી રાજુને આનંદ થયો. (૫) વિચાર કરતાં કરતાં તેને ઉપાય સૂઝ્યો. (૬) પ્રયત્ન કરીકરીને ચંદ્રસેન થાક્યો. (૭) પડતાં ફળની આજ્ઞા મારુતીએ સ્વીકારી. (૮) કૂતરાએ દોડતા જઈ દડો મોઢામાં પકડ્યો. (૯) આંખ મીચીને નિર્મલા ઊંઘી ગયી. (૧૦) આટલું કહી વિદુર ચાલતો થયો. (૧૧) દુર્યોધનનું વર્તન સજ્જનોને ગમ્યું નહીં. (૧૨) દિવાકરને કામ કરવું નથી. (૧૩) વક્તાને કંઈ કહેવાનું બાકી રહ્યું નહીં. (૧૪) આજે કાગળ લખવાનો રહી ગયો. (૧૫) વિમાન પહેલાં દોડતું ને પછી ઊડતું આકાશમાં ગયું. (૧૬) શેઠ જતાંવેંત મુનીમે આપેલા પૈસા પાછા લીધાં. (૧૭) ભોજન આટોપતી વખતે અશોકને ભિક્ષુનું સ્મરણ થયું. (૧૮) કરીકરીને થાક્યો ને દેવપૂજાએ લાગ્યો. (૧૯) બોલનાર ઘણા મળે છે, કરનાર ઓછા દેખાય છે. (૨૦) કવિતા લખતાં કવિએ દેવની મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ જોઈ. (૨૧) જોયેલું દૃશ્ય રમણિકના મનમાં રમી રહ્યું. (૨૨) હસતાં રમતાં ભક્ત પરમેશ્વરને જુએ છે. (૨૩) કરવાની વાતો ઘણી છે. (૨૪) કહાની કહેવાને અબ્દુલને ચાર દહાડા લાગ્યા. (૨૫) મહેમાન આજે આવવાના છે.

प्रकरण ११

(१) फणस पिकू लागले आहेत. (२) पाणी तापविले पाहिजे. (३) चारुदत्त संपत्ती देऊन टाकतो. (४) गाडी थांबू लागते. (५) मुंगूस बीळ पाडू शकते. (६) विद्यार्थी सतत अभ्यास करतात. (७) मजूर थकलेले नाहीत. (८) दमयंती नळ-राजाला निरोप धाडते. (९) लोक एकदम ओरड करतात. (१०) पाहुणे जेवीत आहेत.

प्रकरण १२

૧. (૧) આપણે જમીને જઈશું. (૨) મારે કંઈ નહીં જોઈએ. (૩) અમને ઘેર જવાનું છે. (૪) તમારા બાળકો શું વાંચે છે ? (૫) પેલી ઓરતોપાસેથી આપણે કંઈક શીખવું જોઈએ. (૬) વેદકાલથી આપણી સંસ્કૃતિ ચાલતી આવેલી છે. (૭) તે કામનું મૂલ્ય તમે જાણો છો. (૮) અમારા વાડવડીલોએ અમને આપેલો સંદેશો આપણે કૃતિમાં ઉતારવો જોઈએ. (૯) એમણે અમને ધર્મ આપ્યો, તત્ત્વજ્ઞાન આપ્યું, પુરુષાર્થ આપ્યો. (૧૦) આપણે એમના વારસ છીએ. (૧૧) જેમનું જે હતું તે તેમને અમે આપી દીધું. (૧૨) તે માબાપોએ પોતાના સંતોનોને ગુણસંપત્તિનો વારસો મૂક્યો. (૧૪) સાર્વજનિક જગાએ બીડીસિગરેટ પીવી અશિષ્ટતા છે. (૧૫) તમે શું

કર્યું? (૧૬) આ ઘર કોનું છે? (૧૭) તેઓ અમારી સાથે સભ્યતાથી વર્ત્યા. (૧૮) હું આ બાબતમાં કંઈ કરી શકતો નથી. (૧૯) મારી એના વિરુદ્ધ કંઈ ફરિયાદ નથી. (૨૦) જે કંઈ મારું હતું તે મેં આપને આપી દીધું. (૨૧) આપ એને શું પૂછશો? (૨૨) તે કંઈ કામનું ન હતું. (૨૩) કોને માટે તમે આ વસ્તુ લાવ્યા? (૨૪) મારી પાસકથી કાઢવી જોઈએ તો કામ પૂરું થશે. (૨૫) દારુ પીને માણસ પશુ બને તો એમાં નવાઈ શી?

१. (१) हे तुम्ही काय केलेत? (२) माझ्याने हे काम होणार नाही. (३) मी त्यांना सांगून टाकले की तुम्ही जे बोललात त्याबद्दल तुम्हांला पस्तावा होईल. (४) मी उद्या येईन असे कोणी सांगितले? (५) त्यांनी बाजारात जाऊन मुलांसाठी मिठाई आणली. (६) माझे स्वतःचे मूळ गाव पुण्याहून चार मैल दूर आहे. (७) स्वतःसाठी काही करणे हा सेवकांचा धर्म नव्हे. (८) ते नेहमी समाजाकरिता काम करतात. (९) आश्रमात गांधीजींचे पुतणे राहात होते, त्यांचे नाव मगनलाल गांधी. (१०) तू वाईट विचार करशील तर मरशील. (११) शेखचल्ली हा कोण होता? त्याची गोष्ट काय आहे? (१२) तुम्ही मला त्याची गोष्ट सांगाल? (१३) मला एक एक हजार रुपये पाहिजेत. (१४) तुमच्याने हे काम व्हायचे नाही. (१५) आपल्याला काय हवे होते?

प्रकरण १३

१. (१) આ અફાટ દુનિયામાં મારું કોઈ નથી. (૨) મને આ ઝાંખા અજવાળામાં કંઈ દેખાતું નથી. (૩) ફલાણાઢીકણાએ શું કર્યું એ તમે શા માટે જુઓ છો? (૪) કાચરકૂચર ખાવાથી પેટ બગડે છે. (૫) અહીંના ઘણા લોકોને અંગ્રેજી નથી આવડતી. (૬) અલૂણું ખાવું ઘણું હિતકારી છે. (૭) તમારા અમારામાં આપપર-ભાવ નથી. (૮) ડાંગા છોકરાઓની સંગતિ ન કરીએ. (૯) આયતું ખાવું પચે નહીં. (૧૦) આટલું બધું મેં તમને કહ્યું તેથી કંઈ વળ્યું નહીં. (૧૧) કંગાળ દેશને ઉદ્યમ જ અકસીર દવા છે. (૧૨) એણે કપડું ભીનું કરી પાટી લૂછી નાખી. (૧૩) સાડા નવ વર્ષની છોકરીએ આ ચિત્ર કાઢ્યું છે. (૧૪) આના પચીસગણી એની સંપત્તિ હતી. (૧૫) પરીક્ષા માટે સત્તર હજાર છસો ઓગણ સિત્તેર છોકરાઓ બેઠા. (૧૬) સારું શું, ભૂંડું શું એ જાણવું એ બુદ્ધિમંતનું કામ છે. (૧૭) અધવચરું જ્ઞાન ખાડામાં લઈ જાય છે. (૧૮) અણિયાળા પત્થરથી એણે દોરડું કાપી નાખ્યું. (૧૯) મજબૂત માણસોને ભીખ માગવી છાજે નહીં. (૨૦) થાક્યો પાક્યો એ ઘેર આવ્યો.

२. (१) आज्ञाधारक मुलाने आईबापांची इच्छा पूर्ण केली. (२) मोठ्यामोठ्या शहरांत चांगल्या चांगल्या शाळा असतात. (३) हे दुकान विकाऊ आहे. (४) विश्वासू माणसालाच तिजोरी संभाळायला ठेवले पाहिजे. (५) माझ्या काही खासगी कामाकरिता मी आलो आहे. (६) शहाणा तो की जो सज्जनाची संगती जोडतो. (७) त्याच्या

शरीरावर रंगीबेरंगी ठिपके होते. (८) लंगडीलुळी माणसे सुद्धा निकामी नाहीत. (९) भलते कांही तरी करून तुम्ही आपली प्रतिष्ठा गमाबाल. (१०) भांडखोर शेजाऱ्या-मुळे सर्वांना त्रास होतो. (११) तो असा काही मायेफिरू होता की लोक त्याच्यापासून दूर पळू लागले. (१२) मऊ गादी विद्यार्थ्यांना सोयीची नाही. (१३) भुकेल्या जीवांना संतोषविणे हे प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे. (१४) आज दिवसभर मुसळधार पाऊस पडत आहे (पडून राहिला आहे). (१५) पांढऱ्या कागदावर काळी ओळ काढल्यानेच काही अशिक्षित हा ज्ञानी होत नाही. (१६) आपल्या समाजात कित्येक माणसे तक्रारखोर आहेत. (१७) पोरगं दंगखोर दिसते. (१८) माझी धाकटी मुलगी अकरावीच्या वर्गात शिकते (शिकत आहे). (१०) श्रेचाळिसात सदतीस मिळविल्याने पैशी होतात. (२०) एकोणीसशे चव्वेचाळिसात तो जन्मला. (२१) અઠવાડિયામાં માણસ દીઠ અઢધો ક઼િલો પ્રમાણે અઢીસો માણસોને કેટલા ચોખા લાગે? (૨૨) આ જમીનના પાંચમાં ટુકડામાં ખાતર નાંખીએ તો ચારગણું પાક ઊતરે.

प्रकरण १५

१. (१) આપણે આજે હોઈશું, કાલે કદાચ ન હોઈશું. (૨) અંદર એક ને બહાર એક એમ કેમ? (૩) અત્યારે મને કંઈ સૂઝતું નથી, કાલે આવશો તો સારું. (૪) એવી સ્થિતિ થાય છે ત્યારે ભગવાન યાદ આવે છે. (૫) હવે મને સવડ નથી. નકામો આગ્રહ શા માટે? (૬) અહીં જગા ખાલી નથી. (૭) આમ તેમ કરી તમે નાહક વખત ગુમાવો છો. (૮) હંમેશાં તમે અહીં આ ગાદલાપર બેસો છો. (૯) તમારી આગળ બોલવામાં હવે અર્થ નથી. (૧૦) આગળ આ બાબત આપણી વાત થઈ છે. (૧૧) આજકાલ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરતાં રાજકારણ વધારે કરે છે. (૧૨) આજે આ ગામમાં ભાગ્યે જ એવું ઘર હોય કે જ્યાં ચા પીતા નથી. (૧૩) ક્યાં છે તમારો તે ગ્રંથ? (૧૪) તે ક્યાંય મળતો નથી. (૧૫) તુરત જઈ એ થોડું બરફ લાવ્યો. (૧૬) ગમે તે કરી હું આ તમારું કામ જરૂર કરીશ. (૧૭) રમણ ગઈ કાલે અહીં આવ્યો કે નહીં એટલી જ ફક્ત માહિતી મારે જોઈએ છે. (૧૮) તમારા વગર મારું જીવવું વ્યર્થ છે. (૧૯) ગામની સીમાડા સુધી હું જઈ આવ્યો. (૨૦) વકીલની મારફતે એણે અરજી કરી. (૨૧) મારા પ્રાણ કરતાં દેશ મને વધારે વહાલો છે. (૨૨) એટલી બધી પ્રાણહાનિ થઈ છતાં જય મળ્યો નહીં. (૨૩) તમે એમને કંઈ કહેશો તો તેઓ માનશે. (૨૪) ઉપરાન્ત, બીજો એક મુદ્દો ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ. (૨૫) અરેરે, આખરે એ ન જ આવ્યો ને!

२. (१) अशा रीतीने धर्माचे रक्षण ईश्वर करतो. (२) मरणानंतर आपले काय होणार हा प्रश्न माणसाच्या मनात केव्हा ना केव्हा का होईना येतोच. (३) सामुदायिक हिताच्या दृष्टीने विचार करण्याची वृत्ती आपल्यात नाही; त्यामुळेच

आपले व आपल्या समाजाचे अतिशय नुकसान झाले आहे. (४) मराठी व हिंदी भाषा या गुजरातीच्या सख्या आहेत. (५) खेरीज वेगवेगळ्या विज्ञानांची व उद्योगांची परिभाषा ही दिली पाहिजे. (६) यानंतर कोणालाही वाटेल त्या रीतीने शब्दलेखन करण्याचा अधिकार नाही. (७) जर जास्तीत जास्त अंतर्मुख व्हायचे असेल तर ते अंधारातच. (८) जोगेश्वरी, कानेरी आणि घारापुरी येथील गुंफा कुणी कोरल्या, केव्हा कोरल्या, त्यांचा त्या काळी काय उपयोग झाला, कोठवर तो झाला, हे कोणी सांगू शकेल? (९) आता ही लेखमाला पूर्ण होईल असे मला वाटत नाही. (१०) मुंबई ही आज एक प्रकारे हिंदुस्तानची राजधानी आहे, कलकत्ता किंवा दिल्ली यांच्यापेक्षासुद्धा मुंबईचे महत्त्व कितीएक प्रकारे वरचढ आहे. (११) जर तो कवी असेल तर शब्दांच्या द्वारा जे काही व्यक्त होऊ शकते त्याच्या साहाय्याने अव्यक्त आनंदाला मूर्तरूप देण्याला तो धडपडतो. (१२) त्याने उगारलेला हात खाली केला तरी तो क्रोधाने बोलला. (१३) जिकडे पाहावे तिकडे एकमेकांशी अनंतकाळापासून टक्करून गुळगुळीत झालेले दगडच आदळतात. (१४) पण अलिकडे अलिकडे दोन चार महिन्यांपासून बहिणीच्या (ताईच्या) स्वभावात बदल झाला आहे असे भावाला वाटले. (१५) एवढ्यात इतक्यातच आत आलेल्या स्त्रीवर त्याची नजर गेली. (१६) जवळ जवळ चाळीस वर्षे निघून गेली. (१७) हळू हळू ती प्रौढेची आकृती परत अस्पष्ट होत गेली. (१८) जीवनाचे साफल्य आज त्याला लाभले होते; कारण, कोणतेही खोटे टिकत नाही आणि खरे मरत नाही याची प्रतीति आज त्याला झाली. (१९) हा आनंद मिळताच पुनः त्याला एक नवाच प्रकाश लाभला. (२०) ते अधिक अभ्यासाकरिता परदेशाला निघून गेले आणि त्यानंतर कितीतरी वर्षे त्यांचा काही पत्ताच लागला नाही.

प्रकरण १७

१. (१) अमे अत्यारे सिंहगढथी आवीए छीए. (२) रात्रे ते फरवा जाय छे (जाया करे छे). (३) सूतां ते दूध पीतो. (४) साधुमहाराज हमेशां धोळांधप कपडां वापरे. (५) तेमनां कपडां ज्ञजां नहीं होय. (६) महेमान जम्या छे? (७) लोकमान्य जम्या पछी सोपारीनो कको खाता. (८) पुस्तक वांचतां ए ऊंघे छे. (९) सरघस शाहीबागनी पासे पहोंची रह्युं छे. (१०) चार दिवस ते पुणे रह्यो हतो. (११) दासबोधनुं एणे पारायण कर्युं हतुं. (१२) ज्ञानेश्वरी ए वांचनार हतो. (१३) होड्यानी हरीफाईमां ते भाग लेनार छे. (१४) ओडकनी तैयारी थई रही छे. (१५) मनुनी परीक्षा पासे आवी छे. (१६) एणे अभ्यास ठीक कर्यो छे. (१७) ए देखाव एटलो बधो सुंदर छे के तमे जोया ज करशो. (१८) अत्यारे मुकुंद कॉलेजथी आव्यो हशे. (१९) तमारे आ लेख लखवानो छे ए याद छे ने? (२०) तेने आजे रसोई करवी नथी. (२१) मारे सभाए जवुं हतुं. (२२) एवी भूल फरी नहीं थाय ए याद राखजो. (२३) बालगंधर्वे ज आ पद गावुं. (२४) तमे पहेलां वहेल

ભક્તા ને ધ્યાન કરતા. (૨૫) ઉદ્ધવ કાશી ગયો હોત (જતે) તો હું તેની સાથે ગયો હોત (જતે).

प्रकरण १८

(૧) બાળકો પાસેથી નીતિતત્ત્વો કેવી રીતે પળાવવાં એનો વિચાર કરવો જોઈએ. (૨) સ્થૂલ માણસોને દોડાવવુ એ જ એમની સ્થૂલતાપર સારો ઇલાજ છે. (૩) દહાડામાં એકાદ કલાક છોકરાઓ પાસેથી કંઈક લખાવવું જોઈએ. (૪) પરાક્રમ કરો ને પોતાના કુળને શોભાવજો. (૫) વિકારોને દબાવવા ને વિચારોને વધારવા એ જ કલ્યાણનો માર્ગ છે. (૬) જો બાપુ આવે તો એમને ખવડાવો. (૭) બાળકોને રોવડાવશો નહીં. (૮) ડામરથી તે લોકો અનેક વસ્તુઓ બનાવે છે. (૯) ગુંડાઓએ ઘણા ઘરો બાળી નાખ્યાં. (૧૦) કુમારને જગાડીને અભ્યાસે બેસાડો. (૧૧) એમનાથી જેટલું બને તેટલું કામ કરાવી લ્યો. (૧૨) ડીપાંડીપાંથી તળાવ ભરે છે. (૧૩) હરિભાઈના શબ્દોથી રણપાલનું મન દુભાવ્યું. (૧૪) શિરોડામાં અમે બધા પકડાઈ ગયા અને જેલમાં પુરાઈ ગયા. (૧૫) એનાથી એક પૈસો કોઈને અપાતો નથી. (૧૬) સંતોનો એકએક શબ્દ અંતઃકરણપર કોતરાય છે. (૧૭) માબાપના સંસ્કારોથી બાળકોનું જીવન ઘડાય છે. (૧૮) કૌરવોના સૈન્યથી અભિમન્યુ ચક્રવ્યૂહમાં ઘેરાયો (૧૯) રસ્તાઉપર રેતી પથરાઈ ગઈ. (૨૦) મળ ખાડામાં દટાય છે ને એમાંથી ૭ મહિના પછી ખાતર કઢાય છે. (૨૧) દર અઠવાડિયે અમારા સંડાસ ધોવાય છે. (૨૨) મણિ ચૂંટી ચૂંટીને જેમ ગંઠાય તેમ તેઓ ચુનંદા માણસો સંસ્થામાં લે છે (ભરતી કરે છે).

*

गुजराती शब्दकोश

[या पुस्तकांत आलेले गुजराती शब्द येथे अकारविल्हेने एकत्र करून त्यांचे अर्थ दिले आहेत. प्रत्येक शब्दापुढे कंसात त्याचे व्याकरण संक्षिप्त संकेतांनी दिले आहे.

संकेताचा खुलासा : अ – अव्यय; नाम असेल तर 'पु.', 'स्त्री.', 'न.' म्हणजे पुल्लिंगी, स्त्रीलिंगी, नपुंसकलिंगी; वि. – विशेषण; सर्व. – सर्वनाम; स. क्रि. – सकर्मक क्रियापद; अ. क्रि. – अकर्मक क्रियापद.

અ

અકસર (अ.) – बहुतकरून
અકસીર (वि.) – रामबाण
અકળાવું (अ. क्रि.) – (१) घाबरे होणे (२) चिडणे
અકારું (वि.) – अप्रिय, नावडते
અકોણો (वि.) – (१) एकलकोंडा, (२) तुसडा
અકર્મી (वि.) – (१) दुर्दैवी, (२) दुराचारी
અકેક (वि.) – (१) एकेक, (२) प्रत्येक
અખતરો (पु.) – प्रयोग
અગડધૂત (वि.) अगडबंब
અગાસી (स्त्री.) – गच्ची
અગિયારશ (–સ.) (स्त्री.) – एकादशी
અઘરું (वि.) – अवघड, कठीण
અંગઉધાર (वि.) – उसने
અંગત (वि.) – खासगी, व्यक्तिगत
અંગ્રેજી – (१) (वि.) इंग्रजी, (२) (स्त्री.) इंग्रजी भाषा
અંગૂઠો (पु.) – अंगठा
અંઘોળિયું (न.) – पाणी तापविण्याचे तपेले
અચૂક (अ.) – न चुकता, (वि.) न चुकणारे
અચ્છત (अ.) – गुपचूप
અછત્ર (वि.) – पोरके, अनाथ
અછરતું (वि.) – (१) शिगोशीग (२) चाटून जाणारे
અજગર (पु.) – अजगर
અજબ (वि.) – आश्चर्यकारक, अजब
અજમો (पु.) – ओवा.
અજવાળી (वि. स्त्री.) (રાત) – चांदणी (रात्र)
અજાણ (वि.) – (१) अज्ञानी, अडाणी, (२) माहिती नसलेला
અજાણ્યે (अ.) – (१) नकळत, (२) अजाणपणे
અંજાવું (अ. क्रि.) – दिपणे
અંજીર (न.) – अंजीर
અટકવું (अ. क्रि.) – (१) अडणे, (२) थांबणे
અટકચાળું (वि.) – खोडकर
અટકાવવું (स. क्रि.) – (१) थांबविणे, (२) डांबणे, (३) प्रतिबंध करणे
અટપટું (वि.) – गुंतागुंतीचे
અટવું (अ. क्रि.) – भटकणे
અટળ (वि.) – न टळणारे, अटळ
અડકવું (स. क्रि.) – शिवणे, स्पर्श करणे
અડદ (पु.) – उडीद
અડપલું – (१) (वि.) दंगेखोर, (२) (न.) – मस्ती, खोडकरपणा
અડબડવું (अ. क्रि.) – लटपटणे

અડવું – (१) (स. क्रि.) शिवणे, स्पर्श करणे, (२) आड येणे, (३) (अ. क्रि.) अडणे
અડિયલ (वि.) – अडेल
અઢળક (वि.) – अमाप, खूप
અણગમતું (वि.) – नावडते
અણસમજું (वि.) – समजतदार नसलेले
અણિયાળું (वि.) – टोकदार
અત્યારે (अ.) – आता.
અથડાવું (अ. क्रि.) – (१) रखडणे, (२) हेलपाटे घालणे, (३) टक्कर होणे, आदळणे
અથવા (अ.) – अथवा
અદરકવું (स. क्रि.) – विरजणे
અદા કરવું (स. क्रि.) – फेडणे
—થવું (अ. क्रि.) – चुकते होणे
અદેખું (वि.) – मत्सरी
અધધધ ! (अ.) – अबब !
અધણિયાતું (वि.) – अनाथ, बेवारशी
અધમૂઉં (वि.) – अर्धमेलें
અધવચરું (वि.) – (१) अधांतरी, लटकते, (२) अर्धवट ज्ञान असलेले
અધીરું (वि.) – अधीर, उतावीळ
અધૂરું (वि.) – अपुरे
અધેડ (वि.) – प्रौढ, पोक्त
અધ્ધર (अ.) – अधांतरी
—તાલ (अ.) – अधांतरी
અન(–ને)નાસ (न.) – अननस
અનરાધાર (वि.) – मुसळधार
અનાજ (न.) – धान्य
અનાડી (वि.) – अडाणी
અનામત (वि.) – अनामत
અનુકૂળ (वि.) – अनुकूल
અનુસરવું (स. क्रि.) – अनुसरणे

અનૂઠું (वि.) – विलक्षण, अपूर्व
અનૃણી (वि.) – निष्कर्जी
અને (अ.) – आणि, व
અનેરું (वि.) – (१) न्यारे, (२) विचित्र, विलक्षण
અંદર (अ.) – आत
—નું (वि.) – आतले
અંદાજી (वि.) – अंदाजी
અપલખણું (वि.) – अवलक्षणी
અપાર (वि.) – अपार
અપૂરતું (वि.) – अपुरते
અફસોસ (अ. पु.) – (१) (अ.) अरेरे, (२) (पु.) – दुःख
અફાટ (वि.) – अफाट
અફાળવું (स. क्रि.) – आपटणे
અબલક (वि.) – चित्रविचित्र, रंगीबेरंगी
અભડાવું (अ. क्रि.) – शिवाशिव होणे
અભણ (वि.) – अशिक्षित
અભદ્ર (वि.) – अभद्र, अशुभ
અભરાઈ (स्त्री.) – सज्जा, छोटी गच्ची
અભ્યાગત (पुं) – अतिथी
અમર્યાદ (वि.) – अमर्याद
અમાસ (स्त्री.) – अमावास्या
અમીન (वि.) – विश्वासू
અમૂઝાવું (अ. क्रि.) – गोंधळणे, घाबरून जाणे
અમૂલ્ય (वि.) – बहुमोल
અમે (सर्व.) – आम्ही
અંબોળવું (स. क्रि.) – (१) आंबविणे, (२) वृद्धी करणे
અરજી (स्त्री.) – अर्ज, विनंती
અરડૂસો (पु.) – अडुळसा
અરર, અરેરે ! (अ.) – अरेरे !
અરીઠો (पु.) – रिठा

અરીસો (पु.) – आरसा
અરે (अ.) – आश्चर्य, दुःख, चिंता इ.
सूचक उद्गार
અર્પવું (स. क्रि) – अर्पिणे, वाहणे
અલગ – (१) (वि.) वेगळे, निराळे
(२) (अ.) दूर
અલાણુંફલાણું (वि.) – अमुक तमुक
અલાયદું (वि.) – वेगळे, निराळे
અલૂણું (वि.) – (१) अळणी,
(२) भुकेले
અલેતું (वि.) – वेअकली, पोरकट
અવલ (वि.) – (१) पहिले, (२) उत्तम
અવળું (वि.) – (१) उलटे, (२) वाकडे
અવાળું (पु. न.) – हिरडी
અસલ (वि.) – (१) मूळ, (२) पूर्वीचे
અહીં
અહીંયા } (अ.) – येथे
અહીં તહીં (अ.) – येथे तेथे, इकडे
तिकडे
અળશી (–સી) (स्त्री.) – अळशी
(जवस)

આ

આ (सर्व.) – हा, ही, हें
આકર્ષવું (स. क्रि.) – आकर्षणे
આકરું (वि.) – (१) अधीर, (२) तापट
આક્રોશ (पु.) – आक्रोश
આખરે (अ.) – शेवटी
આખલો (पु.) – वळू, गोन्हा
આખળિયો (पु.) – पोळपाट
આખું (वि.) – (१) अखंड, सगळे,
(२) पुरते, सलग
–પાખું (वि.) – अर्धेमुर्धे, अर्धवट

આગમચ(–જ) (अ.) – अगोदर-
पासून, आगाऊ
આગળ (अ.) – (१) पूर्वी, अगोदर,
(२) पुढे
આગળી (स्त्री.) – उभा अडसर
આગળું (वि.) – वरचढ, श्रेष्ठ
આગળો (पु.) – अडसर
આગિયો (पु.) – काजवा
આંક (पु.) – (१) आकडा,
(२) भाव, मूल्य
આંકવું (स. क्रि.) – (१) किंमतीचा
अंदाज काढणे. (२) अंक टाकणे
किंवा खूण करणे
આંખ (स्त्री.) – डोळा
–ના ડોળા – बुबुळे
–ની કીકી – डोळ्यातली बाहुली
–નો ગોખલો – डोळ्यांची खोबण
આંગણુ (–ણું) (न.) – आंगण
આંગળી (स्त्री.) – बोट
આછું (वि.) – (१) विरळ, (२) अस्पष्ट
આજકાલ (अ.) – हल्ली, आजकाल
આજી (स्त्री.) – आजी
આજીજી (स्त्री.) – अजीजी, आर्जव
આજે (अ.) – आज
આજો (पु.) – आजा
આંજવું (अ. क्रि.) – दिपविणे
આટલું (वि.) – इतके, एवढे
–બધું (वि.) – इतके (पुष्कळ)
આટઆટલું (वि.) – इतके इतके
આટલાપૂરતું (वि.) – एवढ्यापुरते
આટોપવું (स. क्रि.) – (१) आटोपणे,
(२) आवरणे
આઠમ (स्त्री.) – अष्टमी

આડત્રાંસું (वि.) – आडवे तिडवे, वेडेवाकडे
આડફેટું (वि.) – वाट चुकलेले
આડું (वि. अ.) – (१) आडवे, (२) वाकडे, (३) अप्रत्यक्ष (४) (अ.) आडबाजूला
–તેડું (वि.) – आडवेतिडवे
આણવું (स. क्रि.) – जाऊन आणणे
આનો (पु.) – (१) ज्येष्ठ पुत्र, (२) आजोबा
આથવું (स. क्रि.) – (१) खारविणे, (२) आंबविणे
આદું (न.) – आले
આધેનું (वि.) – अर्धे
આંતરડી (स्त्री.) – (१) लहान आतडे, (२) अंतःकरण
–ડું (न.) – मोठे आतडे
આંતરવું (स. क्रि.) – (१) विभक्त करणे, (२) वेढणे
આંધળું (वि.) – आंधळे
આપવું (स. क्रि.) – देणे
(પાણી) આપવું (स. क्रि.) – पाणी घालणे
આપાપર (वि.) – आपपर
આબેહૂબ (वि.) – हुबेहूब
આભ (न.) – (१) आभाळ, (२) ढग
આભડછેટ (स्त्री.) – विटाळ, शिवाशीव
આભું (वि.) – चकित
આમ – (१) (वि.) सर्वसामान्य (२) (अ.) या रीतीने, याप्रमाणे, (३) इकडे, (४) (स्त्री.) आंबा
આમતેમ (अ.) – इकडे तिकडे
આમનું – (१) (वि.) या बाजूचे, इकडचे (२) (सर्व.) यांचे

આમળવું (स. क्रि.) – पिळणे
આમળી (स्त्री.) – आवळी (झाड)
આમળો (पु.) – (१) पीळ (मनातला) (२) अभिमान, जिद्द
આંબલી (स्त्री.) – चिंच
આંબવું – (१) (स. क्रि.) (मणी) गाठणे (२) (अ. क्रि.) आंबणे
આંબો (पु.) – आंबा (झाड)
આરજૂવાળું (वि.) – तीव्र इच्छा असणारे
આરડવું (अ. क्रि.) – आरडणे
આરસબંધી (वि.) – फरसबंधी, संगमरवरी
આલું લીલું (वि.) – हिरवेगार, ताजे
આવડવું (स. क्रि.) – अवगत असणे, (करता) येणे
આવડું (वि.) – एवढे
આવતી કાલે (अ.) – उद्या
આવતું (वि.) – येते
(जसे – 'આવતો રવિવાર' = येता रविवार)
આવવું (अ. क्रि.) – येणे
આસાન (वि.) – सोपे
આસોપાલવ (पु.) – अशोक (झाड)
આંસુ (न.) – आसू, अश्रू
આળવીતરું (वि.) – दांडगट, मस्तीखोर
આળસુ (वि.) – आळशी, सुस्त
આળુંભોળું (वि.) – भोळेभाबडे
આજ્ઞાકારી (वि.) – आज्ञाधारक

ઇ

ઇચ્છવું (स. क्रि.) – इच्छिणे, आशा करणे
ઇજાર (स्त्री.) – इ(वि)जार
ઇતર (वि.) – इतर

ઇયળ (स्त्री.) – आळी
ઇલાયદું (वि.) – वेगळे, निराळे
ઇશ્ક (पु.) – प्रेम, स्नेह.

ઈ

ઈંચવું (स. क्रि.) – पोटात रेचणे
ઈમાન (पु. न.) – (१) प्रामाणिकपणा, (२) श्रद्धा
 –દાર (वि.) – प्रामाणिक
ઈસવી (वि.) – येशूसंबंधीचे

ઉ

ઉકાળવું (स. क्रि.) – उकळविणे
ઉકેલવું (स. क्रि.) – उकलणे
ઉખા(–ખે)ડવું (स. क्रि.) – उखडून (उपटून) काढणे, समूळ नाश करणे
ઉખાડેલું (वि.) – उपटून काढलेले.
ઉખર (वि.) – लागवडीला अयोग्य (जमीन)
ઉગામવું (स. क्रि.) – उगारणे
ઉઘાડવું (स. क्रि.) – (१) उघडणे, (२) उघडायला लावणे, (३) उघडे करणे
ઉઘાડું (वि.) – उघडे, स्पष्ट.
ઉચકાવવું (स. क्रि.) – उचलायला लावणे, वर चढविणे
ઉચ્ચરવું (स. क्रि.) – उच्चारणे, बोलणे
ઉછાળવું (स. क्रि.) – (१) वर फेकणे, (२) उधळणे
ઉછાંછળું (वि.) – उद्धट, उच्छृंखल
ઉછીનું (वि.) – उसने
ઉછેરવું (स. क्रि.) – संगोपन करणे, वाढविणे
ઉજમાળું (वि.) – (१) उत्साही, (२) चकचकीत
ઉજાડવું (स. क्रि.) – उजाड (सर्वनाश) करणे
ઉજાસવું (अ. क्रि.) – चकचकाट करणे
ઉજ્જડ (वि.) – उजाड
ઉઠાડવું (स. क्रि.) – (१) उठविणे, (२) जागे करणे
ઉઠાવદાર (वि.) – उठून दिसणारे
ઉઠાવવું (स. क्रि.) – उचलणे. (२) उचलेगिरी करणे (३) पाळणे, बजावणे ('આજ્ઞા ઉઠાવવી')
ઉડાઉ (वि.) – उधळे
ઉડાવવું (स. क्रि.)–(१) उडेल असे करणे (२) पतंग चढविणे (३) गप्प ठोकणे (४) उधळून टाकणे (संपत्ति, तारुण्य)
ઉતારવું (स. क्रि.) – (१) उतरविणे (२) नकल करून घेणे (३) विष उतरविणे (४) परतीराला नेऊन सोडणे (५) वरून खाली काढणे
ઉથલાવવું (स. क्रि.) – (१) उलथणे (२) पदच्युत करणे (३) उलट्याचे पालटे करणे
ઉદ્યત (वि.) – (१) कष्टाळू (२) तयार, तत्पर
ઉદ્યમી (वि.) – (१) कष्टाळू (२) उद्योगी
ઉદ્ધત (वि.) – उद्धट
ઉંદર (पु.) – उंदीर
ઉપજાઉ (वि.) – सुपीक
ઉપર (अ.) – वर
 –વટણો (पु.) – (१) बत्ता (२) वरवंटा

ઉપરાન્ત (अ.) – (१) आणखी
(२) त्यावर, नंतर
ઉપરી – (१) (वि.) वरचा, वरिष्ठ
अधिकारी
ઉપલાણુ – (१) (वि.) वरचे, उंचावरचे
(२) (न.) वरची बाजू
ઉપલું (वि.) – वरील, उपयुक्त
ઉફરાંટું (वि.) – उफराटे, उलटे
ઉમદા(-દું) (वि.) – (१) थोर (२) श्रेष्ठ
ઉમેરવું (स. क्रि.) – (१) मिळविणे,
बेरीज करणे (२) एकत्र करणे
ઉશ્કેરવું (स. क्रि.) – (१) भडकावणे,
चिथावणे (२) (खोटी स्तुती
करून) चढविणे

ઊ

ઊકળવું (अ. क्रि.) – (१) उकळणे
(२) संतापणे
ઊખળી (स्त्री.) – उखळी(-ळ)
ઊગવું (अ. क्रि.) – (१) उगवणे, अंकुर
येणे (२) उदय पावणे
ઊઘડવું (अ. क्रि.) – (१) उघडणे,
(२) खुलणे, प्रसन्न होणे
ઊઘડું (वि.) – (१) उघडे (२) स्पष्ट
ઊછળવું (अ. क्रि.) – (१) उसळणे
(२) आवेशात येणे
ઊજવવું (स. क्रि.) – (१) उद्यापन करणे
(२) साजरे करणे
ઊજળું (वि.) – (१) उजळ, पांढरे
(२) उच्चवर्णीय
ઊચકવું (स. क्रि.) – उचलणे
ઊંચું (वि.) – (१) उंच (२) श्रेष्ठ
ઊંચે (अ.) – उंचीवर, वरती
ઊંજવું (स. क्रि.) – दिव्यात तेल घालणे

ઊટકવું (स. क्रि.) – घासणे, उजळणे
ઊઠવું (अ. क्रि.) – (१) उठणे, उभे होणे
(२) जागे होणे
ઊડવું (अ. क्रि.) – उडणे
ઊણું (वि.) – अपुरे, उणे
ઊંટ (पु.) – उंट
ઊંડાણ (न.) – खोली, खोलपणा
ઊતરવું (अ. क्रि.) – उतरणे
ઊતળું (वि.) – उथळ
ઊધઈ (स्त्री.) – वाळवी
ઊધડ (वि.) – उक्ते
ઊનડ (वि.) – (१) उनाड (२) अंगचोर
ઊંધું (वि.) – (१) उलटे (२) पालथे
-ચત્તું (वि.) – (१) उलटेपालटे
(२) उलथेपालथे
ઊપજવું (अ. क्रि.) – (१) उपजणे
(२) मिळकत होणे
ઊપડવું (अ. क्रि.) – (१) निघणे, चालू
लागणे (२) (साथ इ.) उपटणे.
ઊબટ (वि.) – (१) कुबट (२) बेचव
ઊભડું (वि.) – चंग्यावर बसलेले
ઊભર (वि.) – (१) उंचेले (२) उमट
ઊભરાવું (अ. क्रि.) – (१) उतास येणे
(२) ओसंडणे
ઊભવું (अ. क्रि.) – (१) उभे राहणे
(२) थांबणे
ઊભું (वि.) – (१) उभे (२) थांबलेले
ઊલટું (वि.) – (१) उलटे (२) विपरीत

એ

એ (सर्व.) – तो, ती, ते
એકઢાળિયું – (१) (वि.) – एकपाखी,
एकाच बाजूकडे उतरते छप्पर
असलेले (२) (न.) तसे घर

એકતરફી (वि.) – एकपक्षी, एका बाजूचे
એકતંત્ર (वि.) – (१) एकतंत्री (२) (न.) सर्वानुमती
એકથંભું (वि.) – एकखांबी
એકદમ (अ.) – (१) ताबडतोब (२) अगदी ('એકદમ' આંધળો)
એકધારું (वि.) – एकसमान
એકબીજું (सर्व.) – एकमेक, परस्पर
એકલ (वि.) – एकाकी, एकटे
-દોકલ (वि.) – एकाकी, एकटेदुकटे
-પેટું (वि.) – अप्पलपोटे
-વાયું (वि.) – (१) एकटे (२) निराश्रित
એકલું (वि.) – (१) एकटे (२) विभक्त किंवा स्वतंत्र
એકવચની (वि.) – एकवचनी
એકવડિયું (वि.) – नाजूक किंवा किडकिडीत बांध्याचे
એકવાર (अ.) – एकदा
એકસરખું (वि.) – एकसारखे, समान
એકહથ્થુ (वि.) – (१) एकहाती (२) एकतंत्री
એકાએક (अ.) – एकाएकी, अकस्मात
એકાદ(-દું) (वि.) – (१) एखादे (२) एखाददुसरे
એકાન્તરે (अ.) – एक आड करून
એકાકી (वि.) – (१) एकांडे (२) एकांतप्रिय
એટલું (वि.) – इतके
એટલે (अ.) – (१) म्हणून (२) म्हणजे
એટલામાં (अ.) – एवढ्यात, इतक्यात
ઍંટદાર (वि.) – ऐटदार
એઠું (वि.) – उष्टे
એડી (स्त्री.) – टाच
એદી (वि.) – आळशी, ऐदी
એન (वि.) – (१) खरे, अस्सल (२) (स्त्री. न.) शोभा, अब्रू
એબ (स्त्री.) – खोड, न्यून
એરણ (स्त्री.) – ऐरण
એલફેલ (वि.) – वेडेवाकडे, भलतेसलते
એવડું (वि.) – एवढे, या आकाराचे, इतके
એવું (वि.) – असे
-વામાં (अ.) – इतक्यात
એળે (अ.) – व्यर्थ, वाया

ઓ

ઓગળવું (स. क्रि.) – (१) ओघळणे, पाघळणे. (२) वितळणे (३) शरीर सुकणे (४) विरघळणे
ઓચિંતું (वि.) – अचानक, अनपेक्षित
ઓછું (वि.) – (१) कमी (२) हलके
-વત્તું – कमीअधिक
ઓટલો (पु.) – सोपा
ઓઠ (पु.) – ओठ
ઓઠંગવું (स. क्रि.) – ओठंगणे, टेकणे
ઓડકાર – (पु.) ढेकर
ઓડવું (स. क्रि.) – (१) ओढणे (२) पुढे ठेवणे, रुजू करणे
ઓઢવું (स. क्रि.) – (१) पांघरून घेणे (२) अंग किंवा माथा झाकणे
ઓઢો (पु.) – आच्छादन
ઓતરાતું (वि.) – उत्तरेकडील
ઓતવું (स. क्रि.) – (ओतकामातील) ओतणे

ઓરડો (पु.) – मोठी खोली, दिवाणखाना
—વચલો – माजघर
ઓરત (स्त्री). – (१) स्त्री (२) बायको
ઓરપવું (स. क्रि.) – (१) ओरबाडणे (२) कुरतडणे
ઓરમાયું (वि.) – सावत्र
ઓરવવું (स. क्रि.) – (१) भिजवणे, ओले करणे (२) झाडून बाळत टाकणे
ઓરવું (स. क्रि.) – (१) वैरणे (जात्यात) (२) वैरणे (तांदूळ इ. शिजण्याकरिता)
ઓલવવું (स. क्रि.) – विझविणे
ઓલાદ (स्त्री.) – (१) संतती (२) वंश
ઓલાવું (अ. क्रि.) – मालविले जाणे (कर्मणी), विझणे
ઓલિયો (वि.) – अवलिया, भाबड्या-निखालस मनाचा
ઓલો (पु.) – वाईल (चुलीची)
ઓવાળવું (स. क्रि.) – ओवाळणे
ઓશિક(-ગ)ળ (वि.) – ओशाळें, मिंधे
ઓશિયાળ (वि.) – ओशाळा
ઓશીકું (न.) – उशी
ઓસરવું (अ. क्रि.) - (१) ओसरणे, मागे सरणे, उतरणे २ संकोच पावणे, लाजणे
ઓસવાવું (अ. क्रि.) – (१) अन्न शिजणे, उकडणे (२) कमी होणे (३) लाजणे
ઓસાન (न.) – अवसान, धीर
ઓહો (अ.) – ओहो (आश्चर्य)
ઓળખવું (स. क्रि.) – ओळखणे
ઓળખીતું (वि.) – ओळखीचे
ઓળંગવું (स. क्रि.) – ओलांडणे, उल्लंघणे

ક

કંઈ (सर्व.) – (१) काही (२) अमुक (३) अनेक
કંઈક (सर्व., वि.) – (१) (सर्व) काही ना काही (२) (वि.) थोडेसे
ક(-ડ)કડતું (वि.) – (१) उकळते (२) कडकडीत (कपडा, थंडी)
કકડો (पु.) – तुकडा
કંગાળ (वि.) – कंगाल, दरिद्री
કચકચિયું (वि.) – (१) भांडखोर (२) कटकट करणारे
કચડવું (स. क्रि.) – (१) चिरडणे (२) वाटणे
કચવાટિયું (वि.) – कटकटीचे
કચુંબર, કચુમર (न.) – कोशिंबीर
કજિયાખોર (वि.) – भांडखोर
કંજૂસ (वि.) – कंजूष, चिक्कू
કટોરી (स्त्री.) – वाटी
-રો (पु.) – मोठी वाटी
કઠણ (वि.) – कठिण, अवघड
કઠવું (अ. क्रि.) – (१) वेदना होणे, बोचणे (२) उकाडा होणे
કઠોળ (न.) – द्विदल धान्य
કડછી (स्त्री.) – पळी
કડપ (स्त्री.) – कडबा
કડવાશ (स्त्री.) – कडूपणा, कटुता
કડવું (वि.) – (१) कडू, तुरट (२) अप्रिय
કડાઈ (स्त्री.) – कढई
કઢવું – (१) (स. क्रि.) कढविणे (२) (अ. क्रि.) संतापणे
કઢંગું (वि.) – बेडौल, कुरूप
કઢી (स्त्री.) – कढी
કણસલું (न.) – कणीस

કંટલ – (१) (वि.) काटेरी (२) (न.) काटेरी झाड
કંઠ (पु.) – (१) गळा, घसा (२) गळ्यातून निघणारा सूर
કતરાતું (वि.) – तिरके
કથ્થાઈ (वि.) – करड्या (रंगाचे)
કદાચ (अ.) – (१) कदाचित (२) न जाणो
કનકવો (पु.) – पतंग
કનડવું (स. क्रि.) – त्रास देणे, छळणे
કપડું (न.) – वस्त्र, कपडा
કપડછાણ્યું (वि.) – वस्त्रगाळ
કપાસ (पु.) – कापूस
કપાસિયું (वि.) – कपाशीचे (शेत)
-યો (पु.) – सरकी (बी)
કપાળ(-લ) (न.) – कपाळ
કમાટ (न.) – कपाट
કબૂતર (न.) – कबूतर
કમ (वि.) – (१) कमी (२) वाईट
-જ્યાદે (वि.) – कमीजास्त
કમર (स्त्री). – कंबर
કમાડ (न.) – दार, कवाड
કમાવું (स. क्रि.) – कमावणे
કમી – (वि.) (१) कमी (२) (स्त्री.) कमतरता
કયું (सं.) – कोणते
કર (पु.) – कर
કરડકણું (वि.) – चावरे
કરડવું (स. क्रि.) – चावणे
કરતાં (अ.) – पेक्षा
કરમદો (पु.) – करवंद
કરમાવું (अ. क्रि.) – कोमेजणे
કરવત (स्त्री.) – करवत
કરવું (स. क्रि.) – करणे
કરાઈ (स्त्री.) – ऐदाण
કરોડ – (१) (वि.) कोटी (२) (स्त्री.) पृष्ठरज्जू, पाठीचा कणा
કરોળિયો (पु.) – कोळी
કલમ (स्त्री.) – लेखणी
કલાક (पु.) – तास
કલિંગડું (न.) – कलिंगड
કસરત (स्त्री.) – व्यायाम
કસવું (स. क्रि.) – (१) आवळणे (२) कसोटी घेणे
કંસાર (पु.) – कासार
કહેવું (स. क्रि.) – सांगणे
કળ (पु.) – गाळ, चिखल
કળ (स्त्री.) – (१) किल्ली किंवा चाप (यंत्राचा) (२) कळ, वेदना (३) युक्ती, करामत
કળથી (स्त्री.) – कुळीथ
કળશ (पु.) – (१) कळस (२) कळशी
કળી (स्त्री.) – कळी
કાકડી (स्त्री.) – (१) काकडी (२) काकडा (पेटविण्याचा)
કાકો / કાકા (पु.) – काका
કાકી (स्त्री.) – काकी
કાકીડો (पु.) – सरडा
કાગડો (पु.) – कावळा
કાગળ (पु.) – (१) कागद (२) पत्र
કાંકરો (पु.) – खडा
કાચરકૂચર (न.) – (१) किरकोळ खाद्यवस्तू (उदा० शेव-चुरमुरे इ.) (२) मोडक्यातोडक्या वस्तू
કાચું (वि.) – (१) कच्चे (२) बिन-अनुभवी
કાજે (अ.) – करिता, साठी

કાઢવું (स. क्रि.) – (१) काढणे (२) ओढून काढणे (३) रद्द करणे
કાણું (न.) – (१) छिद्र, भोक (२) (वि.) भोक असलेले (३) काणे
કાંડું (न.) – मनगट
કાતર (स्त्री.) – कात्री
કાતરવું (स. क्रि.) – कातरणे
કાંતવું (स. क्रि.) – कातणे
કાથો (पु.) – (१) कात (२) काथ्या
કાન (पु.) – कान
-નો ઢોળ (पु.) – कानाची पाळ
કાપવું (स. क्रि.) – (१) कापणे (२) कमी करणे
કાબરચીતરું (वि.) – चित्रविचित्र, रंगीबेरंगी
કામ (न.) – (१) काम (२) धंदा (३) उपयोग (४) कर्तव्य
-ગરું (वि.) – उद्योगी, कामसू
-ચોર (पु.) – अंगचोर
કામડી(-ડું) (वि.) – (१) कामसू (२) हाडकुळे
કામનું (वि.) – उपयोगाचे, कामाचे
કારણ (न.) – कारण
કારતક (पु.) – कार्तिक
કારીગર (पु.) – कारागीर
કારેલું (न.) – कारले
કાલવવું (स. क्रि.) – कालविणे
કાલાવાલા (पु. ब. व.) – गयावया
કાલે (अ.) – (१) उद्या (२) काल (आजच्या अगोदर)
કાવરુંબાવરું (वि.) – कावरेबावरे
કાંસકો (पु.) – कंगवा
કાળું (वि.) – काळे
કિંવા (अ.) – किंवा
કિસાન (पु.) – शेतकरी
કીડી (स्त्री.) – मुंगी
કુડતું (न.) – कुडते
કુમળું (न.) – कोवळे
કુલ (वि.) – एकूण, एकंदर
કુહાડી (स्त्री.) – कुऱ्हाड
કૂકડો (पु.) – कोंबडा
કૂકડે(-રે) કૂક કરવું – आरवणे (कोंबड्याचे)
કૂંચી (स्त्री.) – किल्ली
કૂટવું (स. क्रि.) – (१) कुटणे (२) मारणे, ठोकणे
કૂંડું (न.) – कुंड
કૂતરું (न.) – कुत्रे
કૂદવું (अ. क्रि.) – उडी मारणे
કૃશ (वि.) – कृश, अशक्त
કે (अ.) – (१) की (२) अथवा
કેટલાક (वि.) – कित्येक
કેટલું (वि.) – (१) किती (२) केवढे
કેફી (वि.) – मादक
કેમ (अ.) – (१) का (२) कसे
કેમે કરીને (अ.) – काय वाटेल ते करून, काही करून
કેરી (स्त्री.) – आंबा
-કાચી (स्त्री.) – कैरी
કેવડું (वि.) – केवढे
કેવું (वि.) – कसे, कशा प्रकारचे
કેસર (न.) – (१) केशर (२) फुलातील सुगंधी तंतू
કેળવવું (स. क्रि.) – (१) शिकविणे (२) संस्कारी करणे (३) जोपासून वाढविणे
કેળું (न.) – केळे
કોઈ (सर्व.) – कोणी

કોકમ (पु.) – कोकम, आमसूल
કોગળો (पु.) – चूळ
કોઠું (न.) – (१) कवठ (२) कवठी
કોણી (स्त्री.) – कोपर
કોતરવું (स. क्रि.) – कोरणे, कोतरणे
કોથમીર (स्त्री.) – कोथिंबीर
કોથળો (पु.) – पोते, गोण
કોદાળી (स्त्री.) – कुदळ
કોબી (स्त्री.) – कोबी (भाजी)
કોયલ (स्त्री.) – कोकिळा
કોરડો (पु.) – कोरडा, चाबूक
કોરું (न.) – (१) कोरे, (२) सुके
કોલસો (पु.) – कोळसा
કોવાવું (अ. क्रि.) – कुजणे, सडणे
કોશ – (१) (पु.) भंडार, खजीना,
संग्रह (२) (स्त्री.) ऐदाण
કોળું (न.) – (१) कोहाळा (२) भोपळा
કોળી (स्त्री.) – कोहाळ्याचा वेल
ક્યાં (अ.) – कोठे
ક્યાંય (अ.) – कुठेही
ક્યારે (अ.) – केव्हा
-ક (अ.) – केव्हा केव्हा

ખ

ખખળવું (अ. क्रि.) – कडकडणे, उकळणे
ખચ્ચર (न.) – खेचर
ખજૂર (न.) – खजूर
ખંજરી (स्त्री.) – खंजीरी (एक वाद्य)
ખટપટિયું (वि.) – खटपटी
ખડતલ (वि.) – सहनशील
ખડવું (स. क्रि.) – चोपडणे, लेप करणे
ખડિયો (पु.) – दौत
ખડું (वि.) – (१) उभे (२) सिद्ध, तत्पर
ખદેડવું (स. क्रि.) – तंगविणे, खेपा
घालायला लावणे
ખંતીલું (वि.) – चिकाटीचे
ખપનું (वि.) – उपयोगाचे, कामाचे
ખબર (स्त्री.) – बातमी
-પત્ર (न.) – बातमीपत्र
ખભો (पु.) – खांदा
ખમણી (स्त्री.) – किसणी
ખમીસ (न.) – सदरा
ખરચવું (स. क्रि.) – खर्च करणे, वापरणे
ખરબચડું (वि.) – खडबडीत
ખરીદવું (स. क्रि.) – खरेदी करणे
ખરું (वि.) – (१) खरे (२) पुरे
(उदा. (१) ખરી મજૂરીનું કામ,
(२) ખરા બપોર इ.)
ખરેખર (अ.) – खरोखर, खचित
ખલબત્તો (पु.) – खलबत्ता
ખસવું (अ. क्रि.) – मागे
(बाजूला) सरणे
ખસખસ (स्त्री.) – खसखस
ખસૂસ (अ.) – जरूर, खचित
ખાધરું (वि.) – हावरट
ખાખરો (पु.) – कडक पोळी, रोटी
ખાખર (पु.) – पळस
ખાટ (स्त्री.), -લો (पु.) – खाट
ખાડો (पु.) – (१) खड्डा
(२) खोट, नुकसान
ખાંડ (स्त्री.) – साखर
ખાંડવું (स. क्रि.) – कांडणे
ખાતર (न.) – खत
ખાનગી (वि.) – खाजगी, गुप्त
ખાનું (न.) – (१) खाना, कप्पा
(२) घराचा एक खंड
ખારું (वि.) – खारट

ખાલી (वि.) – रिकामे, खाली
ખાવું (स. क्रि.) – (१) खाणे (२) जेवणे
ખાસ (वि.) – (१) विशेष (२) स्वतःचे
ખિસકોલી (स्त्री.) – खार
ખીંટી } (स्त्री.) – खुंटी
ખૂંટી }
ખીર (स्त्री.) – खीर
ખીલવું (अ. क्रि.) – फुलणे, विकसणे
ખુરસી (स्त्री.) – खुर्ची
ખુલ્લું (वि.) – उघडे, स्पष्ट
ખૂંચવું (अ. क्रि.) – (१) खटकणे
(२) सलणे
ખૂટતું (वि.) – अपुरते
ખૂણો (पु.) – (१) कोपरा (२) कोण
ખૂંદવું (स. क्रि.) – तुडविणे
ખૂંધું (वि.) – कुबडे
ખૂબ (वि.) – पुष्कळ
ખૂબી (स्त्री.) – (१) वैशिष्ट्य (२) मर्म
(३) लज्जत
ખૂલવું (अ. क्रि.) – (१) उघडणे
(२) फुलणे
ખેંચવું (स. क्रि.) – (१) ओढणे, ताणणे
(२) आवळणे, तंग करणे
ખેડવું (स. क्रि.) – नांगरणे, मशागत
करणे
ખેડૂત (पु.) – शेतकरी
ખેત (१) (न.) – शेत
ખેર – (१) (स्त्री.) क्षेमकुशल
(२) (अ.) असो! हरकत नाही!
ખોટું – (१) (वि.) खोटे (२) वाईट
(३) (न.) अन्याय, हानी
ખોડ (स्त्री.) – (१) वाईट सवय, खोड,
(२) व्यंग (३) चूक
ખોદવું (स. क्रि.) – खोदणे, खणणे
ખોપરી (स्त्री.) – खोपडी, डोके, मेंदू
ખોલવું (स. क्रि.) – (१) उघडणे
(२) स्थापन करणे
ખોવું (स. क्रि.) – (१) गमावणे, हरवणे
(२) नुकसान होणे
ખોસવું (स. क्रि.) – खोचणे, घालणे
ખોળવું (स. क्रि.) – शोधणे, धुंडणे
ખોળિયું (न.) – (१) अभ्रा
(२) शरीर, कलेवर
ખોળો (पु.) – मांडी
ખ્યાલ (पु.) – कल्पना

ગ

ગઈ કાલે (अ.) – काल
ગચ્ચ (अ.) (१) खचकन (२) आवळून
ગજવું (स. क्रि.) – मोजणे
ગજવું (न.) – खिसा
ગંજાવર (वि.) – जंगी, भव्य
ગતિ (स्त्री.) – (१) गती, वेग
(२) समजशक्ती
ગધેડું (न.) – गाढव
ગંધ (स्त्री.) – वास
ગભરાવું (अ. क्रि.) – घाबरणे, बावरणे
ગભરાવવું (स. क्रि.) – घाबरविणे,
भीती दाखविणे
ગભારો (पु.) – गाभारा
ગમવું (स. क्रि.) – आवडणे
ગમેતેમ (अ.) – वाटेल तसे, मनाला
येईल तसे
ગરદન (स्त्री.) – मान, गर्दन
ગરમ (वि.) – (१) गरम, ऊन्ह
(२) संतप्त
ગરોળી (स्त्री.) – पाल
ગર્વી, (-વું) (वि.) – गर्विष्ठ

ગલકું (न.) – घोसाळे
-કી (स्त्री.) – घोसाळ्याचा वेल
ગલિચ (वि.) – गलिच्छ, घाणेरडे
ગ-(ગુ)વાર (पु.) – गोवार (भाजी)
ગવૈયો (पु.) – गवई
ગળણી (स्त्री.) – गाळणे
ગળવું (स. क्रि.) – (१) गाळणे (२) गिळणे
ગળું (न.) – गळा
ગાગર (स्त्री.) – घागर
ગાજર (न.) – गाजर
ગાંઠવું (स. क्रि.) – ओवणे
ગાંડું (वि.) – मूर्ख, वेडे
ગાદલું (न.) – गादी
ગાંધી (पु.) – किराणा व्यापारी
ગાફેલ (वि.) – गाफील, बेसावध
ગામડું (न.) – खेडे
ગાય (स्त्री.) – गाय
ગાલ (पु.) – गाल
ગાવું (स. क्रि.) – गाणे
ગાળ – (१) (पु.) गाळ, गाळल्यानंतर राहिलेला कचरा (२) (स्त्री.) शिवी
ગાળવું (स. क्रि.) – गाळणे
ગુંદ(-ર) (पु.) – डिंक
ગુમાવવું (स. क्रि.) – गमावणे, हरविणे
ગુસ્સે થવું (अ. क्रि.) – रागावणे, राग येणे
ગૂંચવવું (स. क्रि.) – गुंत्यात टाकणे, अडकविणे
ગૂંથવું (स. क्रि.) – विणणे (हाताने दोरा गुंतवून)
ગોકળગાય (स्त्री.) – गोगलगाय
ગોખલો (पु.) – झरोका
ગોખવું (स. क्रि.) – घोकणे
ગોઠવવું (स. क्रि.) – (१) रचणे (२) व्यवस्थित करणे
ગોદવું (स. क्रि.) – गोंदणे
ગોરાંદે (स्त्री.) – गोरी स्त्री
ગોરું (वि.) – गोरे
ગોળ – (१) (वि.) गोल (२) (पु.) गूळ
ગોળમટોળ (वि.) – गुंडगोळे
ગોળો (पु.) – विजेचा बल्ब

ઘ

ઘઉં (पु. ब. व.) – गहू
ઘટ્ટ (वि.) – घट्ट, दाट
ઘડવું (स. क्रि.) – (१) घडविणे, घाट देणे (२) बनविणे, रचणे
ઘડિયાળ (स्त्री.) – घड्याळ
ઘણું (वि.) – पुष्कळ
ઘંટી (स्त्री.) – जाते
ઘર (न.) – घर
ઘરડું (वि.) – म्हातारे, वृद्ध
ઘરાક (पु. न.) – ग्राहक, गिऱ्हाईक
ઘરેણું (न.) – दागिना
ઘસડવું (स. क्रि.) – (१) फरपटणे (२) खरडणे
ઘસવું (स. क्रि.) – (१) घासणे (२) चोळणे
ઘસાઈ જવું – झिजणे, क्षीण होणे
ઘા (पु.) – (१) दस्ता (कागदाचा) (२) घाव, जखम
ઘાંટી (स्त्री.) – घाटा (घशातला)
ઘાલવું (स. क्रि.) – खुपसणे, खोचणे
ઘાસ (न.) – गवत
ઘાસલેટ (न.) – घासलेट, राकेल तेल
ઘી (न.) – तूप

ઘુમાવવું (स. क्रि.) – गोल गोल फिरवणे
ઘુવડ (न.) – घुबड
ઘુસાડવું (स. क्रि.) – घुसविणे, घुसडणे
ઘૂંટણ (न.) – गुडघा, ढोपर
ઘૂંટવું (स. क्रि.) – (१) गाळणे
(२) घोटणे (श्वास)
ઘૂંટી (स्त्री.) – घोटा (पायाचा)
ઘૂમરડવું (स. क्रि.) – चक्कर चक्कर फिरविणे
ઘૂમવું (अ. क्रि.) – फिरणे, भटकणे
ઘૂસવું (अ. क्रि.) – घुसणे, शिरणे
ઘેટું (न.) – बकरे, कोकरू
ઘેર (अ.) – घरी, घराकडे
ઘેરવું (स. क्रि.) – (१) वेढणे, घेरणे
(२) (जनावरास) पाणी पाजणे
ઘેરું (वि.) – गडद, गाढ
ઘો (स्त्री.) – घोरपड
ઘોંચવું (स. क्रि.) – भोसकणे
ઘોડું (न.) – घोडे
ઘોરવું (अ. क्रि.) – घोरणे
ઘોળવું (स. क्रि.) – (१) सगळीकडून दाबून मऊ करणे (२) (तोंडात) घोळून घोळून खाणे

ચ

ચકચકિત (वि.) – चकचकीत
ચક્કર (वि.) – माथेफिरू
ચકલી (स्त्री.) – चिमणी
ચક(-ગ)દવું (स. क्रि.) – चिरडणे (पायातळी)
ચગાવવું (स. क्रि.) – हवेत उडविणे (पतंग)
ચંચળ (वि.) – (१) चंचळ (२) अस्वस्थ (३) उतावीळ
ચટણી (स्त्री.) – चटणी
ચડવું (अ.क्रि.) – (१) चढणे (जिना इ.)
(२) चढणे (भाव, पूर, स्वर इ.)
ચડાવવું (स. क्रि.) – चढविणे
ચડિયાતું (वि.) – श्रेष्ठ
ચણા (पु. ब. व.) – चणे, हरभरे
ચનું (वि.) – उताणे
ચંદન (न.) – चंदन
ચપટું (वि.) – (१) बसके, चपटे
(२) चिकटलेले
ચપાટી(-ની) (स्त्री.) – चपाती
ચપ્પુ (पु.) – चाकू
ચમચી (स्त्री.) – चमचा
ચમાર (पु.) – कातडीचा धंदा करणार, चांभार
ચંપલ (स्त्री. पु. न.) – चप्पल, पायताण
ચંપો (पु.) – चाफा
ચરવું (अ. क्रि.) – चरणे
ચશ્માં (न. ब. व.) – चष्मा
ચસકેલું (वि.) – डोके फिरलेले
ચળકવું (अ. क्रि.) – चमचमणे, झगझगणे
ચા (स्त्री.) – चहा
ચાકુ (पु.) – पहा 'ચપ્પુ'
ચાખડી (स्त्री.) – खडाऊ
ચાખવું (स. क्रि.) – चाखणे
ચાંચ (स्त्री.) – चोच
ચાટવું (स. क्रि.) – चाटणे
ચાદર (स्त्री.) – चादर
ચાબખો (पु.) – चाबूक
ચામડી (स्त्री.) – चामडी, कातडी, त्वचा
ચામાચીડિયું (न.) – पाकोळी
ચાંપવું (स. क्रि.) – दडपणे
ચારવું (स. क्रि.) – चारणे

ચાલવું (स. क्रि.) – चालणे
ચાવવું (स. क्रि.) – चर्वण करणे, चावणे
ચાળવું (स. क्रि.) – चाळणे
ચાળા (पु. ब. व.) – (१) चाळे (२) नक्कल
ચિડાવું (अ. क्रि.) – रागावणे
ચિત્તો (पु.) – चित्ता
ચીકણું (वि.) – (१) चिकट (२) कंजूष
ચીકુ (पु.) – चिकू (फळ)
ચીજ(–ઝ) (स्त्री.) – वस्तू, चीज
ચીડિયું (न.) – चिमणी (पक्षी)
ચીડ(-ઢ)વવું (स. क्रि.) – संतापविणे, चिडविणे
ચીતરવું (स. क्रि.) – चितारणे, आलेखणे
ચીપિયો (पु.) – चिमटा
ચીભડું (न.) – (१) वाळूक (२) शेंदाड (३) चिबूड
ચીરવું (स. क्रि.) – (१) फाडणे (२) चिरफळ्या करणे
ચુકાવવું (स. क्रि.) – चुकविणे
ચુનંદા(-દું) (वि.) – निवडक
ચૂકવું (अ. क्रि.) – (१) चुकणे (२) वंचित होणे (३) (स. क्रि.) चूक करणे
ચૂકતું થવું – चुकते होणे
ચૂંટવું (स. क्रि.) – (१) तोडणे, खुडणे (२) पसंत करणे, निवडणे
ચૂલ(-લિ) (स्त्री.) – चूल
ચૂલો (पु.) – जळणाची जागा
ચૂસવું (स. क्रि.) – (१) शोषणे, शोषण करणे (२) चोखणे
ચેપી (वि.) – सांसर्गिक
ચૈત્ર (पु.) – चैत्र (महिना)
ચોક (पु.) – (१) चौक (चौसोपी-मधला) (२) बाजारचौक
ચોકઠું (न.) – (१) चौकट (दरवाजाची, खिडकीची) (२) दातांची कवळी
ચોંકવું (अ. क्रि.) – चमकणे, चकित होणे
ચોક્કસ (वि.) – निश्चित, नक्की
ચોખડિયું (वि.) – सोवळे
ચોખા (पु. ब. व.) – तांदूळ
ચોખું(-ખ્ખું) (वि.) – (१) स्वच्छ (२) प्रामाणिक (३) खुले, उघड
ચોટ્ટું (वि.) – (१) चोरटे (२) लुच्चे
ચોંટવું (स. क्रि.) – चिकटणे
ચોંટાડવું (स. क्रि.) – चिकटविणे
ચોથ (स्त्री.) – चतुर्थी
ચોપડવું (स. क्रि.) – चोपडणे, माखणे
ચોપડી (स्त्री.) – पुस्तक
ચોફેર, ચારે બાજુ } (अ.) – चौफेर, चहू बाजूंनी
ચોરવું (स. क्रि.) – (१) चोरणे (२) कसर ठेवणे
ચોળવું (स. क्रि.) – चोळणे, चुरगळणे
ચૌદસ (स्त्री.) – चतुर्दशी

છ

છજું (न.) – झरोखा
છટકવું (अ. क्रि.) – निसटणे, निसटून पळून जाणे
છઠ (स्त्री.) – षष्ठी
છડવું (स. क्रि.) – सडणे (उखळात घालून वगैरे)
છત (न.) – छत
છતાં, –પણ, –ય } (अ.) – तरीही, असे असताही
છત્રી (स्त्री.) – छत्री

છરી (स्त्री.) सुरी
છલકાવું (अ. क्रि.) – हिंदकळणे, डचमळणे
છાકટું (वि.) – छाकटे, नशाखोर
છાજવું (स. क्रि.) – साजणे, लायक होणे
છાજલી (स्त्री.) – सज्जाची छोटीशी गच्ची
છાંટવું (स. क्रि.) – विखुरणे
છાણું (न.) – गोवरी, शेणी
છાતી (स्त्री.) – छाती
છાપરું (न.) – छप्पर
છાપવું (स. क्रि.) – छापणे
છાપું (न.) – वर्तमानपत्र
છાપેલું (वि.) – छापलेले
છાબ (स्त्री.) – छोटीशी टोपली
છાશ(–સ) (स्त्री.) – ताक
છાવું (स. क्रि.) – झाकणे
છિદ્ર (न.) – छिद्र, भोक
છીંક (स्त्री.) – शिंक
છીંકણી (स्त्री.) – तपकीर
છીછરું (वि.) – उथळ
છીનવું (स. क्रि.) – हिरावून घेणे
છુપાવવું (स. क्रि.) – छपविणे, लपवून ठेवणे
છૂટક (वि.) – (१) फुटकर, किरकोळ (२) सुटेसुटे
છૂટવું (अ. क्रि.) – सुटणे
છૂંદવું (स. क्रि.) – टोचणे
છૂટું (वि.) – मोकळे, सुटे
છૂપવું (अ. क्रि.) – दडविणे
છૂરી (स्त्री.) – पाहा ' छरी '
છે (अ. क्रि.) – आहे, आहेत
છેકવું (स. क्रि.) – खोडणे, रेघ ओढणे
છેડવું (स. क्रि.) – खिजविणे, छेडणे
છેતરવું (स. क्रि.) – फसविणे, ठकविणे
છોકરો (पु.) – मुलगा
છોડવું (स. क्रि.) – सोडणे
છોલવું (स. क्रि.) – छिलणे, साल काढणे
છો (अ.) – असू दे, बरे असो
છો (अ. क्रि.) – आहात
છોવું (स. क्रि.) – शिवणे, शिवून ओबळे करणे

જ

જગા(–ગ્યા) (स्त्री.) – स्थळ, ठिकाण, जागा
જગાડવું (स. क्रि.) – जागे करणे
જઠર (न.) – जठर, कोठा, पोट
જડબું (न). – जबडा
જડવું (स. क्रि.) – (१) सापडणे, गवसणे (२) जडविणे, घट्ट ठोकून बसविणे (खिळा, इ.)
જણાવું (अ. क्रि.) – समजणे
જતાંવેંત (अ.) – जाताच
જન્મવું (अ. क्रि.) – जन्मणे, उपजणे
જબરું (वि.) – जबर, जबरदस्त, बळवान
જમરૂખ (न.) – पेरू
જમવું (स. क्रि.) – जेवणे
જમીન (स्त्री.) – जमीन
જરા (अ.) – जरा, थोडेसे
જરૂર (अ.) – जरूर, अवश्य
જવાબ (पु.) – उत्तर, जबाब
જવું (अ. क्रि.) – जाणे
જહાજ (न.) – जहाज, गलबत
જળો (स्त्री.) – जळू
જાગતું (वि.) – जागते, जागे
જાગવું (अ. क्रि.) – (१) जागे होणे (२) जागे राहणे

જાંઘ (स्त्री.) – जांघ
જાજમ (न.) – जाजम
જાજરૂ (पु. न.) – संडास, पायखाना
જાડું (वि.) – लठ्ठ, जाडा
જાણવું (स. क्रि.) – (१) जाणणे,
समजणे (२) मानणे
જાણે, જાણે કે (अ.) – जणू काय
જાણ્યે અજાણ્યે (अ.) – जाणता अजाणता, कळत नकळत
જાદુગર (पु.) – जादुगार
જામફળ (न.) – पाहा ' જમરૂખ '
–ળી (स्त्री.) – पेरूचे झाड
જાંબુ (न.) – जांभूळ
–ડો (पु.) – जांभळाचे झाड
જાયફળ (न.) – जायफळ
જાર (स्त्री.) – ज्वारी
જાહેર (वि.) – (१) जाहीर, उघड
(२) सार्वजनिक
જિદ્દી (वि.) – जिद्दखोर, हट्टी
જિવાડવું (स. क्रि.) – (१) जगविणे
(२) जिवंत करणे
જીતવું (स. क्रि.) – जिंकणे
જીરવવું (स. क्रि.) – (१) पचविणे,
जिरविणे (२) सहन करणे
જીરું (न.) – जिरे
જીવવું (अ. क्रि.) – (१) जगणे
(२) हयात–जिवंत–असणे
જીવતું } (वि.) (१) – जिवंत
જીવન્ત } (२) हयात
જુદું (वि.) – (१) निराळे, न्यारे
(२) वेगळे
જુલમ (पु.) – (१) जुलूम, जबरदस्ती
(२) अन्याय, अत्याचार
જુવાન (वि.) – तरुण
–જોધ (वि.) – तरणेबांड
જુવાર (स्त्री.) – ज्वारी, पाहा ' જાર '
જૂજ (वि.) – विरळ, थोडे
જૂઠ (नि.) – उष्टे
જૂઠું (वि.) – खोटे
જેટલું (वि.) – जितके
જેઠ (पु.) – (१) मोठा दीर
(२) ज्येष्ठ महिना
જેઠાણી (स्त्री.) – मोठी जाऊ
જેઠીમધ (न.) – ज्येष्ठमध
જેમ (अ.) – जसे
–તેમ (अ.) – (१) वाटेल ते –
काहीही करून (२) मुश्किलीने
જેવડું (वि.) – जेवढे
જેવું (वि.) – जसे
જો (अ.) – जर
જોઈએ (स. क्रि.) – (१) पाहिजे, हवे
(२) पाहूं या (आपण)
જોઈવું (स. क्रि.) – पाहिजे असणे
જોકે (अ.) – यद्यपि, जरी
જોખમ (स्त्री.) – धोका, जोखीम
જોગ-ગું (वि.) – जोगे, लायक
જોડણી (स्त्री.) – शब्दलेखन-रीत
જોડવું (स. क्रि.) – (१) जोडणे
(२) जोतणे
જોડો (पु.) – (१) जोड (२) जोडी
જોરદાર (वि.) – जोरदार
જોવું (स. क्रि.) – पाहणे, बघणे
જ્યાં (अ.) – जेथे
–ત્યાં (अ.) – जेथे तेथे, सर्वत्र
જ્યારે (अ.) – जेव्हा

ઝ

ઝઘડવું (अ. क्रि.) – झगडणे, भांडणे
ઝંડો (पु.) – झेंडा, ध्वज

ઝપાટવું (स. क्रि.) – झपाटणे
ઝબૂકવું (अ. क्रि.) – चमचम करणे
ઝભ્ભો (पु.) – झगा
ઝરણું (न.) – झरा
ઝરૂખો (पु.) – सज्जा
ઝાંખું (वि.) – (१) अस्पष्ट, ओशरते (२) निस्तेज, फिके
ઝાઝું (वि.) – फार, पुष्कळ
ઝાંઝ (स्त्री.) – झांज
ઝાટકવું (स. क्रि.) – (१) झटकणे (२) पाखडणे
ઝાડવું (स. क्रि.) – झाडणे, केर काढणे
ઝાપટવું (स. क्रि.) – (१) झटकणे (२) थप्पड–थाप–मारणे, मारणे
ઝાલવું (स. क्रि.) – धरणे, पकडणे
ઝીલવું (स. क्रि.) – झेलणे
ઝુકાવવું (स. क्रि.) – झोकून देणे, उडी टाकणे
ઝૂકવું (अ. क्रि.) – नमणे, वाकणे
ઝૂંપડી (स्त्री.), –ડું (न.) – झोपडी, झोपडे
ઝૂલવું (अ. क्रि.) – झोके घेणे, झुलणे
ઝૂલો (पु.) – झोपाळा, झूला
ઝેર (न.) – विष, जहर
ઝોકું (न.) – डुलकी
ઝોલી (स्त्री.) – झोळी

ट

ટકવું (स. क्रि.) – टिकणे
ટકાઉ (वि.) – टिकाऊ
ટચૂકડું (वि.) – चिटुकले, चिमुकले, इवलेसे
ટંગાવું (अ. क्रि.) – लटकणे, टांगले जाणे
ટટ્ટુ (न.) – तट्टू
ટંટાખોર (वि.) – भांडखोर
ટપકવું (अ.क्रि.) – ठिबकणे
ટપકું (न.) – थेंब
ટમેટું (न.) – टामाटो
ટાંકું (न.) – टाके
ટાંચણી (स्त्री.) – टाचणी
ટાઢું (वि.) – (१) थंड, गार (२) शिळे
ટાળવું (स. क्रि.) – टाळणे
ટીંડોરું (न.) – तोंडले
ટીપું (न.) – पाहा ટપકું
ટૂંકાવવું (स. क्रि.) – आखडणे, आखडते घेणे, संक्षिप्त करणे
ટૂંકું (वि.) – संक्षिप्त, त्रोटक
ટૂંપવું (स. क्रि.) – (१) तोडणे (२) उपटणे (३) कापूस वेचणे
ટેડું (वि.) – वाकडे
ટેબલ (न.) – टेबल, मेज
ટોપલી (स्त्री.) – टोपली

ठ

ઠકરાણી (स्त्री.) – ठाकोर जातीची स्त्री
ઠગવું (स. क्रि.) – ठकविणे
ઠગાવું (अ. क्रि.) – फसणे
ઠઠ્ઠાખોર (वि.) – थट्टेखोर
ઠરવું (अ. क्रि.) – (१) ठरणे (२) ठरणे, थिजणे (३) ठराव होणे
ઠરાવવું (स. क्रि.) – (१) नक्की करणे, ठरविणे (२) ठराव करणे
ઠસ્સા(ઠસકા)દાર (वि.) – ठसकेदार
ઠાકોર (पु.) – ठाकोर जातीचा पुरुष
ઠાલું (वि.) – (१) रिकामे (२) बेकार
ઠોકર (स्त्री.) – ठेच, ठोकर

ઠોકવું (स. क्रि.) – (१) ठोकणे (खिळा इ.) (२) मारणे
ઠોઠ (वि.) – अडाणी, ढ

ડ

ડગલો (पु.) – डगला, ओव्हरकोट
ડગમગવું (अ. क्रि.) – (१) डगमगणे, अस्थिर होणे (२) डळमळणे
ડગવું (अ. क्रि.) – डगणे, हलणे
ડગમગુ (वि.) – डळमळीत
ડબ્બો (पु.) – डबा
ડરપોક (वि.) – डरपोक, भ्याड
ડરવું (अ. क्रि.) – भिणे
ડહાપણ (न.) – शहाणपण
ડાંગર (स्त्री.) भात, धान (ज्यातून तांदूळ निघतो ते)
ડાંડ્યું (वि.) – दांडगट, गुंड
ડાભોડિયું (वि.) – डावरे
ડાળી (स्त्री.)–ળું (न.) – डहाळी, फांदी
ડાહ્યું (वि.) – शहाणे, समजूतदार
ડુક્કર (न.) – डुकर
ડુંગર(–રો) (पु.) – डोंगर
ડુંગળી (स्त्री.) – कांदा
ડુબાવવું } ડુબાડવું } (स. क्रि.) – बुडविणे
ડૂંડી (स्त्री.) – दवंडी
ડૂંડું (न.) – कणीस
ડૂબવું (अ. क्रि.) – बुडणे
ડોક (स्त्री.) – मान, गर्दन
ડોલ (स्त्री.) – बादली

ઢ

ઢ (वि.) – ढ, अडाणी
ઢાંકણું (न.) – झाकण
ઢાંકવું (स. क्रि.) – झाकणे
ઢીંચણ (पु.) – गुडघा
ઢીલું (वि.) – (१) ढिले, सैल (२) शिथिल, बेहिंमत
ઢેલ (–ડી) (स्त्री.) – लांडोर (मोराची मादी)
ઢોર (न.) – ढोर
ઢોલ (न.) – ढोल
ઢોળવું (स. क्रि.) – (१) ओतणे (२) सांडणे

ત

તક (स्त्री.) – संधी
તજ (स्त्री.) – दालचिनी
તજવું (स. क्रि.) – त्यजणे, सोडणे, टाकून देणे
તડબૂચ (न.) – टरबूज, कलिंगड
તદ્દન (अ.) – अगदी, पूर्णपणे
તપખીર (स्त्री.) – (१) तपकीर (२) तवकील
તપવું (अ. क्रि.) – (१) तापणे, गरम होणे (२) तप करणे
તપાવવું (स. क्रि.) – तापविणे
તપાસવું (स. क्रि.) – (१) तपासणे (२) शोधणे
તપેલી (स्त्री.) – पातेले
તબલું (न.) – तबला
તમાકુ (स्त्री.) – तंबाकू
તમામ (वि.) – (१) सर्व, तमाम (२) (अ.) संपूर्ण, सर्वस्वी
તમે (सर्व.) – तुम्ही
તરંગી (वि.) – (१) लहरी (२) स्वप्नाळू
તરત (अ.) – लगेच, तावडतोब

તરવું – (१) (अ. क्रि.) पोहणे
(२) (स. क्रि.) तरणे, पार करणे
તરસ (स्त्री.) – तहान
તવેથો (पु.) – उलथने
તવો (पु.) – तवा
તહનામું (न.) – तहनामा, समेटपत्र
તળવું (स. क्रि.) – तळणे
તા (पु.) – (१) ताव (कागदाचा)
(२) ताव (गरमी)
તાકવું (स. क्रि.) – (१) टकमक पाहणे
(२) नेम धरणे
તાજું (वि.) – ताजे
તાણવું (स. क्रि.) – ताणणे, खेचणे
તાછ(–સ)વું (स. क्रि.) – तासणे
તાંદળજો (पु.) – तांदुळजा (भाजी)
તારવું (स. क्रि.) – तारणे, उद्धरणे,
वाचविणे
તાવવું (स. क्रि.) – (१) ताव आणणे
(२) कस–परीक्षा घेणे
(३) वितळविणे
તાળવું (न.) – टाळे, तोंडाच्या
पोकळीतला वरचा भाग
તિજોરી (स्त्री.) – तिजोरी
તિલ(તલ) (पु.) – तीळ
તીખું (वि.) – (१) तिखट (२) तीक्ष्ण,
तापट
તીજ (स्त्री.) – तृतीया
તીડ (न.) – टोळ
તું (सर्व.) – तू
તુરત (अ.) – पाहा 'तरत'
તુવર (स्त्री.) – तूर
તૂરિયું (न.) – दोडका
તૂરી (स्त्री.) – एक वाद्य
તૂરું (वि.) – तुरट
તે (सर्व.) – तो–ती–ते
તેઓ (सर्व.) – ते–त्या–ती
તેટલું (वि.) – तितके, तेवढे
તેથી (अ.) – त्यामुळे, म्हणून
તેમ (अ.) – (१) तसे (२) त्याप्रमाणे
તેરસ (स्त्री.) – त्रयोदशी
તેલદાણા (पु. ब. व.) – गळिताचे
धान्य (दाणे)
તેવડું (वि.) – तितके, तेवढे
તેવું (वि.) – तसे
તૈયારી (स्त्री.) – तयारी, सिद्धता
તો (अ.) – (१) तर, तरमग (२) तरी
–તો (अ.) – मग तर, तरमात्र
–પણ (अ.) – तरीसुद्धा
તોછડું (वि.) – (१) तुसड, उद्धट
(२) आखूड
તોળવું (स. क्रि.) – (१) जोखणे,
तोलणे (२) तुलना करणे
ત્યાં (अ.) – तेथे
ત્યારે (अ.) – तेव्हा
ત્રાંસું (वि.) – तिरके
ત્રાહિત (वि.) – त्रयस्थ, तिऱ्हाईत

थ

થડ (न.) – खोड
થવું (अ. क्रि.) – होणे
થાકવું (अ. क्रि.) – थकणे, दमणे
થાક્યુંપાક્યું (वि.) – थकलेभागलेले
થાપડવું (स. क्रि.) – थोपटणे
થાળી (स्त्री.) – थाळी, ताट
થીજવું (अ. क्रि.) – घट्ट होणे, थिजणे
થૂંક (स्त्री.) – थुंकी
–દાની (स्त्री.) – पिकदाणी
–વું (अ. क्रि.) – थुंकणे

થૂલું (न.) – कोंडा
થેલી (स्त्री.) – पिशवी, थैली
થોડું (वि.) – थोडे
થોભવું (अ. क्रि.) – (१) थांबणे
(२) उभे राहणे, वाट पाहणे
થોર (पु.) – फडे (नागफडे इ.)

દ

દડો (पु.) – चेंडू
દબાવવું (स. क्रि.) – दडपणे, दाबणे
દર (न.) – बीळ, भोक
દરજી (पु.) – शिंपी
દરદ (पु.) – रोग
–દી (वि.) – आजारी, रोगी
દરવાજો (पु.) – दरवाजा
દરિયો (पु.) – समुद्र
દરેક (वि.) – प्रत्येक
દર્શવું (अ. क्रि.) – दिसणे
દલીલ (स्त्री.) – म्हणणे, युक्तिवाद
દશમ (स्त्री.) – दशमी (तिथी)
દહીં (न.) – दही
દળવું (स. क्रि.) – दळणे
દાઝવું (अ. वि.) – भाजणे, पोळणे
દાટવું (स. क्रि.) – पुरणे
દાડમ (न.) – डाळिंब
દાદી (स्त्री.) – दादी
દાતરડું (न.) – विळा, खुरपे
દાંત (पु.) – जिना
દાદર (पु.) – जिना
દાબવું (स. क्रि.) – दाबणे, दडपणे
દાળ (स्त्री.) – (१) डाळ (२) आमटी
દિયર (पु.) – धाकटा दीर
દિવેટ (स्त्री.) – वात

દીકરો (पु.) – मुलगा (नात्याने)
–રી (स्त्री.) – मुलगी (नात्याने)
દીઠ (अ.) – प्रमाणे, –च्या हिशेबाने
દીપડો (पु.) – बिबळ्या वाघ
દીવાસળી (स्त्री.) – आगकाडी
–ની પેટી (स्त्री.) – काड्यांची पेटी
દીવો (पु.) – दिवा
દીસવું (अ. क्रि.) – दिसणे
દુકાન (स्त्री.) – दुकान
દુખવું (अ. क्रि.) – दुखणे
દુખાવવું (स. क्रि.) – दुखविणे
દુનિયા (स्त्री.) – जग, दुनिया
દૂધ (न.) – दूध
–પાક (पु.) – दूधपाक (एक मिष्टान्न)
દૂધી (स्त्री.) – दुध्या भोपळा
દૂભવવું (स. क्रि.) – दुखविणे (मन)
દૂર (अ.) – दूर, लांब
દૃષ્ટાન્ત (न.) – उदाहरण, दाखला
દેખવું (स. क्रि.) – पाहणे
દેખાવ (पु.) – दृश्य, देखावा
દેખાવું (अ. क्रि.) – दिसणे
દેણું (न.) – देणे
દેરાણી (स्त्री.) – धाकटी जाऊ
દેવતા – (१) (पु.) अग्नि, विस्तव
(२) (स्त्री.) देवता
(३) (पु.) देव
દેવદાર (पु.) – देवदार वृक्ष
દેવું (स. क्रि.) – (१) देणे (२) बंद करणे (जसे, 'બારણું દેવું') (३) (सहायक क्रियापद म्हणून) त्या क्रियेची परवानगी देणे, ती करू देणे (या अर्थी) (उदा० 'ખાવા દેવું')
દોડવું (अ. क्रि.) – धावणे

દોઢડાહ્યું (वि.) – अतिशहाणे
દોરવી (લીટી) – ओढणे (रेघ)
દોરી (स्त्री.), દોરડું (न.) – दोर
દોરો (पु.) – दोरा
દોહવું (स. क्रि.) – धार काढणे
દ્રાખ(–ક્ષ) (स्त्री.) – द्राक्ष
દ્રુત (वि.) – जलदीचे

ધ

ધકેલવું (स. क्रि.) – ढकलणे
ધણિયાણી (स्त्री.) – (१) मालकीण (२) घरधनीण, पत्नी
ધણી (पु.) – (१) मालक (२) पती
ધમણ (स्त्री.) – भाता
ધમાલ (स्त्री.) – धांदल, गडबड
ધસવું (अ. क्रि.) – घुसणे
ધાણા (पु. ब. व.) – (१) धणे
ધાણી (स्त्री.) – लाही
ધારવું (स. क्रि.) – (१) समजणे (२) अपेक्षिणे (३) अटकळ करणे
ધાવું (अ. क्रि.) – धावणे, मदतीला धावणे
ધિક્કારવું (स. क्रि.) – धिक्कारणे
ધીટ (वि.) – (१) धीट, निर्भय (२) सहनशील
ધીમે (अ.) – हळू, आस्ते
 –થી (अ.) – हळूहळू
ધીરજ (स्त्री.) – (१) धैर्य, हिंमत (२) संयमपणा
ધીરવું (स. क्रि.) – (१) उसने किंवा व्याजी देणे (२) धीर देणे
ધુડકાવવું (स. क्रि.) – (१) तिरस्कारणे, धुडकावून लावणे (२) ठपका देणे
ધુતાવું (अ. क्रि.) – फसणे
ધુમાળું (वि.) – धुरकट
ધૂણવું (अ. क्रि.) – आवेशामुळे डोलणे, हालणे
ધૂતવું (स. क्रि.) – फसविणे
ધોકો (पु.) – धोपटणे
ધોબી (पु.) – धोबी, परीट
ધોરી (वि.) – धोपट, सरळ
ધોવું (स. क्रि.) – धुणे
ધોળું (वि.) – पांढरे
 –ધબ (वि.) – पांढरेशुभ्र

ન

ન (अ.) – नकारार्थी अव्यय
નકટું (वि.) – नकटे
નકલી (वि.) – बनावटी, कृत्रिम
નક્કર (वि.) – भरीव
નકામું (वि.) – निरुपयोगी
નકારવું (स. क्रि.) – नाकारणे
નક્કી કરવું – नक्की–निश्चित करणे
નખ (न.) – नख
નખ્ખોદ (न.) – वंशाचा उच्छेद, सत्यानाश
 –વાળવું – सत्यानाश करणे
નગારું (न.) – नगारा
નજદીક (अ.) – जवळ, नजीक
નઠ્ઠું (वि.) – नेभळट
નટ (पु.) – डोंबारी
નણદી, નણંદ (स्त्री.) – नणंद
નથી (अ.) – नाही
નંદવવું (स. क्रि.) – (काच) फोडणे
નભવું (अ. क्रि.) – (१) निभणे, निर्वाह चालणे (२) टिकणे
નભાવ (पु.) – टिकाव

નભાવવું (स. क्रि.) – (१) टिकविणे (२) चरितार्थ चालविणे
નમવું (स. क्रि.) – (१) वाकणे (२) नमस्कार करणे (३) शरण जाणे
નમાલું (वि.) – नेभळे
નરઘું (न.) – तबला (डग्याखेरीज)
નરસું (वि.) – वाईट
નરાજ (स्त्री.) – ऐदाण
નવડાવવું (स. क्रि.) – न्हाऊ घालणे
નવલકથા (स्त्री.) – कादंबरी
નવાઈ (स्त्री.) – (१) नवल (२) नवेपणा
નવું (वि.) – (१) नवें (२) बिन-अनुभवी
નસ (स्त्री.) – नस, शीर (रक्तवाहिनी)
નસકોરી (स्त्री.) – घुणा
–રું (न.) – नाकपुडी
નહિ(હીં) (अ.) – नाही
–તો (अ.) – नाही तर
નળ (पु.) – नळ (पाण्याचा)
નળિયું (न.) – कौल, खापरी
ના (अ.) – नाही, नकार
– પાડવી – नाकारणे, नाही म्हणणे
નાક (न.) – नाक
નાંખવું (स. क्रि.) – (१) टाकणे, टाकून देणे (२) घालणे (जसे 'દૂધમાં ખાંડ નાંખો')
નાગણ (स्त्री.) – नागीण
નાગલી (स्त्री.) – नागली, नाचणा
નાગું (वि.) – (१) नागवे (२) बेशरम
નાચવું (अ. क्रि) – नाचणे
નાઝિમ (पु.) – वरिष्ठ अधिकारी, गवर्नर
નાનકડું, નાનેરું (वि.) – चिमुकलें, लहानसें
નાનું (वि.) – लहान, धाकटे
નામ (न.) – नाम, नाव
નારંગ (पु.) – संत्र्याचे झाड
–ગી (स्त्री.) – संत्रे
નારાજ (वि.) – नाखूष
નારિયેળ, નાળિયેર (न.) – नारळ
નારિયેળી (स्त्री.) – नारळी (झाड)
નાવ (स्त्री.) – नाव, होडी
નાવિક (पु.) – नावाडी
નાસવું (अ. क्रि.) – पळून जाणे, धूम ठोकणे
નાહવું (अ. क्रि.) – न्हाणे, अंघोळ करणे
નિખારવું (स. क्रि.) – साफ धुणे, खळ काढून टाकणे
નિપજાવવું (स. क्रि.) – उत्पादन करणे
નિશાળ (स्त्री.) – शाळा
નીકળવું (अ. क्रि.) – निघणे, बाहेर पडणे
નીચે (अ. क्रि.) – खाली
નીડર (वि.) – निर्भय
નીંદવું (स. क्रि.) – नींदाई–भांगलण करणे
નીમવું (स. क्रि.) – नेमणे, नियुक्त करणे
નીરખવું (स. क्रि.) – निरखून पाहणे
ને (अ.) – आणि, व, नि
નોમ (स्त्री.) – नवमी

प

પકડવું (स. क्रि.) – (१) पकडणे, धरून ठेवणे (२) कैद करणे
પકવવું (स. क्रि.) – शिजविणे, रांधणे
પક્કું (वि.) – (१) पक्के, हुशार, धूर्त (२) पिकलेलें (३) खंबीर
પગ (पु.) – पाय

પગથિયું (न.) – पायरी
પગરખું (न.) – पायतण, वाहाण
પંખી (न.) – पक्षी
પંખો (पु.) – पंखा
પચવું (अ. क्रि.) – पचणे
પચાવવું (स. क्रि.) – पचविणे
પછી (अ.) – नंतर
પટલાણી (स्त्री.) – 'पटेल'ची बायको
પડથાર (पु.) – (१) जोते (२) रमणा
પડદો (पु.) – पडदा
પડવું (अ. क्रि.) – पडणे
પડી ભાંગવું – (धंदा इ.) बंद पडणे
પડવો (पु.) – पाडवा
પણ (अ.) – पण, परंतु
પંડોળું (न.) – पडवळ
પતવું (अ. क्रि.) – (१) भागणे (२) संपणे, आटोपणे
પતંગ (पु.) – पतंग
પતંગિયું (न.) – पतंग (पंख असणारा एक किडा)
પત્ર (न.) – (१) पत्र, चिठ्ठी (२) वर्तमानपत्र (३) पान (झाडाचे)
પથ્થર (पु.) – दगड
પથારી (स्त्री.) – अंथरूण
પદકાળું (न.) – भोपळा
પપનસ (न.) – पपनस
પપૈયું (न.) – पपई(–या)
પર (अ.) – वर
પરવડવું (स. क्रि.) – परवडणे
પરવળ (न.) – परवर (भाजीचे फळ)
પરસેવો (पु.) – घाम
પરસ્પર (सर्व.) – एकमेक
પરોવવું (स. क्रि.) – ओवणे
પલંગ (पु.) – पलंग
પવન (पु.) – वारा
પવાલો (पु.) – पेला
પશુ (न.) – पशू
પસ્તાવું (अ. क्रि.) – पस्तावणे
પહેરણ (स्त्री.) – पैरण, सदरा
પહેરવું (स. क्रि.) – अंगात घालणे पेहेरणे, लेणे
પહેલું (वि.) – पहिले, प्रथम
પહોંચવું (अ. क्रि.) – (१) पोहोचणे (२) मिळणे (३) (स. क्रि.) (चढाओढीत किंवा तुलनेत बरोबरी होणे)
પાઉં (पु.) – पाव (ब्रेड)
પાકવું (अ. क्रि.) – (१) पिकणे (२) उत्पन्न होणे, निपजणे
પાકીટ (न.) – पाकीट
પાકું (वि.) – (१) पिकलेलें (२) पक्के, हुशार (३) पोक्त
પાગલ (वि.) – पागल, वेडे
પાંગળું (वि.) – पांगळे
પાંચમ (स्त्री.) – पंचमी
પાછળ (अ.) – (१) मागे (२) नंतर
પાછું (वि. अ.) – (१) (वि.) मागचे, मागील (२) (अ.) पुनः (३) मागाहून
પાટલો (पु.) – पाट
પાટલા ઘો (स्त्री.) – घोरपड (एक विशिष्ट जात)
પાટિયું (न.) – (१) फळी (२) पाटी (लिहिण्याची) (३) पाटी (माती इ. भरण्याची)
પાટી (स्त्री.) – वरील (२) व (३)
પાડવું (स. क्रि.) – पाडणे
પાડો (पु.) – रेडा

પાણી (न.) – (१) पाणी (२) धार (३) तेज
પાથરવું (स. क्रि.) – (१) आंथरणे (२) पसरणे
પાધરું (वि.) – (१) सरळ (२) सरळ मार्गाने जाणारे
પાનદાની (स्त्री.) – पानदान, पानांचा डबा
પાનું (न.) – पान, पृष्ठ
પાપડી (स्त्री.) – पापडी (भाजी)
પામવું (स. क्रि.) – (१) मिळविणे (२) लक्षात येणे
પાંપણ (स्त्री.) – पापणीचे केस
પારકું (वि.) – परक्याचे
પાર(–ળ)ણું (न.) – पाळणा
પારેવું (न.) – पारवा, कबूतर
પાલવવું – (१) (अ. क्रि.) परवडणे (२) (स. क्रि.) वाढविणे, जगविणे
પાવડી (स्त्री.) – लडाऊ
–ડો (पु.) – फावडे, खोरे
પાવું (स. क्रि.) (१) पाजणे (२) मिळविणे
પાસે (अ.) – जवळ, पाशी
પાંસળી (स्त्री.) – बरगडीची फासळी
પાળવું (स. क्रि.) – पाळणे
પિતરાઈ બહેન (स्त्री.) – चुलतबहीण
– ભાઈ (पु.) – चुलतभाऊ
પિતાજી (पु.) – वडील
પીગળવું (अ. क्रि.) – (१) वितळणे (२) विरघळणे (लाक्ष.)
પીટવું (स. क्रि.) – मारणे, ठोकणे
પીઠ (स्त्री.) – पाठ
પીડવું (स. क्रि.) – छळणे, पीडणे
પીપ (न.) – पीप
પીપળો (पु.) – पिंपळ
પીપુડી (પિપુડી) (स्त्री.) – पिपाणी
પીરસવું (स. क्रि.) – वाढणे
પીવું (स. क्रि.) – पिणे
પીળું (वि.) – पिवळे
પુસ્તક (न.) – पुस्तक
પુષ્કળ (वि.) – पुष्कळ
પૂછવું (स. क्रि.) – विचारणे
પૂંછ–ડું (न.) – शेपटी
પૂંજી (स्त्री.) – भांडवल, संपत्ती
–જો (पु.) – केरकचरा
પૂનમ (स्त्री.) – पूर्णिमा
પૂરું (वि.) – पुरे, पूर्ण
પૂરવું (स. क्रि.) – (१) भरणे, भरून काढणे (२) अटकेत ठेवणे (३) पुरवठा करणे
પેટ (न.) – पोट
પેઢુ(–ડુ) (न.) – ओटीपोट
પેઠે (अ.) – प्रमाणे
પેદા થવું – (१) जन्माला येणे (२) उत्पन्न होणे
પેલું (सर्व.) – तें
પેસવું (अ. वि.) – शिरणे, घुसणे
પોચું (वि.) – (१) नरम, बिलबिलीत (२) पोकळ (३) ढिले, नेभळे
પોપચું (न.) – पापणी
પોપટ (पु.) – नरपोपट, राघू
–ટી (स्त्री.) – मादी पोपट
પોશિંદું (वि.) – पोशिंदा, आश्रयदाता
પોષ (पु.) – पौष (महिना)
પૌંઆ (पु. ब. व.) – पोहे
પ્યાલું (न.) – पेला

પ્રમાણસર (वि.) – प्रमाणबद्ध, मापशीर
પ્રાયઃ (अ.) – बहुतकरून
પ્રિય (वि.) – प्रिय

ફ

ફકરો (पु.) – उतारा
ફકીરી (स्त्री.) – विराग, संन्यास
ફક્કડ (वि.) – (१) नटवे, (२) सुंदर (३) स्वच्छंदी
ફક્ત (अ.) – फक्त, केवळ
ફણસ (न.) – फणस
–સી (स्त्री.) – फणसाचे झाड
ફરવું (अ. क्रि.) – (१) फिरणे (२) गोल गोल फिरणे (३) बदलणे
ફરિયાદ (स्त्री.) – तक्रार, फिर्याद
ફરીથી (अ.) – पुनः, फिरून
ફલાણું (वि.) – अमके
–ઢીંકણું – अमके तमके
ફસવું, ફસાવું (अ. क्रि.) – (१) रुतणे (२) फसणे
ફળિયું (न.) – गल्ली, मोहल्ला
ફાગણ (पु.) – फाल्गुन (महिना)
ફાટવું (अ. क्रि.) – (१) फाटणे (२) (अंग) खूप दुखणे
ફાટી નીકળવું – साथ पसरणे
ફાડવું (स. क्रि.) – फाडणे
ફાનસ (न.) – फाणस, कंदील
ફાંફાં (न. ब. व.) – व्यर्थ धडपड
– મારવાં – व्यर्थ धडपड करणे
ફાયદેમંદ (वि.) – फायदेशीर
ફાયદો (पु.) – लाभ, फायदा, नफा
ફાલતુ (वि.) – (१) फालतू, उगीच काहीतरी (२) फडतूस
ફિક્કું, ફીકું (वि.) – (१) अळणी (२) फिके, निस्तेज
ફુદીનો (पु.) – पुदीना
ફુરસદ (स्त्री.) – फुरसत, रिकामपण, सवड
ફુલેવર (न.) – कॉली फ्लावर, फुलावर (भाजी)
ફુઓ (पु.) – आत्याचा (मावळणीचा) नवरा, मावळा
ફૂંકવું (स. क्रि.) – (१) फुंकणे (२) फुंकून वाजविणे (३) (लाक्ष.) फुंकून उडवून टाकणे
ફૂટેલું (वि.) – फुटके
ફૂલદાની (स्त्री.) – फुलदाणी
ફેલવું (अ. क्रि.) – (१) फुलणे (२) पालवणे (३) सुजणे
ફેંકવું (स. क्रि.) – फेकणे
ફેફસું (न.) – फुप्फुस
ફેરવવું (स. क्रि.) – (१) फिरविणे, (२) बदलणे
ફેલાવવું (स. क्रि.) – पसरविणे
ફેલાવું (अ. क्रि.) – पसरणे
ફોઈ (स्त्री.) – आत्या, मावळण
ફોડવું (स. क्रि.) – फोडणे
ફોફળી (स्त्री) – पोफळी (झाड)
– (न.) – पोफळ, सुपारी

બ

બકરું (न.) – बकरे
બકુલી, બોરસલી (स्त्री.) – बकुळीचे झाड

બગડવું (अ. क्रि.) – (१) बिघडणे
(२) भ्रष्ट होणे (३) बेबनाव होणे
બગલ (स्त्री.) – बगल, खाक
બગલો (पु) – बगळा
બગાડવું (स. क्रि.) – बिघडविणे
બગીચો (पु.) – बगीचा, बाग
બચાવવું (स. क्रि.) – (१) वाचविणे
(२) शिल्लक टाकणे
બચી (स्त्री.) – पापा
બચ્ચું (न.) – मूल
બજાણિયો (पु) – डोंबारी
બજાવવું (स. क्रि.) – (१) बजावणे
(२) वाजविणे
બટાકો (पु.) – बटाटा
બડબડવું (अ. क्रि.) – बडबडणे
બડાઈખોર (वि.) – बडाईखोर
બતક (न.) – बदक
બતાવવું (स. क्रि.) – दाखविणे
બદલ(-લા)વું (स. क्रि.) – बदलणे
બનવું (अ. क्रि.) – (१) होणे, बनणे
(२) जमणे (३) फजीत पावणे
બનાવટી (वि.) – बनावट, कृत्रिम,
नकली
બનાવવું (स. क्रि.) – (१) बनविणे
(२) फजीती करणे
બનેવી (पु.) – मेहुणा (बहिणीचा नवरा)
બંને (वि.) – उभय, दोघेही
બંબો (पु.) – बंब
બમણું (वि.) – दुप्पट
બરફ (स्त्री.) – बर्फ
બહાઉ (पु.) – बागुलबुवा
બહેડો (पु.) – बेहेडा
બહેન (स्त्री.) – बहीण, ताई
બહેરું (न.) – बहिरे, किवंडे

બહાર (अ.) – बाहेर
બહુધા – (अ.) बहुधा, बहुतांशी
બહેનપણી (स्त्री.) – सखी, मैत्रीण
બહેકવું (अ. क्रि.) – बहकणे, बिघडणे
બળતણ (न.) – जळण
બળદ (पु.) – बैल
બળવું (अ. क्रि.) – (१) जळणे
(२) आग होणे
બા (स्त्री.) – आई
બાઈ, બાયડી (स्त्री.) – बाई
બાકી (वि.) – बाकी, शिल्लक
બાગ (पु.) – बाग, बगीचा
બાજરી (स्त्री.) – बाजरी
બાજઠ (पु.) – बाज, खाट
બાંધવું (स. क्रि.) – बांधणे
બાપ (पु.) – बाप
બાફ (स्त्री.) – वाफ
–વું (स. क्रि.) – उकडणे
બારશ (–સ) (स्त्री.) – द्वादशी
બારણું (न.) – द्वार, दार, दरवाजा
બારી (स्त्री.) – खिडकी
બાવડું (न.) – बाहुटा
બાવળ, (-ળિયો), (पु.) – बाभळ
બાસું(-સૂં)દી (स्त्री.) – बासुंदी
બાહોશી (स्त्री.) – हुशारी
બાળક (न.) – मूल
બાળવું (स. क्रि.) – (१) जाळणे
(२) आग लावणे
બિછાનું (न.) – बिछाना, अंथरूण
બિલાડી (स्त्री.) – (मादी) मांजर
–ડો (पु.) – (नर) मांजर
બિવડાવવું (स. क्रि.) – भय–दहशत–
दाखविणे, भेडसावणे
બિસ્તરો (पु.) – अंथरूण

બી } (न.) – बी
બીજ }

બીકણ (वि.) – भित्रे, भ्याड, डरपोक

બીવું (स. क्रि.) – भिणे

બુઝાવવું (स. क्रि.) – मालविणे, विझविणे

બુઝાવું (अ. क्रि.) – विझणे

બુઠ્ઠું (वि.) – बोथट, बिनधारेचें (टोकाचें)

બૂમબરાડા (पु. ब. व.) – आरडाओरडा

બેડોળ (वि.) – बेडौल, कुरूप

બેબાકળું (वि.) – बावरलेले, घाबरलेले

બેલગામ (वि.) – निरंकुश, स्वच्छंदी

બેસવું (अ. क्रि.) – (१) बसणे (२) (नवे वर्ष) सुरू होणे

બેસાડવું (स. क्रि.) – (१) बसविणे (२) बसते करणे, जडविणे

બેસી જવું – (१) जमीनदोस्त होणे (२) दुर्दशा होणे (३) दिवाळे काढणे

બેહદ (वि.) – अमर्याद, अतिशय

બૈરી (स्त्री.) – (१) बायको, (२) बाई

બોજદાર (वि.) – वजनदार

બોટવું (स. क्रि.) – उष्टे-भ्रष्ट–ओवळे करणे

બોર (न.) – बोर

–ડી (स्त्री.) – बोराचें झाड

બોરિયું (न.) – बटन

બોલવું (स. क्रि.) – (१) बोलणे, (२) रागे भरणे

બોલાવવું (स. क्रि.) – बोलावणे

(-ને મારી વતી) બોલાવજો – मी आठवण केली होती म्हणून सांगा

ભ

ભજવવું (स. क्रि.) – नाटक करून दाखविणे, पार्ट करणे

ભજવું (स. क्रि.) – भजणे

ભજિયું (न.) – भजे

ભટકવું (अ. क्रि.) – भटकणे, हिंडणे

ભડકવું (अ. क्रि.) – भडकणे, बुजणे

ભણવું (स. क्रि.) (१) शिकणे (२) म्हणणे, बोलणे

ભણાવવું (स. क्रि.) – शिकविणे

ભંડારિયું (न.) – फडताळ

ભત્રીજો (पु.) – पुतण्या

–જી (स्त्री.) – पुतणी

ભપકાદાર (वि.) – भपकेबाज

ભમર, (-રો) (पु.) – भुंगा, भ्रमर

ભમ(-મ્મ)ર (स्त्री.) – भुवई

ભરચક (वि.) – भरगच्च

ભરમાવું (अ. क्रि.) – (१) भ्रमात पडणे (२) फसणे

ભરવું (स. क्रि.) – (१) भरणे (२) भरपाई करणे

ભરાવું (अ. क्रि.) – (१) भरणे, (भरले जाणे) (२) ताप येणे (३) दडणे, लपणे

ભલતું (वि.) – भलते

ભલાઈ (स्त्री.) – भलेपणा

ભલું (वि.) – सज्जन, प्रामाणिक

ભવું (न.) – भुवई

ભસવું (अ. क्रि.) – भुंकणे

ભાઈ (पु.) – भाऊ

ભાખરી (स्त्री.) – भाकरी

ભાખવું (स. क्रि.) – भाकणे, भविष्य सांगणे

ભાગવું (अ. क्रि.) – (१) मोडणे, मोडून पडणे (२) पळणे
ભાગ્યે જ (अ.) – क्वचितच
ભાંગવું – (१) (अ. क्रि.) मोडणे, तुकडे होणे (२) (स. क्रि.) मोडणे, तुकडे करणे
ભાજી (स्त्री.) – भाजी, पालाभाजी
ભાણું (न.) – भांडे, पात्र
ભાણેજ (पु.) – भाचा
–જી (स्त्री.) – भाची
ભાત (पु.) – भात (तांदळाचा) शिजविलेला
ભાત (स्त्री.) – प्रकार
ભાદરવો (पु.) – भाद्रपद
ભાભી (स्त्री.) – वहिनी
ભારે – (१) (वि.) – वजनदार, भारी (२) (अ.) खूप, अती
ભાસવું (अ. क्रि.) – भासणे, दिसणे, वाटणे
ભિખારી (पु.) – भिकारी
ભિલામું (न.), –મો (पु.) – बिब्बा
ભીખવું – (१) (स. क्रि.) याचना करणे (२) (अ. क्रि.) भिकारी होणे
ભીંજવવું (स. क्रि.) – भिजविणे
ભી(ભીં)જવું (अ. क्रि.) – भिजणे
ભીડવું (स. क्रि.) – (१) (दार) बंद करणे (२) आवळणे (३) (अ. क्रि.) झुंजणे, टक्कर देणे
ભીંડો (पु.) – (१) भेंडी (२) भेंडीचे रोप
ભીનું (वि.) – ओलें
ભીંત (स्त्री.) – भिंत
ભીલ (पु.) – भिल्ल
–ડી (स्त्री.) – भिल्लीण

ભૂખડું (वि.) – (१) भुकेले (२) भुकेकंगाल
ભૂખ્યું (वि.) – भुकेजलेले
ભૂંજવું (स. क्रि.) – भाजणे
ભૂંડું (वि.) – वाईट
ભૂલ (स्त्री.) – चूक
ભૂલવું (अ. क्रि.) – चूक करणे, चुकणे
ભૂલી જવું – विसरणे
ભૂંસવું (स. क्रि.) – पुसणे
ભે (पु.) – (१) भय (२) धोका
ભેગું કરવું – गोळा–एकत्र–करणे
ભેજું (न.) – मेंदू
ભેંસ (स्त्री.) – म्हैस
ભેળવવું (स. क्रि.) – (१) भेसळ करणे, मिसळणे (२) सामिल करणे
ભોઈ (पु.) – भोई, पालखीवाहक
ભોંકવું (अ. क्रि.) – भोसकणे, भोक पाडणे
ભોગવવું (स. क्रि.) – (१) उपभोग करणे (२) सहन करणे
ભોગ (पु.) – (१) भोग (२) नैवेद्य
–ચડાવવો – नैवेद्य दाखविणे
ભોજાઈ (स्त्री.) – भावजय
ભોંય (स्त्री.) – भुई
–તળિયું (न.) – तळमजला
–રું (न.) – तळघर
ભોળવવું (स. क्रि.) – फसविणे, भुलविणे
ભોળું (वि.) – भावडे, भोळे

म

મકાઈ (स्त्री.) – मका
મકાન (स्त्री.) – घर
મગ (पु.) – मूग

મગજ (पु.) – (१) हरभरच्या पिठाची एक वानगी (२) मेंदू
–નો લાડુ (पु.) बेसनाचा लाडू
મગફળી (स्त्री.) – भुईमूग
મગર – (१) (अ.) परंतु (२) (पु.) मगर, सुसर
મગાવવું (स. क्रि.) – मागविणे
મચડવું (स. क्रि.) – (१) पिळणे (२) चोळणे
મચ્છર (पु.) डास
મજબૂત (वि.) – मजबूत, बळकट, खंबीर
મજૂર (पु.) – मजूर, कामगार
મટર (न.) – वटाणा
મઢવું (स. क्रि.) – मढविणे
મધપૂડો (पु.) – मोहोळ
મધમાખી (स्त्री.) – मधमाशी
મમરા (पु. ब. व.) – मुरमुरे
મરઘી (स्त्री.) – कोंबडी
–ઘો (पु.) – कोंबडा
મરચું (न.) – मिरची
મરદ (पु.) – पुरुष
મરવું (अ. क्रि.) – मरणे
મરી (स्त्री.) – मिरी
મર્યાદશીળ (वि.) – मर्यादशील, विनयी, शिष्टाचारसंपन्न
મર્યાદા (स्त्री.) – (१) मर्यादा, हद्द (२) विनय, विवेक
મસળવું (स. क्रि.) – चोळणे
મસિયાઈ ભાઈ (पु.) – मावसभाऊ
–બહેન (स्त्री.) – मावसबहीण
મસુર (स्त्री.) – मसूर (डाळ)
મહેતો (पु.) – (१) शिक्षक (२) कारकून
મહેનત (स्त्री.) – मेहनत, कष्ट, काम
મહેનતુ (वि.) – उद्योगी, कामसू
મહેમાન (पु.) – पाहुणा
મહેલ (पु.) – वाडा, महाल
મહોલ્લો (पु.) – मोहोल्ला, गल्ली
મળવું (स. क्रि.) – (१) मिळणे, प्राप्त होणे (२) भेटणे
મા (स्त्री.) – आई
માખણ (न.) – लोणी
માખી (स्त्री.) – माशी
માગવું (स. क्रि.) – मागणे
માગશીર (पु.) – मार्गशीर्ष
માછલી (स्त्री.) – मासा, मासळी
માંજવું (स. क्रि.) – घासणे
માટી (स्त्री.) – माती
માટે (अ.) – करिता, साठी
માણસ (न.) – मनुष्य, माणूस
માંડવું (स. क्रि.) – (१) सुरू करणे (२) नोंदणे
માતવું (अ. क्रि.) – (१) धष्टपुष्ट होणे (२) मस्तीला येणे, माज चढणे
માથું (न.) – (१) डोके (२) वस्तूचा अगदी वरचा भाग
માનવું (स. क्रि.) – (१) मान्य करणे (२) मानणे, मान देणे
માપવું (स. क्रि.) – मापणे
મા બાપ (न. ब. व.) – आईबाप
મામો / મામા (पु.) – मामा
–મી (स्त्री.) – मामी
મારફત (अ.) – करवी, मार्फत, द्वारा
મારવું (स. क्रि.) – मारणे, मार देणे
માવું (अ. क्रि.) – मावणे
માશી(-સી) (स्त्री.) – मावशी
માસ (पु.) – महिना

માહિતગાર (वि.) – माहितगार, परिचित
માળો (पु.) – मजला
મિજાજ (पु.) – (१) राग (२) अभिमान (३) स्वभाव
–ી (वि.) – अभिमानी, रागीट
મીટવું (स. क्रि.) – मिटणे
મીઠું – (१) (वि.) गोड, मधुर
(२) (न.) – मीठ
મીંડું (न.) – शून्याचा आकडा
મુતરડી (स्त्री.) – मुत्री
મુદ્દો (पु.) – मुद्दा
મુરબ્બી (वि.) – वडील
મુશળ (न.) – मुसळ
મૂઉં (वि.) – मेलेले
મૂકવું (स. क्रि.) – (१) ठेवणे
(२) सोडून देणे (३) घालणे
(टोपी, इ.)
મૂંગું (वि.) – (१) मुके (२) शांत, अबोल
મૂછ (स्त्री.) – मिशी
મૂલ્ય (न.) – किंमत, मोल, मूल्य
મૂશળધાર (वि.) – मुसळधार
મૂળ – (१) (न.) मूळ,
(२) (वि.) पहिले
મૂળો (पु.) – मुळा (भाजी)
મૃદંગ (पु.) – मृदंग
મેજ (न.) – मेज, टेबल
મેથી (स्त्री.) – मेथी
મેના (स्त्री.) – मैना
મેલું (वि.) – गलिच्छ, घाण
મેલવું (स. क्रि.) – ठेवणे
મેળવવું (स. क्रि.) – मिळविणे, हस्तगत करणे
મેળો (पु.) – जत्रा
મોકલવું (स. क्रि.) – पाठविणे
મોઘમ (वि.) – मोघम, संदिग्ध, अनिश्चित
મોટું (वि.) – (१) मोठे (२) प्रतिष्ठित
(३) थोर
મોઢું (न.) – (१) तोंड, (२) पुढचा भाग
મોર (पु.) – मोर
મોરી (स्त्री.) – मोरी
મોસંબી (स्त्री.) – मोसंबे
મોહવું (स. क्रि.) – मोह पाडणे – घालणे
મોળાઈ ભાઈ (पु.) – मामेभाऊ
– બહેન (स्त्री.) – मामेबहीण

य

યા (अ.) – अथवा, किंवा, वा
યાદ (स्त्री.) – (१) स्मरण (२) यादी, टाचण
–ગાર (वि.) – स्मरण करून देणारे स्मारक
–દાસ્ત (स्त्री.) – स्मरणशक्ती
યાલ(–ળ) (स्त्री.) – आयाळ
યાહોમ (पु.) – जोहार, आत्माहुती
યુનાન (पु.) – ग्रीस देश
યોજવું (स. क्रि.) – (१) जोडणे
(२) रचणे, योजना करणे
(३) नेमणे

र

રકાબી (स्त्री.) – बशी
રખડવું (अ. क्रि.) – रखडणे, उगीच भटकणे
રખે, (–ને) (अ.) – कदाचित
રગ (स्त्री.) – शीर (रक्तवाहिनी)

રગડવું (स. क्रि.) – (१) रगडणे, चोळणे (२) खूप कष्ट करून घेणे
રંગોળી (स्त्री.) – रांगोळी
રચવું (स. क्रि.) – रचणे, घडविणे
રજપુતાણી (स्त्री.) – रजपुताची स्त्री
રણશીંગું (न.) – रणशिंग
રતાશ (स्त्री.) – लाली
રતાળું (न.) – रताळे
રફેદફે (अ.) – उध्वस्त
રખારી (पु.) – गुराखी
રમકડું (न.) – खेळणे
રમતિયાળ (वि.) – खेळकर
રમવું (अ. क्रि.) – (१) खेळणे (२) रमणे (३) आनंद मानणे
રમાડવું (स. क्रि.) – खेळविणे
રવવું (अ. क्रि.) – आवाज करणे
રસોઈ (स्त्री.) – स्वैपाक
રસોડું (न.) – स्वैपाकघर
રહેવું (अ. क्रि.) – (१) राहणे (२) मावणे (३) थांबणे, मुकाम होणे
રળિયામણું (वि.) – सुंदर, रमणीय
રાઈ (स्त्री.) – मोहरी
રાખવું (स. क्रि.) – (१) राखणे, पाळणे, संभाळणे (२) ठेवून घेणे (३) बाळगणे
રાતું (वि.) – (१) लाल (२) रममाण झालेले
રાંધવું (स. क्रि.) – स्वैपाक करणे, जेवण बनविणे
રામબાણ (वि.) – अचूक परिणामकारी, रामबाण
રાયતું (न.) – रायते
રિસાવું (अ. क्रि.) – रागावणे
રીંગણું (न.) – वांगे
રીંછ (न.) – अस्वल
રીઝવવું (स. क्रि.) – रिझविणे, मनोरंजन करणे
રીઝવું (अ. क्रि.) – संतुष्ट होणे, प्रसन्न होणे
રુચવું (स. क्रि.) – रुचणे, आवडणे
રુચતું (वि.) – आवडते, प्रिय
રુઝાવું (अ. क्रि.) – जखम भरून येणे
રૂંવું (न.) – शहारा, रोमांच
રેડવું (स. क्रि.) – ओतणे
રેંટિયો (पु.) – चरखा, रहाट
રોકવું (स. क्रि.) – अडविणे, थांबविणे, रोकणे
રોકડું (वि.) – रोकड, नगद
રોકાવું (अ. क्रि.) – थांबणे
રોટલી (स्त्री.) – पोळी, चपाती
–લો (पु.) – रोट, जाड पोळी
રોતું (वि.) – रडवे
રોવું (अ. क्रि.) – रडणे
રોવું (न.) – रडे

લ

લઈ જવું – नेणे, घेऊन जाणे
લખવું (स. क्रि.) लिहिणे
લગી (अ.) – पर्यंत
લંગડાવું (अ. क्रि.) – लंगडणे
લંગડું (वि.) – लंगडे
લટકવું (अ. क्रि.) – (१) लटकणे, लोंबणे (२) अधांतरी राहणे
લડવું (अ. क्रि.) – लढणे, झगडणे
લણવું (स. क्रि.) – कापणे, (पीक)
લથડવું (अ. क्रि.) – लडबडणे, अडखळत चालणे

લપસવું (अ. क्रि.) – घसरणे, निसटणे
લપાવું (अ. क्रि.) – दडणे, आड होणे
લમણું (न.), –ણો (पु.) – आख, कानशील
લંબાઈ (स्त्री.) – लांबी
લંબાવવું (स. क्रि.) – लांबविणे
લંબાવું (अ. क्रि.) – लांबणे
લવચિક (वि.) – लवचिक
લવિંગ (स्त्री.) – लवंग
લસણ (न.) – लसूण
લસોટવું (स. क्रि.) – उगाळणे, (सहाणेवर) घासणे
લહેજત (स्त्री.) – लज्जत, रस, स्वाद
લાકડી (स्त्री.) – काठी
લાખેણું (वि.) – प्रतिष्ठित, अब्रूदार
લાગવું (स. क्रि.) – (१) वाटणे (२) मनाला लागणे (३) लागणे (तहान इ.)
લાંઠ (वि.) – गुंड, आडदांड
લાડકવાયું, લાડકું (वि.) – लाडके
લાલ (वि.) – तांबडे, लाल
લાવવું (स. क्रि.) – आणणे
લાળ (स्त्री.) – लाळ
લિંબુ (न.) – लिंबू
લીટી (स्त्री.) – रेघ
લીંપવું (स. क्रि.) – सारवणे, लिंपणे
લીમડો (पु.) – कडुलिंब
લીસું (वि.) – गुळगुळीत
લુચ્ચું (वि.) – लबाड, लुच्चे
લૂછવું (स. क्रि.) – पुसणे
લૂંટવું (स. क्रि.) – लुटणे, लुबाडणे
લૂલું (वि.) – लुळे, पांगळे
લેવું (स. क्रि.) – घेणे
લોખંડી (वि.) – लोखंडी
લોટો (पु.) – तांब्या, लोटा
લોભિયું (वि.) – लोभी

व

વખાણવું (स. क्रि.) – वाखाणणे, प्रशंसा करणे
વગર (अ.) – विना
વગર-ખાડેલું (वि.) – असडीक
વગાડવું (स. क्रि.) – वाजविणे
વચ્ચે (अ.) – मध्ये
વટાણો (पु.) – वाटाणा
વડ (पु.) – वड (झाड)
વડવાઈ (स्त्री.) – पारंबी
વડીલ – (१) (वि.) वडील, आदरणीय (२) (पु.) पिताजी
વડું – (१) (वि.) मोठे (२) (न.) वडा (खाण्याचा)
વડે (अ.) – ने, योगे
વણવું (स. क्रि.) – (१) विणणे (२) लाटणे (पोळी)
વતન (न.) – जन्मभूमि, जन्मग्राम
વધવું (अ. क्रि.) – वाढणे
વધારવું (स. क्रि.) – (१) वाढविणे (२) अधिक मिळविणे
વધારે (वि.) – अधिक, जास्त
વધારો (पु.) – वाढ
વર (पु.) – नवरा, वर
–ઘોડો (पु.) – वरात
વરંડા (पु.) – वरांडा
વરણાગિયું (वि.) – नटवे
વરવું (स. क्रि.) – वरणे
વરસાદ (पु.) – पाऊस

વરાળ (स्त्री.) – वाफ
વરિયાળી (स्त्री.) – बडीशेप
વર્તવું (अ. क्रि.) – वागणे
વલખાં (न. ब. व.) – पहा 'ફાંફાં'
વસવું (अ. क्रि.) – वसणे, वस्ती करणे, राहणे
વસાવવું (स. क्रि.) – वसविणे
વસ્તુ (स्त्री.) – वस्तु
વહાણ (न.) – जहाज, गलबत
વહુ (स्त्री.) – नवरी, वधू
વહેંચવું (स. क्रि.) – वाटणे, विभागणी करणे
વહેમી (वि.) – संशयी
વહેરવું (स. क्रि.) – करवतीने कापणे
વહેરેલું (वि.) – कापीव
વહેલું (वि.) – लवकर
વહેવું – (१) (अ. क्रि.) वाहणे (नदी इ.) (२) (स. क्रि.) वाहणे (भार इ.)
વહોરવું (स. क्रि.) – अंगावर घेणे
વળગવું (अ. क्रि.) – चिकटणे
વળવું (अ. क्रि.) – वळणे, मुरडणे
વળી (अ.) – आणखी
વા (पु.) – (१) वारा (२) वात (अंग ज्याने धरते तो)
વાકેફગાર (वि.) (१) निष्णात (२) माहीतगार
વાંકું (वि.) – वाकडे
– ચૂંકું (वि.) – वाकडेतिकडे
વાગવું (अ. क्रि.) – (१) वाजणे (२) लागणे, दुखापत होणे
વાઘ (पु.) – वाघ
–ણ (स्त्री.) – वाघीण
વાંચવું (स. क्रि.) – वाचणे
વાછરડી (स्त्री.) – कालवड
–ડો (पु.) – वासरू (नर)
વાજાં } (न.) – वाद्ये
વાજિંત્રો }
વાંઝ (स्त्री.) – वांझ स्त्री
વાટકો (पु.) – मोठी वाटी, वाटगा
–કી (स्त्री.) – लहान वाटी
વાટવું (स. क्रि.) – (१) वाटणे (पाट्यावर) (२) वाटून देणे, विभागून देणे
વાટવો (पु.) – बटवा
વાડો (पु.) – (१) परसू (२) कोंडवाडा
વાત (स्त्री.) – (१) गोष्ट (२) वृत्तांत
–કહું – थांबा, सांगतो ऐका
વાતૂડું (वि.) – गोष्टीवेल्हाळ
વાદળું (न.) – ढग
વાંદરો (पु.) – वानर
વાપરવું (स. क्रि.) – (१) वापरणे (२) खर्चणे
વારસ (पु.) – वारस
–સો (पु.) – वारसा
વાર્તા (स्त्री.) –(१) गोष्ट (२) समाचार, बातमी
વાલોળ (स्त्री.) – घेवडा
વાવવું (स. क्रि.) – पेरणे
વાસણ (न.) – भांडे
–કૂસણ (न.) – भांडीकुंडे
વાસી (वि.) – शिळे, बिघडलेले
વાસીદું (न.) – दोराच्या शेणमुताचा कचरा
વાંસળી (स्त्री.) – पावा, मुरली
વાસ્તે (अ.) – करिता, साठी
વાહિયાત (वि.) – (१) निष्कारण, व्यर्थ (२) हलके, वाईट

વાળ (पु.) – केस
વાળવું (स. क्रि.) – (१) वाकविणे
(२) वाकवून हवा तसा आकार देणे
(३) परत फेडणे
(उपकार, बदला इ.)
વિખેરવું (स. क्रि.) – विस्कळीत करणे,
विखुरणे
વિચારવું (स. क्रि.) – विचार करणे
વિના (अ.) – विना, शिवाय
વીછળવું (स. क्रि.) – विसळणे
વીજળી (स. क्रि.) – वीज
વીંછી (स्त्री.) – विंचू
વીણવું (स. क्रि.) – (१) निवडणे
(२) टिपणे
વીંટાળવું (स. क्रि.) – वेटाळणे, वेढणे
વીસરવું (स. क्रि.) – विसरणे
વેચવું (स. क्रि.) – विकणे
વેરવું (स. क्रि.) – (१) विखुरणे
(२) पसरविणे
વેરાન (वि.) – वैराण, उजाड
વેલ, (-લી) (स्त्री.) – वेली
વેલણ (न.) – लाटणे
વૈશાખ (पु.) – वैशाख

શ

શકરિયું (न.) – रताळे
શક્કરપારો (पु.) – शंकरपाळे
શકવું (अ. क्रि.) – शकणे
શગડી (स्त्री.) – शेगडी
શણ (न.) – ताग
શણગારવું (स. क्रि.) – (१) सजविणे,
शृंगारणे (२) दागिने घालणे
શમવવું (स. क्रि.) – शमविणे, शांत करणे
શમવું (अ. क्रि.) – शमणे, शांत होणे
શરણાઈ (स्त्री.) – सनई
શરમાવું (अ. क्रि.) – शरमणे, लज्जित
होणे
શરમાવવું (स. क्रि.) – लाज आणणे
શરમાળ (वि.) – लाजरा–री–रे
શરાબ (स्त्री.) – दारू
શરીરભર (वि.) – अंगभर
શહેર (न.) – शहर
શાક (न.) – भाजी, फळभाजी
શાણપણ (न.) – शहाणपण,
समजूतदारपणा
શાણું (वि.) – शहाणे, सुज्ञ, समजूतदार
શાહી (स्त्री.) – शाई
–ચૂસ (पु. न.) – टिपकागद
શાહુકાર (पु.) – सावकार
શિખાઉ (वि.) – शिकाऊ
શિયાળ (पु. स्त्री.) – कोल्हा, कोल्ही
શિષ્ટતા (स्त्री.) – सभ्यता
શીખવવું (स. क्रि.) – (१) शिकविणे
(२) शिकवण देणे
શીખવું (अ. क्रि.) – शिकणे, धडा घेणे
શીકું (न.) – शिंके
શીંગડું (न.) – शिंग
શીશમ (न.) – शिसव (लाकूड)
શીશી (स्त्री.) – बाटली, शिशी
શું (प्रश्ना. सर्व.) – काय
શેકવું (स. क्रि.) – भाजणे, शेकणे
શેઠ (पु.) – मालक
–ાણી (स्त्री.) – मालकीणबाई
શેતરંજી (स्त्री.) – सतरंजी
શેતુર (न.) – तुती
શેરડી (स्त्री.) – ऊस
શેરી (स्त्री.) – गल्ली

શોભવું (अ. क्रि.) – शोभणे, साजणे
શોભાવવું (स. क्रि.) – शोभविणे
શ્રાવણ (पु.) – श्रावण (महिना)
શ્રી(–શિ)ખંડ (पु.) – श्रीखंड

સ

સગવડ (स्त्री.) – (१) सवड (२) फुरसत
સગાંવહાલાં (न. ब. व.) – आप्तसंबंधी, इष्टमित्र
સંકેલવું (स. क्रि.) – (१) आवरणे (२) आवरून गोळा करून ठेवणे
સંકોચાવું (अ. क्रि.) – संकोचणे, संकोच पावणे
સંગીન (वि.) – (१) टिकाऊ, मक्कम (२) दगडी
સંઘરવું (स.क्रि.) – साठविणे, संग्रह करणे
સંચવું (स. क्रि.) – (१) जमा-गोळा करणे (२) ढीग करणे
સંચો (पु.) – (१) यंत्र (२) स्टोव्ह
સચ્ચું (वि.) – सच्चे, खरे
સજ્જ(–જ્જ)ડ (वि.) – (१) घट्ट, मजबूत (२) पक्के चिकटलेले
સજવું (अ. क्रि.) – (१) सजणे (२) धारण करणे (३) सज्ज करणे
સડવું (अ. क्रि.) – सडणे, कुजणे
સઢ (पु.) – शीड
સંડાસ (पु.) – संडास, शौचकूप
સંડોવવું (स. क्रि.) – (१) गुंतविणे (२) सामिल करणे
સંતાડવું (स. क्रि.) – लपविणे, छपविणे
સંતાન (न.) – संतती
સફરજન (न.) – सफरचंद
સમ (पु. ब. व.) – शपथ
સમજવું (स. क्रि.) – (१) समजणे (२) जाणणे (३) (अ. क्रि.) समजूत होणे, ऐकणे
સમજાવવું (स. क्रि.) – (१) समजाविणे (२) सांत्वन करणे
સમુદ્ર (पु.) – समुद्र
સમેટવું (अ. क्रि.) – आटोपणे, आवरणे
સંભળાવવું (स. क्रि.) – (१) ऐकविणे, सांगणे (२) प्रत्युत्तर करणे (३) कठोर बोलणे
સંભાળવું (स. क्रि.) – (१) संभाळणे, जपणे, काळजी घेणे (२) जबाबदारी घेणे
સરગવાની શીંગ (स्त्री.) – शेवग्याची शेंग
સરઘસ (न.) – मिरवणूक
સરડો (पु.) – सरडा
સરવું (अ. क्रि.) – (१) सरणे (२) पार पडणे
સરોદ (पु.) – एक तंतुवाद्य
સર્જવું (स. क्रि.) – सर्जन करणे, उत्पन्न करणे
સવડ (पु. स्त्री.) – सवड, फुरसत
સવાર (स्त्री.) – सकाळ
સંશયી (वि.) – शंकेखोर, संशयी
સસરો (पु.) – सासरा
સસલું (न.) – ससा
સહેવું (स. क्रि.) – सहन करणे
સળંગ (वि.) – अखंड, बिनजोडाचे
સાંકડું (वि.) – अरुंद, चिंचोळे
સાંકળ (स्त्री.) – सांखळी
સાગ (पु.) – साग

સાચવવું (स. क्रि.) – साठविणे, जतन करणे
સાચું (वि.) – खरे, सत्य
સાંચો (पु.) – साचा, 'मोल्ड'
સાંજ (स्त्री.) – सांज, संध्याकाळ
સાડુ, –ભાઈ (पु.) – साडू, साडूभाऊ
સાણસી (स्त्री.) – सांडसी
સાતમ (स्त्री.) – सप्तमी
સાધવું (स. क्रि.) – साधणे
સાંતીડું (न.) – नांगर
સાપ (पु.) – साप
સાબુ (पु.) – साबण
સામે (अ.) – (१) पुढे, समक्ष (२) विरुद्ध
સાંબેલું (न.) – मुसळ
સાંભળવું (स. क्रि.) – (१) ऐकणे (२) मानणे
સારાશ (स्त्री.) – सज्जनता
સારુ (अ.) – करिता, साठी
સારું (वि.) – चांगले, बरे
સાસુ (स्त्री.) – सासू
સાહસી (वि.) – धाडसी
સાળો (पु.) – मेहुणा (बायकोचा भाऊ)
–ળી (स्त्री.) मेहुणी (बायकोची बहीण)
સિતાર (स्त्री.) – सतार
સિવાય (अ.) – विना, शिवाय
સિસોટી, સીટી (स्त्री.) – शिटी
સિંહણ (स्त्री.) – सिंहीण
સીડી (स्त्री.) – जिना
સીતાફળ (न.) – सीताफळ
સીમ, –મા (स्त्री.), –માડો (पु.) – शीव
સીવવું (स. क्रि.) – शिवणे
સુકાવવું (स. क्रि.) – सुकविणे, वाळविणे
સુકાવું (अ. क्रि.) – (१) सुकणे, वाळणे (२) रोड होणे
સુકાન (न.) – सुकाणू
–ની (पु.) – सुकाणू चालविणारा नावाडी
સુધારો (पु.) – (१) सुधारणा (२) दुरुस्ती
સુધી (अ.) – पर्यंत
સુદ્ધાં (अ.) – सहित
સુરવાળ (स्त्री.) – सुरवार, पायजमा
સુવાડવું (स. क्रि.) – झोपविणे
સુંવાળું – (१) (वि.) मऊ व गुळगुळीत – (२) (न.) सोयर
સૂંઘણી (स्त्री.) – तपकीर
સૂચવવું (स. क्रि.) – सुचविणे, सूचना देणे
સૂજવું (अ. क्रि.) – सुजणे
સૂઝવું (अ. क्रि.) – सुचणे
સૂડી (स्त्री.) – अडकित्ता
સૂંઠ (स्त्री.) – सुंठ
સૂપડું (न.) – सूप
સૂરણ (न.) – सुरण (भाजी)
સૂવું (अ. क्रि.) – झोपणे
સોનારણ (स्त्री.) – सोनारीण
સોની (पु.) – सोनार
સોનેરી (वि.) – सोनेरी
સોપારી (स्त्री.) – सुपारी
સોંપવું (स. क्रि.) – सोपविणे
સોય (स्त्री.) – सुई
સોલવું (स. क्रि.) – पालडणे
સ્પષ્ટ (वि.) – स्पष्ट
સ્વીકારવું (स. क्रि.) – (१) स्वीकारणे (२) मान्य, कबूल करणे

હ

હંકારવું (स. क्रि.) – हाकारणे (नाव)
હઠીલું (वि.) – हट्टी
હડપચી (स्त्री.) – हनुवट
હથેળી (स्त्री.) – हात, हाताचा पसरलेला पंजा
હદ (स्त्री.) – (१) मर्यादा, सीमा (२) कमाल, पराकाष्ठा
હદપાર (अ.) – मर्यादा सोडून, अतिशय
હમેશ, (-શાં) (अ.) – नेहमी, सदोदित
હરખ (पु.) – आनंद, हर्ष
હરડી (स्त्री.) – हिरड्याचे झाड
–ડું (न.) – हिरडा
હરાજી (स्त्री.) – लिलाव
હરાવવું (स. क्रि.) – हरविणे, जिंकणे
હરીફાઈ (स्त्री.) – चढाओढ, स्पर्धा
હરું (वि.) – हिरवे
હલકું (वि.) – (१) हलके, (कमी वजनाचे) (२) हलके (कमी किंमतीचे) (३) हलके (चटकन पचणारे) (४) हलके (करायला सोपे) (५) हलके (कमी प्रतीचे) (६) नीच, हलकट
હલાવવું (स. क्रि.) – हलविणे, हलवून सोडणे
હલેસું (न.) – वल्हे
હસમુખું (वि.) – हसतमुख
હસવું (अ. क्रि.) – हसणे
હળ (न.) – नांगर
હળદ, –ર, (स्त्री.) – हळद
હળવે, –થી, (अ.) – आस्ते, हलक्या हाताने
હા (अ.) – होय
હાં (अ.) – (१) हं (हुंकाराचा उद्गार) (२) हो
હાઉ (पु.) = बागुलबुवा
હાંકવું (स. क्रि.) – (१) हाकणे (२) गप्पा ठोकणे
હાજરી (स्त्री.) – (१) हजेरी (२) नास्ता
હાડ (न.) – हाड
હાંડલું } (न.) – रांजण
હાંલ્લું }
હાથ (पु.) – (१) हात (२) मदत
હાથરુમાલ (पु.) – हातरुमाल
હાથી (पु.) – हत्ती
હાથણી (स्त्री.) – हत्तीण
હાર – (१) (स्त्री.) रांग (२) (पु.) हार (गळ्यात घालण्याचा)
હારવું (अ. क्रि.) – हरणे, पराभूत होणे
હાવરું (वि.) – हावरट, खादाड
હિંગ (स्त्री.) – हिंग
હીંચકો (पु.) – (१) झोका (२) झोपाळा
હું (सर्व.) – मी
હૂંફવાળું (वि.) – ऊबदार
હેડકી (स्त्री.) – उचकी
હૈડિયો (पु.) – घाटा (गळ्यातला)
હૈયું (न.) – हृदय
હોઠ (पु.) – पहा ' ઓઠ '
હોજ (पु.) – हौद
હોજરી (स्त्री.) – जठर, कोठा
હોનાર (वि.) – होणारे, घडणारे
–ત (स्त्री.) – (१) भविष्य (२) आकस्मिक बनाव

હોવું (पु.) - (१) असणे (२) घडणे

હોશ (पु.) - (१) भान, शुद्धी

(२) उत्साह, शक्ती, राम

-હોશ (पु. ब. व.) - (१) भान, शुद्धी (२) हिंमत

હોંશી / હોંશવાળું (वि.) - (१) उत्साही (२) हौशी

હોળી (स्त्री.) - (१) होळी सण (२) आग लावून जाळून टाकतात ती